

UNIVERSITATEA REGELE FERDINAND I. CLUJ

BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ

V

---

ROMÂNII DIN VEACUL AL  
IX-LEA PÂNĂ ÎN AL XIII-LEA  
ÎN LUMINA IZVOARELOR  
ARMENEȘTI

DE

BCU Cluj / Central University Library Cluj  
AUREL DECEI



MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI  
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ, BUCUREȘTI 1939

V

## DE

AUREL DECEI

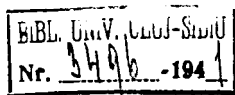


**BCU Cluj-Napoca**

[illegible]

2238

BCU Cluj / Central University Library Cluj



EXTRAS DIN ANUARUL INSTITUTULUI DE  
ISTORIE NAȚIONALĂ CLUJ, VOL. VII, 1936-1938

Pentru evul mediu îndepărtat izvoarele istorice privitoare la neamul românesc din nordul Dunării sunt extrem de puține. În majoritatea lor sunt izvoare indirecte și — în afară de argumentele de ordin logic — cele mai determinante pentru existența Românilor în ținuturile Carpaților sunt dovezile scoase din studiul nomenclaturei geografice <sup>1)</sup>. Documentar apar Românii în regiunile pe care le locuiesc și astăzi abia în secolul al XIII-lea; și fiindcă în întreg șirul acestor amintiri documentare <sup>2)</sup> niciun singur indiciu nu arată că n'ar fi fost înainte în aceleași locuri, ci, dimpotrivă, pe temeiul acestor documente, *sunt* pur și simplu la un moment dat în cutare sau în cutare loc, începând cu anul 1210 (în regiunea Sibiului), aceasta înseamnă că existența lor acolo contemporanii nu o puneau la îndoială.

Îndoiala a fost pricinuită de interese de altă natură decât cele strict științifice, de cele politice. Și în felul acesta a luat naștere nestinsa « chestiune a continuității Românilor în Dacia Traiană ».

În studiul de față — de critică a izvoarelor — nu se poate să nu atingem și această problemă. N'o facem însă pentru ea însăși, ci

---

<sup>1)</sup> Ultima și cea mai masivă aprofundare a « argumentului topografic » a dat-o d-l N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei* (Academia Română, « Studii și Cercetări », XXI). București, 1933.

<sup>2)</sup> O listă a lor în secolul al XIII-lea cf. la Aurelian Sacerdoșeanu, *Considerații asupra istoriei Românilor în evul mediu*, București, 1936, p. 255 sqq.



pentru că tot ceea ce se referă la trecutul nostru se întrepătrunde și se învârteste în același cerc vicios.

În urma coordonării informațiilor atât de îndepărtate și de variate ca proveniență, însă pentru aceea nu mai puțin prețioase ca valoare documentară, se câștigă, prin fragmentarele date analizate, o icoană aproximativă a destinului neamului nostru până în veacul critic al închegării sale într'un sistem politic.

Cele patru-cinci secole — dela al IX-lea până la al XIII-lea — când o cronologie nu se poate fixa în istoria neamului nostru, constituie o epocă în care, după răstimpul lung al conviețuirii mai ales cu Slavii «anarchici»<sup>1)</sup> și în urma contactului strâns cu popoarele numite cu un termen comprehensiv de origine iranică «turanice», sub acțiunea «fermentului militar mongol»<sup>2)</sup> încep să mijzească primele organizații de stat. Prin aceste realizări politice, singurele în stare să facă să fie introdus poporul cel mai numeros din sud-estul Europei în istoriografia vremii — căci factorul economic-comercial și cel militar propriu zis, de cucerire, se pare că n'au fost un apanaj al Românilor în timpul în care încă n'aveau cadrele politice — trecutul nostru se desprinde tot mai clar din obscuritatea evului mediu, pentru ca în secolul al XIII-lea și în nordul Dunării — în regiunile în care tradiția celor mai vechi cronici ungurești, de acord cu știrile oferite de cronicile apusene, îi găsește ca băștinași — litera peremptorie a documentelor, *care totdeauna mărturisesc sau consacra o stare de lucruri existentă de demult*, să-i recunoască organizați.

În același secol al XIII-lea rolul politic care le revenise cu începerea secolului al XII-lea fraților lor din peninsula balcanică, «din toată Bulgaria», intrând astfel prin poarta larg deschisă de către celnicii români, Petru și Asan, a istoriei universale, trece de acum pe seama românimeii nord-dunărene.

Rostul studiului de față nu este, prin urmare, să străbată răstimpul dela obârșii până la întemeierea celor două state românești indepen-

<sup>1)</sup> Ἀναρχοί în Strategikonul lui Mauriciu, cf. *Archiv für slavische Philologie*, I, (1876), p. 294.

<sup>2)</sup> Terminul e al lui Jovan Cvijić; cf. *La péninsule balkanique. Géographie humaine*. Paris, 1918, p. 92.

dente. Cercetând în funcțiune de istoria noastră izvoarele privitoare la epoca indicată în titlu, de preferință cele privitoare la ramura carpato-danubiană a neamului nostru, de sigur concluziile studiului nostru, atât cele mărunte, cât și cele finale — nefiind, în parte, de altfel, acum pentru întâia dată enunțate — pot, în urma cernerii materialului istoric pe care l-am avut la dispoziție, dacă nu să rezolve această problemă (și în istorie sunt o mulțime de probleme nerezolvite) cel puțin să o promoveze aducând câteva date nouă, necunoscute istoriografiei noastre de până acuma, și lămurindu-le în cadrul știrilor și concluziilor general valabile.

## IMPORTANȚA IZVOARELOR ISTORICE ARMENEȘTI PENTRU TRECUTUL NOSTRU

Izvoarele istorice armenesti, atât cele scrise în Armenia cât și cele scrise aiurea, pentru epoca mai veche n'au fost încă cercetate din punctul de vedere al trecutului nostru <sup>1)</sup>. Din lămuritoarele lumini care se pot aduce de acolo pentru istoria noastră în evul mediu spicuim vreo câteva în studiul de față, încercând să le punem în legătură cu ceea ce se cunoștea din izvoarele occidentale privitoare la o epocă atât de întunecată ca aceea din veacul al IX-lea până la al XIII-lea. Cei doi autori armeni, care n'au fost încă puși de-a-dreptul în corelație cu istoria Românilor, sunt într'adevăr, unul din secolul al IX-lea, iar celălalt din al XIII-lea, cuprinzând astfel una din cele mai importante perioade ale trecutului nostru: aceea a înjghebarii de unități teritoriale, care, revărsându-se dincolo de hotarele strâmt locale, se impun atenției altora <sup>2)</sup>.

---

<sup>1)</sup> Pentru o epocă relativ recentă cf. H. Dj. Sirouni, *Mărturii armenesti despre Români. Valahia și Moldova, eiazelele guvernate de principii creștini de păr. Hugas Ingigian* (1758—1843), în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, seria III-a, tom. IX*. București, 1929.

<sup>2)</sup> D-lui N. Iorga, căruia nimic nu-i scapă, îi este cunoscut primul, Moise Chorenaf'i; însă, nestudiindu-l în mod special, îl crede din secolul al V-lea. Cf. N. Iorga, *Patru conferinți despre Armenia*. București, 1929, p. 53 și id., *Istoria Românilor*, vol. II: *Oamenii pământului (până la anul 1000)*. București, 1936, p. 241, nota 1, unde îl face să trăiască prin secolul al X-lea.

## MOISE CHORENAȚ'I (AUTORUL ȘI OPERA)

Cercetătorii istoriei noastre au trecut cu vederea, până acuma, interesante informațiuni pe care le oferă Geografia armenescă atribuită lui Moise Chorenaț'i <sup>1)</sup>. Fiind pomenită incidental de istoricii noștri <sup>2)</sup>, nu s'a încercat nicio lămurire a problemelor pe care le pune.

Deoarece se pare că în una din redacțiunile acestei Geografii armenesti se cuprind date privitoare la Români, ne ocupăm mai de aproape cu autorul ei, dintâi, apoi cu ea însăși.

Această Geografie armenescă a fost atribuită lui Moise Chorenaț'i, considerat personaj istoric și discipol al sfântului Mesrob sau Maștoț, ajuns mai târziu episcop, — după cum tot lui i se atribue o Istorie a Armeniei. Însă cercetările ulterioare au dovedit că acesta nu poate fi autor nici al Istoriei și nici al Geografiei, cel puțin în forma în care le avem astăzi, fiindcă ele cuprind date posterioare secolului al V-lea, în care ar fi trăit celebrul tovarăș al inventatorului alfabetului armenesc, al sfântului Mesrob. Cele mai multe știri relative la Moise Chorenaț'i le putem afla din Istoria atribuită lui: aci se vorbește despre călătoriile sale de studii la Edesa, la Antiochia, la Alexandria și la Roma, precum și despre alte evenimente din viața sa.

Jean de Saint-Martin, cunoscutul armenizant din veacul trecut, controlând aceste date cu ajutorul altor date sigure istorice, crede că poate stabili timpul în care a trăit Moise Chorenaț'i, autorul de cărți religioase, fixându-i cu aproximație și epoca morții după anul 460, pe care îl crede însă ca fiind alt personaj decât autorul Istoriei

---

<sup>1)</sup> *Choren* sau *Chorin* (cf. S. Wardapet, *Moses von Khoren oder Khorin*, în rev. *Ararat*, XLV (1908), p. 232—236) e o localitate în Armenia, în provincia Daron. «Chorenaț'i» înseamnă «din Choren», *Român* se zice azi armeneste *Romanaț'i*.

<sup>2)</sup> Cf. Al. Papadopol-Calimah, *Despre scrieri vechi pierdute atingătoare de Dacia*, în *Columna lui Traian*, VII (1876), p. 128: «*Moisi de Khoren*, ilustrul istoric și geograf armean, a trăit și a scris pe la 400 după Chr. El a călătorit și a cercetat toate arhivele și bibliotecile Orientului, ale Siriei, Egiptului, Greciei și Romei. El a scris între altele *Istoria Armeniei* și o *Geografie universală*. . . Moisi a scris despre *Alani*, *Scythia*, *Dunărea* pe care o numește *Tanup*, despre *Masageți* (*Maskhouth*) și despre *Geți*».

Armeniei și al Geografiei, care ar fi trăit în secolul al X-lea <sup>1)</sup>. În felul acesta toate inadvertențele rezultate de pe urma unei îngrădiri în timp a datelor Geografiei și ale Istoriei Armeniei care nu îngăduiau o siguranță cronologică, dispăreau.

Jean de Saint-Martin, departe de a nega valoarea acestor două opere, pentru vremea lor, a indicat calea care trebuia apucată pentru fixarea epocii în care au fost scrise.

Armenologii mai noi contestă autenticitatea părții autobiografice din Istoria Armeniei, în ciuda mechitaristilor — a acelor călugări armeni așezați mai cu seamă la Veneția și la Viena, unde întrețin flacăra vie a armenismului risipit în diaspore ca și neamul biblic al Evreilor — care se încăpățânează încă uneori în a-i atribui acestui atât de vechiu și de hărțuit personagiu și Istoria și Geografia.

Cele mai recente cercetări întreprinse asupra autorului și a operei, însă, confirmă critica lui Jean de Saint-Martin, stabilind că autorul Geografiei care ne interesează a trăit în secolul al IX-lea.

---

<sup>1)</sup> J. de Saint-Martin i-a consacrat un articol: *Notice sur la vie et les écrits de Moïse de Khoren, historien arménien*, în *Journal asiatique*, II (1823), p. 321—344, unde reeditează aceleași date ca în *Mémoire sur l'époque de la composition de la Géographie attribuée a Moïse de Khoren*, publicat împreună cu Geografia în *Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie*, vol. II. Paris, 1819, p. 301—317. Nimic nu are în plus Mons. Placido Sukias Somal, *Quadro della storia letteraria di Armenia*, Venezia, 1829, p. 27. După Saint-Martin se ia Carl Friedrich Neumann, *Versuch einer Geschichte nach den Werken der Mechitaristen*, Leipzig, 1836, p. 49 sqq. Cf. și William Smith and Henry Wace, *A Dictionary of Christian Biography*. London, 1882, s. v. Printre cele mai bune studii asupra lui Moise Chorenat'i este acela al lui Vetter, *Moses von Chorén*, în Wetzler u. Welte's *Kirchenlexikon oder Encyclopädie der Katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*, II. Aufl., Freiburg im Breisgau, Bd. VIII, 1893, coll. 1955—1963, care referitor la personajul istoric din secolul al V-lea, atât poate da ca sigur: «Neben seine äusseren Lebensverhältnisse berichtet nur eine einzige gleichzeitige Geschichtsquelle, der Brief des Lazar von Pharb an Wahan aus dem Ende des 5. Jahrhunderts (ed. Ven., 1873, 607—609). Lazar weist in diesem Schreiben hin auf «den seligen Philosophen Moses», der in seinem Leben Armenien durch Wort und Schrift erleuchtet habe, der ein Bischof gewesen sei, dem aber das Bischofsamt den Tod gebracht, der überhaupt in seinem Leben zahllosen Undank erlebt hatte, und den seine Feinde noch nach seinem Tode mit unauslösllichem Hasse verfolgt hätten. Diese Worte wurden von jeher, obwohl sie die Heimat des fraglichen Bischofs und Schriftstellers nicht näher bezeichnen, auf Moses von Chorene gedeutet. Auf jeden Fall folgt aus Lazars Notiz soviel,

Ultimele cercetări făcute asupra autorului Istoriei Armeniei și al Geografiei se datoresc profesorului Dr. Iacob Manandian, *Die Lösung des Problems des Moses Chorenatsi*, Erivan, 1934 <sup>1)</sup>. El stabilește că Istoria (care este strâns legată de Geografie, fiind fără nicio îndoială opera aceluiași autor) a fost scrisă după campania făcută de turcul Buga în Armenia (852—855), după cum reiese din ultimul capitol al ei <sup>2)</sup>. Prin « păstorul » sau « tatăl », la care se referă, pomenindu-l cu mult respect, autorul ei, nu trebuie înțeles Sahak sau Mesrob, care au trăit în secolul al V-lea, ci katolikosul Ioan V (834—855), mort în epoca în care scria. În felul acesta una din marile piedeci și prejudecăți pentru identificarea lui Moise Chorenat'i — care era considerat discipol al sfântului Mesrob — este înlăturată. Apoi orașul Maurikiopolis-Şirakaşat, amintit tot acolo, a putut ajunge capitală a provinciei Şirak numai pe timpul Bagratunilor (sec. IX). Terminul *post quem non* îl fixează la anul 902 <sup>3)</sup>. În ceea ce-l privește pe însuși autorul acestor cărți, care deci nu pot fi decât din a doua

dass im 5. Jht. in Armenien ein Bischof mit Namer Moses lebte, der auch als Schriftsteller hervorragte. Wir dürfen daher wohl annehmen, dass der Moses mit dem Beinamen « von Chorene », den die armenische Kirche seit alten Tagen den Vätern des 5. Jhts zuzählt, mit diesem Bischofe identisch ist. Die Schriften des Bischofs Moses gingen verloren, oder sind jedenfalls nicht als solche mit Bestimmtheit bekannt ». U. Chevalier, *Répertoire des sources historiques du Moyen-âge, Bio-bibliographie*, Nouv. éd., Paris, 1907, vol. II, coll. 3271—3272, îi dă ca an al nașterii 407, și făcându-l arhiepiscop de Pakrevant, îi dă ca an al morții 492. S. Weber, *Kirchlicher Handlexikon*, ed. M. Buchberger, Freiburg im Breisgau, 1912, Bd. II, col. 1044, « blühte zwischen 430 u. 482 ». Dr. theol. Gerh. Rauschen, *Manuale di patrologia e delle sue relazioni con la storia dei dogmi* (vers. ital. Gaet. Bruscoli), Firenze, 1904, p. 327, îl consideră pur și simplu un « falsificatore ». De aceeași părere e și Dr. Felix Haase, *Die Abfassungszeit der armenischen Geschichte des Moses von Khoren*, în *Oriens Christianus, Halbjahrshefte für Kunde des christlichen Orients*, N. S., Bd. X—XI (1923), p. 88—89, pe care doveză peremptorii de critică istorică îl fac să declare: « Während sich der Verfasser als Zeitgenosse des 4. Jhts erklärt, wird er durch die literarische Abhängigkeit zu einem gewöhnlichen Betrüger des 7. oder 8. Jahrhunderts gestempelt, der auch die angebliche Selbstbiographie des Moses erfunden hat », după ce stabilește că atât Istoria Armeniei cât și Geografia universală au un singur autor.

<sup>1)</sup> Cu un rezumat în nemțește și în rusește. Titlul armenesc e: Hakob Manandian, *Chorenat'ov Areladzadi Ludzusi*, i-Erevan, 1934.

<sup>2)</sup> *Ibid.*, p. 219.

<sup>3)</sup> *Ibid.*, p. 81 sq.

jumătate a secolului al IX-lea, Manandian dovedește în mod definitiv că el este într'adevăr Moise Chorenaț'i, cunoscut și sub numele de Moise Kert'ogh, adică « Poetul » <sup>1)</sup>).

În secolul al IX-lea îl așează și cercetările lui Hans Lewy, făcute în ultimul timp asupra « Istoriei » lui Moise Chorenaț'i. Chiar dacă nu poate fi fixată cu precizie, indicându-se anume și ani, epoca în care a trăit și a scris autorul nostru armean, totuși atâta rămâne stabilit: el a scris înainte de anul 900 <sup>2)</sup>).

## EDIȚIILE GEOGRAFIEI

Această Geografie a fost tipărită pentru prima oară la Amsterdam <sup>3)</sup>, la anul 1668, de către episcopul armean Oskan, numit *Erevanț'i*, « din Erivan, » care în istoria tiparului armenesc joacă același rol ca și diaconul Coresi la noi, fiind cel dintâi mare tipograf armean <sup>4)</sup>.

<sup>1)</sup> *Ibid.*, p. 224. Tot Kert'ogh e numit și în Michaud, *Biographie Universelle ancienne et moderne*, Nouv. éd., Paris, s. d., t. XXVIII, p. 500—503.

<sup>2)</sup> Cf. Hans Lewy, *An additional note on the date of Moses of Chorene*, în *Byzantion. Revue Internationale des Etudes Byzantines*, XI (1936), p. 593 sqq. *Ibid.*, p. 597 sq. N. Adontz, *A propos de la note de M. Lewy sur Moise de Chorène*, îi face câteva observații critice, fără a preciza mare lucru. Lewy afirmă, p. 595: « Most scholars now agree that Moses wrote between 700—900, and three of the most competent dated Moses in the same time as I did », adică între anii 876 și 885.

Jos. Markwart, *Die Genealogie der Bagratiden und das Zeitalter des Mar Abas und Ps. Moses Chorenac'i*, în *Caucasica*, VI (1930), p. 67, revenind asupra părerii exprimată anterior (v. mai jos, p. 422, nota 1) întrezărise aceste rezultate când afirma că Moise Chorenaț'i « am Hofe Aschts, des Fürsten der Fürsten, sein Werk als ein Spiegel des neuzuschaffenden armenischen Reiches verfasst hat ». Așot I fu numit de Arabi « prințul prinților » (*amîr'u'l umarâ'*) la 859; cf. Fr. Macler, *Armenia*, capit. VI din *The Cambridge Medieval History*, vol. IV: *The eastern roman empire*. Cambridge, 1923, p. 158.

<sup>3)</sup> Armenii s'au stabilit pe la 1560 la Amsterdam, ocupându-se cu comerțul de perle, diamante și cu traficul produselor din America; cf. Fr. Macler, *Notices de manuscrits arméniens ou relatifs aux Arméniens vus dans quelques bibliothèques de la péninsule ibérique et du sud-est de la France*, în *Revue des études arméniennes*, I (1920-21), p. 417.

<sup>4)</sup> Prima carte tipărită în armeneste fu la anul 1565 la Veneția; cf. Sukias Somal, *Quadro cit.*, p. 145. Tot aci o biografie a lui Oskan.

După ce dă în vileag Biblia, la 1666 <sup>1)</sup>, tipărește încă o serie de cărți, printre care se află și Geografia <sup>2)</sup>. Manuscrisele le adusesese dela Eċmiadzin, unde era și unde și astăzi este centrul spiritual al Armenilor; ele erau printre cele mai vechi manuscrise armenesti cunoscute, anume din secolul al XIII-lea. După această ediție Oskan a retipărit același text în al doilea oraș al activității sale, în Marsilia, la anul 1683 sub titlul *Girk' așcharhať ev aras pelak'anut'eanť or ē Aluesagirk'*, « Carte de Geografie și de Fabule, care e Cartea Vulpiei » <sup>3)</sup>.

<sup>1)</sup> Fr. Macler, *Les livres imprimés arméniens de la bibliothèque de l'Université d'Amsterdam*, REA, VI (1926), p. 71 sqq., dă, pe temeiul studiilor anterioare ale mechitariștilor venețieni, lista cărților imprimate la Amsterdam, începând cu « Hisus Ordi » tipărită la 1660 de M. Darefi. Oskan scoate din teasc cu litere mai bune prima sa carte — un « Imnar », la 1664; la 1668 « Cartea Vulpiei », care conținea și Geografia; la 1672 e ultima carte a lui Oskan în capitala Olandei, apoi el trece la Marsilia. Un exemplar din Biblia lui Oskan se află la Paris: cf. Macler, REA, IX (1928), p. 7 sqq.

<sup>2)</sup> In *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste* etc., Leipzig-Halle, 1747 (edit. J. H. Zedler), vol. LI, col. 846 se spune despre el: « *Uscan*, Ein Armenianischer Bischoff von Vuscharansch... ». Fu trimis la 1662 de patriarhul armenesc (katolikosul) din Eċmiadzin în Europa ca să tipărească Biblia și alte cărți în armeneste. Petrecând câteva luni la Roma, se duse la Amsterdam « *allwo er 1664 die ganze Bibel nach denen besten und ältesten Handschriften in der Armenianischen Sprache, nebst noch unterschiedenen andern Büchern auf seine eigene Unkosten Drucken liess* » și trecu apoi la Marsilia, continuându-și activitatea. Mai departe necunoscutul autor al acestei notițe biografice repetă: « *nach den ältesten Handschriften die er aus Armenien gebracht* ». Același lucru îl confirmă și izvorul notiței: Ed. Martin, *Deux dissertations critiques*, Utrecht, 1717, rezumat în *Vermischte Bibliothek oder zulängliche Nachrichten und unpartheyische Gutachten*, VI. Band, Halle i. Magdeburg, 1718, p. 506: « *nach den besten und ältesten Codicibus Msc. die er mit sich aus Armenien genommen* ». Richard Simon, într'un articol asupra lui *Moyse le Grammairien* publicat în *Le grand Dictionnaire historique, ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane* etc., al lui Louis Moréri, Nouv. éd., Paris, 1759, tom. VII, p. 850, indică printre manuscrisele aduse de Oskan în Europa unul din secolul al XIII-lea. Cf. *ibid.*, tom. X, p. 737 asupra lui Oskan.

<sup>3)</sup> Catalogul imprimat al Bibliotecii Naționale din Paris, la cota G. 10.767, o indică astfel: « *Géographie et fables par Moise de Khorène. Suivi d'un abrégé d'histoire universelle. Traduit de latin en arménien, par Zacharie de Sionnie. Marseille, 1683, in -12, 320 pag.* ». N'am putut găsi alte informații asupra acestui Zaharia din Siunia. La biblioteca Universității din Amsterdam se găsește un exemplar din *editio princeps* a Geografiei; cf. Fr. Macler, REA, VI (1926), p. 93:

După doi ani, la 1685, la Amsterdam, un tovarăș de-al lui Oskan, Toma Vanandet'i a mai scos-o odată, împreună cu Istoria Armeniei, dovedind prin aceasta că Geografia atribuită de către cei care o imprimau lui Moise, contemporanul sfântului Mesrob, era foarte căutată. De ediția marsiliană s'au folosit editorii necunoscuți ai Geografiei dela 1689, care fu crezută că a fost tipărită la Eçmiadzin <sup>1)</sup>). Ediția lui Oskan dela Marsilia rămâne așadar ediție de bază pentru multe din cele ulterioare.

Același text al Geografiei îl retipăresc, împreună cu Istoria Armeniei, însoțindu-le pe amândouă de o traducere în latinește și de note, frații William și George Whiston, la Londra, în anul 1736, sub titlul: *Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae libri III. Accedit ejusdem scriptoris Epitome Geographiae* etc. <sup>2)</sup>). Ediția aceasta whistoniană a servit de bază mechtariștilor din insula San Lazzaro de lângă Veneția. Ei nu întrebuintează alte manuscrise când o retipăresc, la Veneția, în anul 1752, împreună cu Istoria. În două mici volume sunt traduse apoi în rusește cele două opere de către Iosif Ioannesov, sub titlul: Арменская Исторія сочиненная Моисеемъ

\* În -32, 224 pages. Ornaments marginaux et initiales ornées. Reliure bois recouvert de chagrin noir plein. (*Livre des pays et des contes (fables) c'est-à-dire Livre du renard*. Amsterdam, 1668) » având cota: BU. 971 H. 22. Neputând găsi la Paris, la Londra, la Bodleyana (Oxford) sau la Berlin edițiunea *princeps* a acestei Geografii dăm în anexa fotografică titlul ei precum și cele două pagini referitoare la Sarmația, după exemplarul păstrat la Berlin, *Preussische Staatsbibliothek*, cota Pq.2744. Dat fiind că ambele ediții, atât cea dela Amsterdam 1668, cât și cea dela Marsilia 1683, au același format și cam același număr de pagini (cea dela Marsilia are în plus Istoria Armeniei) putem socoti absolut sigur că este vorba de același text, fiind amândouă tipărite tot de Oskan.

<sup>1)</sup> Cf. K. Patkanov, Изъ новаго списка Географіи, приписываемой Моисею Хоренскому (cit. mai jos), p. 21. V. însă și Macler, *REA*, VI (1926), p. 80: « Les imprimeries fondées par Oskan portèrent toujours le nom « de sainte Etchmiadzin et de saint Sargis le général » à Amsterdam, à Livourne, à Marseille, à Constantinople ».

<sup>2)</sup> Mai conține epistolele sf. Pavel. În *Praefatio* mărturisesc: « Chorenensis Historiae Geographiam ejusdem scriptoris adjunximus ex Pappi Alexandrini Commentariis expromptam, quam *Uscanus* Episcopus, qui Versionem Haicanam edidit, in lucem primum protulit (Amstel., 1668, 12°), de quo tamen opusculo, ut nimium jejuno ac incondito, atque ab Librariis praeterea mendosissimi depravato, vix operae pretium videtur plura tradere, quam quae in notas nostras inclusimus ».



Хоренскимъ съ краткимъ Географическимъ описаніамъ древней Арменіи, Санктпетербургъ, 1809 <sup>1)</sup>).

Tot pe la începutul veacului trecut un celebru armenizant francez, Jean de Saint Martin, întreprinzând o serie de studii asupra Armeniei, a dat la iveală vestitele sale *Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie*, în două volume, Paris 1819. În volumul al doilea, p. 301—394 publică, traducându-l în franțuzește și comentându-l, textul Geografiei lui Moise Chorenăț'i, după cum singur afirmă, urmând ediția dela Marsilia și aceea a fraților Whiston <sup>2)</sup>). A lui Jean de Saint-Martin e o încercare de ediție critică, prin grija meticuloasă a editorului de a clarifica fiecare pasagiu, de a controla aproape fiecare numire geografică și de a fixa epoca redactării manuscrisului care a stat la baza ediției *princeps* <sup>3)</sup>).

Alte ediții până la anul 1843, la Veneția, n'au mai fost <sup>4)</sup>. În acest an se tipăresc « Operele Complete » ale lui Moise Chorenăț'i, sub titlul de *Movsesi Chorinaț'voy Matinaț'raey*, în care, la pp. 583—616 se publică Geografia. Însă, după cum se spune în prefață și după cum reiese dintr-o comparație cu edițiile înscrise până acuma — care toate au același text <sup>5)</sup> — ediția dela Veneția 1843 se întemeiază pe alte 6 manuscrise, care pot fi socotite mai pure, fiind « purificate » de toate informațiile cari trec de secolul al V-lea de către copiiști.

<sup>1)</sup> Ioannesov îl socotește pe Chorenăț'i ca aparținând secolului al V-lea și utilizează ediția Whiston.

<sup>2)</sup> *SM.*, p. 316: « Nous nous sommes bornés à rétablir, autant que nous l'avons pu, le texte dans toute sa pureté. Nous n'en connoissons aucun manuscrit ». În ceea ce privește ediția dela Marsilia el spune, referindu-se la greșelile ei de ortografie, că numele de țări sunt uneori nesigure. Tot el la p. 305—314 încearcă să dovedească cum că « compoziția » Geografiei se poate pune împrejurul anului 950. Argumentele sale sunt: faptul că în pasagiul în care descrie Germania, pomenesc numele « Rușilor », care — zice el — numai pe la începutul secolului al X-lea ajung să fie cunoscuți mai bine la Constantinopol, iar în alte izvoare nu sunt amintiți; apoi, că în Crimeea sunt pomeniți creștini, și se știe că Rușii nu s'au încreștinat decât la anul 986, etc.

<sup>3)</sup> *SM.*, p. 315, crede, ca și alții mai târziu, că prima ediție a fost aceea dela Marsilia, 1683.

<sup>4)</sup> La 1827 la Veneția se tipărește numai Istoria.

<sup>5)</sup> Manandian, p. 11 consideră edițiile anterioare făcute după un manuscris « fehlerhaft »; iar, p. 13, referitor la ediția Veneția 1843 recunoaște că prezintă lecturi deosebite de edițiile anterioare.

După 12 ani, la 1865, aceiași mechtariști retipăresc o ediție asemănătoare, stabilită după criteriile lor arhaizante. Acest text, astfel fixat, îl publică și-l traduce în rusește K. P. Patkanov (Patkanian), sub titlul Армянская Географія VII вѣка по р. X. приписывавшаяся Моисею Хоренскому. Текстъ и переводъ съ присовокупленіамъ картъ и объяснительныхъ примѣчаній, Санктпетербургъ, 1877<sup>1)</sup>, îndreptând unele lecturi. Manuscrise noi ale Geografiei se căutau mereu. Astfel, la anul 1881 mechtaristul Arsen Soukry a publicat *Géographie de Moïse de Chorène d'après Ptolémée, texte arménien traduit en français*, Venise, 1881, după un nou manuscris, — ediție care este luată de către unii învățați drept bază pentru studiul Geografiei. Patkanov a tradus — asemănând cele două texte: cel dela Veneția 1843—1867 și al lui Soukry — în rusește, sub titlul Изъ новаго списка Географіи, приписываемой Моисею Хоренскому, la 1883<sup>2)</sup>, însă de astă dată numai pasagiile privitoare la Europa răsăriteană.

Ultimele lecturi diferite de multe din edițiile anterioare, după un nou manuscris păstrat la Ečmiadzin, le-a dat Franz N. Finck, în *Zeitschrift für armenische Philologie*, I (1903), p. 108 sq.

## TEXTUL GEOGRAFIEI

Această Geografie armenească este alcătuită, după însăși mărturia autorului, pe temeiul « Chorografiei ecumenice » a lui Pappus din Alexandria, un geograf urmaș al vestitului Ptolemeu din secolul

<sup>1)</sup> În Монографія Императорской Академіи Наукъ, Nr. 12. Patkanov i-o atribue nu lui Moise Chorenași, ci lui Anania Șirakași, un matematician și astronom armean, care a trăit în secolul al VII-lea. Manandian, o. c., p. 225 a arătat însă că nu poate fi Geografia noastră scrisă de Anania Șirakași, deoarece — printre alte argumente — Șirakași își imaginează pământul ca un disc patruleter, iar Moise Chorenași, urmându-l pe Ptolomeu, ca un glob. De altfel tot lui Anania Șirakași i-o atribuisse și Jos. Marquart, *Καριταλόγος, der « skythische » Name der Maiotis*, în *Keleti Szemle = Revue orientale*, XI (1910) p. 1—26 și id., *Die altbulgarischen Ausdrücke in der Inschrift von Čatalar und der altbulgarischen Fürstenliste*, în Извѣстія русскаго археологическаго Института въ Константинополѣ, XII (1911), p. 38.

<sup>2)</sup> În Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1883, часть ССХХVII.

al III-lea p. Chr., care a lăsat o descriere a lumii întregi cunoscută pe atunci <sup>1)</sup> — « din care ne-am făcut noi extrasele » <sup>2)</sup>. În cursul Geografiei, însă Moise Chorenaf'i îl amintește și pe Ptolemeu <sup>3)</sup>. Neputându-se preciza ce anume a primit Moise Chorenaf'i dela Pappus, se poate constata totuși numaidecât că și-a împrumutat marile cadre ale operei sale geografice din Chorografia universală a regelui-geograf, între limitele căreia se mișcă. După ce face câteva considerații de ordin general asupra științei geografice <sup>4)</sup>, începe cu descrierea Europei dinspre apus și trecând pe urmă la Libya (= Africa), termină cu Asia; prin urmare menține diviziunea în trei continente a lui Ptolemeu. În calitatea sa de armean, însă, se oprește firește mai mult asupra regiunilor din Armenia sau asupra aceloră din imediata vecinătate a țării sale, extinzându-se în mod disproporționat asupra lor, în detrimentul celorlalte.

Pentru a putea lămuri mai ușor pasagiul care ne interesează din această Geografie, precum și pentru că la noi n'a fost publicat niciodată — fiind unele ediții inaccesibile — cităm aici părțile care sunt în legătură cu Europa orientală, după edițiile principale, care înfățișează câte o versiune independentă:

### I. SM.

### II. V., și

### III. *Soukry* (Patkanov <sup>2)</sup> <sup>5)</sup>,

<sup>1)</sup> Suidas (ed. Bernhardt), s. v.: Πάππος, Ἀλεξανδρεὺς, φιλόσοφος, γεγωνὺς κατὰ τὸν προεσβύτερον Θεοδόσιον τὸν βασιλέα [= sec. IV]... βιβλία δὲ αὐτοῦ, Χωρογραφία οἰκουμενική, Εἰς τὰ τέσσαρα βιβλία τῆς Πτολεμαίου μεγάλης Συντάξεως ὑπόμνημα... Este singura informațiune asupra Geografiei lui Pappus, care s'a pierdut. Asupra lui cf. Friedrich Hultsch, *Pappi Alexandrini Collectionis quae supersunt e libris manu scriptis edidit latina interpretatione et commentariis*, în 3 volume, Berolini, 1875, unde se publică operele matematico-geometrice ale lui Pappus, fără a fi pomenită de loc Geografia.

<sup>2)</sup> Moise Chorenaf'i, la SM., p. 323.

<sup>3)</sup> *Ibid.*, p. 323, 327, 329 etc.

<sup>4)</sup> Considerațiile acestea astronomico-matematice i-au determinat pe Patkanov și pe Marquart să afirme, în mod greșit, că Geografia noastră ar fi fost scrisă de Anania Șirakaț'i.

<sup>5)</sup> Pentru o mai mare claritate fixăm aici grafic edițiile și traduceriile Geografiei:

a) I. Amsterdam (Osman), 1668; II. Marsilia (Osman?), 1683; III. Amsterdam (Vanandef'i), 1685; IV. Amsterdam (? copertă: Ečmiadzin), 1689; V. Lon-

adăugând la urmă și redacțiunea cea scurtă — « redacțiunea-mamă », *hnazuyn mayr bnazriř* cum o numește Manandian <sup>1)</sup> — reconstituită ca genuină.

Redăm traducerile lui *SM.*, *Soukry*, apoi și pe aceea a lui *Patkanov* (făcută după *Veneția* 1843—1865 și după *Soukry*) în limba franceză și rusă păstrând astfel interpretările lor; și la urmă numai, pasagiul care ne privește pe noi îl vom traduce literal în românește:

I. *SM.*, p. 335—341.

Incepe cu Spania; urmează insulele *Hibernia* și *Albion*; apoi *Gallia* care « renferme encore des villes, des peuples nombreux et puissans, et en particulier la nation des Francs » <sup>2)</sup>; apoi:

« La Germanie est à l'orient de la Gaule et près de l'Océan septentrional; elle s'étend jusqu'aux montagnes de la Sarmatie et « jusqu'au Danube, le même que le Iozou <sup>3)</sup> des Russes, qui va se

dra (Whiston), 1736; VI. *Veneția* (mechit.), 1752; VII. Ioannesov, S-Pbg., 1809; VIII. Jean de Saint-Martin, Paris, 1819.

b) I. *Veneția* (mechit.), 1843; II. *Veneția* (mech.), 1865; III. *Patkanov*, Армянская.

c) I. *Veneția* (*Soukry*), 1881; II. *Patkanov*, Изъ новаго списка.

<sup>1)</sup> *O. c.*, p. 15.

<sup>2)</sup> *SM.*, p. 337; textul în față.

<sup>3)</sup> În textul armenesc e, la p. 116, *ř-Danob (Tanop) get, or ř Iozu Rusaf gay ev mtane i-Pontos dzovn ev sa medz ř k'an z-Tonavis (Donavis)*, « până la râul Danob, care e Iozu al Rușilor, și se varsă în marea Pontos și e mai mare decât Tonavis ». Se admite îndeobște că numele *Rus* apare numai pe la jumătatea secolului al IX-lea; cf. Alfred Rambaud, *Histoire de la Russie depuis les origines jusqu'à l'année 1877*, Paris, 1878; mai nou însă, cf. Dr. Ch. Kadlec, *The Empire and his northern neighbours* (în « *The Cambridge medieval History* », vol. IV), p. 301 sqq., unde se arată că erau cunoscuți Varegii Ruși și geografilor arabi din prima jumătate a secolului al IX-lea, de ex. Ibn Churdadhbih. Varegii Βαρδγγου și Варяги, de origine normandă, întemeietorii principatelor slavo-« rusești », sunt indicați în aceeași epocă și de tradiția rusească; cf. *Chronica Nestoris* edit. Fr. Miklosich, Vindobonae, 1860, p. 10 tradusă de L. Léger, *Chronique dite de Nestor*. Paris, 1884 și, după el, în românește G. Popa-Lisseanu, *Cronica lui Nestor*, în vol. VII din *Izvoarele Istoriei Românilor*. București, 1936. Asupra rolului jucat de « Ruși » normanzi în Istoria veche a Slavilor răsăriteni v. Dr. Wilhelm Thomsen, *Der Ursprung des russischen Staates. Drei Vorlesungen. Deutsche Bearbeitung von Dr. L. Bornemann*, Gotha, 1879; contra lui o parte din istoricii ruși moderni, la Milliukov—Seignobos, *Histoire de la Russie*, vol. I<sup>2</sup>, Paris 1935, p. 12 sqq. Prima mențiune a Rușilor se află în cronicarul Prudentius *Annales Bertiniani* (în

« jeter dans la mer de Pont, et est aussi grand que le Tanaïs. La  
 « Germanie renferme sept nations, parmi lesquelles est celle des  
 « Goths. On y trouve trois montagnes principales, onze puissans  
 « fleuves, neuf îles et quatre forêts remplies de très-grands arbres;  
 « elle a aussi des mines de fer ».

« La Dalmatie est à l'orient de la Gaule et voisine de la Ger-  
 « manie: du côté de l'occident elle atteint les sources du Danube;  
 « au nord et à l'orient elle est bornée par le cours de ces fleuves, et  
 « au midi elle a le golf Ionique. On trouve dans la Dalmatie six pro-  
 « vines, beaucoup de villes et de cantons, six montagnes, vingt  
 « fleuves, et sept îles. Il existe dans ce pays une bête sauvage, appelée  
 « *bonasus* <sup>1)</sup>, semblable au boeuf, qui lance ses excréments aux chas-  
 « seurs et les brûle <sup>2)</sup>).

« *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* »), Hannoverae, 1883, p. 19, la anul 839, când solii trimiși la Constantinopol se întorc « ... cum eis quosdam, qui se id est gentem suam, Rhos (ceea ce presupune un prototip bizantin Ῥῶς) vocari dicebant; quos rex illorum chakanus... », și unde « chakanus » — deși a fost apropiat de unii de numele Hakon — este de sigur chaghanul, titlul domnitorului, de origine turanică, împrumutat din vecinătatea sudică. Cercetătorii mai noi au dovedit că acest ethnicon exista cu mult înainte în regiunile din nordul Mării Negre; cf. A. A. Vasiljev, *La Russie primitive et Byzance* (în *L'Art byzantin chez les Slaves. Les Balkans, premier recueil, première partie din Orient et Byzance, Etudes d'art médiéval publiées sous la direction de Gabriel Millet*, IV) Paris, 1930, p. 9—19. Cf. un « principem Rhos » localizabil în Armenia, în epoca biblică, la Hinricus Brennerus, *Epitome Commentariorum Moysis Armeni, de origine et regibus Armeniorum et Parthorum item series principum Iberiae et Georgiae*, Stockholmiae, 1723, p. 55. Pentru originea ethnonimului cf. substanțiala notă la Alexandre Eck, *Le moyen âge russe*, Paris, 1933, p. 9: « L'école dite slave... souligne l'existence du nom ethnique « Rusi » et des noms de nombreuses rivières « Rosi » dans le Sud de la Russie et dans le bassin de la Mer Noire, et ceci longtemps avant l'apparition des princes varègues à Kiev ». Iozu e fără îndoială turcescul Özü; cf. *SM.*, p. 106—309. Acest nume îl dau și astăzi Turcii otomani și Tătarii Niprului.

<sup>1)</sup> Cf. Plinius, *Naturalis historia*, VIII, 15.

<sup>2)</sup> Ptolemeu, ed. C. Müller, *Claudii Ptolemaei Geographia*, vol. I, p. I., Paris, 1883, are altă ordine. Incepe cu Ἰονεργίας νήσου Πρεττανικῆς și Ἀλφειῶνος, apoi Ἰσπανία Βαυτικῇ, Λουσιτανία, Ταρρακωνήσια, pe urmă Κελτογαλατία (p. 70) și Γερμανία μεγάλη (p. 71). În Gallia, bine înțeles, nu sunt Francii. « Germania cea mare », p. 247—276: Τῆς Γερμανίας τὴν μὲν δυσμικὴν πλευρὰν ἀφορρίζει ὁ Ῥῆνος ποταμός, τὴν δὲ ἄρκτικὴν ὁ Γερμανικὸς Ὠκεανός, iar după ce

Urmează Italia, cu 17 insule « parmi lesquelles se trouve *Pontia* d'où étoit Pilate. Elle a deux métropoles, la célèbre Ravenne et Rome la grande »<sup>1)</sup>.

« La Sarmatie, dont une partie est à l'orient de *Zaghoura*, qui « est le pyas de Bulgares selon les Allemands, et s'étend vers l'océan « septentrional, jusqu'à la terre inconnue de *Balak'h*, et au mont « Rhiphée, d'où sort le Tanaïs; la Sarmatie contient divers petits « cantons, et entre autres *K'herson Khrim*, qui est une presqu'île, « est aux Chrétiens; une grande quantité sont aux idolâtres. On « trouve dans la Sarmatie cinq, montagnes, treize fleuves, un petit

descrie, Oceanul, τὴν δὲ μεσημβρινὴν πλευρὰν ὁρίζει τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ τὸ δυσμικὸν μέρος, în spre răsărit fiind hotărnicită de Σαρματικά ὄρη și de Οὐνιστοῦλα. Printre munții Germaniei Ptolomeu așează καὶ τὰ καλούμενα Ἀβνοβα, care se găsec la capătul Dunării, pe care și Tacitus, *Germania*, cap. I, îi cunoaște: « Danuvius... edito montis Abnoba ». Cunoaște insula Scandia καὶ κατέχουσαι αὐτῆς... τὰ δὲ μεσημβρινὰ Γούται (Cf. *Soukry*). Ptolomeu, după Germania, are Παιτία καὶ Οὐνδελικία; Rætia începe dela izvoarele Dunării: ἡ δὲ ὀρετικὴ μέρει τοῦ Δουναβίου ποταμοῦ τῷ ἀπὸ τῶν πηγῶν; urmează Νωρικὸν; Παννονία ἡ ἄνω și Παννονία ἡ κάτω, apoi spre sud Ἰλλυρίς, Λιβουρνία, Δαλματία și termină cu Macedonia. Comparând pasagiul lui Moise Chorenat'i cu Ptolomeu, se poate constata că autorul armean a contras toate aceste provincii, care la Ptolomeu se aflau la sud-estul Germaniei, făcând din ele una singură: Dalmația, pe care o lasă să se întindă până la izvoarele Dunării, limitând-o la Nord cu cursul aceluiași fluviu. Acest fapt, care pare arbitrar, se poate explica — credem — printr-o contaminare din *Illyricum* (în cadrele căruia ființa și Dalmația) și *Pannonia* (întinsă spre Nord-Vest de-a-lungul Dunării, către izvoarele ei. Aceasta se putea întâmpla mai ușor după așezarea Slavilor în aceste regiuni dându-le astfel o înfățișare etnică omogenă; cf. de ex., înainte de secolul al IX-lea «Croatia dalmatică și Croatia panonică», în Lavis—Rimbaud, *Histoire Générale du IV-e siècle à nos jours*, vol. I<sup>2</sup>. Paris 1922, p. 730. E mai probabil însă ca această știre să provină din epoca în care Carol cel Mare, risipindu-i pe Avari, a supus Pannonia și o parte din Dalmația, făcând astfel cu puțință o unificare mental-reală a regiunilor muntoase din Dalmația până în Alpi; cf. Ernst Dümmler, *Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern* (795—907), în *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, X (1953), p. 7 și N. Iorga, *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, vol. II: *Histoire du Moyen-Age*, Paris, 1927, p. 113.

<sup>1)</sup> Ptolomeu nu pomeneste Ravenna, fiindcă acest oraș, care la un moment dat luase locul Romei, numai în epoca ostrogoto-bizantină ajunsese la o faimă universală.

« lac et deux îles. On y trouve encore deux autels, dont l'un porte le nom d'Alexandre, et l'autre celui de César <sup>1)</sup>).

« La Thrace est à l'orient de la Dalmatie; elle contient cinq petites provinces et une grande, dans la quelle on trouve les vingt-cinq nations des Esclavons, qui remplacèrent les Goths. La Thrace a encor des montagnes, des fleuves, des villes, des îles et des lacs. Sa métropole est l'heureuse Constantinople » <sup>2)</sup>).

<sup>1)</sup> Și la Ptolomeu, după Sicilia urmează *Σαρματίας τῆς ἐν Εὐρώπῃ θέσις* descriind-o astfel: *Ἡ ἐν Εὐρώπῃ Σαρματία περιορίζεται ἀπὸ μὲν ἄρκτον τῷ τῇ Σαρματικῷ Ὠκεανῷ κατὰ τὸν Οὐνεδικὸν κόλπον μέρει τῆς ἀγνώστου γῆς... τὸ δὲ κατὰ τὸν μεσημβρινὸν πέρασ τῆς Σαρματίας τὸν διὰ τῶν πηγῶν τοῦ Τανάιδος ποταμοῦ... ἀπὸ δὲ δυσμῶν τῷ τε Οὐίστοῦλα ποταμῷ... ἀπὸ δὲ μεσημβρίας τοῖς τε Ἰάδυσιν τοῖς Μετανάσταις ἀπὸ τοῦ νοτίου τῶν Σαρματικῶν ὁρέων πέρατος μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ Καρπάτου ὄρους, ὃ ἔχει θέσιν μς' L' καὶ τῇ συνεχεῖ Δακλίᾳ παρὰ τὸν αὐτὸν παράλληλον μέχρι τῶν Βορυσθένους τοῦ ποταμοῦ ἐκβολῶν, καὶ τῇ ἐντεῦθεν τοῦ Πόντου παραλίῳ μέχρι τοῦ Καρκινίτου... Tanaisul (Donul) e spre răsărit; el desparte Sarmația europeană de Sarmația asiatică. După aceea înșiră munții care se găsesc în Sarmația: καὶ ἑτέροις δὲ ὄρεσι διέζωσται ἡ Σαρματία, ὧν ὀνομάζεται:*

ἡ τε Πεύκη ὄρος  
καὶ τὰ Ἀμάδοκα ὄρη  
καὶ τὸ Βώδιον ὄρος  
καὶ τὸ Ἀλανὸν ὄρος  
καὶ ὁ Καρπάτης ὄρος  
ὥς εἰρηται καὶ τὰ Ῥιπαῖα, ὧν τὸ μέσον

cu coordonatele lor geografice. O mulțime de popoare locuiesc în Sarmația europeană, printre care: *Πευκίνοι, Βαστέρναι, Ἰάδυνες, Ῥωξολανοὶ Ἀμαξόβιοι, Ἀλανοί, Σκύθαι, Γύθωνες, Φίνροι*, etc., etc. Apoi: *Ὑπὸ δὲ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Τανάιδος ποταμοῦ ἰδρυνται οἱ τε Ἀλεξάνδρου βωμοὶ καὶ οἱ Καίσαρος βωμοὶ*. Altarele acestea — desemnate în hărțile ptolemeice dela sfârșitul evului mediu; cf. A. E. Nordenskiöld, *Facsimile Atlas to the early history of Cartography*, Stockholm, 1888, Nr. IX și XXIX — le cunoaște și Ammianus Marcellinus, XXII, 8, 40 și Plinius, NH, VI, 49.

<sup>2)</sup> Ptolomeu, după ce descrie și Dacia, trece în dreapta Dunării, la ἡ ἄνω Μυσία și ἡ κάτω Μυσία, mărginită cu Thracia ὑπὲρ τὸν Αἴμον. Moise Chorenaf'i, la SM., nu mai cunoaște Moesiile, ci trece de-a-dreptul la Thracia. La Ptolomeu ἡ Θράκη περιορίζεται ἀπὸ μὲν ἄρκτων τῇ κάτω Μυσίᾳ care dinspre apus se mărginește cu Macedonia și cu Moesia superioară. Printre orașele Thraciei se află la Ptolomeu și *Βυζάντιον*.

După ce a descris astfel Sarmatia europeană și Thracia, mai vorbește despre Macedonia și Grecia, apoi, terminând cu Europa, trece la *Libya* (= Africa) și pe urmă la *Asia*. Tot între limitele lui Ptolemeu înfățișează amănunțit toate provinciile Anatoliei, până la Armenia. Lăsând, în acest punct Armenia pentru mai târziu, continuă cu *Sarmatia asiatică*, adică cu aceea care începe la răsărit de Tanais (Don):

« La portion de la Sarmatie qui s'étend vers l'orient est bornée « par les monts Rhiphées, le Tanaïs et les Palus Méotides, d'où « elle s'avance vers le mont Caucase, du côté des Ibériens et des « Cérauniens, et jusqu'à la mer Caspienne; elle contient les monts « Cérauniens, les monts Hippiques, avec d'autres encore; on y trouve « beaucoup de fleuves, parmi lesquels est l'Éthil <sup>1)</sup>, qui se divise « en soixante-dix bras qui défendent la nation des Barséliens. Les « peuples qui habitent la Sarmatie sont en très-grand nombre, comme « les Khazirs <sup>2)</sup>, les Boulkh, les Barséliens <sup>3)</sup>... »; înșiră apoi vreo 52 de nume de popoare, cele mai multe neidentificabile sau, sub forma lor armenească, greu de recunoscut, și încheie pasagiul astfel: « Au nord sont les Huns avec leur villes de Varhantchan, et d'autres « encore. Le roi du nord, ou le *khagan*, est le prince des Khazirs; « la reine, ou la *khatoun*, femme du *khagan*, est de la nation des « Barséliens ».

<sup>1)</sup> « Éthil » este numele turcesc al Volgei; se întâlnește sub formele Etil, Itil, Etel, Atel, și înseamnă « râu, fluviu ». La geografii arabo-persani din secolele IX—X, etc.: Itil; cf. J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1905, p. 30 și A. Decei, *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardîzi* (în « Omagiul Lapedatu »), București, 1936, p. 14 (extras).

<sup>2)</sup> *Chazirii* sunt Chazarii, o populație turcească din nordul Mării Negre, întinzându-se spre apus până aproape de Nipru. Asupra lor — pe lângă monografia vagă a lui I. Kutschera, *Die Chasaren*, Leipzig, 1910 — cf. D. A. Chvolson, Извѣстія о Хозарахъ, Бургасахъ, Болгарахъ, Мадьярахъ, Славянахъ и Русахъ Абу-Али Ахмедъ бенъ Омаръ Ибнъ-Даста, etc. Санктпетербургъ, 1869.

<sup>3)</sup> *Barselienii* sunt tot o populație turcească; locuiau la Volga de mijloc și se găsesc și în Istoria Armeniei a lui Moise Chorenai. Cf. Dr. M. Lauer, *Des Moses von Chorene Geschichte Gross-Armeniens*, Regensburg, 1869, p. 125, unde sunt aliați cu Chazarii, purtând lupte cu vecinii. La Al-Bakri: Barșulâ, un fragment al Bulgarilor rămași la Volga. V. și Marquart, *Streifzüge* cit., p. 57 și 490.



Describe pe urmă Armenia, foarte amănunțit, apoi Arabia, India, China (« Djenastan »), sfârșind în apele oceanului.

În urma rezumatului mai extins din *SM.*, din celelalte redacțiuni reproducem numai capitolele care ne interesează de-a-dreptul.

## II. *Veneția* (1843, p. 595—596).

(Nefiind tradus decât în rusește de Patkanov, Изъ новаго cit. dăm aci o traducere în românește <sup>1)</sup>).

« Țara Sarmatilor, din care o parte e la răsăritul Germaniei și « se întinde înspre Ocean până la țara necunoscută și până la mun- « tele Ribia, din care iese râul Tonavis (Donavis). Are Sarmatia ținu- « turi mici, K'erson, al creștinilor, peninsula; și multe altele ale pă- « gânilor. Are cinci munți, treisprezece râuri, un lac mic și două « insule. Are și două altare, unul zis al lui Alexandru și celălalt al « lui Cesar ».

## III. *Soukry*, (p. 19—21).

### A) Traducerea franțuzească a lui Soukry:

« 9. La Sarmatie à l'est de la Germanie, commence au fleuve « *Vistula* <sup>2)</sup>, a des montagnes qui portent le même nom; près de « l'Océan du nord jusqu'à la terre inconnue et à l'extrémité orien- « tale des montagnes qui s'appellent *Ripaei* <sup>3)</sup>, d'où sort le fleuve « de Tanaïs <sup>4)</sup>; Mais tout cela se trouve vers le sud. Tanaïs <sup>5)</sup> sépare « la *Sarmatie* en deux, l'Asie du côté de l'est, et l'Europe <sup>6)</sup> du côté « de l'ouest; et il entre dans le *Maeotis palus* <sup>7)</sup>.

« On y fait la navigation jusqu'à la mer du Pont, puis par le Pont « et le fleuve de Tyras <sup>8)</sup> (auj. Dniester). Du côté du sud il sépare

<sup>1)</sup> Patkanov traduce această redacțiune după ediția dela Veneția 1865 (identică cu cea din 1843, utilizată de noi), alături de aceea publicată de Soukry, arătând prin ce se deosebesc cele două redacțiuni. V. mai jos, unde o dăm alături de traducerea franțuzească a lui Soukry.

<sup>2)</sup> Textul armenesc *Soukry*, p. 16: *Chistula*.

<sup>3)</sup> *Ibid.*, *Ribai*.

<sup>4)</sup> *Tanayis*.

<sup>5)</sup> De astădată nu mai este numit; în text e înlocuit cu pronumele.

<sup>6)</sup> *Europa*.

<sup>7)</sup> În text: *Meotis dzovak*, « marea-mică Meotis ».

<sup>8)</sup> *Tivras*.

« la Dacie de la Sarmatie. Il y a des petits pays <sup>1)</sup>. Des pays chrétiens, « il y a le continent *Taurica*, c'est-à-dire la Chersonèse, qui est entre « le lac de Byce et le *Maëotis Palus* et le Pont, et le fleuve Carcinitis « au golfe du même nom. Mais il y a plusieurs contrées païennes, « dont l'une s'appelle *Hamaxobii*, qui signifie *vivants dans les chars* ; « il y a sept (ou cinq) montagnes d'où sortent plusieurs fleuves qui « se jettent dans le Pont, et dont un a le nom de *Cotcho* ; il y a un « petit lac, deux îles et deux temples ».

« 10. La Thrace, à l'est de la Dalmatie, près de la Sarmatie, « commence du fleuve *Tarus* <sup>2)</sup> jusqu'au Danube <sup>3)</sup>. Il y a cinq « petits pays et d'autres comme *Verumus* <sup>4)</sup> et *Dardania* qui est Te- « trapolis <sup>5)</sup> ».

« Il y a du côté du midi la Thrace propre et du côté arctique « le grand pays de Dacie <sup>6)</sup>, habitation des Slavines <sup>7)</sup>, qui for-

<sup>1)</sup> Nota lui Soukry, p. 19: « D'après Ptolémée: Μετὰ τὰς τοῦ Οὐίστουλά (Chistula?) ποταμοῦ ἐκβολάς... καὶ αὐτοῖς ὄρεσιν... Μεθ' ὧς τοῦ διορίζοντος ἰσθμοῦ τὴν Ταυρικὴν Χερσόνησον τὸ μὲν πρὸς τῷ Καρκινίτῃ κόλπῳ... (armeneste: *Tavrakan f'amak' k'lsin ays ink'n z-K'erson or kay i-medz Bivkean lǰ'in*) πρὸς τῇ Βύκῃ, λίμνῃ... ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν περιέχεται τῷ τε ὑπὸ τοῦ Καρκινίου ποταμοῦ ἰσθμοῦ καὶ τῇ Βύκῃ λίμνῃ (*i-medz Bivkean lǰ'in*) καὶ τῇ μέρῃ τοῦ Τανάϊδος ποταμοῦ τῆς Μαιώτιδος λίμνης πλευρᾷ, καὶ αὐτῷ τῷ Τανάϊδι ποταμῷ, καὶ ἔτι τῷ ὑπὸ τῶν πηγῶν τοῦ Τανάϊδος ποταμοῦ ἐπὶ τὴν ἄγνωστον γῆν μεσημβρινῶ... Καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Βορυσθένην δὲ ποταμῶν, ὁ μὲν Τύρας (*Tivras* sau *Divras*) ποταμὸς αὐτὸς ὀρρίζει τὰ μέρη τῆς Δακίας καὶ τῆς Σαοματίας. Notre auteur adopte la division de la Sarmatie en chrétienne et en païenne. La chrétienne était appelée Ταυρικὴ Χερσόνησος et la païenne Ἀμαξοβίοι (*Amak'sabiu or en Aylkenf'alk'*). Les deux temples sont, d'après Ptolémée, Ἀλεξάνδρου βωμοί (*Alexandri Arae*) et Καίσαρος βωμοί (*Caesaris Arae*). Je laisse aux savants la difficulté de dériver le nom du fleuve Cotcho (*Anuanen tmin Koč'oy*) ».

<sup>2)</sup> *Taros*, care poate fi cetit — după dialecte; cf. A. Meillet, *Altarmenisches Elementarbuch* (in *Indogermanische Bibliothek*, hrsg. v. H. Hirt u. W. Streitberg. Erste Abteilung. Erste Reihe. Bd. 10. Heidelberg, 1913, p. 9-12 — și *Daros*.

<sup>3)</sup> *Danob*; putând fi cetit și *Tanop*.

<sup>4)</sup> *Verivmus*, Soukry în notă: *Verin Mivsia* = Moesia superioară.

<sup>5)</sup> Nota lui Soukry, p. 20 « Θράκης θέσις. Ptolem. *Tarus* (*Taros* get), c'est l' Ἀθύρα ποταμὸς du géographe grec. Le pays de *Verimus* se peut-être la Mysie (*Μυσία*, qui se divise en Supérieure et en Inférieure l'arm. *Verivmus*). Et la Dardanie de Ptolémée est composée de quatre ville ».

<sup>6)</sup> *Dakia*, cetibil și *Tagia*.

<sup>7)</sup> *Slavk'*; k' fiind semnul pluralului.

« ment 25 races; le pays tomba au pouvoir des Goths <sup>1)</sup>, venus de  
 « l'île de *Scania* (ou *Scandia*) <sup>2)</sup>, qui est l'*Hoemius* <sup>3)</sup> des Germains <sup>4)</sup>.  
 « Mais les Slavines <sup>5)</sup> passèrent les fleuves Tanaïs <sup>6)</sup> et s'empa-  
 « rèrent des autres pays de la Thrace et de la Macédoine, et ils allè-  
 « rent dans l'Achaïe et la Dalmatie. Les armées de Thrace étaient  
 « composées de Tantalides, Sardiens, Sicilidiens, etc. <sup>7)</sup>. Il y a des  
 « montagnes et un fleuve, le Danube <sup>8)</sup>, lequel se divise en six af-  
 « fluents, et forme un lac et une île du nom de Peuce <sup>9)</sup>. (Dans cette  
 « île habite Aspar-Hroug <sup>10)</sup>, le fils de Khoubraâtha <sup>11)</sup>, fugitif de  
 « *Chasuari* <sup>12)</sup>, du mont des Bulgares <sup>13)</sup>, qui chassa les Avars <sup>14)</sup> et

<sup>1)</sup> *Gutk'*, cetibil și *Kudk'*.

<sup>2)</sup> In text *Skaniay*.

<sup>3)</sup> *Emios*; J. Marquart, *Καρυβαλον* cit., p. 17: « Von der Insel Skan(d)ia, welche genannt wird Emios » și îl îndreptează în *gremios* citând pe Jordanes, *Getica*, I, 9 « amplam insulam Scandzam... ab huius insulae gremio, uelut examen apium erumpens, in terram Europae aduenit »; XVII, 94 « de Scandzae insulae gremio Gothos dixisse egressos ». Marquart se întreabă aci: « Hat also Anania Širakac'i (adecă Moise Chorenac'i) etwa ein lateinische Quelle benützt? ».

<sup>4)</sup> *Germanaț'of*.

<sup>5)</sup> *Sklavk'n*.

<sup>6)</sup> *Danay*, cetibil și *Tanay*; cu aceeași inițială și « *Dakia* » și « *Danob* ».

<sup>7)</sup> Nota lui Soukry, *ibid.*: « les armées de Thrace sont, d'après la Géographie de Ptolémée: *Στρατηγία δὲ εἶσιν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ πρὸς μὲν τοῖς Μυσίοις, καὶ Αἰῶνι τοῦ ὄρους ὀρχομυνοῖς, ἀπὸ δεσμῶν: Δανθηλητικῇ, Σαοδικῇ, Σελλητικῇ* ».

<sup>8)</sup> *Danob*, cetibil și *Tanob*, *Tanoj* sau *Danoj*.

<sup>9)</sup> *Pivki*, cet. și *Biugi*.

<sup>10)</sup> *Asparhrug*, cet. și *Asbarhrug*. Numele poate fi considerat și nedespărțit printr-o linioară.

<sup>11)</sup> *Chubraat'a*, cet. și *Chupraat'a*.

<sup>12)</sup> *Chazraț'e* genitivul plural dela *Chazar*. Soukry scrie greșit: *Chasuari*.

<sup>13)</sup> In text: *i-Bucharaț' lerynen*, ablativul plural: « dela muntele Bucharilor ». Neputându-ne gândi la munții din regiunea orașului Buhara (care exista, de altfel, în secolul al X-lea ca « vechiul Buchārā », fiind cunoscut geografului arab Maqdīsī; cf. W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol invasion*, ed. II, Londra, 1928 (în « E. J. W. Gibb Memorial » Series, New Series, V), p. 116, e mai plauzibil « muntele Bulgarilor » — așa cum traduce Soukry — presupunând o copie greșită având *Bucharaț'* pentru *Bulcharaț'* « al Bulgarilor » putând fi astfel foarte bine identificat cu munții Urali.

<sup>14)</sup> *z-Avarn* « pe Avari ».

« demeura là )<sup>1)</sup>. C'est à la Thrace qu'appartient Constantinople, ville « délicate, à l'entrée du détroit du Pont, qui s'appelle Bosphore « de Thrace. À vingt mille de Constantinople il y a la ville Hera- « clea, où se trouve le Théâtre qui est un de sept merveilles du monde; « d'ici vers le nord, jusqu'à Rome, il y a 200 milles ».

B) Traducerea rusească a lui Patkanov, Изъ новаго, p. 25—27 după ediția dela Veneția 1865 și, pe urmă, după Soukry. O reproducem fiindcă Patkanov traduce mai precis fără a încerca să interpreteze introducând termenii antici:

„Θρακία.

„По старымъ спискамъ : [Veneția, 1865]

„Θρακία къ востоку отъ Далмаціи, рядомъ съ Сарматіей, „имѣетъ пять небольшихъ и одну большую область, въ кото- „рой живутъ 25 славянскихъ (sklavaîn) народовъ. Ихъ мѣста „заняли Готы (Goudkh). Θρακία заключаетъ въ себѣ горы, „рѣки, города, озера и столицу—Счастливый Константинополь“.

„По новому списку : [Soukry].

„Десятая страна Европы, Θρακία, лежитъ къ востоку отъ „Далмаціи рядомъ съ Сарматіей, начиная отъ рѣки Тароса „(читай: Тирасъ, какъ въ описаніи европейской Сарматіи) и до „Дануба. Въ ней пять областей и еще страна Веримусъ (читай: „Веринъ-Мусъ, то-есть, Moesia superior) и Дарданія съ четырьмя „городами. На югѣ находится собственная Θρακία, а къ сѣверу „великая страна Дакія, въ которой живутъ Славы—25 наро- „довъ. Мѣста ихъ войной заняли Готы, прибывшіе изъ острова „Сканіи<sup>2)</sup>, называемой Германскимъ Геміусомъ (?). Но склавы „(sic)<sup>3)</sup> перейдя рѣку Данай, заняли себя другую область въ „Θρακίи и Македоніи, и прошли въ Ах(а)ію и Далмацію. Прежде

<sup>1)</sup> Nota lui Soukry, *ibid.*: « D'un des cinq fils de Crobate, prince de Cotragues et des Bulgares, nommé Apsarouch (*sic!*), parvint par le Dnieper et le Dniester sur le fleuve (*sic!*) Honclus ou Ogl, au nord du Danube. (Voy. les Historiens Byz., Nic., Théoph. et Constat. Th. [?] LII. 1). Ce fait arriva l'an 668 de notre ère; par conséquent c'est une interpolation de l'auteur ». După cum vom vedea nu toate aceste date ale lui Soukry corespund realității.

<sup>2)</sup> Nota lui Patkanov: „Въприсловіи на стр. 11-й говорится: Въ Сѣверномъ океанѣ насупротивъ Сарматіи и Германіи, находится островъ Сканде, на которомъ прежде жили Готы“.

<sup>3)</sup> Semnul întrebării și « sic » sunt ale lui Patkanov.

„же въ Эракіи были слѣдующія воеводства : Тандилике (*Δαν-  
θηλητικὴ*), Сардике (*Σαρδική*), Сикилите (*Σελλητικὴ*) и др. Во  
„Эракіи двѣ горы и рѣки, изъ которыхъ одна, Данубъ, дѣлясь  
„на шесть рукавовъ, образуетъ озеро и островъ, называемый  
„Пюки (Reuse). На этомъ островъ живетъ Аспаръ-Хрукъ, сынъ  
„Хубраата<sup>1)</sup> бѣжавшій отъ Хазаръ изъ горъ Булгарскихъ и  
„прогнавшій Аваръ на западъ. Онъ поселился на етомъ мѣстѣ.  
„Въ Эракіи лежитъ счастливый Константинополь при устѣ  
„пролива Понта, называемаго Эракійскимъ Босфоромъ. Въ 20  
„миляхъ отъ Константинополя находится городъ Еракля съ  
„театромъ, составляющимъ одно изъ семи чудесъ. Отсюда на  
„сѣверъ до Рима 200 миль.

„Европейская Сарматія.

„По старымъ спискамъ :

„Сарматія часть (или половина; то-есть, европейская) ко-  
„торой лежатъ къ востоку отъ Германіи<sup>2)</sup>, тянется по сѣвер-  
„ному океану до Неизвѣстной земли и до горы Рипія (*Ῥίπια*)  
„изъ которой вытекаетъ рѣка Тонависъ. Сарматія заключаетъ  
„въ себѣ нѣсколько мелкихъ странъ, изъ которыхъ одну, Хер-  
„сонезъ Таврической, занимаютъ христіане, а другія — языч-  
„ники. Въ Сарматіи 5 горъ, 13 рѣкъ, небольшое озеро и 2  
„острова. Тамъ же находятся два капища (или храма), изъ  
„которыхъ одно называется Александровымъ (*οἱ Ἀλεξάνδρος  
βωμοί*), а другое — Кесаревымъ (*οἱ Καίσαρος βωμοί*).

„По новому списку :

„Девятую страну Европы составляетъ (Европейская) поло-  
„вина Сарматіи, къ востоку отъ Германіи, начиная отъ рѣки  
„Хистулы (читай: Вистулы) и горъ, носящихъ то же названіе  
„(то-есть: Сарматскихъ). Она простирается по берегу Сѣвер-

<sup>1)</sup> Nota lui Patkanov: „Кубратъ или Кробатъ, властитель Котраговъ и Булгаръ, умеръ въ Фанагоріи, у истьевъ рѣки Куфена (Кубани) и оставилъ : 4 fii, din care unul [Asparuch] se așează în *Honclus*, или *Ogl*, къ сѣверу отъ Дуная“.

<sup>2)</sup> Nota lui Patkanov: „Въ текстахъ Вистоновъ и Сентъ-Мартена вмѣсто : Германіи, стоитъ : Сарматія находится къ востоку отъ Загуріи, то-есть, Германскихъ Вулгаръ, тянется по Сѣверному океану до неизвѣстной земли, называемой Палахъ (?) и до горы Рипія. и пр.“. *Asupra lecturii Pалахъ, în loc de Балахъ, cf. mai jos.*

„наго океана до Неизвѣстной страны и до восточныхъ око-  
 „нечностей горѣ Рипа, откуда истекаетъ рѣка Танаисъ, кото-  
 „рая, направляясь на югъ, раздѣляетъ Сарматію, на двѣ части ;  
 „на восточную въ Азіи и на западную въ Европѣ, до впаденія  
 „своего въ море Меотисъ. Продолжая плаваніе на корабляхъ  
 „до моря Понта, граница идетъ Понтомъ до рѣки Тираса (Tyras),  
 „которая отдѣляетъ Дакію отъ Сарматіи. Въ Сарматіи мно-  
 „жество мелкихъ странъ. Христіанамъ принадлежитъ Таври-  
 „ческій полуостровъ, то-есть Херсонезъ, между озеромъ Бюке  
 „(Вусе) моремъ Меотисъ и Понтомъ до впаденія Каркинитской  
 „рѣки въ заливъ того же имени. Остальныя области принад-  
 „лежатъ язычникамъ, изъ которыхъ одинъ народъ называется  
 „Амаксабіи, то-есть, живущіе въ телегахъ. Въ Сарматіи семь  
 „круглыхъ горъ, изъ которыхъ втекають въ Понтъ много рѣкъ.  
 „Некоторые изъ послѣднихъ, соединившись вмѣстѣ, образуютъ  
 „одну рѣку, называемую Кочо (?). Есть тамъ небольшой озеро  
 „два острова и два капища (храма).“ Printre cele 52 de poroare  
 din Sarmatia asiatică sunt de reținut: „Къ сѣверу отъ нихъ (нея)  
 „живутъ народы Турковъ и Болгаръ, которые именуются по  
 „названіямъ рѣкъ: Купи-Булгаръ, Дучи-Булгаръ, Огхондоръ  
 „(Woghkhondor)-Блкаръ — пришельцы, Чдаръ-Болкаръ... Изъ  
 „Гиппійскихъ горъ бѣжалъ сынъ Худбадра (читай: Хубрата,  
 „какъ выше“. Pe legendarele „Amazoane“ menținute din Ptolemeu,  
 le așează „до рѣка Нра (читай: Ра)“<sup>1)</sup>).

Tot aci îi așează și pe Chazari și pe «Дачаны» care, ultimii,  
 dacă sunt identificabili cu «Dacianii» ca asonanță, desigur nu sunt  
 ca așezare geografică.

#### IV. Redacțiunea originară.

Părintele N. Akinian<sup>2)</sup>, învățatul mechtarist dela Viena, a avut  
 amabilitatea să ne pună la dispoziție următoarea redacțiune scurtă

<sup>1)</sup> Ra este Volga.

<sup>2)</sup> Neavând posibilitatea să studiem manuscrisele acestei Geografii ne-am  
 adresat părintelui N. Akinian dela Viena, care cu multă sollicitudine — pentru  
 care și pe această cale îi aducem cele mai vii mulțumiri — ne-a trimis « redac-  
 ționea originară » de mai jos și ne-a informat că manuscrisele cunoscute de dânsul,  
 15 la număr, nu trec de secolul al XIV-lea, în ceea ce privește epoca copierii lor.

(« Kurze Redaction »), reconstituită de dânsul prin eliminarea tuturor adausurilor care i se păreau că nu s'ar fi aflat în redacțiunea originală. Această redacțiune <sup>1)</sup> — care, dacă nu i-ar pomeni pe creștini în Crimeea, ar părea contemporană cu Ptolemeu chiar, în orice caz cu un presumptiv discipol al sfântului Mesrob (așa cum voesc, în sinea lor, mechitaristii) — este presupusă după cum am văzut, fără a fi însă reconstituită, și de Manandian, numind-o « redacțiunea-mamă » <sup>2)</sup>. Ea ar fi următoarea <sup>3)</sup>:

« Sarmataṣ'voṣ' <sup>a)</sup> hasarakn ē <sup>b)</sup>, i-areveliṣ' <sup>c)</sup> kalov Germanaṣ'voṣ' <sup>d)</sup> ar  
« hivsisayin Ovkianosiv minčev ṣ'-andzanot' <sup>e)</sup> erkir <sup>f)</sup> ev ṣ'-Ribia <sup>g)</sup>  
« leārn, i-ormē elanē Tavnavis <sup>h)</sup> get': Ev <sup>i)</sup> uni Sarmatia aliarhs  
« p'ok'uns i-k'ristoneiṣ' z-K'erson <sup>j)</sup> ṣ'amak' kzli ev <sup>k)</sup> i het anosat' ba-  
« zumn. Uni ev <sup>l)</sup> leṣins <sup>m)</sup> 5 ev <sup>n)</sup> get's 13 ev <sup>o)</sup> p'ok'r liḡ' mi <sup>p)</sup> ev  
« klzis 2. Uni ev bazns 2 min <sup>q)</sup> koč'i Aleksandri ev mivsn Kesari ».

Traducerea lui Akinian, în nemțește:

« IX. Sarmatiens Hälfte liegt am Osten Germaniens und streckt  
« sich ob des Nordozeans bis zum unbekannten Land und zum  
« Gebirge Ripia, von wo aus Tawnawis Fluss den Ursprung nimmt.  
« Und hat Sarmatien kleine Gauen: die Halbinsel Cherson (die)  
« von den Christen (bewohnt ist) und viele andere (die) von den  
« Heiden (bewohnt sind). Es hat auch 5 Berge und 13 Flüsse und

<sup>1)</sup> Ea se apropie foarte mult de *V*.

<sup>2)</sup> *O. c.*, p. 15.

<sup>3)</sup> Variante: *a)* Sarmataṣ'voṣ' n *B*. S-voṣ' aliarhs *M*. oroy h. *CDMV*.; *b)* ē *lip-seṣte CDMV*; *c)* i-eliṣ' *B*.; *d)* Kermanaṣ' voṣ' n *B*. Kermanioy *V*. kalov Zaghuray (*Zaghura M.*) or ē Bulghark' Germanaṣ'voṣ' *CDM*; *e)* ṣ-andzanot' *M*.; *f)* erkir zor Balak' koč'en *CDM*; *g)* ṣ'-Revbia *A*. ṣ'-Rebia *F*. ṣ'-Ribia *CD*. Rubia *M*. ṣ'-Riba ṣ'-Jubia *VV*; *h)* Danis *A*.; *i)* ev *lipseṣte V*; *j)* z-K' ersin *B*. z-K' ursun *F*. z-tavrankan *V*. z-K. chrinn or ē *CDM*; *k)* leṣuns *A*.-l) ev *lipseṣte CDMV*; *m)* pok'rali *A*; *n)* minn *BF*; *o)* keraru *FCA*. kesari *MV*.

*A*, Nr. 784, f. 7v der Wiener Mechitharisten-Bibl. (s. XIX—XIV).

*B*, Nr. 731, f. 113v der Wiener Mechitharisten-Bibl. (a. 1787).

*C*, éd. Marseille, 1683, p. 22.

*D*, ed. G. et G. Whiston, Londini, 1736, p. 346.

*M*, Saint-Martin, Mémoires, II, 338.

*V*, Movsēsi Chorinaṣ'voy Matinaṣ'raey. Venetik, 1865, p. 595—596.

*F*, Die Lesarten der Etschmiadziner Handschrift, Nr. 1696 (s. XIV) — von Franz N. Finck in *Zeitschrift für armenische Philologie*, I (1903), p. 108.

« einen kleinen See und 2 Inseln. Es hat auch 2 Altäre, der eine heisst (Altar) des Alexander, und der zweite der von Caesar ».

Această ultimă formă a Geografiei lui Moise Chorenat'i, din care e înlăturat tot ceea ce crede părintele N. Akinian, tot ceea ce într'adevăr s'ar putea admite că nu se regăsea în toate redacțiunile, ar reprezenta deci — *ipotetic* — redacțiunea originală, pe care am putea-o numi *redactio prima*, sau cum îi zice el: *Urredaction*. Pornind, bineînțeles, tot dela Ptolemeu, această formă a Geografiei armenesti trebuie să fie cea mai veche. Ea ar putea coborî până în secolul al VII-lea (pe care-l propune Patkanov), căci nu oferă niciun indiciu mai sigur pe temeiul căruia să-i fixezi vârsta. Însă această Geografie, astfel « purificată », poate foarte bine să fi fost concepută și redactată și în secolul al IX-lea.

## INTERPOLĂRILE GEOGRAFIEI

Studiile mai noi, însă, și mai cu seamă Manandian au demonstrat că autorul Geografiei a trăit într'adevăr în secolul al IX-lea. Având această certitudine, nu mai suntem siliți să acceptăm o redacțiune în afară de timp, quasi fără vârstă. În orice caz probabilitatea unei astfel de redacțiuni — de altfel nu numai pentru pasagiile care ne privesc de-a-dreptul — nu exclude deloc interpretarea noastră, pe care o vom construi mai departe, trebuind să fie admise *de plano* interpolările.

Cum era și natural, în cercurile armenesti această Geografie, oricare i-ar fi fost forma ei dela început, a circulat neconținut. Cu fiecare nouă perspectivă deschisă geograficește asupra părților acelorale ale pământului, care nu fuseseră iluminate de mintea limpede a Grecilor și prin urmare nu fuseseră dobândite pentru bunul comun al civilizației, forma inițială a acestei Geografii rezumate din Ptolemeu se primenea: tot alte și alte știri i se adăugau, la început nesigure, imprecise, însă cu timpul după ce se câștigau cunoștințe mai bogate, mai exacte, despre nouile « țări » și « pământuri », « necunoscute » înainte, ele se stratificau, umplând golurile și fiind acceptate de către copiiști.

În acest proces de desăvârșire a științei geografice se pot distinge anumite zone de completare a manuscriselor originare. Manuscri-



sele care ajungeau în regiuni răsăritene își completau capitolele privitoare la răsărit, iar cele care își obțineau informațiunile din apus sau dela nord, își preschimbau acele capitole. Este de altfel soarta celor mai multe manuscrise care izvorăsc din evul mediu, ca să nu ne fie transmise în puritatea lor primordială. Concomitent cu progresul cunoștințelor umane evoluau și manuscrisele, în special cele cu caracter istoric sau geografic. Ele își trăiau viața lor proprie, crescând și desăvârșindu-se lăuntric. De aceea toate întregirile, sau, cum sunt botezate uneori repulsiv, toate interpolările care se aduc unui manuscris, atât de firești, fiind făcute numai din năzuința de a lămuri în sens contemporan pasagiile care ar rămânea poate obscure pentru cei care nu mai trăesc în epoca autorului, sunt și trebuie să fie considerate tot atât de autentice ca și textul inițial. Iar dacă se poate stabili timpul în care a fost introdusă interpolația, atunci problema este rezolvită aproape singură.

O geografie are totdeauna și un caracter istoric. În cazul nostru, neputându-se fixa în mod precis epoca nașterii Geografiei, în redacțiunea ei primă armenescă, se poate totuși stabili termenul *ad quem*. Anume, toate știrile care se găsesc în Geografia lui Moise Chorenaț'i și care nu se găsesc în Ptolemeu, — fie în *SM.*, fie în *Soukry-P.* sau în *V.*, fără a mai pomeni *redactio prima*, care e aproape fără vârstă — nu trec de secolul al IX-lea. Niciunul din marile evenimente istorice, care s'au desfășurat pe vasta scenă universală cuprinsă între hotarele acestei Geografii după secolul al IX-lea, nu este înregistrat. (De ex. Ungurii și Pecenegii nu îi sunt cunoscuți). Autorul fiind un armean, se ocupă pe o întindere anormală cu Armenia însăși; nu oferă însă nici în această parte vreo dată care să poată fi raportată la o epocă posterioară secolului al IX-lea <sup>1)</sup>).

Prin urmare, deși, cele mai vechi manuscrise existente ale Geografiei cunoscute până acuma nu urcă mai sus de secolul al XIV-lea,

<sup>1)</sup> Cf. Dr. J. Marquart, *Ērānkāh nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i. Mit historisch-kritischem Kommentar und historischen und topographischen Excursen.* (In: *Abhandlungen der königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philol.-histor. Klasse, N. F.*, Bd. III, Berlin, 1901, p. 6: relevând ca e pomenită lupta dintre Arabi și Turci la Gözgân, în anul 119 H.—737 p. Chr., constată « Der Verfasser kann also frühestens gegen das Ende der Omajjadenzeit geschrieben haben, vermutlich aber erst unter den ersten Abbasiden ». Se știe că 'Abbāsizii încep la anul 750; cf. C'. Huart, *Histoire des Arabes*, T. I. Paris, 1912, p. 285.

după cum afirmă părintele N. Akinian — deși Oskan adusesese în Europa și manuscrise din secolul al XIII-lea (v. mai sus, p. 419) — aceasta nu însemnează că textul însuși ar data numai de atunci. Ne trecând ultima redacțiune dincoace de secolul al IX-lea, după cum au stabilit cei mai de seamă critici, i s'ar putea deci fixa ca o perioadă aproximativă anii 850—900, admitându-se că împrejurul acestor ani a luat ființă redacțiunea *SM.*, — care este ultima.

### AUTENTICITATEA EDIȚIEI *SM.*

Intorcându-ne acum la edițiile Geografiei lui Moise Chorenaf'i precum și la manuscrisele cunoscute, vedem numai decît că ele nu sunt identice. Toate versiunile cunoscute astăzi ale Geografiei, comparându-le, se constată cu ușurință că diferă între ele într-o măsură mai mare sau mai mică. Textul *SM.*, după cum am văzut, are la bază ediția fraților Whiston și ediția dela Marsilia 1683, care ea însăși nu este decît reimprimarea aceleia dela Amsterdam, 1668. Acest text se deosebește atît de *V.*, cît și de *Soukry*, nefiind identic nici cu redacțiunea originală, așa cum o reconstitue părintele N. Akinian. De asemenea *V.* și *Soukry* (*P*<sup>2</sup>) se deosebesc atît între ele — căci nu numai fraze întregi nu se acopere, dar la o primă aruncătură de ochi se distinge disproporționalitatea întinderii lor, ceea ce se poate constata și față de *SM.* — cît și, mai ales, de eventuala redacțiune originală. De ex. despre Asparuch nu se face pomenire decît în *Soukry* (*P*<sup>2</sup>), iar în redacțiunea originală, în *V.* (*P*<sup>1</sup>) și în *SM.*, nu se face deloc. Este mai presus de orice îndoială — fără a mai cita și alte pasagii — că nu sunt identice versiunile cunoscute, după cum este sigur că au existat și există mai multe manuscrise ale Geografiei care aproape toată diferă între ele.

Și atunci, astfel stînd lucrurile, cu toate că după cum am spus, manuscrisul original după care s'a făcut ediția dela Amsterdam 1668 — care ne interesează în deosebi, deoarece în ea și în edițiile derivate din ea se găsește pasagiul cu pricina — nu a fost semnalat în bibliotecile europene și nici aiurea, pînă acum, totuși autenticitatea acestei ediții nu poate fi trasă la îndoială (și nici n'a făcut-o nimeni) deoarece, cu siguranță ea s'a bazat pe un manuscris autentic.

Dacă n'avem motive să ne îndoim de autenticitatea edițiilor V. și *Soukry*, atunci n'avem, cu atât mai puțin, niciunul ca să ne îndoim de aceea a ediției SM. <sup>1)</sup>

Pasagiul care ne interesează din redacțiunea SM. a Geografiei armenesti este acela în care se descrie Sarmatia europeană și Thracia.

El este următorul:

Sarmataș'oț' aşcharhn, oroy hasarakn i-areveliț' kalov Zaghura, or ē Bulghark' Germanaș'oț', ar hivsisayin Ovkeanosiv, minč'ev ț'-andzanot' erkir, zor Balak' koč'en, ev Rivbia leaṛn, i-ormē elanē Donavis get. Ev uni Sarmatia aşcharhn p'ok'uns, ev K'ristonēiț' z-K'erson Chrimn, or ē ț'amak' klzi, ev ē het'anosat' bazums. Uni lerins hing gets tasn ev erek', p'ok'r liğ' mi, ev klzis erkus, uni ev bagins erkus, minn koč'i Aleksandri, ev mivsn Kesari.

În traducere românească:

« Țara Sarmatilor <sup>2)</sup>, din care o parte e la răsărit de Zaghura <sup>3)</sup>, « care e (țara) Bulgarilor ai Germanilor, (se întinde) înspre Oceanul

<sup>1)</sup> Jean de Saint-Martin, în grija ce-a avut-o de a fi cât se poate de documentat, a căutat manuscrisele Geografiei armenesti, însă n'a găsit niciunul; au fost găsite însă unele ulterior, în alte părți. Iată ce spune el în această privință, p. 316: « Nous n'en connoissons aucun manuscrit: seulement, dans le manuscrit arménien (Nr. 100 de la Bibliothèque Royale, fol. 247 verso et 248 recto), on en trouve un court fragment relatif aux mesures itinéraires, qui ne présente aucune différence avec les imprimés ». Aceste *itinerarii*, pe care Jean de Saint-Martin le publică la p. 395—397, se aflau prin urmare și în ediția dela Marsilia, 1683, întru totul neschimbate, ceea ce nu exclude, așadar, că și Geografia a avut la bază un manuscris neidentificat încă. *Itinerariile* se află astăzi la Biblioteca Națională din Paris, *Ancien Fonds Arménien*, Nr. 191. Celelalte manuscrise ale Geografiei — în afară de acelea întrebuintate de editorii mechtariști — semnalate în bibliotecile din Europa nu pot fi luate în considerare, deoarece sau nu conțin capitolele respective sau nu au interpolările; cf. Dr. N. Karamianz, *Verzeichniss der armenischen Handschriften* (în: *Die Handschriften-Verzeichnisse der königlichen Bibliothek zu Berlin*, Bd. X). Berlin, 1888, p. 79; Fred. Cornwallis Conybeare, *A Catalogue of the Armenian Manuscripts in the British Museum*. London, 1913, p. 293; Fr. Macler, *Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale*. Paris, 1908, p. 103.

<sup>2)</sup> În text: *Sarmataș'oț' aşcharhn*, iar mai jos *Sarmatia*. Deci primul e « țara Sarmatilor ». La fel e și « țara Thracilor » și « Thracia ».

<sup>3)</sup> Transcrierea științifică ar fi *Zalura*; cf. transcrierea propusă de A. Meillet, o. c., p. 19 sq. Însă *l* numai în epoca arhaică avea valoarea unui « l » dur, spre deo-

« nordic până la țara necunoscută, căreia îi zic Balak' <sup>1)</sup> și până la « muntele Rivbia <sup>2)</sup>, de unde iese râul Donavis <sup>3)</sup>. Și are Sarmația « provincii mici; și K'erson Chrim, a creștinilor, care e o peninsulă; « și o parte (este) a păgânilor. Are cinci munți, treisprezece fluvii « un lac mic și două insule. Are și două altare, dintre care unul numit « al lui Alexandru, iar celălalt al lui Cesar ».

« Țara Thracilor (este) la răsăritul Dalmației. Și are Thracia « cinci provincii mici și una mare, în care sunt douăzeci și cinci de « neamuri ale Slavilor <sup>4)</sup>, în al căror loc intrară Goții <sup>5)</sup>. Are munți « și fluvii și orașe și insule și lacuri. Metropola sa e fericitul « Constantinopol ».

Din acest pasagiu, în care se descriu regiunile locuite astăzi de Români, se impune lămurirea identității *Balak'-Valah*. Pentru a dovedi, făcând-o posibilă, această identitate, care de altfel se îmbie dela sine, trebuie să procedăm matematic: cu câteva elemente cunoscute se poate determina al treilea element, necunoscut.

sebie de « l » simplu. În epoca autorului Geografiei se confundau. Mai târziu, și astăzi fără excepție, se pronunță *gh* foarte gutural, ca ghainul arab. De ex. Dalmația este scrisă *Dalmatia*, pe care însă astăzi orice armean o cetește *Daghmatia* sau *Taghmadia*. Dovada că autorul pronunță *gh* o avem în numele Bulgarilor, scris *Bullark'*, cetit de sigur *Bulghark'*. Cf. de altfel Jean de Saint-Martin *Histoire d'Arménie par le Patriarche Jean VII, dit Jean Catholikos* (mort la anul 925), Paris, 1841, p. 21: Valarșak, fiul lui Arșak « de son temps, quelques habitants de la Bulgarie (*Poughkar*), qui est dans le Caucase (*Kavkas*) sortirent de ce pays et vinrent se fixer dans les environs de Gouegha ». *Poughkar* transcrie de sigur pe *Bulkar* care poate fi cetit foarte bine și *Bulgar*.

<sup>1)</sup> Jean de Saint-Martin îl transcrie *Balak'h*. *K'* este o aspirată guturală destul de pronunțată; Meillet, o. c., p. 10 îl transcrie — ca și alți armeniști de altfel — *k'*, relevând că și *Χριστός* este transcris *K'ristos*.

<sup>2)</sup> Sau *Rivpia*; cetit și *Rübia* de către Armenii dela Constantinopol.

<sup>3)</sup> Sau *Tonavis*.

<sup>4)</sup> În text: *Skalavať'of'*. Presupune o epentezare la *Sklar*, ca și *Balak'* din *Blak'*.

<sup>5)</sup> *Gut'k'*; *k'* este semnul pluralului. Numele poate fi cetit și *Kut'k'*, după dialecte. *SM.* traduce greșit: « ... Esclavons, qui remplacèrent les Goths », voinde probabil să îndrepteze în sens istoric textul. Însă textul e clar: *orof' p'ochanak' mtin Gut'k'* « în locul cărora [*orof'* este ablativul lui *or* « care »] intrară [*mtanem* « a intra » *ελεόχουαι*] Goții. »

Elementul necunoscut, pentru noi, este acela pe care a încercat să-l lămurească însuși autorul Geografiei, prin acea *andzanot' erkir, zor Balak' koč'en* « țara necunoscută, căreia îi zic Balak' ».

De aceea e necesar să disociem mai întâi elementele cunoscute.

## SARMAȚIA, RIFEII ȘI TANAISUL

Prima noțiune geografică — în cazul nostru — este Sarmăția <sup>1)</sup>. Moise Chorenai<sup>2</sup> distinge două Sarmății: una europeană și alta asiatică, distincțiune care se întâlnește la toți geografilor antici de mai târziu. Numele și l-a primit dela poporul care o locuia și care apare mai întâiu la Herodot (IV, 123, la est de Tanais: *Σαρματίας χώρα*). La Ptolemeu apar cele două Sarmății. Hotarele Sarmăției, în partea apuseană, încep la granițele Germaniei, după Pomponius Mela, III, 25 și III, 33, precum și după Ptolemeu (la fel Tacitus, *Germania*, I și 46), și anume la fluviul Vistula, având la nord oceanul iar spre sud coborînd până la Istru <sup>3)</sup>.

Ptolemeu întinzînd spre nord Sarmăția, în unele părți până la latitudinea 63°, a umplut teritoriul atît de vast al Rusiei de astăzi cu o mulțime de munți. Astfel, în afară de munții « Sarmatici » <sup>3)</sup>,

<sup>1)</sup> V. K. Kretschmer, *Sarmatia*, în Pauly-Wissowa, *Real-Encyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, II, A-1, coll. 1—12 și H. Kiepert, *Lehrbuch der alten Geographie*, Zweite Hälfte, Berlin, 1878, p. 338—351. Este știut că Sarmăția e un termen geografic care înlocuește uneori Scitia. Astfel Jordanes, *Getica*, cap. V: « ... Scythia, longe se tendens lateque aperiens habet... ab occidente Germanos et flumen Vistulae, ab ar. tu, id est septentrionali, circumdatur oceano, a meridie Persia, Albania, Hiberia, Ponto atque extremo alveo Istri qui dicitur Danubius ab ostia sua usque ad fontem », care are cam aceleași coordonate geografice ca și Ptolemeu; cf. Gudmund Schütte, *Ptolemy's Map of Northern Europe*, Copenhaga, 1917.

<sup>2)</sup> La SM. Vistula nu-i dată; e dată numai în versiunea *Soukry-P*<sup>2</sup>; nici N. Akinian n'o primește, deși în Ptolemeu este. Friedrich Westberg, *Beiträge zur Klärung orientalischer Quellen über Osteuropa (Erste Hälfte des Mittelalters)* în: Извѣстія Императорской Академіи Наукъ, *Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg*, t. XI, 1899, Nr. 4—5), p. 313, discutând acest pasaj afirmă: « Da Vistula mit der Weichsel zusammenfällt, so dürfte das sarmatische Gebirge sich mit den Karpaten decken ».

<sup>3)</sup> Munții « Sarmatici » se mențin și în Moise Chorenai<sup>2</sup>, SM., p. 336, cap. Germania. Pentru *Sarmatici montes* cf. K. Kretschmer, RE, *ibid.*, coll. 14—15.

Ptolemeu mai cunoaște în aceste regiuni următorii munți: *Πεύκη*, *Ἀμάδοκα*, *Βώδιον* și *Ἀλαιὸν* (sc. ὄρος) καὶ ὁ *Καρπάτης* ὄρος 46° 48' 30' ὡς εἴρηται, καὶ τὰ *Ῥιπαῖα*, ὧν μέσον 63° 57' 30'.

Acești munți trecuți dela Ptolemeu la geograful armean cu un singur nume: *Rivbia*, contopindu-se astfel într'un singur munte — evident reproducând pe *Ῥιπαῖα* ὄρη — au dat prilej la întinse discuții asupra localizării lor în concepția greco-romană, perpetuată până adânc în evul mediu, precum și asupra sistemului orografic în Europa răsăriteană. Dintre numele de munți înșirați de Ptolemeu în Sarmatia europeană <sup>1)</sup>, care dispar pe urmă în Geografia armenească — afară de Peuce care trebuie căutată de sigur la gurile Dunării, însemnând numai insula cu același nume — muntele Amadoca, al Bodinilor și al Alanilor corespunde fiecare câte unui popor locuitor în acele părți <sup>2)</sup>.

*Καρπάτης* ὄρος, care și el corespunde unui popor locuitor în Carpații de astăzi <sup>3)</sup>, este așezat de Ptolemeu lângă *Ῥιπαῖα* ὄρη.

Aceștia sunt munții lui Ptolemeu *Σαρματικά* ὄρη, dați ca hotar între Germania și Sarmatia. Transpunându-i pe hartă după datele lui Ptolemeu, la capătul lor sud-estic avem Carpații, ca loc de obârșie al Tisei (Tibiscului). Kretschmer observă apoi: « Ein Zusammenhang der S. m. mit dem Carpaten wird von ihm nicht angedeutet, wie denn überhaupt die Karpathen (und durch einen einzelnen Positionspunkt wie ein Berg bestimmt) bei ihm noch nicht als imponierender Gebirgswall auftreten » — *Tabula Peutingeriana*, în forma ei originală din secolul al treilea p. Chr., are, (Dr. K. Müller, *Weltkarte des Castorius genannt die Peutinger'sche Tafel*. Ravensburg, 1888), în locul munților Sarmatici, *Alpes Bastarnice*, din colțul răsăritean al cărora izvorăște *fl. agalingus* (Nistrul); mai departe, spre răsărit, e *fluvium tanais qui diuidit asiam ac europam*, izvorând din niște munți nenumiți, care stau în continuare cu *alpes bastarnice*.

<sup>1)</sup> Schafarik, *Slavische Alterthümer*, trad. M. v. Aehrenfeld, Leipzig, 1843, vol. I, p. 489, în panslavismlul său, căruia îi dibuește rădăcini adânci în antichitate, crede că Ptolemeu prin « munții » din sud-vestul Rusiei de astăzi și din Basarabia și Moldova sudică ar fi înțeles numai « coline împădurite », în slavonește *hory*, pe care geograful le-a redat cu ὄρη — ceea ce de sigur nu se poate susține, chiar dacă se admite identitatea etimologiei indo-europene a acestor două cuvinte.

<sup>2)</sup> Cf. K. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme* (ediție anastatică), Göttingen, 1904, p. 281, 697; 280, 703; 300, 702; 242, 701. Asupra insulei Peuce cf. V. Pârvan, *Getica, o protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 25 sq.

<sup>3)</sup> *Καρπάτης* ὄρος apare pentru prima dată la Ptolemeu, III, 5 și 7—8: în cap. 5 despre Dacia, în cap. 8 despre Sarmatia; iar în cap. 7 despre Iazigii Metanaști, care

Inercând a lămuri acești munți Rifeici — care ne interesează pentru că până la ei și până la țara necunoscută, căreia îi zic Balak', se întinde țara Bulgarilor « înspre Oceanul nordic » (deci se indică numai direcția nu și limita !) în reprezentarea Geografiei armenesti —

erau o frântură din Sarmății iranici, așezați în regiunea Tisei și a Dunării, spune: κατ' αὐτὸν τὸν Τιβλοκον ποταμὸν, ὃς ὑπὸ τὸν Καρπάτην τὸ ὄρος λέγεται. Pe urmă el dispare pentru multă vreme — până în epoca modernă (?) —, în timp ce numele Rifeilor se menține, fiind adânc înrădăcinat în terminologia antică. El trebuie pus în legătură cu *Carpīi*, unul dintre cele mai numeroase triburi ale Dacilor; cf. W. Tomaschek, *Die alten Thraker* [în *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften. Phil.-Histor. Klasse*, CXXVIII (1893), II], p. 46 și 74, derivat din Καρπα-τασα. La fel Robert Rösler, *Römānische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rōmāniens*, Leipzig, 1871, p. 28; și Al. Philippide, *Originea Rōmānilor*, vol. I: *Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1923, p. 288; V. Pârvan, *o. c.*, p. 41, 239, 247, 268 etc.; și Zeuss, *o. c.*, d. 699 nota 2: « Die Benennung des Karpatischen Gebirges Καρπάτης Ptol., ist ohne Zweifel Thrakischen Ursprungs, von den Dakischen Anwohnern ausgegangen, ausgeleitet aus demselben Worte, mit dem sich das Volk (sc. Carpii) bezeichnete ». Slaviștii încearcă a-l explica din limba slavă; Schafarik, *SA.*, I, 248: « Der griechische Name Karpatus (*recte* Karpates), bei den Russinen noch Chorby, Horby lautend, mag aus dem den Griechen und Römern unaussprechbaren Chrbet und zwar nach dem Vorbilde der bekannten Insel Karpathos gebildet worden sein. Das Wort Chrb, chrib (*hrīb*) bezeichnet noch heutigen Tages bei den Winden ein Berg. Chrebet nennen die Russinen noch jetzt jeden hohen Gebirgszug, z. B. Jablonoj-Chrebet, Uralskoj-Chrebet, etc. ». Alții iarăși l-au apropiat de ethnikonul Chorvat, în forma mai veche Charvat. O « Croație albă » în secolul al X-lea în sud-vestul Poloniei de astăzi, la Constantin Porfirogenitul, *De administrando imperio* (Bonn), cap. 30—33; cf. L. Niederlé, *Manuel de l'Antiquité slave*, t. I: *L'Histoire* (în: *Collection des Manuels publiée par l'Institut d'études slaves*, I). Paris, 1923, p. 76 și 91—92, nota 2. La fel S. Simonyi, în *Magyar Nyelvőr*, XLIII (1914), p. 440 sq. îl derivă din polonezul *karpa* « Struck Klotz im Wasser », înrudit cu polonezele dialectale *Karpaty*, *karpatny*, *chropowaty*, etc. « rau »; cf. însă Fr. Barsi, *A Kárpátok neve*, în *Magyar nyelv*, XI (1915), p. 32, care relevă ptolemeicul Καρπάτης într'un timp când nu se poate vorbi de Poloni și respinge etimologia lui Simonyi. În sfârșit o altă etimologie la Marquart, *Streifzüge*, p. XXXVIII: « Der Name der nichts als die regelrechte slawische Umformung der germanischen Namens des Karpatengebirges (Hardapa nach Th. Braun) ist »; la fel I. Melegdi, *Magyar Nyelv*, XVIII (1922), p. 167; cf. Herrmann, *Karpates*, în *RE*, X-2, coll. 1999—2000: « ... Ost-Beskidien, die Wald-Karpaten und das siebenbürgische Waldland » — greșește însă când afirmă că ar fi dat numele Croaților. Însă din motivul că așa cum ni-l dă Ptolemeu, Καρπάτης nu intră de loc în aria geografică slavă și pe altă parte e dovedit ca existând înainte de apariția semințiilor germanice în părțile noastre — căci după

Beckers constată că au un caracter « misterios »<sup>1)</sup>, existând, în antichitate, astfel de munți localizabili chiar și în Etiopia. De aceea Beckers mai constată că ei sunt pomeniți totdeauna atunci când este vorba despre o reprezentare geografică necunoscută<sup>2)</sup>. Întâia dată îi amintește Aristotel<sup>3)</sup> ca « așa numiți » lăsând ca din ei să izvorască cele mai multe și totodată cele mai mari fluvii după Dunăre. Herodot (II, 48, 49; II, 83 sq.) îi așează în Spania; Eschyl (fr. 183, *ap.* Beckers, *o. c.*, p. 538) la nord-vest, cam în Bretagne; iar Pindar (*Ol.*, III, 14 sq.) face Istrul să ia ființă din ei. Tot astfel și Strymonul (Vardarul) ia naștere din Rifei<sup>4)</sup>. Toate acestea ne reconduc la concepția străveche, când numele lor se atribuia succesiv tuturor munților din nord, după cum progresau cunoștințele geografice elenistice asupra ținuturilor dela miazănoapte<sup>5)</sup>. În felul acesta, pornind dela realul Hemus și apoi dela realii Carpați, numele de Rifei se dădea în general unor munți la nord. Incercările de localizare plutesc în vag, deoarece informațiile geografice antice sunt foarte variate și pe baza lor Rifeii pot fi identificați cu orice munți

marele geograf numele acesta se dădea numai Carpaților români până la izvoarele Tisei, nu și celor din Cehoslovacia și Polonia de astăzi — trebuie să fie considerat ca un nume străvechiu în părțile noastre, rămas dela neamurile thraco-dacice care le-au locuit. Niederlé, *MASI*, I, 13 recunoaște, împreună cu J. Rozwadowsky, *Indogermanische Jahrbücher*, III (1922), p. 174 că este un nume cunoscut thracic; în ilirică *karpāt*, colectivul lui *karp*, înrudit cu albanezul *krep*, « Fels Klippe » — după cum a arătat M. Vasmer, *Studien zur albanesischen Wortforschung* (în: *Acta et Communicationes Universitatis Dorpatensis*, I), Tartu, 1921, p. 24—26. Spre aceeași etimologie înclină și N. Drăganu, *o. c.*, p. 624. Admițându-se această etimologie, și numele Carpaților poate fi considerat, alături de al Dunării, ca o rămășiță thracică în limba și istoria noastră.

<sup>1)</sup> W. J. Beckers, *Das rätselhafte Hochgebirge des Altertums, die sogenannten Rhipäen*, în *Geographische Zeitschrift*, XX (1914), p. 534—557, care e cel mai complet studiu asupra lor. Cf. și Kiessling, *Πρωτα όρη*, *RE*, I, A-1, coll. 846, 916.

<sup>2)</sup> *Ibid.*, p. 534: « Bezeichnend ist, dass seiner immer dann Erwähnung geschieht, wenn es sich um unbekannte geographische Vorstellungen handelt ».

<sup>3)</sup> *Meteorol.*, I, 13, 20.

<sup>4)</sup> Sili Italici *Punica*, XI, 450. « Sed, quos pulsabat Riphæum ad Strymona, nervi... ».

<sup>5)</sup> Beckers, *o. c.*, p. 556: « ... der Name Rhipäen keinem Gebirge dauernd beigelegt wurde, sondern wechselte, und dass mehr oder weniger die nördlichen Festlandgebirge allgemein, die jeweilig in den Gesichtskreis der Griechen einrückten oder kolportiert wurden ».



dela nord, începând din capătul vestic al Europei până peste Urali, în inima Asiei <sup>1)</sup>. Nici unii însă, din cei reali, nu pot fi considerați cu o constantă certitudine ca înfățișând Rifeii; cu atât mai puțin pot fi localizați undeva în nordul Rusiei europene, unde nu există munți. Din informațiile geografice greco-romane <sup>2)</sup>, prin urmare, nu se poate obține o reprezentare clară, fără apel a lor. Oferindu-se unei atât de elastice interpretări, de-a-lungul Europei și Asiei, în anumite cazuri totuși ei pot fi considerați ca înfățișând anumiți munți reali. Astfel, cum am spus, ei pot fi considerați ca înfă-

<sup>1)</sup> Nici Uralii nu pot fi în mod constant considerați ca atari; cf. *ibid.*, p. 556. La p. 557 Beckers discută încercările mai noi de localizare cartografică a acestor munți « misterioși », cum e a lui Siegling, după Hecateu, unde sunt reprezentați ca o linie dreaptă cu direcția vest-est, din capătul vestic al căreia izvorăște Istrul; apoi a lui Ukert, *Geographie der Griechen und Römer*, Weimar, 1885, după Eratosthenes, așezându-i la nordul Boristhenesului (Nipru) și al Tanaisului (Don), curbându-se în formă de potcoavă paralel cu Oceanul nordic, trecând spre V-SV până la Rin și încovoiindu-se pe urmă spre S-E, la nordul Adriaticei, prin Macedonia și Tracia până la Pontul Euxin. Ct. și hărțile după Ptolemeu, în vremea Renașterii, ap. Nordenskiöld, *o. z.*; Cf. Müller, *Ptolemäus-Atlas*, Paris, 1901, le dă o direcție SV-NE, longitudinea 61—64 și latitudinea 57-58 grade. Beckers dă această concluzie definitivă: « Der einzige Geograph, der dem Gebirge einem wissenschaftlichen Anstrich zu geben versuchte, ist Ptolemäus, in dem er es als Wasserscheide zwischen den Flüssen des Pontus und der Ostsee aufgefasst zu haben scheint ». Față de acestea v. judecata ponderată a lui Strabo, VII, 95: διὰ δὲ τῆς ἄγνοιας τῶν τόπων τούτων οἱ τὰ Ῥίπαια ὄρη καὶ τοὺς Ὑπερβορέους μυθοποιοῦντες λόγον ἡξίωσαν.

<sup>2)</sup> Plinius, *N. H.*, IV, 13, în Germania: « ... mons Saevo ibi, immensus nec Ripaeis iugis minor »; IV, 12: « Neuroe, apud quos Borysthenes, Geloni, Thysagetae, Budini, Basilidae et caeruleo capillo Agathyrsi, super eos Nomades deinde Anthropophagi, a Buce (cf. Moise Chorenaf'i, versiunea *Soukry-P<sup>2</sup>*, *Byce*) vero super Maeotim Sauromatae... mox Ripaei montes ». Pomponius Mela, II, 1: « ... ad dextram (sc. Tanaisului) Europa est... apposita Rhipaeis montibus proxima » apoi III, 51: « in Asiatico litore primi Hyperborei, super aquilonem Rhipaeosque montes, sub ipso siderum carmine jacent ». Ammianus Marcellinus, XXII, 8, 38: « ubi Rifaei deficiunt montes, habitant Aremfaei, iusti homines placiditateque cogniti, quos amnes Chronius et Visula (cf. *Soukry-P<sup>2</sup>*, care are Vistula, după Ptolemeu, însă celelalte versiuni nu o cunosc) praeterfluunt ». Cf. și C. V. Flacci *Argonauticon*, VII, 560—563. La Bizanț de ex., Procopiu, *De bello Gothico* (Bonn), p. 482: *Τάριαι ἐξ ὀρέων τῶν Ῥιπαιῶν καλουμένων ἐξείσιν, ἅτερ ἐν γῇ τῇ Εὐρώπῃ ἐστίν*. Și în tradiția cronicilor ungurești sunt cunoscuți — de sigur din sursă occidentală: de ex. Simon de Kéza.

țișând Carpații. Pe lângă Ptolemeu — pe care se întemeiază geograful nostru armean — care așează lângă olaltă *Καρπάτης ὄρος* și *Ῥιπαία ὄρη*, un alt geograf antic, Dionysos Periegetes, lasă să izvorască râul Aldeskos, identificat cu Argeșul, din munții Rifeici, iar Isidor din Sevilla, îi cunoaște în *capite Germaniae*, poate la sud-est <sup>1)</sup>. Beckers, discutând părerea lui Redslob, *Thule*, Leipzig, 1885, care îi identificase cu Carpații, încearcă să o respingă <sup>2)</sup>, însă tocmai propriile sale constatări și concluzii lasă liberă și această posibilitate a identificării Rifeilor cu Carpații. Că prin Rifei se înțelegeau și Carpații se poate dovedi hotărâtor cu un pasagiu medieval (secolul al XIV-lea), în care se vorbește de invazia Tătarilor, care, despărțiți în două grupuri « unum Ungariam et Poloniam intrat ex parte Rusie circa ripam maris Pontici transeuntes *montes Rifeos*, quos *Ungari Silvas vocant*... », determinând locul și mai de aproape: « gentes Pannonie qui prope dictas inhabitant *silvas*, *Olaci videlicet et Situli*, passus clausurunt » <sup>3)</sup>.

<sup>1)</sup> Isidor din Sevilla, *Etymol.*, XIV, VIII, 8: « Rhiphaei montes in capite Germaniae sunt a perpetuo ventorum flatu nominati; nam *ῥιφή* Graeca impetus et *ὄρη* dicitur, ἀπὸ τοῦ ῥίππειν ». Cf. cap. *Dacische Ripäen und Karpaten (Hercynia silva)* la Kiessling, *RE*, I, A-1, col. 907—908, unde identifică fluviul « Aldeskos, den auch Dionys der Periegete von den Ripäen herleitet. Er heisst noch heute Argeș und entspringt auf den Transsylvanischen Alpen, die also als südliche Kette mit den Karpaten zu einem einzigen grossen Gebirge zusammengeschlossen waren ».

<sup>2)</sup> « Nicht minder schiesst Redslob über das Ziel mit seiner Behauptung, dass die Rhipäen kein anderes Gebirge darstellen als die Karpathen. Er stützt seine Annahme auf die Richtungsbeschreibung, die Plinius gibt, um von Potus an den nördlichen Ozean zu gelangen. Aber abgesehen davon, dass er bei seinem Vorgange dem Ausgangspunkt, den Plinius im Sinne gehabt, willkürlich im Westen des schwarzen Meeres annimmt, ist zu beachten, dass die Karpathen zu nahe bei der Donau liegen, und diese Gegend war den Alten nicht völlig unbekannt. Zu Agrippas Zeit ist sogar der Lauf der Weichsel, die doch in der Westfortsetzung des Karpathenwalles ihre Quelle hat, bekannt gewesen. Agrippa nennt freilich den Strom zum ersten Mal in der antiken Literatur. Die Bekanntschaft mit diesem Karpathenstrom aber und dem angrenzenden Landschaftsbild schliesst aus, dass die österreichische Bergkette den Alten als die Rhipäen gegolten haben sollte, denn dann hätte diese Übereinstimmung wenigstens zu Agrippas Zeit zum Ausdruck kommen müssen ».

<sup>3)</sup> W. Holtzmann, *Bruchstücke aus der Weltchronik des Minoriten Paulinus von Venedig (I. Rezension)*. (*Texte zur Kulturgeschichte des Mittelalters*, vol. 3),

Pe temeiul acestora putem să spunem că munții Rifei, în concepția celor vechi, perpetuată până în evul mediu, reprezentau niște munți la nord, identificabili uneori și cu Carpații.

În această calitate a lor, Moise Chorenaf'i lasă să izvorască de undeva din lanțul lor fluviul Tanais <sup>1)</sup>. Fiind puse în funcțiune de Rifei, izvoarele Tanaisului au fost și ele mereu strămutate dintr'un loc într'altul. Herodot îl lasă să pornească dintr'un loc de sus, adecă dinspre nord <sup>2)</sup>. Unii autori îi dau ca obârșie nord-vestul, către țările Istrului <sup>3)</sup>, alții estul, însă aproape toți îl coboară din munții Rifei <sup>4)</sup>.

---

Rom, 1927, p. 29. Este tocmai situația pe care le-o dă Ptolemeu și prin urmare și Moise Chorenaf'i. « Quos Ungari *Silvas* vocant » este traducerea lui *Erdély* (*Ultra Silvas-Transsilvania*).

<sup>1)</sup> Cf. Herrmann, *Tanais* (*Távaŷ*), în Pauly, Wissowa-Kroll-Mittelhaus, *RE*, Zweite Reihe, VIII Halband, coll. 2162—2171. Forma *Távaŷ* este forma obișnuită la toți autorii clasici. Ea s'ar reduce la un autohton *tana* (care de altfel rețrăește în toată puritatea în numele coloniei genoveze *Tana* la gurile Donului în evul mediu), întâlnit sub forma *Tina* în cartea Iubileelor. Acest cuvânt însemna « apă »; *don* în limba ossetică (alanică) nici astăzi nu înseamnă altceva. De sigur același radical autohton străvechiu e și în prima parte a celorlalte nume de fluvii din aceeași regiune: *Danastris* (Nistrul) și *Danapris* (Niprul); cf. Robert Ferguson, *The river-names of Europe*, London, 1862, p. 33 sq. asupra rădăcinii — *ster*, sanscr. *ri* « a curge », gr. *ῥέω*, lat. *rigo*, v. sa. *riha* « torent » etc.; la p. 56 și Siretul îl derivă din aceeași rădăcină. V. Pârvan, *Considerațiuni asupra unor nume de râuri daco-scitice*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, t. I (1931), p. 8, unde admite etimologia propusă de Sobolevskij în *Archiv für slavische Philologie*, XXVII (1905), p. 243 din rădăcina iranică *Dana* « râu » + *stru* (cf. Istru). Este atât de evident acest lucru, încât e de mirare cum Marquart, *Streifzüge*, p. 31 nota 1, recunoscând că și Arabii au împrumutat forma grecească (Ibn Churdadhbih: *T(a)n(a)is*; Ibn Rusta: *T(a)n(a)is*), notează: « die heutige Bezeichnung Don ist alanischen Ursprungs und geht auf das Appellativ *don*, *donā* « Wasser » zurück, hat also mit dem alten Namen nichts zu tun ».

<sup>2)</sup> IV, 57: *Távaŷ ποταμός, ὃς ῥέει τανέξαθεν ἐκ λίμνης μεγάλης ὀριεόμενος, ἐκδιδοί δὲ ἐς μέζω ἐτι λίμνην καλεομένην Μαυῖτιν*.

<sup>3)</sup> Cf. Herrmann, cit.

<sup>4)</sup> Plinius, *NH.*, IV, 12: « Agrippa... Tanain amnem ex Ripaeis montibus defluentem accipiens, novissimum inter Europam Asiamque finem ». M. Ann. Lucani, *Pharsalia*, III, 272—276:

... qua vertice lapsus

Rhipaeo Tanais diversi nomina mundi

Imposuit ripis, Asiaeque et terminus idem

Europae.

E ușor să se înțeleagă felul cum își închipuiau lucrurile cei vechi și *eo ipso* și Moise Chorenaț'i: Rifeii erau niște munți la nord, Tanaisul, fluviu mare, care desparte două părți ale lumii, vine dinspre nord; prin urmare, numai din Rifei poate izvorî. Cu toate că, dacă privim pe hartă, în regiunea de unde ia ființă Donul nu există și nici n'a existat niciun munte, totuși este sigur că Rifeii pornind dinspre vest de undeva de departe și mergând spre est și mai departe, în concepția celor vechi din lanțul lor *trebuia* să purceadă marele fluviu care se vărsa în Maeotis. Autorul Geografiei armenesti în felul acesta a primit tradiția și tot în felul acesta a și transmis-o.

Nu urmează, așadar, că Rifeii fiind identificabili și cu Carpații, după cum am văzut, Tanaisul trebuie să izvorească din Carpați; el poate fi considerat foarte bine ca izvorând din alt punct al prelungului lanț al Rifeilor. Cele două lucruri nu trebuie confundate: Carpații pot rămâne identificabili cu munții Rifei, precum pe de altă parte, și independent de aceasta, și Tanaisul poate izvorî, în reprezentarea imaginară a celor vechi, din munții Rifei, care am văzut cât de elastici sunt <sup>1)</sup>.

CCU Cluj / Central University Library Cluj

Cf. și Prisciani *Carmina*, 649—651; Isidor din Sevilla, *Etymol.*, XIII, XXI, 24 (numele îl derivă dela « Tanus, rex Scytharum »; Paulus Orosius, I, 2, etc. Altfel Ammianus Marcellinus, XXII, 8, 27: « ... Tanain... qui inter Caucasias oriens rupes », și XXXI, 2, 13: « ... Hister... Sauromatas praetermeat, ad usque amnem Tanaïm pertinentis ». Mai critic, între antici apare Strabo, II, 107, 6: *Οὐκ ἄλγιοι δὲ λόγου τινὲς οἱ μὲν εἶπον ἀπὸ τῶν κατὰ τὸν Ἰστρον τόπων αὐτὸν τὰς ἀρχὰς ἔχων καὶ ἀπὸ τῆς ἐσπέρας, οὐκ ἐνθυμηθέντες ὡς μεταξὺ ὁ Τύρας καὶ Βορυσθένης καὶ Ὑπανὶς μεγάλοι ποταμοὶ ῥέουσιν εἰς τὸν Πόντον, ὁ μὲν τῷ Ἰστροῦ παράλληλος οἱ δὲ τῷ Ταυρίδι*. Procopiu, cit., îl coboară tot din munții Rifei, ca și cronicile ungurești, perpetuând tradiția veche.

<sup>1)</sup> Trebuie relevat însă că diferitele redacțiuni ale Geografiei noastre par a da loc unei confuzii. *SM.*, p. 338 (Sarmatia europeană) are: Tonavis (Donavis) — o ortografie mai nouă, « postclasică » pentru Tavnavis; cf. Meillet, *o. c.*, p. 15 —; la fel e scris la p. 354 (Sarmatia asiatică) și la p. 336 (Germania). Dunărea e numită, p. 336, *Danob* sau *Tanop*. *V.-P<sup>1</sup>*, p. 596, 594 și 623, la fel *Soukry-P<sup>2</sup>*, p. 16 (Sarmatia europeană) *Danays* sau *Tanays*, când indică limitele Sarmatiei; iar la aceeași pagină, în pasajul despre Thracia, spune că Slavii au trecut *Danay* [sau *Tanay*] *get* « râul Danay ». Dunării tot *Danob* sau *Tanop* îi zice, așa cum îi zic până astăzi Armenii. *Donavis-Tonavis* ar părea că este o contaminare cu numele gotic al Dunării: *Δούναβις*, așa cum îl dă pseudo-Caesarus din Nazianz; cf. K. Müllenhoff, *Donau-Dunav-Dunaj*, în *Archiv für slavische Philo-*

## ZAGORA

O altă noțiune geografică în capitolul respectiv din Geografia armenescă este *Zaghura* (« țara Sarmaților, din care o parte e la răsarit de Zaghura, care e [țara] Bulgarilor »).

*Zaghura* — care în armeneste n'are niciun sens de altfel — este Slavul *za* + *gora* și înseamnă « dincolo de munte », indicând așadar

*logie*, I (1876), p. 290—298, după Ducaeus, *Bibliotheca vaterum patrum*, Paris, 1624, vol. I, p. 588, 672: în Dialog. I, cap. 68, i se dau Dunării următoarele nume: παρ' Ἑλλήσι δὲ Ἰστρον, παρὰ δὲ Ῥωμαίοις Δαυούβιον, παρὰ δὲ Γότθοις Δουναβίον προσαγορευόμενον, iar la cap. 144: παρὰ δὲ Ἑλλήσιν Ἰστρος καὶ Ἰνδός (?) ποταμός, παρὰ δὲ Ἰλλυριοῖς καὶ Ῥωμαίοις [care sunt locuitorii Daciei *ripensis*] τοῖς παροίκιοις τοῦ Ἰστρον, Δαυούβης παρὰ δὲ Γότθοις Δουναβίς. emendat — ultimul, de Müllenhoff — în Δουναβίς. Aceleași afirmații în K. Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, vol. II, Berlin, 1887, p. 366—367, M. Förster, *Der Name der Donau*, în *Zeitschrift für slavische Philologie*, I (1924), p. 1—25 a arătat că Goții, pe lângă această formă, mai aveau și *Donawa* pentru Dunăre. Forma gotică din pseudo-Caesarius a intrat în greaca modernă și se regăsește și într-o diplomă a regelui ungar Ștefan cel Sfânt: εἰς τὸν Δουναβίον::; cf. N. Drăganu, o. c., p. 576 și J. Melich, *A honfoglaláskori Magyarországnak* (în: *A magyar nyelvutudomány kézikönyve, szerkeszti Melich J., Gombocz Z., Németh Gy., I. Köt., 6 füzet*), Budapest, 1925, p. 8. — S'ar putea presupune că Goții, care au ajuns și au rămas în sudul Rusiei, în special în Crimeea, până prin secolele XV—XVI (cf. R. Loewe, *Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere*, Halle, 1896 și F. Braun, *Die letzten Schicksale der Krimgoten*, St. Petersburg, 1890) au botezat Tanaisul cu numele *Donavis* (Δουναβίς), ca un dublet al Dunării; cf. Dunărea-Duna-Dunav-Dunaj și Дунай-Dvina-Dunaieful-Dunavăful, precum și V. Jagić, *Dunav-Dunaj in der slavischen Volkspoesie*, în *Archiv für slavische Philologie*, I (1876), p. 299—333, care arată că acest nume, cunoscut de toți Slavii, înseamnă uneori « apă, râu » *per excellentiam*. Acest dublet, deși posibil, este cu greu de admis. La fel cu pasagiul *Soukry-P<sup>2</sup>*, în care Slavii trec râul *Danay-Tanay* (transcris râu de Soukry *Tanaïs*, iar de Patkanov Дунай și neidentificabil cu Dunărea, în forma aceasta, deși Slavii au trecut Dunărea în Thracia, nu Tanais-Donul!) și care credem că redă o greșală a copistului dintr'un ablativ *Dan[ob]ay-Tan[ob]ay* — și celelalte pasagii vor fi la avut la origine, atunci când e vorba cu adevărat de Tanais-Don, ca limită între Europa și Asia, forma *Tanays-Danay*\* (așa cum e în *Soukry-P<sup>2</sup>*. la primul loc, transcris, bine de astădată, *Tanaïs* și Танаисъ) sau eventual *Tanaïs-Danaïs*, din care copistul a făcut *Tavnavis-Davnavis*, transformat la *SM.* și *V.* în *Tonavis-Donavis*. Incomplet, însă just, J. Marquart, *Καομβολὸν* cit., p. 17: « Lies *Danbaj* für *Danaj* » înțelegând « *Donaufloss* ».

o regiune locuită de Slavi <sup>1)</sup>, fiind o formațiune analoagă cu *Zax-  
λούμοι*, « dincolo de hălm » <sup>2)</sup>.

Zagora, o entitate geografică bine cunoscută în istoria impe-  
riului bizantin, intră în stăpânirea Bulgarilor încă de pe timpul  
chanului Terbel (702—719) <sup>3)</sup>, ajungând însă să fie delimitată precis  
abia mai târziu, pe timpul lui Boris I (853—888), care reprimi în  
urma unui tratat de pace încheiat cu Bizantinii la 864 sau 865 <sup>4)</sup>,  
cu toate drepturile, această *terra deserta*, așa cum o arată Symeon  
Magister <sup>5)</sup>: *ὁ δὲ ἐν μέρει* [Mihail III, « Beșivul » (842—867)] *ἤκουσε*,

<sup>1)</sup> Cf. Drăganu, *o. c.*, p. 470, unde se dă o listă de astfel de nume: « *Zagorje* (*Zagrijah*), germ. *Sager*; *Zagorica*, germ. *Sagritz*, în Carintia; *Zagora*, *Zagorica*, *Zagorje*, în Herțegovina; *Zagorič ans*, în Serbia; *Zahôrje*, în Galiția (rut.); *Zagorz*, *Zagorza*, în Galiția (pol.); *Zhoř*, *Zhorec*, *Zhorny*, *Záhoři*, *Zahoříčko*, *Záhorky*, *Záhorkov*, *Záhořice*, *Zahořany*, în Boemia; *Zagorisach*, *Göritz*; *Ζαγορίον*, *Ζαγό-  
ραν*, *Ζαγόριτσα*, în Epir, etc. Adaug *Zagořački varoš*, *Zagorje*, *Zagorje dolnje* și *gornje*, *Zagorom* în Croația; *Zagorci* în Bulgaria, iar pentru fonetism amintesc balcanicul *Eski Zagra* alături de *Stara Zagora* ». Tot ca o completare amintim că unei regiuni din masivul Retezatului i se zice și astăzi « Zagora », în graiul local-  
nicilor, apoi *Zagra* în Anatolia, lângă fluviul Halys, pe care a încercat să o lămu-  
rească Zeuss, *o. c.*, p. 633 în notă.

<sup>2)</sup> Constantin Porfirogenitul, *De adm. imp.* (Bonn), p. 145 *Σέρβλοι Ζαχλούμοι*.

<sup>3)</sup> Cf. Ed. de Muralt, *Essai de chronographie byzantine*, vol. I, St. Peters-  
bourg, 1855, p. 427—428; Schafarik, *SA*, II, p. 171. Mai bine o delimitează  
V. N. Zlatarski, История на българската държава през сръдните вѣкове,  
Томъ I: Първо вѣлгарско царство, часть I: Епоха на хунно-българското  
надмощие. София, 1918, p. 170, ajutându-l Terbel pe Iustinian II (705—711)  
să aruce tronul, cu trupe slave și bulgare, acesta прѣдалъ на Тервеля и цѣла  
ромейска областъ, която въ негово врѣме се наричала Загория, т. е. стра-  
ната между източна Стара-планина и програничния окопъ — еркесия и  
между гр. Сливенъ и Месемврия. Това е било първото разимрение грани-  
цитѣ на българската държава въ Тракия; la fel, *idem*, *Geschichte der Bulga-  
ren, I Teil Von der Gründung des bulgarischen Reiches bis zum Türkenzeit*  
(679—1396) (în: *Bulgarische Bibliothek*, Bd. V), Leipzig, 1918, p. 16. Asupra  
miezuiinei propriu zise cf. J. B. Bury, *The Bulgarian treaty of A. D. 814, and the  
great fence of Thrace*, în *The English historical Review*, XXV (1910), p. 276—287,  
unde se fixează *ἡ μεγὰλὴ σοῦδα* la Erkesia (numele e turcesc și însemnează  
aceiași lucru).

<sup>4)</sup> Cf. Slatarski, *o. c.*, p. 42 și C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876,  
p. 154.

<sup>5)</sup> Ed. Bonn, p. 666; cam cu aceleași cuvinte se exprimă și Theophanes Con-  
tin. (Bonn), p. 165.

καὶ δέδωκεν ἐρήμην οὖσαν τηνικαῦτα τὴν ἀπὸ Σιδηροῦς ταύτης δὴ τότε ὄριον τυγγανούσης Ῥωμαίων τε καὶ αὐτῶν, ἄχρι τῆς Δεβελτὸν, ἣτις οὕτω καλεῖται Ζαγόρια παρ' αὐτοῖς. Cu două secole mai târziu Kedrenos <sup>1)</sup> istorisește același lucru, cu deosebirea: ... τυγγάνουσαν Ῥωμαίων τε καὶ Βουλγάρων ἄχρι τῆς Δεβελτοῦ ἣν οἱ Βούλγαροι Ζαγορὰν κατωνόμασαν, lămurind mai bine împrejurările și apropiindu-se în chipul acesta mai mult de pasagiul lui Moise Chorenaf'i: «Zaghura, care e (țara) Bulgarilor». Develtos era așezat la o mică distanță în spre vest de golful numit astăzi Burgaz, iar Sidera ar fi fost nu unde e astăzi trecătoarea zisă turcește Demir Kapu (Poarta de fer) și bulgărește Vratnik (altitudinea 1104 m.), în Balcani — unde fuseseră și Πύλαι Σιδηροῦ bizantinilor — ci într'alt loc, căruia i se zice astăzi pasul Čalikavak, pe drumul dela Šumla la Karnobad <sup>2)</sup>.

Oricare ar fi fost, însă, limita vestică a acestui ținut cedat Bulgarilor de către bizantini, sigur este că prin Zagora se înțelegea la Bizanț o regiune la nordul Hemului, stăpânită de Bulgari <sup>3)</sup>. Și

<sup>1)</sup> Ed. Bonn, II, p. 153. Această regiune o desemnează fără îndoială și pasagiul din Georg. Monachos (Bonn), p. 917, unde, povestind cum o mulțime de Ῥῶς năvălesc în imperiul bizantin, pe timpul împăratului Romanos Lekapenos, trec τὸ τῆς ἀνατολῆς μέρος εἰς τὰ Σγῶρα [Theoph. Cont. (Bonn), p. 424: Σγῶρα] λεγόμενα.

<sup>2)</sup> Cf. Schafarik, SA, II, p. 218; părerea i-o acceptă și Jireček, GB., p. 154.

<sup>3)</sup> Că la Bizanț, mai târziu, nu se înțelegea, în mod restrâns, numai acea provincie, pe care o consideraseră «pustie», ci întreagă regiunea dela nordul munților despre care Constantin Porfirogenitul spune, *De thematibus* (Bonn), p. 45: τὸ περιώνυμον ἕως τὸ διῆκον ἄχρι τοῦ Πόντου, τὸ καλούμενον Αἶμος (căci balkan e nume mai nou, turcesc, și însemnează munte, munte mare), se vede limpede dintr'un pasagiu din Niketas Choniates (Bonn), II, p. 679, unde, cu prilejul luptelor bizantinilor cu Vlaho-bulgarii, se vorbea despre μοῖρας αἰχμαλώτων Ῥωμαίων ὥσπερ τι σκόλων ἀφαίρεμα καὶ ἀπόδασμα τῷ ἀρχοντι Ζαγοροῦ Ἰωάννη. Extinderea, mai târziu, a acestei denumiri asupra întregii Bulgarii este confirmată și de cronicile rusești; cf. Патриаршая или Никоновская летопись [în: Полное Собрание Русских Летописей изданные по высочайшему повелению археографическою коммиссиею, vol. X (1885), p. 43]: царь Калюянъ Болгарскій и Загорскій, sau E. Kałużniacki, *Einige Berichtigungen zum Texte der Urkunde Asens II. vom Jahre 1230—1242*, în *Archiv für slavische Philologie*, XI (1888), p. 624 или двъ Трънъва и по всемъ Загорѣмъ. Cf. și Jireček, GB., p. 153 și *idem*, *Das Fürstenthum Bulgarien*, Wien, 1891, p. 55: imperiul româno-bulgar dela Târnova era numit de bizantini și de Italieni Zagorije sau imperio di Zagora.

atunci ecuația lui Moise Chorenaf'i: Zaghura = țara Bulgarilor este perfect valabilă.

## (ȚARA) BULGARILOR

Geografia armenească continuă astfel: «... Zaghura, care e [țara] Bulgarilor ai Germanilor [se întinde] spre Oceanul nordic până la muntele Rivbia...». Trebuie așadar să determinăm care era această țară a Bulgarilor <sup>1)</sup> și până unde se întindea în spre nord, în secolul al IX-lea.

În felul acesta, încă din primele două secole ale relațiilor bulgaro-bizantine, Bulgaria — și în special cea răsăriteană — era cunoscută sub numele de Zagora.

<sup>1)</sup> La Volga și la Kuban mai rămăneau Bulgari. Insuși Moise Chorenaf'i numește în redacțiunea *Soukry*, p. 25, la nord de *Zik'un*, *Zixov* în Caucaz popoarele *T'urk'af' ev Bulgharaf'*, *îst anuanf' getof'd koçet'eal Kup'i Bulghar, Duč'i Bulghar, Olchontor Blkar ekn, Č'dar Bolkar* «Turk'ilor și Bulgharilor, care sunt numiți după numele râurilor de acolo Kup'i Bulghar, Duč'i Bulghar, Olchontor Blkar emigrați și Č'dar Bolkar». (Marquart, *Streifzüge*, p. 59 pe «Turk'i» îi identifică cu Ungurii). În *SM.*, nu sunt pomeniți, îi cunoaște însă, parțial, Istoria Armeniei atribuită aceluiași autor. Marquart, *Streifzüge*, p. 57, explică astfel numirile: *Kup'i* este de sigur același nume cu *Kouphis* la bizantini, care nu e altul decât Kubanul; pe *Duč'i* îl crede *Kuč'i* care se regăsește în numele fluviului *Koç'o* din descrierea Sarmatiei, ceea ce pare verosimil. Această ipoteză e valabilă, chiar dacă nu se poate identifica râul, și chiar dacă se admite ipoteza lui Fr. Westberg, *Beiträge zur Klärung orientalischer Quellen über Osteuropa (Erste Hälfte des Mittelalters)*, cit., p. 314 — care vede numele acestui râu în *'Atel kai Kouzov* al lui Constantin Porfirogenitul și îl identifică cu Niprul, spunând: «dann bedeutet eben *'Atelkouzov* einfach «Fluss Kouzov» und deckt sich mit dem Dniepr. Somit wäre die fast allgemein angenommene Deutung für *'Atelkouzov*-Atelköz im Sinne von Mesopotamien (междурѣчье) zu verwerfen und die alte Streitfrage erledigt. Da die Abfassungszeit der sogenannten Geographie des Moses von Choren im VII Jahrhundert, spätestens in den Anfang des VIII Jahrhunderts gesetzt wird [Westberg cunoaște numai ediția *Soukry* = *P*<sup>2</sup>], so darf *'Atelkouzov*, falls Kotscho = *Kouzov* nicht aus dem Magyarischen, sondern muss aus dem Altürkischen (Bulgarischen) erklärt werden, weil die Magyaren um die Wende des VII Jahrhunderts sicher noch nicht bis nun Dnjepr vorgedrungen waren». Cel mai judicios studiu asupra acestei chestiuni este acela al alui Géza Fehér, *Atelkuzu területe és népe*, Budapest, 1913 (= *Különlenyomat a «Századok» 1913 évi folyamából*), care arată, p. 16, că, pe baza celorlalte indicații ale imperialului autor bizantin «tisztán áll tehát előttünk, hogy Atelkuzu a Baruch, azaz Dniepertől Szeretig terjedő terület»; în ceea ce privește «mesopotamia»



Fiind acesta unul dintre punctele vulnerabile ale faimoasei teorii a continuității Românilor în nordul Dunării, cu care intrăm deci în domeniul mai pozitiv al istoriei române, am crezut de cuviință să ne oprim ceva mai mult asupra lui.

Bulgarii <sup>1)</sup> — fie de origine turanică (*türk*), fie, cum mai susțin unii, fino-ugrică — au venit și s'au așezat în locurile pe care le stăpânesc până astăzi, către sfârșitul secolului al VII-lea (679). Este în deobște cunoscută tradiția păstrată, cu mici deosebiri, la Theophanes Confessor și la patriarhul Nikephoros, care o redau după alte izvoare mai vechi <sup>2)</sup>, conform căreia cei cinci fii ai lui Kurt <sup>3)</sup>, neascultând povața tatălui lor de a rămânea pe loc, s'au împrăștiat în regiunea Volgei <sup>4)</sup>.

însă, conchide, p. 31: « Az Atelkuzu tehát az Atel, Etel = Dnyeper és a Kuzu = köz szavak összetétele, jelentése tehát Dnyeperköz ». Admițându-se, acumă, identificarea Koč'o-Nipru, a lui Westberg, dispăre și dificultatea prezentată de cele două forme 'Ατελκούζου și 'Ατελ καὶ Κοῦζού.

<sup>1)</sup> Cf. Tomaschek, *Bulgaroi*, RE, III, col. 1040: « Der zuerst im J. 481 geschichtlich bezeugte Namen B. mag entweder 'Mischling' oder 'Aufmischer' bedeutet haben, von dem türkisch-mongolischen Verbaltheema *bulgha*, 'mischen' (3 sing. praes. *bulghā-r*, ursprünglich eine Nominalform) ». La fel, mai nou, J. Németh, *La provenance du nom « bulgar »*, în *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski*, vol. II, Cracoviae, 1927, p. 217—222. Astfel conexiunea lui Βούλγαρος cu Volga, presupusă încă de Nikephores Gregoras (Bonn), I, p. 19—21, trebuie părăsită.

<sup>2)</sup> K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches* (527—1453), ed. II, München, 1897, p. 350. Izvorul comun a fost de sigur din veacul al VII-lea.

<sup>3)</sup> Theophan. Ἀποβάτος; Nikeph. Κοῦζάτος; *Soukry*: Chubraaf'a. Această șovăire în transcriere indică un nume apropiat turanic. Este probabil Kurt (lup). În lista principilor bulgari, găsită și publicată după un manuscris slavon de A. Popov, la Moscova, 1866, se găsește Кургът. Cf. Jireček, GB., p. 127 și Dr. J. Marquart, *Die Chronologie der alttürkischen Inschriften*, Leipzig, 1898, Exkurs: Die bulgarische Fürstenliste, p. 72—98. Datele acestei liste în parte sunt veridice și sunt întrebuițate cu folos în istoria Bulgarilor. Ea conține unele expresii turcești, care, pe temeiul celor stabilite de J. B. Bury, *The chronological cycle of the Bulgarians*, în *Byzantinische Zeitschrift*, XIX (1910), p. 127—144, au fost lămurite definitiv de J. J. Mikkola în studiul său *Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren*, în *Journal de la Société finno-ougrienne*, XXX (1914).

<sup>4)</sup> Incongruența istorică a faptelor povestite de cei doi cronicari bizantini a dat prilej criticeii istorice să stabilească, în ultimul timp, că totuși unele părți ale povestirii conțin un sâmbure de adevăr. Cf. Steven Runciman, *A history*

Asparuch <sup>1)</sup>, al treilea dintre fiii lui Kurt <sup>2)</sup>, trecând Niprul și Nistrul, s'a așezat într'un ținut la Dunărea de jos care a dat multă

of the first bulgarian empire, London, 1930, p. 4: « For all its air of a fairy-tale, this story, told by the Greek chroniclers, is in the main a true description of the entry of the Bulgars into Bulgaria ». Julius Moravcsik, *Zur Geschichte der Onoguren*, în *Ungarische Jahrbücher*, X (1930), p. 53—90, arată că sub presiunea Chazarilor pornesc o parte din Bulgarii care locuiseră în ἡ παλαιὰ Βουλγαρία ἡ μεγάλη în spre apus. Cf. și capitolul, Разтуряне на Кубратовата държава, în Zlatarski, История, I — 1, p. 96 sq.

<sup>1)</sup> La bizantini Ἀσπαρούχ. Se cunosc și formele *Isperich*, *Ispor* și *Esper(er)ich*, cf. Zoltán Gombocz, *Die bulgarische Frage und die ungarische Hunnensage*, în *Ungarische Jahrbücher*, I (1921), p. 195 și Zlatarski, История, I-1, p. 123. *Soukry* are: *Asparhruk*.

<sup>2)</sup> În afară de Asparuch, care se așează definitiv în Bulgaria nord-estică de astăzi, încă doi dintre fiii lui Kurt pleacă în spre apus. Cel mai tânăr ajunge tocmai la Ravenna, apoi în regiunea Beneventului; cf. Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, în *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores rerum Langobardarum et Italicarum saeculi VI—IX*, Berolini, 1878, p. 87 și 154. Al patrulea fiu, după Theophanes-Nikephoros, trece Carpații și Dunărea și se așează în Pannonia, unde exista — după cum se știe — imperiul Avarilor, supunându-se acestora. Runciman, *o. c.*, p. 19 crede că « probably this migration was due to a desire to combine with the Bulgars that had come with the Avars in to the central Danubian plain », de unde, la anul 626 Avarii împreună cu acești Bulgari asediază Constantinopolul. La anul 630 cronica lui Fredegarius Scholasticus, *MGH., Scriptores rerum Merovingicarum*, vol. II, Hannoverae, 1888, p. 187, precum și *Gesta Dagoberti I, regis Francorum*, *ibid.*, p. 411, arată cum o parte din acești Bulgari — vreo 9000 — după o revoltă neizbutită împotriva Avarilor ajung să fie masacrați în Bavaria. Fr. Westberg, Къ анализу восточныхъ источниковъ о восточной Европѣ [în: Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, Новая Сербія, часть XIII—XIV, Февраль—Мартъ] Санктпетербургъ, 1908, p. 46 îi identifică pe *Olchontor-bolkar* cu Bulgarii dela Dunăre: Не ставятъ-ли Монсей Хоренскій Олк-онтор, Вогкх-ондор, Вуг-унтур, въ связь съ „Волгою“, если только это финское наименование рѣки было тогда уже извѣстно? Или не срывается ли въ олх(онтор) слово улуг „великій“ согласно названію дунайскихъ болгаръ „Великими“. Cf. însă argumentele contrarii ale lui Zlatarski, История, I-1, p. 107 sqq. De aceea s'ar putea ca acești Bulgari ai lui Moise Chorenaf'i în redacțiunea *Soukry*-P<sup>2</sup> să fie aceia veniți și așezați în Pannonia, cum arată Marquart, *Die Chronologie*, cit., p. 89: « Die Olchontor-bolkar, die nach Europa auswanderten, d. i. die Unogundur-Bulgaren sind sicherlich nicht nach einem Fluss benannt, und wohnten längst nicht mehr nördlich vom Pontos »; e timpul scrierii Geografiei; cf. *id.*, *Streifzüge*, p. 57 nota 5, unde are altă părere. În istoria Armeniei, trad. Dr. Lauer, p. 62 se vorbește despre « Weghentur-Bulgaren ». (Pentru curiozitatea ei amin-

bătae de cap celor care s'au ocupat cu istoria Bulgarilor <sup>1)</sup>. De aci apoi a trecut în dreapta Dunării, instalându-și corturile la Plisca-

tim aici cartea lui Lukácsi Kristóf, *A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei*, Kolozsvár, 1870, care construiește o teorie asupra originii comune a Ungurilor și a Armenilor, bazându-se pe câteva asonanțe linguistice: de ex. pe acești « Velentur » îi derivă din ungurescul *kalandor* « vagabond »). În orice caz asupra Bulgarilor din Pannonia, cf. Runciman, *o. c.*, p. 10: « But, despite Alcicocus's emigration, there were probably many Bulgars remainin<sup>g</sup> in Pannonia and it was in reinforcement of these that the fourth son of Kubrat came. The Pannonian Bulgare remained under Avar suzerainty till the opening of the ninth century, when we shall hear of them again », iar mai departe, la p. 50: « The Pannonian Bulgars took advantage of the situation. On the eastern bank of the Theiss they completed the destruction of the Avars. The details are unknown; but by about the year 803 the Avar Empire had utterly disappeared » — referindu-se, prin urmare, la acțiunea convergentă a lui Krum din spre sud-est (cf. mai jos p. 468 și izvoarele). Ipoteza aceasta este plauzibilă, însă de sigur numărul Bulgarilor rămași de sub Avari la răsăritul Tisei a fost foarte redus.

<sup>1)</sup> Theophan (Bonn), I, p. 547: τὸν Δάναπριν καὶ Δάναστριν περάσας καὶ τὸν Ὀλγον [variante: Ὀγκον, Ὀγκλόν; Ὀγλος la Nikephores] καταλαβὼν βορειο-τέρος τοῦ Δαυρουβίου ποταμούς, μεταξύ τούτων κακείνου ὥκησεν, ἀσφαλὴ καὶ δυσμάχητον εἶναι τὸν τόπον στοχασάμενος, ἐξ ἑκάστου μέρους· τελματώδης γὰρ ἔμπροσθεν, καὶ ἄλλοθεν τοῖς ποταμοῖς στεφανούμενος, πολλὴν τῷ ἔθνει τεταπεινωμένῳ διὰ τὸν μερισμὸν τῇ ἐκ τῶν πολεμίων παροίχεν ἀνείσιν. Cf. și Nikeph. (Bonn), p. 38—39. Acest τόπος nu este un râu, cum s'ar crede la prima lectură; cf. V. Beševliev, *Zur Chronographie des Theophanes*, în *Byzantinische Zeitschrift*, XXVI (1927), p. 36. Locul este ἀσφαλὴ καὶ δυσμάχητον iar la p. 548 ὄχρωμα, având în față mlaștini (τελματώδης), în spate fiind înconjurat cu râuri; ar fi prin urmare, sudul Basarabiei. Totuși n'a fost identificat sigur până astăzi. S'a admis că Ὀλγος cu toate variantele lui ar fi slavul ṗglъ cet. ṗglъ = unghiu, colț, care s'a perpetuat în turco-tătărescul *Bugeac*, tot « unghiu ». Această etimologie ar dovedi că regiunea era locuită de Slavi, când au venit Bulgarii turanici și că Bulgarii înșiși au numit-o cu nume slav. Schafarik, *SA*, II, p. 163 de sigur exagerează, când zice « Asparuch setzte sich zwischen den Siebenbürgischen Alpen und der Donau »; în notă recunoaște că Ὀλγος este « Landwinkel »-ul dintre Prut, Dunăre și Mare. Cf. și Jireček, *GB.*, p. 129, care îi localizează tot acolo pe Ugličii slavi ai cronicei rusești. O. Lambin, Славяне на сѣверномъ Черноморьѣ (în: Ж. М. Н. П. СХСІ, 1877, май), p. 50 sqq. explică altfel acest « unghiu »; contra lui Soloviev, *Исторія Россіи съ древнѣйшей времени*, I, 46, care crede în identitatea Ὀγγλος ului bizantin cu numele seminției Ugličilor, Lambin arată că formele sub care apare această seminție sunt Уличи, Улутичи, Лутичи, Лютичи, Лутчи, Глутичи, Лучане, în diferitele manuscrise ale cronicei străvechi rusești. Iar formă originală (первоначальная форма) a acestui nume o stabilește Ульци, въ един. ч. Улецъ, pe

Aboba, unde își făcu pe urmă capitala, în valea râului Kamčiya, în apropierea satului de astăzi Aboba.

În dreapta Dunării, în ținutul care se întindea până în munții Hemului spre sud, în vechea Moesie a Romanilor, Bulgarii găsiră

care o crede aceeași cu Улутичи—Лутичи—Οὐλτινοί ai lui Constantin Porfirogenitul, indicându-i și rădăcina ул—, улъ или уло... означать пространную, открывую мѣстность, равнину, степную полосу земли. Și conchide, p. 59, fixându-i ca locuitori ai Niprului: Итакъ, мы имѣемъ полное право признать Уличей не кочевниками, приходившими на Днѣпръ изъ черноморскаго угла между устьями Днѣстра и Дуная, а исконными обитателями мѣстности на нижнемъ Днѣпрѣ, къ югу отъ земли Полянскоѣ. La p. 63 Уголь, la Nipru! Tot în Basarabia sudică îl așează la început și d-l N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, trad. Ot. Teodoru-Ionescu, vol. I, București, 1922, p. 103; cf. însă id., *Notes d'un historien relatives aux événements des Balkans*. Acad. Roum., Bull. Sect. Hist., I (1913), p. 58—59. Ultima părere a d-lui Iorga, *Istoria Românilor*, vol. II: *Oamenii pământului (până la anul 1000)*. București, 1936, p. 301: « Li se dă [de fapt, și-au luat-o] regiunea de pescari deasupra Dunării, între lacurile sărate, care s'a chemat la vechii romanici [?]: *Ongl*, din *angulus*, și a ajuns la Tătari: Bugeacul »; pe urmă: « coborîrea în Scitia Minoră i-a adus însă pe Bulgari îndată într-o regiune unde viața romanică e constatată neconținut în forma cetății, a grupării episcopale. Și aici ei ar fi rămas într'un cerc, un *ring* de lagăr închis, ale cărui urme s'ar fi descoperit la Nicolîțel între vii. » D-l C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I. *Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun* (1432). București, 1935, p. 251 admite tot două așezări succesive: Bugeacul, apoi « Peuce » — delta sau Nicolîțelul. Louis Halphen, *Les Barbares, des grands invasions aux conquêtes turques du XI-e siècle* (în col. *Peuples et civilisations. Histoire générale, publ. s. direct. Louis Halphen et Philippe Sagnac*), Paris, 1930, p. 174 îl trece pe Asparuch în Dobrogea, unde are luptele cu Constantin IV.

Scoala nouă istorică bulgară a încercat o etimologie turcească a cuvântului \*Ογλος. Zlatarski, *История I-I*, p. 125 sq. crede că \*Ογλος cu toate variantele lui nu reproduce decât o formă turcească *agl, ogl* « curte, incintă fortificată ». Cf. Niederlé, *MASL*, I, p. 100: « Selon K. Škorpil, ce camp se retrouvait près de Nicolîțelu ». Cuvântul se regăsește într'adevăr în *aul* sau *avul* (cf. *αὐλή-aula*) tătaresc; în *ol-akól* unguresc și în *ağıl* turcesc « Hürde, Einzäunung für Weidetiere ». E verosimilă această explicație a τόπος-ului (v. *ὄχρωμα*), care rămâne însă în imediata vecinătate a Dunării, în deltă, poate chiar în interiorul ei; cf. *Soukry-P*<sup>2</sup>: Asparhruk, fugind de Chazari, după ce-i alungă pe Avari se așează în *insula Peuce*, într-o regiune locuită în tot cursul evului mediu de popoare turanice; cf. K. Fr. Neumann, *Die Völker des südlichen Russland in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, ed. II, Leipzig, 1855. Cf. pasagiile, multe și convingătoare, din clasicii greco-romani asupra insulei Peuce, la Zlatarski, *История I-I*, p. 128 notă. Însă de sigur « insula » aceasta a lui Moise Chorenaf'i nu trebuie înțeleasă *stricto*

alături de populația veche thraco-romană, pe Slavi, care trecuseră în sudul Dunării începând cu secolul al VI-lea și mai ales în secolul al VII-lea <sup>1)</sup>. Conform tradiției bizantine, Bulgarii « turanici »

*sensu*, sau răstălmăcită — așa cum vrea să o facă, transformând-o într-o peninsulă, alcătuită din Dobrogea de Nord, Škorpil, *apud* Zlatarski, *ibid.*, p. 129 (citată): „Певки трѣбва да бѣде полуостровъ въ сѣверо-източната частъ на Добруджа, сегашниятъ Бейски Буджакъ [în felul acesta s'ar înlătura și dificultatea „Ὀγλος > Bugeas « unghiu »]. Тоя полуостровъ е омиванъ отъ сѣверната страна съ р. Дунавъ, отъ източната страна е обиколень съ дунавското блато, наречено островъ Дренъвъ, а отъ югъ съ езерото Разимъ» — ci așa cum just observă Zlatarski, la p. 128, că geograful armean, pornind dela Ptolemeu, care are insula Peuce, reține numai acest element geografic în preajma deltei Dunării, unde știa el că s'au așezat Bulgarii lui Asparuch. Foarte interesant și lămuritor, deși foarte tardiv, este pasajul următor din « Istoria » lui Dionisie Fotino, citat de d-l N. Bănescu în *Viața și opera lui Daniel (Dimitrie) Philippide* (în: *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, vol. II, Cluj, 1923), București, 1924, p. 153: « Κοινηνὴν, τὸ παρὸν θέμα εἶναι τὸ νοτιώτατον καὶ ὁριεθεῖται πρὸς τὴν Δόμβριζαν (τὸ πάλαι Πεύκην) διὰ τοῦ Δουνάβεωσ· πρὸς τὴν Ἰμβραλίαν διὰ τοῦ ποταμοῦ Σιρότον, καὶ πρὸς τὴν Βεσσαραβίαν διὰ τοῦ Προύτον » — care arată că termenul geografic ptolemeic era totdeauna căutat la gurile Dunării.

<sup>1)</sup> Robert Rösler, *Über den Zeitpunkt der slavischen Ansiedelung an der unteren Donau* (în *Sitzungsberichten der Wiener Akademie der Wissenschaften. Phil. Hist. Classe*. Bd. LXXIII (1873), p. 77—126). De aceeași părere e și Radu Rosetti, *Invaziunile Slavilor în peninsula balcanică și formarea naționalității române*, București, 1889, și chiar și unii învățați slavi, de ex. Iovan Radonić, ap. Niederlé, în *Archiv für slavische Philologie*, XXV (1903), p. 309. Părerea s'a transformat în certitudine; cf. Zlatarski, *История*, I-1, p. 7: отъ началото на VI вѣкъ тѣ [= Slavii] погнали своитѣ чести нахлування въ ромейскитѣ провинции на Балканския полуостровъ; асѣ ѱ citează și pe M. Drinov, *Заселение Балканскаго полуострова Славянами*, în *Сочинения*, I, Sofia, 1909, p. 227 sq., carte pe care n'am văzut-o. La fel, L. Halphen, *o. c.*, p. 111; Runciman, *o. c.*, p. 22 sq.; Iorga, *Histoire de la vie byzantine. Empire et civilisation*, vol. I: *L'empire oecuménique* (527—641). Bucarest, 1935, *passim*. În apusul peninsulei balcanice tot în această epocă fixează trecerea Slavilor J. B. Bury, *The early history of the slavonic settlements in Dalmatia, Croatia and Serbia, Constantine Porphyrogenetos's de administrando imperio, chapters 29—36*, London, 1920. În aceeași epocă și Ch. Diehl, *Le monde oriental de 395 à 1081*, cit., p. 212, și A. A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin*, trad. du russe par P. Brodin et A. Bourguine, tome I (324—1081), Paris, 1932, p. 184: « selon toute probabilité » pe timpul lui Anastasiu (491—518), însă, bazat pe Procopiu: « A l'époque de Justinien le Grand, les Slaves apparaissent pour la première fois sous leur propre nom ».

găsiră acolo τῶν παρακειμένων Σκλαβινῶν ἐθνῶν τὰς λεγομένας ἐπὶ γεγεάς<sup>1)</sup>. Pe o parte din Slavii găsiți acolo îi strămutară după

<sup>1)</sup> Moise Chorenafi, în toate trei redacțiunile, îi cunoaște în Thracia pe Slavi. *Thracia* lui, însă, nu mai este Thracia lui Ptolemeu, deoarece împrejurările s'au schimbat mult de atunci. Thracia antică, greco-romană se întindea *lato sensu* în spre nord până la Dunăre, dând pe urmă loc altor subdiviziuni administrative. În Geografia armenescă, însă, se confundă Thracia greco-romană cu Thracia bizantină, adică cu *θέμα* Thraciei, care se întindea dela Constantinopol până în fruntariile Bulgariei și ale Macedoniei. Cf. Constantin Porfirogenitul, *De Thematibus* (Bonn), p. 44—46: ἡ τε γὰρ Βουλγαρία καὶ αὐτὸς ὁ Ἰστρος καὶ τὸ περιώνυμον ὄρος τὸ διῆκον ἄχρι τοῦ Πόντου, τὸ καλούμενον Αἶμος, τῆς Θράκης εἰσὶ μέρη. Thema Thraciei, ca și întregul sistem de administrare în theme, își are principiile de organizare fixate cel puțin de pe timpul lui Justinian II (687—701), desăvârșindu-se sub Leon Isauricul (717—741); cf. H. Gelzer, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung* [in *Abhandlungen der phil.-hist. Classe der königlichen Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*, Bd. XVIII (1899)], p. 10 și mai ales 72 sq.; A. A. Vasiljev, *HEB.*, I, p. 331 sqq. Cf. apoi frumoasele capitole ale lui Ch. Diehl, în *Études byzantines*, Paris, 1905, p. 276—293: *L'origine du régime des thèmes dans l'empire byzantin* și în *Le monde oriental*, cit., p. 221. O listă completă a lor o dă geograful arab Ibn Churdadhbih (sec. IX), în traducere franțuzească la De Goeje, *Bibliotheca geographorum arabicorum*, vol. VI, Leiden, 1889, p. 77. Schafarik, *SA.*, II, p. 666—667, reproducând capitolul Thraciei din Geografia armenescă, pe care el o crede din secolul al X-lea, după ediția din Marsilia, Veneția 1751, Whiston și *SM.*: « Es hat aber Thrakien fünf kleinere Landschaften und eine grosse, worin es sieben Slawenstämme giebt. In ihre Sitze sind die Gothen (Völker) eingedrungen », emendează astfel numărul 25 în 7, după modelul bizantin, mai verosimil. El relevă că cuvântul armean *Kuth* poate însemna și « Goți » și « popoare » în general, deci « möglicherweise kann es also auch auf die Bulgaren bezogen werden », — ceea ce însă nu poate fi susținut, căci Kutk' (sau Gutk') n'are acest sens în armeneste. Și *SM.* are această inversiune: Slavi, pe urmă Goți. Inversiunea pare că se găsește și la *Soukry-P<sup>2</sup>*. Inșă, la o recitare atentă a lor, nu urmează în mod peremptoriu că Goții au dat peste Slavi, căci se spune « către nord [de « Thracia proprie »], este țara cea mare a Daciei, unde locuiesc Slavii, 25 de neamuri ». Apoi: după o trecere de timp « țara » căzu în puterea Goților. Care « țară »? La Dacia Aureliană, sau la cea Traiană se referă? În orice caz, pe urmă: « înșă Slavii trecură râul Dunărea [cf. mai sus, p. 449] în celelalte țări « ale Thraciei (?) », — nu este un pasagiu prea clar. O supra — și o juxtaponere a timpului, atrăgând și una a celor două popoare, — atât se poate înțelege din versiunile *Soukry-P<sup>2</sup>*. Și pe această informație s'a bazat argumentarea slaviștilor întru sprijinirea teoriei că Slavii ar fi fost existând în regiunile Dunării și chiar în dreapta ei încă de prin secolele II—III p. Chr. Pe lângă Schafarik și *ASIPh*, VII (1883), p. 654, după *P<sup>2</sup>*, și Niederle, *Ein Beitrag zur Geschichte der südslavischen Wanderungen*, *ASIPh*. XXV (1903), p. 307—316,

obiceiul lor în alte locuri <sup>1)</sup>, însă cu toate acestea, în noul stat bulgar, Slavii rămân împreună cu populația romanică anterioară (Al. Philippide, *Originea Românilor*. Iași, 1925, vol. I, p. 439, 441, 453, 475—504), să reprezinte stratul cel mai dens al populației: stăpânirea, numai, era a chaghanului bulgar, care aduse și organizația de stat. Noul stat bulgar împlântat în corpul imperiului bizantin era, deci, alogen <sup>2)</sup>.

unde, pornind dela datele stabilite de Rappaport, *Die Einfälle der Goten in das Römische Reich bis auf Constantin*, Leipzig, 1899, p. 51 sq., conform cărora la 256 Dacia se găsea *de facto* în mâinile Goților iar la 275 ea a fost părăsită în mod oficial de Aurelian, consideră această informație ca probantă pentru existența Slavilor la sudul Dunării în sec. III—IV. Revine însă în *MASl*, I, p. 59. Această inversiune n'a fost explicată satisfăcător până acum; ea poate nu-i decât o simplă inadvertență a lui Moise Chorenafi, care și-a încurcat izvoarele.

<sup>1)</sup> Pasagiul întreg, indicând și granița apuseană, la Theophanes (Bonn), I, p. 549: *κυριευσάντων δὲ αὐτῶν καὶ τῶν παρακειμένων Σκλαβινῶν ἐθνῶν τὰς λεγομένας ἐπὶ γενεάς, τοὺς μὲν Σέρβεροις κατέκτισαν ἀπὸ τῆς ἐμπροσθεν κλεισοῦρας Βερεγάβων ἐπὶ τὰ πρὸς ἀνατολὴν μέρη, εἰς δὲ τὰ πρὸς μεσημβρίαν καὶ δόσαν μέχρις Ἀβαρίας τὰς ὑπολοιπὰς ἐπὶ γενεάς ὑπὸ πάκιον ὄντας*. În traducerea latinească a lui *Anastasius Bibliothecarius* din secolul al IX-lea (Bonn, *ad calcem Theoph.*), II, p. 227: «... Praesertim cum dominarentur et adiacentium Sclavinorum generationibus, quae dicebantur septem, Severus quidem locaverunt ab anteriore clausura Veregaborum ad partes Orientales, in locis autem, quae sunt ad meridiem et occidentem usque ad Avariam, residuas septem generationes, quae sub pacto erant». Asupra numărului de 7, căruia — pornit din cercul civilizației semitice străvechi — i se atribue de sigur o putere și un sens supranatural, cf. Iorga, *IR*, II, p. 302. Clisura Veregavilor este pasul Čalikavak; Slatarski, *GB.*, I, p. 13. Сѣвери се întâlnesc și în cronică rusească, așezați însă în Rusia centrală. Numele lor a fost dat ca origine a numelui Banatului de Severin, — Szörényi bánság și prin urmare și orașului Turnu-Severin. Dar pe lângă faptul că acești *Sēveri* («nordici») nu sunt dați ca locuitori în regiunile Porților de fer dunărene, ci în Deliormanul bulgar (cf. Schafarik, *SA.*, II, p. 165: *berēg* «țarm», prin urmare către mare; la fel Niederlé *MASl*, I, p.; Dr. C. J. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*, Prag, 1877, p. 149 derivă cuvântul dela «veriga», fără însă a-l localiza aiurea), vezi și motivele de ordin filologic pentru care se exclude această etimologie, la Drăganu, *o. c.*, p. 261.

<sup>2)</sup> După toate calculele, Bulgarii lui Asparuch n'au fost mai mulți de aproximativ 20.000; Marquart, *Streifzüge*, p. 484: 10.000; Zlatarski îi crede 20—25.000, considerând că primul lagăr al chaghanului bulgar a putut fi încartiruit în insula Sf. Gheorghe-Peuce; cf. Niederlé, *MASl*, I, p. 102, și de aceea Ion Bogdan, când spune, în: *Românii și Bulgarii, raporturile culturale și politice între aceste două*

În urma sa, acest *ἔθνος ὑπαρὸν καὶ ἀκάθαρτον* cum îi zice Theophanes, lăsa alți Bulgari, care fură supuși Chazarilor, într'o epocă nedeterminabilă <sup>1)</sup>.

Așezându-se în dreapta Dunării, Bulgarii, care aveau acel ferment turanic alcătuitor de state, pe care-l manifestaseră începând cu Hunii și Avarii și Ungurii și Tătarii, s'au întins pe urmă, cu trecerea timpului, peste alte ținuturi, supunându-și-le. Mișcarea de expansiune se orientă mai întâi în spre sud, ca să-și asigure frontiera dinspre imperiul bizantin: pe lângă anexările de teritorii de pe timpul chaghanilor Terbel, Krum și pe urmă Omurtag, între 802—831, puseră mâna și pe Filipopol, cu toate împrejurimile lui, iar sub Presian (836—853) și sub Boris (853—888) ocupară și Macedonia de nord până dincolo de Ochrida și până la râul Ibar, ajungând statul bulgar să se extindă pe timpul țarului Simeon (893—927) până la litoralul albanez și până în Thesalia, gravitând așadar neconținut înspre Sud.

Prin urmare Bulgarii la sfârșitul secolului al VII-lea, trecând, în sudul Dunării și cuprinzându-i pe Slavii așezați proaspăt acolo

BCU Cluj / Central University Library Cluj

popoare, București, 1895, p. 14: « Când vorbim prin urmare de Bulgari și de influența lor asupra noastră, noi înțelegem un popor și o influență de origine slavă » are dreptate, însă numai începând cu sfârșitul secolului al IX-lea, când Bulgarii turanici sunt aproape complet slavizați.

<sup>1)</sup> Constantin Porfirogenitul, *De adm. imp.* (Bonn), p. 81: « *Ὅτι καὶ ἡ μύθη λεγομένη Βουλγαρία δύναιτο τοῖς Χαζάροις πολεμεῖν*; cf. și p. 180. Theophanes, pe lângă Bulgaria dunăreană, mai cunoaște și *παλαιὰ Βουλγαρία... ἡ μεγάλη*. Cunoștințele despre Bulgaria dela răsărit se înmulțesc deodată cu înaintarea spre nord a Arabilor; ele sunt destul de detaliate la Ibn Faḍlan (sec. X) și la Abū Ḥamid al-Andalusī, (sec. XII), adunate la Chr. M. Fraehn, *Ibn Foszlân's Berichte über die Russen älterer Zeit*, St. Petersburg, 1823. Ea deveni cunoscută și Occidentului, prin descrierea dominicanului Giovanni da Piano de' Carpini, publicată de către D'Avezac în *Recueil de Voyages et de Mémoires, publié par la Société de Géographie*, t. IV, p. I, Paris, 1839, p. 216: « ... post Rusciam, Morduinis, Bileris id est magnam Bulgariam, Baskartos, id est magnam Hungariam », și prin descrierea lui Wilhelm din Ruysbroek, *ibid.*, p. 231: « ... de majore Bulgaria et Pascatur, qui est major Hungaria »; asupra acestora cf. Aurélien Sacerdoțeanu, *Guil-laume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIII-e siècle*, Paris, 1930, *passim*. Această Bulgaria este cunoscută și din cronicile rusești. Însă în anul 1237 Tătarii lui Batu o pustiesc distrugând și înfloritorul oraș Bolgar de pe Volga; cf. W. Barthold, *Bātū-Khān*, în *Encyclopédie de l'Islām*, Leyde-Paris, t. I, p. 699 și *id.*, *Bulghār*, *ibid.*





precum și pe thraco-romanicii mai vechi sau băștinași, se întind, în cele două secole care urmează, binișor peste hotarele Bulgariei de astăzi; cel puțin pentru peninsula balcanică propriu zisă această stăpânire a lor este necontestată.

În stânga Dunării de jos — a Istrului — însă, sau către Nord în cetatea Carpaților, această stăpânire dând naștere la întinse cercetări întreprinse în cadrul puținelor mărturii istorice contemporane, sau, ori cum, nu prea târzii, este contestată.

*A priori*, concluziile noastre nu infirmă puțința unei osmoze religioase, culturală, socială și până la un anumit punct și politică între cele două țărmuri ale Dunării, al cărei caracter categoric de graniță, pentru întreg evul mediu, nu poate fi susținut <sup>1)</sup>.

Admițându-se o neîntreruptă continuitate teritorială slavă pe amândouă țărmurile Dunării, la venirea Bulgarilor, cum se face în deobște, isvoarele istorice bizantine pomenite mai sus totuși nu arată ca supuse nouilor cuceritori decât acele *ἐπὶ γερὰς* din sudul Dunării, întinzându-se înspre apus până la Avari. Slavii rămași prin părțile noastre, din coborârea lor spre sud, nu sunt așadar cuprinși printre semințiile supuse Bulgarilor. Ca graniță nordică a acestora nu se amintește nimic, însă de vreme ce au trecut Istrul la sud, rămâne acest fluviu limita lor nordică.

Nu se cunosc mărturii istorice care să declare răspicat că Bulgarii, începând încă cu urmașii lui Asparuch, își mențin sub domi-

---

<sup>1)</sup> Cf. justele observări ale d-lui N. Iorga, *Formes byzantines et réalités balkaniques*, Leçons faites à la Sorbonne, Bucarest-Paris, 1922, p. 18: « Cette ligne n'était pas une ligne de frontière, mais bien une ligne de circulation intérieure. Il y a toujours eu une flotte du Danube, naviguant entre des cités romaines sur la rive droite de même que sur la rive gauche; jusqu'à présent encore il y a le parallélisme de ces fortifications sur les deux rives ». Nici Nilul nu e graniță în Egipt, dimpotrivă, e o cale de comunicație interioară; nici însăși Dunărea în Ungaria, după cum de sigur n'a fost nici pentru Românii evului mediu, care prin « Dunăre, Dunăre, drum fără pulbere » din poezia populară, de bună seamă nu înțelegeau o frontieră. Dunărea a primit acest atribut abia în timpurile noastre. În epoca bizantină uneori majestuosul fluviu reprezenta o frontieră ideală, însă deoarece teoretic « Romeii » nu renunțaseră la stăpânirea ținuturilor dela nordul ei, de multe ori ea nu însemna altceva decât o arteră fluvială internă; cf. substanțialul studiu al d-lui Iorga, *Le Danube d'empire* (în: *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger*, Paris, 1924), p. 13—22 și id. *IR.*, vol. II, p. 254.

nația lor și stânga Dunării — după cum nimic nu spune de altfel că ar fi stăpânit-o înainte — adică, o parte nedeterminată din câmpia munteană; și nu există nici de acelea care să arate că chaghanul întemeietor de stat ar fi trecut — în răstimpul probabil în care a băciuit în sudul Basarabiei — și la apus de Prut.

S'a considerat ca o mărturie indirectă <sup>1)</sup>, e adevărat, despre dominația bulgară asupra fostei Dacii nord-dunărene, încă la sfârșitul secolului al VII-lea, « *Cosmographia* » autorului necunoscut, zis Geograful Ravennat <sup>2)</sup>. Intr'adevăr acesta, scriind după anul 679, cunoscând așezarea Bulgarilor în Moesia inferioară (... *et Mysiam inferiorem modo Bulgari habitant, qui ex supra scripta maiore Scythia egressi sunt*), înșiră printre orașele (*civitates*) <sup>3)</sup> acestei provincii principalele cetăți ale Daciei Traiane din Ardealul propriu zis și din Oltenia, deci din nordul Dunării, până la Porolissum (Moișgrad, lângă Zălau); iar pe urmă, când vorbește despre *Dacia prima et secunda*, unde sunt *modo Uni qui et Avari*, așează acolo cetățile care ca și celelalte, de sigur nu mai erau decât poate în ruină și care pe vremea stăpânirii romane se aflau toate în Banat <sup>4)</sup>. Prin urmare

<sup>1)</sup> Mai întâi Dimitrie Onciul, în *Teoria lui Roesler, Studii asupra stăruinței Românilor în Dacia Traiană de A. D. Xenopol*, în *Convorbiri Literare*, XIX (1885), p. 330. Vezi pe urmă și A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol. II. București, 1925, p. 80—82.

<sup>2)</sup> Asupra lui, C. Teuffel, *Geschichte der römischen Literatur*, Leipzig, 1882, p. 1194. În general este considerat ca un autor grec, tradus în latinește într'o epocă asupra căreia nu se fixează totdeauna cercetătorii; astfel Márki Sándor, *Európa a Magyarok honfoglalása idejében*, Budapeșt, 1897, p. 5: secolul al IX-lea. Din traducerea latinească a pregătit un extras, un oarecare Guido, la anul 1119; cf. Joseph Schnetz, *Untersuchungen zum Geographen von Ravenna*, München, 1919; pe autorul cosmografiei îl crede din secolul al VII-lea. Cf. și K. Gutschmid, *Kleine Schriften*, vol. V, Leipzig, 1894, p. 228 sqq. și Iorga *IR.*, II, p. 233—234 și nota.

<sup>3)</sup> Cetățile daco-romane ale Daciei Traiane s'au risipit în epoca năvălirilor barbare. Cele dela Dunăre — de multe ori și cele de pe stânga Dunării erau întreținute de bizantini, după cum arată Procopiu; cf. Remus Ilie, *Cetățile dela Dunăre și rostul lor în secolul al VI-lea*, în *Revista Istorică*, XI (1925), p. 23—34. Unele din ele și-au perpetuat numele în graiul localnicilor.

<sup>4)</sup> Textul e publicat de M. Pinder și G. Parthey, *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica. Berolini*, 1869:

« ... ad frontem ejusdem Albis [Elba] Dacia minor dicitur [aceasta ar fi Dania, Danemarca], et dehinc super ex latere magna et spatiosa Dacia dicitur: quae

Ravennatul trage o linie de demarcație clară între teritoriile supuse Avarilor, la răsărit de Tisa, până la linia munților, și între Ardealul propriu zis, care, împreună cu Oltenia erau *patriae Mysiae*. Xenopol și Onciul au explicat această incongruență în sensul că Bulgarii din Moesia inferioară își întindeau efectiv stăpânirea și asupra cetăților pe care Ravennatul le înșiră ca aparținând acestei provincii, dar care se aflau realmente în stânga Dunării, până în nordul Ardealului, iar înspre apus, până la linia câmpiei unde porunceau Avarii, cetăți care n'au făcut parte din Moesia niciodată înainte vreme. Interpretând în felul acesta datele Ravennatului, s'ar putea fără greutate admite că Bulgarii se întindeau — cel puțin cu numele — încă dela sfârșitul secolului al VII-lea și în nordul Dunării, până în coastele

modo Gipidia ascribuntur; in qua nunc Un.rum gens habitare dinoscitur... (p. 28).

« Inter vero Traciam vel Macedoniam et Mysiam inferiorem modo Bulgari habitant, qui ex supra scripta maiore Scythia egressi sunt... iterum ponuntur Mysiae duae, id est inferior et superior... Item trans fluvium Danubium sunt civitates Mysiae inferioris, Porolissos, Certie, Largiana, Optatiana, Macedonica, Napoca, Patabissa, Salinis, Brutia, Apulon, Scacidaba, Cedonia, Caput Stenarum, Betere, Aluti, Romulas. Item, iuxta ipsam Cedoniam est civitas quae dicitur Burticum, Blandiana, Germigera, Petris, Aquas, Sarmazege, Augmonia, Augusti (p. 185—189).

« Iterum ad partem quasi meridianam, ut dicamus ad spatiosissimam terram, sunt patriae spatiosissimae quae dicuntur *Datia prima et secunda*, quae et *Gipidia appellatur*, ubi modo *Uni* qui et *Avari* inhabitant, quas utrasque Datias plurimi descripserunt philosophi, ex quibus ego legi Menelac et Aristarchum Gothorum philosophos; sed ego secundum Sardatium ipsas patrias designavi. In quas Dacorum patrias antiquitus plurimas fuisse civitates legimus, ex quibus aliquantas designare volumus, id est Drubetis, Medilas, Pretorich, Pannonin, Gazanam, Masclunis, Tibus, quae coniungitur cum civitate Agmonia patriae Mysiae.

« Item ad aliam partem sunt [mai sus spusese « fuisse »] civitates im ipsas Datias, id est Tema, Tiviscum, Gubali, Zizis, Bersovia, Arcidaba, Canonias, Potula, Bacaucis.

« Per quas Dacorum patrias transeunt plurima flumina, inter cetera quae dicuntur Tisia, Tibisia, Drica, Marisia, Arine, Gilpit, Gresia.

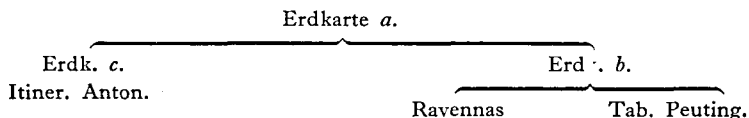
« Quae omnia flumina in Danubium merguntur; nam fluvius Flautasis finit ipsam patriam » (p. 202 sq.).

Că nu se poate susține prin aceste pasagii stăpânirea Bulgarilor aflători în Moesia inferioară, la 679, se vede și din pasagiul p. 102 « Item iuxta *secundam Mysiam* ponuntur patriae duae quae dicuntur Epiros, Pelagonia », care n'au aparținut nici ele niciodată Moesiei.

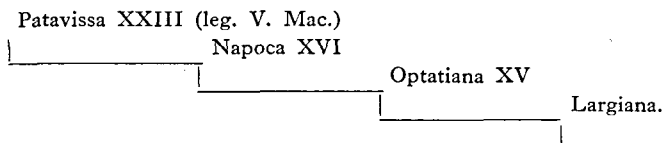
stăpânirii — de aceeași natură — a Avarilor. Însă studiile mai noi au limpezit inadvertența geografului dela sfârșitul secolului al VII-lea, care în multe părți este în foarte strânsă legătură cu « Tabula Peutingeriana », introducând, bineînțeles, și știrile pe care le-a putut culege în vremea sa printre categoriile clasice. În orice caz, copistul acestor părți și-a confundat izvoarele din epoca imperială <sup>1)</sup>, amestecându-l și pe Jordanes <sup>2)</sup> acolo unde găsea de cuviință. Prin urmare, concluziile trase de Xenopol și de Onciul nu sunt valabile, iar Bulgarii — conform Ravennatului — rămân în Moesia, adică acolo unde îi așează Moise Chorenaț'i în redacțiunea *SM.* și *Soukry-P<sup>2</sup>.*: la sudul Dunării, chiar dacă « Moesia inferior » din Geografal Ravennat nu este « Verinmus » (Moesia superioară) a lui Moise Chorenaț'i. Însă vecinătatea imediată a acestor două provincii omonime nu exclude identificarea.

După ce Bulgarii lui Asparuch — care constituiau o populație deși nu absolut inedită, totuși nouă — turburând apele Dunării, se potolesc în nord-estul Bulgariei de astăzi, nu mai avem alte știri despre ținuturile carpato-dunărene, coborînd aceeași întunecime istorică asupra lor. Dacă nu cumva se admite în acest răstimp *de plano*

<sup>1)</sup> Cf. fundamentalul studiu al lui J. W. Kubitschek intitulat *Karten* în *RE.* X-2, col. 2022 sqq.: anul compilării pe la 700. El stabilește și filiațiile:



Modelul Ravennatului cunoaște legiunea V Macedonica încă în Dacia (!), la p. 188: Largiana, Optatiana, Macedonica, Napoca, Patavissa. După cum se știe, niciodată n'a existat în Dacia vreo localitate cu numele Macedonica. Aceasta se explică numai prin compararea cu Tabula Peutingeriana, care are:



<sup>2)</sup> Cf. Joseph Schnetz, *Jordanis beim Geographen von Ravenna*, în *Philologus*, LXXXI (1912), p. 86—100 și J. W. Kubitschek, *Der Text der Ravennatischen Erdbeschreibung*, în *Hermes*, XXII (1887), p. 471—478.

stăpânirea Avarilor peste platourile și munții Ardealului, unde se aflau fără îndoială Slavi și desigur și Daco-români <sup>1)</sup>).

Însă, cam la un veac dela această epocă, avem o mărturie mai explicită, conform căreia teribilul chaghan Krum (802—814), supunându-i pe Avari <sup>2)</sup> în mod necesar a trecut — cel puțin a trecut — și în anumite regiuni nedeterminabile din preajma câmpiei bănățene. Se știe anume, că Avarii așezați în câmpia Panoniei, deci în șesul unguresc al Dunării până la Tisa, în secolul al VI-lea <sup>3)</sup>, după

<sup>1)</sup> O admite L. Hauptmann, *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VI-e siècle*, în *Byzantion*, IV (1927—1928), p. 189 sqq. În urma ciumei ivite brusc, la anul 599, asediul Constantinopolului este ridicat și se încheie o pace. Theophylaktos Simokattes (Bonn), VII, 15: *διομολογείται δὲ Ῥωμαίοις καὶ Ἀβάροις ὁ Ἰστρος μεσότης, κατὰ δὲ Σκλαυνηρῶν ἐξουσία τὸν ποταμὸν διανήξασθαι*, fixând deci Dunărea ca frontieră numai între Bizanț și Avari, nu și între Bizanț și Slavi. «Ceux-ci étaient en quelque sorte livrés par le Khagan». La moartea împăratului Mauriciu (602), însă, «aussitôt, les Avars reconstituèrent leur forces, rétablirent leur hégémonie sur les Slaves de Valachie et soumirent les Bulgares de la Mer Noire» — întemeiat pe *Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica*, ed. De Boor, p. 24. Tot dela izvoarele bizantine pornind, d-l Iorga, *IPR.*, I, p. 101 atâta stabilește: Bizantinii «deteră lupte Avarilor și Gepizilor în smârcurile Tisei, în apropiere de Vidin, la cataractele Dunării, pe țărmul stâng», deci tot în regiuni de câmpie; nicăiri nu este pomenit muntele. În *IR.*, II, p. 230 sqq. d-l Iorga, în considerațiile de ordin general asupra imperiului avar nu încearcă a-i fixa hotarele din spre răsărit, hotare care de altcum nici nu se pot de cât ipotetic bănuî. După informațiile Ravennatului (vezi mai sus) d-l Iorga, *ibid.* 233, crede că «e vorba, nu de vechea Dacie, ci de partea din cea nouă unde erau de fapt Avarii, pe la Sirmiu și Singidun»; însă se bazează numai pe un pasagiu al necunoscutului geograf, iar alt pasagiu arată Daciile *ubi modo Uni qui et Avari inhabitant*, după orașele *ex quibus aliquantas designare volumus, id est Drubetis, Medilas, Pretorich, Pannonin, Gazanam, Masclunis, Tibis*, prin urmare un teritoriu foarte întins între Pannonia și Mehadia până la Turnu-Severin de astăzi.

<sup>2)</sup> Suidas (ed. Bernhardy), s. v. *Βούλγαροι*: «Οτι τοὺς Ἀβάρις κατακράτος ἄρδην ἠφάνισαν οἱ αὐτοὶ Βούλγαροι· ἠρώτησε δὲ Κρέμ τοὺς τῶν Ἀβάρων αἰχμαλώτους, Πόθεν συνίετε, οὗτις ἐπώλετο ὁ ἄρχων ὑμῶν καὶ τὸ ἔθνος ὅλον. Εἰ ρᾶσπund: morala slăbită, crimele, facțiunile, beția, etc. Pe urmă οἱ Βούλγαροι ἠρέσθησαν εἰς τὴν στολὴν τῶν Ἀβάρων, καὶ μετμημφιάσαντο αὐτὴν, καὶ ἔως νῦν περιβέβληνται.

<sup>3)</sup> Cf. Allen Leeper, *Germans, Avars and Slavs*, în *The Slavonic Review*, XII (1933—1934), p. 122: prima apariție istorică a Avarilor în Europa e la anul 558, iar la anul 562 ajunseseră, în raidurile lor jefuitoare, din Pannonia până în Turingia.

o eră glorioasă, în care ajunseseră departe în apus, iar în sud până la zidurile Constantinopolului, slăbiră mult către sfârșitul secolului al VIII-lea. Între anii 791 și 796 ei fură zdrobiți de oștile lui Carol cel Mare. Incepute încă la 791, la un moment dat ostilitățile fură întrerupte. La 795 un *tudun* avar — mare căpetenie — se supuse Francilor. În același an ducele Friaulului Erizzo și ducele croat Voinimir — folosindu-se de luptele intestinale ale sălbaticilor locuitori ai pusteii, în care pieriră chaghanul și *iugurul* — făcură o incursiune până la ei acasă « între Dunăre și Tisa jefuind ringul, marea încintă fortificată circulară, unde Avarii își îngrămădeau produsul prădăciunilor și tributul plătit de bizantini ». Campania decisivă avu loc la 796. Armata lombardă a lui Pipin, forțele france și alamane, cuceriră întreg teritoriul avar. Ringul fu distrus, noul chaghan li se supuse <sup>1)</sup>. O parte din ei, de sigur destul de puțini, se retraseră înspre

---

<sup>1)</sup> Așa prezintă lucrurile Ferdinand Lot, *Histoire du Moyen-Âge*, t. I: *Les destinées de l'empire en Occident de 395 à 888* (în: *Histoire générale publiée sous la direction de Gustave Glotz*), Paris, 1928, p. 444. Cf. și Lavissee-Rambaud, *HG.*, I<sup>a</sup>, p. 320—321 și mai ales p. 730 sq.; ponderatul Jireček, *GB.*, p. 143—144, își reprezintă astfel situația politică la sfârșitul secolului al VIII-lea: « Als er [Krum] das Reich übernahm, umfasste es Donau-Bulgarien und die Walachei, reichte also vom Haemus bis an die siebenbürger Karpathen. Krum eroberte einen grossen Theil von Ost-Ungarn und die byzantinischen Provinzen bis Constantinopel. In Ungarn hatte damals Karl der Grosse nach fürchterlichen Kämpfen das geschwächte Avarienreich vernichtet (796). Alles Land bis zum Donau war unter der Botmässigkeit der Franken... Nachbarn der Franken waren im Osten die Bulgaren »; la fel, Slatarski, *GB.*, I, p. 25—26. Eginhard, *Vie de Charlemagne* (éd. L. Halphen, Collection « *Les classiques de l'histoire de France du Moyen-Âge* »). Paris, 1923, p. 44, într'un sens general: « ... post quam utramque Pannoniam et adpositam in altera Danubii ripa Daciam, Histriam quoque et Liburniam atque Dalmatiam, exceptis maritimis civitatibus quas ob amicitiam et junctum cum eo foedus Constantinopolitanus imperatorem habere permisit, deinde omnes barbaras ac feras nationes, quae inter Rhenum ac Visulam fluvios oceanumque ac Danubium positae, lingua quidem pene similes, moribus vero atque habitu valde dissimiles, Germaniam incoluit ita perdomuit ut eas tributarias efficeret »; iar la p. 38, referindu-se la « Avaros sive Hunos » zice: « Quot proelia in eo gesta, quantum sanguinis effusum sit, testatur vacua omni habitatore Pannonia et locus in quo regia kagani erat ita desertus ut ne vestigium quidem in eo humanae habitationis appareat. Tota in hic bello Hunorum [sc. Avarilor] nobilitas periit, tota gloria decidit; omnis pecunia et congesti ex longo tempore thesauri direpti sunt ». *Annales regni Francorum inde ab a.*

răsărit unde nu-i primejduia deocamdată nimeni — « dincolo de Tisa », adică la răsărit de sinuosul fluviu <sup>1)</sup>. Regiunea în care s'au aşezat aceşti metanaşti nu se poate preciza <sup>2)</sup>; însă ținând seamă de

741 usque ad a. 829 qui dicuntur *Annales Laurissenses maiori et Einhardi* (Ed. Fr. Kurze, în « *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* »), Hannoverae, 1895, p. 99, la anul 796: « ... Pippinus autem Hunis [Avarii] trans Tizam fluvium fugatis eorumque regia, quae, ut dictum est, hringus, a Langobardis autem campus vocatur, ex toto destructa, direptis pene omnibus Hunorum opibus, ad patrem, Aquisgrani hiberna habentem venit ». La fel şi *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, MGH., SS., IX, p. 6-7, 9, care, arătând cum odinioară « Huni Romanos et Gothos atque Gepidos de inferiori Pannonia expulerunt », deci din regiunea Savei şi Dravei, aşezându-se ei acolo, la anul 796 « perveniens usque ad celebrem eorum locum qui dicitur Rinch, ubi iterum eorum principes se reddiderunt Pippino ». Ringul avar trebue închipuit tot aşa ca aulul bulgar; F. Lot., l. c.: « La description détaillée du Moine de Saint-Gall est pure fantaisie ». Mai târziu, locurile pe unde băciuiseră Avarii fură numite « Pannoniorum et Avarum solitudines », în *Regionis Abbatiss Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi* (« *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* »), Hannoverae, 1890, p. 39.

<sup>1)</sup> Pe lângă *Annales regni Francorum*, cit., cf. şi *Poeta Saxo*, MGH., SS., I p. 52, v. 29—32:

« Cum quibus eventu certamina prospera laeto  
Trans fluvium Tizan gessit cunctisque fugatis  
Hostibus, a Francis Hunnorum regia tota  
Est aequata solo... ».

Conform acestei ştiri, Pipin ar fi trecut chiar Tisa, în urmărirea Avarilor, ceea ce admite Márki Sándor, *Szent Paulinus és az Avarok*, f. a. şi f. d. p., 10—11: « Valamivel alább [Saxo] még egyszer visszatér az avar háborúra s elbeszéli, hogy Pipin apja parancsára kezdte ezt a háborút, melyet a frankok a Tisza (Tiza) folyón túl is kedvező eredménnyel folytatván, a hunok királyi várát, melyet az előbb hringnek mondtunk, a földdel tebtte egyenlővé ».

<sup>2)</sup> În regiunea Timişanei, din spre Torontal către Murăş există o serie de şanţuri, pe care Pontelly István, *Római vagy avar emlékek-e a délmagyarországi műsánczvonalak?*, în *Történelmi és régészeti értekezések*, II (1886), p. 181 sqq., le crede romane. De părere contrară e Péch József, *A zsadványi avar telepek Temes vármegyében*, *ibid.*, III (1887), p. 51 sqq., care arătând că sunt îndreptate către răsărit, încheie: « ezen sánczokat a síkon lakók építették saját védelmükre a hegyi lakók ellenében », declarându-le avarc. La fel Ortvy Tivadar, *Temes vármegye és Temesvár város története a legrégibb időkől a jelenkorig*, I köt., Budapest, 1914, p. 96 Avarii fugiţi dincoace de Tisa, fiind puţini, s'au desnaţionalizat repede pierzându-se printre Slavi, cum crede Ortvy, *ibid.*, p. 144, şi de sigur şi printre Români. În orice caz, la răsărit de Tisa ei nu mai sunt pomeniţi pe urmă

faptul că la apus de Tisa Avarii nu ocupaseră decât șesurile, stepele, ca orice popor nomad, se poate presupune că n'au trecut de linia munților Crișanei-Banatului înspre răsărit, rămânând deci cam în preajma Murășului și a Crișurilor după ce ies în câmpia Tisei.

Faptul că izvoarele occidentale amintesc fuga unei părți, mici de sigur, a Avarilor dincoace de Tisa, arată limpede că ei nu prea erau acasă «trans Tizam fluvium». Rămânând totuși acolo, nu e exclus ca în aceste părți să-i fi supus și bătut Krum — așa cum ne spune Suidas, fără a da coordonate geografice — deși Avarii supuși de puternicul chaghan par mai curând a fi fost cei stabiliți în apropierea Sirmiului și a Belgradului sârbesc. Supunerea Avarilor sud-estici oricum, nu e cu puțință a o fixa cronologic; va fi fost însă, fără îndoială, la începutul domniei lui Krum în primii ani ai secolului al IX-lea, căci pe urmă el se îndreaptă spre Constantinopol <sup>1)</sup>.

Cățiva ani mai târziu, în una din expedițiile întreprinse de războinicul Krum împotriva imperiului bizantin, fratele său ocupă Adrianopolul, la 812 sau 813, și luând de acolo ca la 10—12.000 de prizonieri, îi transpune *εις Βουλγαρίαν ἐκείθεν τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ* <sup>2)</sup>,

---

niciodată. Ringuri avare neîndoelnice, «avargyűrű», au fost găsite de cercetătorii unguri; cf. Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története, I rész: A legrégibb időktől a török hódoltság*, Arad, 1892, p. 37 sqq. E de remarcat că în încercările de lămurire a originii Săcuilor printre ultimele păreri este și aceea că Săcuii sunt urmașii Avarilor; cf. Hóman Bálint, *Der Ursprung der siebenbürger Székler*, în *Ungarische Jahrbücher*, II (1922), p. 9—36.

<sup>1)</sup> Francii prin distrugerea Avarilor au ajuns vecini cu Bulgarii, fără a ajunge deocamdată în conflict cu ei. Monachus Sangallensis, *Gesta Karoli imperatoris*, *MGH. SS.*, II, p. 741: «a Bulgaribus vero [Karolus] ideo manum retraxit, quia videlicet Hunis exstinctis, regno Francorum nihil nocituri viderentur». Zlatarski, *История*, I-1, p. 248, nota 2, cu privire la această informație observă: „Може да се заключи, че българската власт се е простирала на сѣверѣ отъ срѣдни Дунавъ още въ 796 г., т. е. прѣдн Крума“ — ceea ce însă nu se poate susține.

<sup>2)</sup> Mai întâi la Scriptor incertus, *De Leonis filii Bardae Armeni imperio* (Bonn), *ad calcem* L. Gramm.), p. 345—346: καὶ λαβόντες τοὺς Βούλγαρους τὴν αἰχμαλωσίαν πᾶσαν εἰς πλεῖθος οὖσαν ἀναρίθμητον, καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν, μετόπισιν αὐτοὺς εἰς Βουλγαρίαν ἐκείθεν τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ. (In același izvor, p. 347 se spune că s'a răspândit vestea că ὁ Κροῦμος ἐστράτευσεν λαὸν πολὺν συναθροίσας καὶ τοὺς Ἀβάρεις καὶ πᾶσας τὰς Σκλαβωνίας, deci încă o dovadă că avea sub ascultarea sa Avari). Un secol mai târziu (cf. Krumbacher, *GBL*<sup>2</sup>, p. 359),



cu scopul evident de a slăbi Thracia și Macedonia, pe care voia să și le supună. Deși în izvoarele în cari se povestesc aceste întâmplări nu se spune răspicat unde anume este acel *dincolo de Istru* (pentru noi *dincoace*) totuși din ele rezultă că Bulgarii stăpâneau undeva și în stânga Dunării. Aceste știri au fost foarte mult discutate, pentru localizarea «Bulgariei de dincolo de Istru». Încă bătrânul Engel, relevând — poate primul — acest pasagiu, credea că undeva în vechea Ungarie au fost duși acei prizonieri <sup>1)</sup>; mulți au crezut că acea Bulgarie de dincoace de Istru <sup>2)</sup> — trebuie căutată în câmpia muntenească. Însă cercetările mai noi au dovedit că e vorba de re-

un alt istoriograf bizantin, Symeon Magister (Bonn), p. 615 exact cu aceleași cuvinte descrie strămutarea adrianopolitanilor în Bulgaria dela nordul Dunării. Georgios Monachos (Bonn), p. 817, care-și termină opera pe la 866 (cf. Krumbacher, *o. c.*, p. 352—353): καὶ τούτους κατόκισε πέραν τοῦ Δουναβίου. Leo Grammaticus (Bonn), p. 231, care îl utilizează pe Georgios Monachos (v. Ferd. Hirsch, *Byzantinische Studien*, Leipzig, 1876, p. 89 sq.), cum de altfel cu toții pornesc dela contimporanul evenimentelor dela *Scriptor incertus*, istorisește și el evenimentele cu o mică deosebire: κατόκισεν μέγροι τοῦ Δουναβίου. Însă dat fiind că archetipul conține ἐκείθεν și πέραν, această mică deosebire nu prejudiciază interpretarea care i se dă de obicei acestui pasagiu. De altfel însuși Leo Grammaticus, când povestește întoarcerea acestor captivi ai Bulgarilor înapoi la vetrele lor, pe timpul lui Presian, pe la 836—837, cf. Slatarski, *GB.*, I, p. 36, aduși de către corăbiile bizantine, îi numește «Macedonenii» τῶν ὀντων πέραν τοῦ ποταμοῦ τοῦ Δουναβίου. În această argumentare cu privire la situația acestei «Bulgarii» a fost invocat și Nikephoros Gregoras (Bonn), I, p. 390, care, vorbind despre întâmplările din secolul al X-lea, îi distinge pe τῶν ἐντὸς Ἰστρου Βουλγάρων — și nu o «Bulgarie», cum afirmă Ladislau Pič, *Über die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880, p. 71 și, după el, Xenopol, *IRD.*, II<sup>3</sup>, p. 88, nota 39. Tot astfel și *Annales Fuldenses* («*Script. rer. Germ. in us. schol.*»), Hannoverae, 1891, la anul 896, referindu-se la evenimentele dintre 893—896, când au loc luptele dintre Unguri, aliați ai Bizanțului, și Bulgarii lui Simeon, pomenesc «naves illorum [ale bizantinilor] contra Avaros [Ungurii] mittunt ac eos in regnum Bulgarorum ultra Danuvium transponunt». Ambele izvoare indică Bulgaria dela sudul Dunării — (Fulda, în Hessen, e la nordul Dunării) — fără a îngădui o altă interpretare.

<sup>1)</sup> Johann Christian Engel, *Geschichte der alten Pannonien und der Bulgaren*, Halle, 1797, p. 174: «Nach Ungarn abgeführt» și pagina 328: «Die Ein-und Umwohner von Adrianopol wurden in ungeheurer Zahl nach dem Theiss-Bulgarien gebracht».

<sup>2)</sup> Trebuie remarcat că archetipul are Ἰστρος nu Δαυούβιος; prin aceasta s'ar indica, după terminologia clasică, Dunărea dela Porțile de Fier în jos până la Mare, nu în Pannonia.

giunea pe care o stăpâniseră în mod trecător hoardele lui Asparuch, însă care nu mai puțin constituia o Bulgarie, tocmai din acest motiv, în sudul Basarabiei actuale; deci deasupra gurilor Dunării <sup>1)</sup>.

Așadar, pe temeiul izvoarelor istorice bizantine — și altele nu mai sunt, care să poată fi luate în considerare sub acest raport — care cuprind totuși așa de multe amănunte, încât uneori pot fi

<sup>1)</sup> Xenopol și Onciul o așează în câmpia muntenească. A. Hilferding, *Geschichte der Serben und Bulgaren*, trad. din rusește de I. E. Schmalzer, vol. I, Bautzen, 1856, p. 31, nu precizează nimic. Paul Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien und Teschen, 1883, p. 28—29: « Ein Blick auf die Karte müsste jedermann belehren, dass « Die andere Gegend » von Debeltos aus in Thrakien am Schwarzen Meere, und « das Bulgariën jenseits des Ister » von Adrianopel aus wohl eher « den Winkel » bedeuten könnte, als das viel fernere Ungarn »; tot el relevă, contra lui Pič, *Abstammung*, cit. diferența cronologică de cinci secole între *Scriptor incertus* și Nikephoros Gregoras. Aceleași lucruri, *idem*, *Az oldhok története*, I köt., Budapest, 1894, p. 173. D-l N. Iorga, *IPR.*, I, p. 111: « Bulgarii nu erau stăpâni îndreptățiți nicăiri în acest șes [-muntenesc]. Dacă un izvor bizantin vorbește de *Βουλγαρία ἐκείθεν τοῦ Ἰάστρου* supt. regele Crum [în notă: Symeon Magister, p. 615. In Georgius Monachus, p. 878 *πέραν τοῦ Δουναβίου* e o confuzie], întâlnim ceva mai înainte amintită *Βουλγαρία* tocmai ca țel de călătorie al acelorași captivi bizantini; *ἐκείθεν* ar fi să aibă deci înțelesul de *cis* pe lângă cel mai obișnuit de *trans*, și poate că, dând Bulgariei această determinare, mai de aproape, unică în toată istoriografia greacă medievală, cronicarul se gândea la Bulgaria-Mare dela râul Atel care nu era câtuși de puțin necunoscută în Bizanț. . . ». Această unică interpretare a clarului pasagiu a fost combătută de Al. Philippide, *OR.*, I, p. 798—799. Mai târziu d-l Iorga, a admis existența unei Bulgarii la Nord de Istru; cf. *Notes d'un historien*, cit., p. 66: « Nous avons relevé ailleurs le double sens d' *ἐκείθεν*, qui peut aussi signifier » en deçà ». Mais, en admettant même l'autre sens, plus habituel — et on se demande ce que les prisonniers auraient eu à voir dans ces régions lointaines, alors que la rive droite elle-même contenait nombre de territoires inhabités —, il ne pourrait être question que de ces pays dont était venue un siècle et demi auparavant, la petite troupe d'Asparouch, « l'Ongl », le Boudschak ». Aceași părere a fost întărită prin argumentele d-lui N. Bănescu, *La domination byzantine sur les régions du bas-Danube* [în: *Académie Roumaine, Bulletin de la section historique*, XIII (1927)], p. 5—6 (extras), mai ales prin faptul că, după vreo 25 de ani de captivitate, la 839 sau 840 (Muralt, *Chron.*, I, p. 378 greșit: 837), acești « Maccendoneni », primind ajutorul flotei bizantine, care a intrat pe gurile Dunării, și voind să se întoarcă acasă, Presian (836—852) — nu Krum, cum greșit afirmă Marquart, *Streifzüge*, p. 30 — îi chiamă pe Unguri (*Ούγγροι, Τοσσοι, Ούρροι* cu câteși-trele numele succesive, la Georgios Monachos cit., p. 530, cf. și Leon Gramm. și Theophanes Continuatus și Contele Géza Kuun,

socotite ca niște izvoare interne bulgare, nu se poate susține o Bulgarie nord-dunăreană în sensul de dominație efectivă bulgărească asupra câmpiei muntenești și eventual și asupra ținuturilor carpatine.

Să vedem acum ce spun cronicarii și geografii apuseni în această privință <sup>1)</sup>.

Bulgarii, ajungând a fi vecini cu Francii, pe la începutul secolului al IX-lea, după distrugerea convergentă franco-bulgară a Avarilor, hotarul între Bulgaria și imperiul carolingic se fixă în Pannonia inferioară la Dunăre și la Sava, la început. Pe urmă chaghanii bulgari puseră mâna și pe o parte din Sirmium <sup>2)</sup>, ajungând până la

---

*Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima*, Claudiopoli, 1892, vol. I, p. 131—134) — prima dată când apar Ungurii în Europa. Ungurii, « qui résidaient dans ces régions de la Bessarabie actuelle » (Bănescu, *ibid.*) vin, dau o serie de lupte cu « Macedonenii », care sunt apoi salvați de corăbiile imperiale, întorcându-se în patrie. De altfel Theophanes Continuatus îi așează, p. 216 *εἰς τὴν τῶν Βουλγάρων ἀπαρχὴν αἰ γῆν* unde puteau fi mai ușor supravegheați. Iar Ungurii, care veneau dinspre Don-Nipru, puteau foarte bine să-i atace în colțul sud-vestic al viitorului Etelköz, însă în niciun caz nu mai înspre Vest, în câmpia muntenească, unde la această dată chelandiile bizantine n'aveau ce căuta și nu se încumetau tocmai din pricina Bulgarilor. Cf. de altfel și J. B. Bury, *The chronological cycle of the Bulgarians*, în *Byzantinische Zeitschrift*, XIX (1910), p. 137, unde citează după Theophanes A. M. 6171: « ἐξεῖθεν τοῦ Δουναβίου »; la fel C. Jireček, *Archiv für slavische Philologie*, XXI (1899), p. 608: « πέραν τοῦ ποταμοῦ Δουναβίου wohl gegenüber der Dobrudža in der Nähe der Mündungen ». Zlatarski, *История*, I—I, p. 277—278, după o cernere a izvoarelor, se pronunță pentru același loc; cf. p. 278 nota 1, în regiunea Galaților un „хунно-български окопанъ лагеръ“ încheind: „При такова объяснение и терминиятъ *Βουλγαρία ἐξεῖθεν τοῦ Ἰστροῦ* или *πέραν τοῦ Δουναβίου* става съвсемъ ясенъ: това сѣ тъкмо вългарскитѣ владѣния въ южна Беσσαбѣя между рр. Серетъ и Днистеръ“. Idem, *The making of Bulgaria*, în *The Slavonic Review*, IV (1924—1925), p. 374: « to the mouths of the Danube ». Fără a decide, sugerând numai o « Bulgarie transdanubienne », P. Mutaftchiev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia, 1932, p. 20, 156 și 192, care cunoaște aceleași izvoare; cf. însă P. P. Panaitescu, *Les relations bulgaro-roumaines au moyen-âge (à propos d'un livre récent de Mr. Moutaftchiev)* în *Revista Aromânească*, I (1929), (extras).

<sup>1)</sup> Onciul, *o. c.*, p. 327—328, admite stăpânirea bulgară asupra regiunilor sud-vestice ale României de astăzi, cu excepția Moldovei.

<sup>2)</sup> Dümmler, *Südöstliche Marken*, cit., p. 15.

Drava<sup>1)</sup>, după răscola Timocianilor (818), apoi a Abodriților răsăriteni<sup>2)</sup>

1) *Annales Fuldenses*, l. c., a. 827: « Interea Bulgari Sclavos in Pannonia sedentes misso per Dravum navali exercitu ferro et igni vastaverunt et expulsis eorum ducibus Bulgaricos super eos rectores constituerunt ». Cf. și anii 818, 822, 824, 825, 826, 829. *Annales regni Francorum*, l. c., la a. 824, 825, vin soli bulgari la Aquisgrana: « erat enim de terminis ac finibus inter Bulgaros et Francos constituendis », Rösler, *RSt.*, p. 202—203, care, precum se știe, nu vrea să admită o stăpânire bulgară la nordul Dunării, recunoscând totuși că Bulgarii s'au întins până la Drava și la Tisa de jos, e de părere că « hier überall haben wier jedoch nirgend Anlass zur Annahme eines grösseren Bulgarenreiches im Osten der Donau, nirgends begegnet uns nur eine Erwähnung, dass die Bulgaren östliche Nachbarn Pannoniens gewesen und dass sie auf der Linie Weizen-Eszek über die Donau gekommen wären, was man denn doch vermuten dürfte ». Contra acestei afirmații v. Xenopol, *Teoria lui Rösler, studii asupra stăruinții Românilor în Dacia*, Iași, 1884, p. 72—73.

2) La 818 apărură la Heristal, printre « aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet ac Bornae, ducis Guduscanorum et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant at ad nostros fines se contulerant », în *Annal. regni Francorum*, s. a. Dacă pe baza acestei știri nu e posibilă fixarea locurilor Abodriților, acelea ale Timocianilor în niciun caz nu pot fi aiurea decât pe valea Timocului, deci în părțile unde se ating astăzi hotarele Iugoslaviei cu ale Bulgariei nord-vestice; astfel Abodriții *eo ipso* trebuiau să fie nu departe de acolo. Cf. asupra acestor evenimente E. Dümmler, *Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien* [în: *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Classe*, Bd., XX (1856)], p. 388 sqq. Însă Abodriții mai apar odată și după ce Liudevit, învins, fugi în Serbia de astăzi în anul 824, la curtea din Frankfurt a lui Ludovic, *Ann. r. Franc. s. a.*: « Caeterum legatos Abodritorum qui vulgo Praedenecenti vocantur et contermini Bulgaris Daciam Danubio adiacentem incolunt, qui et ipsi adventare nuntiabantur, ilico venire permisit. Qui cum de Bulgarorum iniqua infestatione quererentur et contra eos auxilium sibi ferri deposcerent, domum ire atque iterum ad tempus Bulgarorum legatis constitutum redire iussi sunt ». Prin urmare Abodriții erau aceiași cu Praedenecentii (*vulgo P. vocantur*) și se aflau la 824 contermini Bulgarilor. Niederlé, *MASL.*, I, p. 104 îi disociază: « L'explication de ces deux noms, *Abodriti* et *Praedenecenti*, est également obscure. Peut-être le premier contient-il le nom d'une rivière de la Hongrie méridionale, le *Bodrog* affluent de la Tisa inférieure. Quant au seconds, il est ordinairement rattaché au nom de la ville de Braničevo sur la Mlava (byz. Βραγίτζοβα, Βράντζα latin *Brandiz*, *Brandiez*, serbe *Braničevo*), mais c'est une explication douteuse ». Apropierea numelui seminției slave de râul Bodrog nu-i doveditoare de loc, căci între Elba de jos și Marea Baltică mai exista un trib slav al Obodriților sau Abodriților occidentali, fără ca să fi existat acolo vreun râu omonim, fiind cunoscuți și *Annal. Fuld.*, an. 889; cf. harta III, la Louis Léger, *Les anciennes civilisations slaves* (în: « Collection Payot », 5)

precum și a Kučanilor <sup>1)</sup>, răscoală care fu potolită, încheindu-se pace între Bulgari și Franci (824). Potrivit acestei păci, aceste triburi slave rămâneau sub domnia Bulgarilor. Fiind călcată după un răstimp, această pace va fi iarăși încheiată. la 829, se pare pentru mai multă vreme, stabilindu-se o bună vecinătate între Omurtag (815—831) și Ludovic Piosul (814—840). În aceste lupte a murit desigur acel Onegavon, ?] *ταρχαρός* al lui Omurtag, înecat în Tisa, în timp ce se afla la oaste. Inscripția pusă acestui « fidel slujitor » la Provadia în Bulgaria răsăriteană, dovedește dacă nu mai mult — pentru fixarea în spațiu a stăpânirii bulgare, la răsărit sau la apus de Tisa inferioară (și se pare că e vorba mai curând de ultima alternativă) — în orice caz atâta că în primele două decenii ale secolului al IX-lea Bulgarii aveau lagăr cu oști la Tisa <sup>2)</sup>. O serie de solii bulgare consemnate în cronicile apusene mărturisesc, apoi, — pe

---

Paris, 1921. Situația lor v. și la E. O. Schülze, *Die Kolonisierung und Germanisierung der Gebiete zwischen Saale und Elbe*, Leipzig, 1896. Tot două seminții vrea să facă din ei și Zlatarski, *История*, I-1, p. 312: „български славѣни-абодрити, отъ които една часть, населявала страната по лѣвния брѣгъ на Дунавъ между тая рѣка и Тиса, отъ устнето на р. Сава, до онова на Тимокъ, а другата часть подъ имѣто преденеценци или браничевци... въ областъта на р. Млава“. Ultimul expletiv al lor însă este clarul Branicevți (Браничевци), cu *P* în loc de *B* dialectal. Așa-l explică Zeuss, *o. c.*, p. 615: « Predenecenti sind die *Braniczewci*, die von Braniczewo, die Anwohner der Donau und der Mündung der Morawa ». Rösler, *RSt.*, p. 202, nota 1, îi socotește de asemenea locuitor în dreapta Dunării, în Dacia Aureliană; după el Marquart, *Streifzüge*, p. 117; la fel: Timočans și Braničevici, la Fr. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome au IX-e siècle*, Paris, 1926, p. 49—50. Complet greșit e Runciman, *o. c.*, p. 81: « the Slavs of the Timok (just south of Belgrade) and the Abodriti, a Slav race to the north or the Danube, just opposite »; la pagina 82: « the Abodriti and the Predenecenti » (the Branitchevtzi) just across the Danube to the Abodriti ».

<sup>1)</sup> Cf. Fr. Lot, *Des destinées*, cit., p. 483—484; Dümmler, *Südöstliche Marken*, cit., p. 27 și, mai ales, *idem*, *Geschichte des ostfränkischen Reichs*, vol. I<sup>2</sup>, Berlin, 1862, p. 37—40; apoi, Jireček, *GB.*, p. 147 și *idem*, *Geschichte der Serben*, vol. I, Gotha, 1911, p. 194 sqq.

<sup>2)</sup> Inscripția, pe un stâlp de marmură, a fost publicată de către W. Tomaschek. *Antike Inschriften aus Bulgarien* [în: *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn*, XVII (1894)], Wien, 1895, p. 199—200, unde se dau și o serie de variante ale numelui Tisei, la autori vechi; apoi de Ernest Kalinka, *Antike*

lângă faptul însuși al luptelor franco-bulgare — că aceste două mari state erau învecinate, fără a se putea stabili totdeauna cu precizie punctele unde se învecinau, existând între ele o mulțime de legături, îndelung cultivate. După o epocă de pace sau, cel puțin de lipsă de izvoare, izbucnind un nou război, de astă dată între Franci și Rastislav, principele Moraviei nordice <sup>1)</sup> — care stăpânea peste un imperiu slav întins între Tisa, lacul Balaton, prin vecinătatea Vienei, până pe la cursurile superioare ale Oderului și ale Vistulei — Ludovic Germanicul (843—876) ceru ajutorul lui Boris (853—888), probabil în anul 862 <sup>2)</sup>. Bulgarii îl ajutară și astfel lupta continuă

*Denkmäler aus Bulgarien* (în: *Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung*), Wien, 1906, coll 77—78:

Κάνας ββγγη 'Ωλου[ετ]άγ.

Ωνεγαβον[ης ό Ζε]ραταρ-

κανός θρ[επιός ά]νθροπ[ός]

μον έγένετο [κέ έπ]ελθό[ν] ις

BCU Cluj Central University Library Cluj

τό ποταμόν επήγγη ις τη[ν]

Τήσαν τόν ποταμόν ήτο δέ

γενεās Κουβιάρης.

asupra lui Κάνας ββγγη cf. Géza Fehér, *Le titre des khans bulgares d'après l'inscription du cavalier de Madara*, în: *L'Art byzantin chez les Slaves*, cit., p. 279. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 194 pune înecarea lui Onegavon în Tisa tot pe timpul luptelor franco-bulgare pentru Praedenecenti. Runciman, *o. c.*, p. 83 presupune că la anul 827 (Einhardus *s. a.*) concomitent cu flota bulgară de pe Drava opera contra Francilor și o armată de uscat; în legătură cu aceasta pune moartea lui Onegavon who « was on his way to the Bulgar camp when he was drowne in the waters of the Theiss ». Cf. *ibid.*, 81: Okorses, care la fel moare în apele Niprului « when proceeding to the Bulgar camp ». Jireček, *ibid.*: poate a murit contra Chazarilor. În orice caz aceste două inscripții dovedesc în mod peremptoriu că liniile intereselor bulgare erau divergente spre răsărit unde, prin urmare, putea foarte bine să existe o Bulgarie *ἐκεῖθεν τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ* la nordul deltei Dunării, tocmai în aceiași ani (!), și spre apus de cetatea Carpaților.

<sup>1)</sup> Cf. Fr. Dvorník, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance* (« *Byzantinoslavica Supplementa* », Tome I), Prague, 1933, p. 229 și tot aci, p. 223 « les frontières bulgares et morave se touchèrent quelque part dans la région de la Tisza » — prin urmare ajutoarele bulgare puteau veni dela sud. Cf. și Dümmler, *GOFR.*, III<sup>2</sup>, 382.

<sup>2)</sup> Cf. Zlatarski, *История I-2*, p. 15; Runciman, *o. c.*, p. 102.

*cum auxilio Bulgarorum ab oriente venientium* <sup>1)</sup>). Dacă am lua în considerare matematic punctele cardinale, atunci Bulgarii, ca să-i ajute pe Franci venind dinspre răsărit, trebuiau să fie undeva prin Maramurăş şi Bucovina sau prin Galiţia, ceea ce fireşte nu se poate. De aceea răsăritul trebuie înţeles ca: Sud-Est. (Vezi mai jos, la p. 86 asupra acestei chestiuni).

Tot în conexiune cu Moravia nordică există o altă informaţie în cronicile apusene, care a fost considerată ca o dovadă despre stăpânirea Bulgarilor asupra Ardealului. Anume, Svatopluk (870—894), aflându-se în război cu Arnulf, regele german pe urmă ajuns şi împărat (878—899), principele puternicului şi noului stat morav, constituia o mare primejdie pentru vecinul său occidental. Acesta văzându-se strâmtorat, ca să-şi aibă asigurat ajutorul şi prietenia Bulgarilor <sup>2)</sup>, reînnoeşte pacea cu vecinii dela sud-est de odinioară, în felul următor: « Missos etiam suos inde ad Bulgaros et regem « eorum Laodamur [Vladimir (888—893)] ad renovandam pristinam « pacem cum muneribus mense Septembri transmisit et, ne coemptio salis inde Maravansis daretur, exposcit. Missi autem propter « insidias Zwentibaldi ducis terrestre iter non valentes habere, de « regno Brazlavonis per fluvium Odagra [Odra] usque ad Gulpam « [Kulpa], dein per fluenta Savi fluminis navigio in Bulgaria perducti. « Ibi a rege honorifica suscepti eadem via, qua venerunt, cum muneribus mense Maio reversi sunt ». Acest pasagiu <sup>3)</sup> spune, deci, că Arnulf pe lângă nouile puncte ale păcii, s'a rugat ca Bulgarii să nu mai vândă sare Moravilor <sup>4)</sup>; apoi, că solii trimişi de către Arnulf nu au putut trece la Bulgari pe drumul uscatului, desigur cel mai

<sup>1)</sup> *Annal. Fuld.*, a. 863: « Interea rex collecto exercitu specie quidem quasi Rastizen Margensium Sclavorum ducem cum auxilio Bulgarorum ab oriente venientium, ut fama fuit, domaturus... ». Dvorník, *Les légendes*, cit., p. 229 dă anul 863; cf. şi Jireček, *GB.*, p. 151.

<sup>2)</sup> Cf. Lavissee-Rambaud, *HG.*, I<sup>2</sup>, p. 521; Dümmler, *GOFr.*, III<sup>2</sup>, p. 354—355; Augustin Fliche, *L'Europe occidentale de 888 à 1125* (în: *Histoire Générale publ. G. Glotz*, t. II), Paris 1930, p. 16.

<sup>3)</sup> *Annal. Fuld.*, a. 892.

<sup>4)</sup> Zlatarski, *История*, I—2, p. 248, citând textul spune: „и съ просба да не се позволява износъ на солъ отъ България за Моравия“. Coemptio însă nu însemnează export; apoi, e vorba de o Bulgarie, deci de un stat bine definit, numai după ce solii trec la sud de Sava.

scurt, pe care probabil umblau înainte, din cauză că Pannonia — de bună seamă cea superioară, adică « Dunántúl » căci cea inferioară eraa Bulgarilor—era « insidiată » de Svatopluk, ci au trebuit să ocolească prin nord-vestul Iugoslaviei de astăzi, unde era principatul lui Braslav (880—897) care își avea capitala la Sisek <sup>1)</sup>, tot pe ape până au putut ajunge la Bulgari; iar la întoarcere la fel au pățit. Momentul principal pentru problema noastră este acela căruia însuși Arnulf i-a dat atâta importanță: sarea. De unde provenea sarea aceasta, pe care Bulgarii erau rugați să nu o mai vândă de aci înainte (ne... *inde*) Moravilor nordici, când este știut că în Bulgaria de astăzi, sud-dunăreană, nu există saline, afară de *tuzlele* <sup>2)</sup> dela mare și că Bulgaria importă și astăzi sare dela noi? Schafarik, interpretând această informație, crede că provenea din salinele din nordul Ardealului <sup>3)</sup>; Rösler nu admite această părere, obosindu-se să convingă că sarea pe care o puteau vinde Bulgarii era sare marină din Bulgaria <sup>4)</sup>.

<sup>1)</sup> Cf. Melich János, *A honfoglaláskori Magyarország* (în: *A magyar nyelvtudomány kézikönyve, szerk. Melich J., Gombocz Z., Németh Gy., I köt., 6, füz.*), Budapest, 1925, p. 331.

<sup>2)</sup> Cuvântul e turcesc și înseamnă *salină, sărărie*.

<sup>3)</sup> *SA.*, II, p. 201, nota 1: « die Salzthäler in Marmarosch waren im Jahre 892 in der Gewalt der Bulgaren ».

<sup>4)</sup> *RSt.*, p. 203—204: « Schafarik hätte noch mit mehr Recht an Siebenbürgen denken können, dessen Salzwerke mindestens viel früher als die der Marmaros bekannt und benützt worden sind »; greșește însă pe urmă: « Und liegen dann, nicht selbst die walachischen Salzgruben näher, wenn man denn schon nicht das Salz aus Bulgarien selbst will ausführen lassen, woher es die Bulgaren doch wahrscheinlich nahmen ». În vreme ce despre salinele muntene n'avem nicio știre din acea epocă, despre cele ardeleni avem destule. Capacitatea saliferă a « Ultrasilvaniei » i-a uimit pe Unguri încă din primele clipe ale sosirii lor în Pannonia; cf. *Anonymus* (ed. Fejérpataky, Budapest, 1892, p. 26): « ... et ut ubi [în țara lui « Gelou »] foderetur sal et salgenia ». În *Vita Sancti Gerardi, Moresanae ecclesiae episcopi* (ap. St. Lad. Endlicher, *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, Sangalli, 1849, p. 214—215): « Achtum [« Ajtony », pe care istoriografia ungurească îl admite pentru primii ani ai lui Ștefan cel Sfânt]. ... usurpabat sibi potestatem super sales regis descendentes in Morosio, constituens in portibus [cf. Partoș lângă Alba-Iulia, la Murăș] eiusdem fluminis usque ad Ticiam tributarios et custodes conclusitque omnia suo tributo ». Salinele dela Turda erau la dispoziția regelui ungar la anul 1075; cf. Pauler Gyula, *A magyar nemzet története 1301-ig*, Budapest, 1894, p. 508, nota 88 și p. 436, unde se arată cum se



Cei care au întâlnit pasagiul în cercetările lor se grupează pe lângă una din cele două păreri. Însă, ținând seamă de faptul că încontestabil Bulgarii se învecinau cu Moravii la Tisa de jos în care se varsă Murășul purtător de sare — și cea mai strălucită dovadă a acestui comerț cu sare pe Murăș, apoi pe Tisa, în sus și în jos până unde se varsă ea în Dunăre, este numele localității Slankamen (« Piatra sării », într'un loc unde nu există sare), lângă Ó-Zalánkemen (= cea veche), tocmai în punctul unde Tisa se unește cu Dunărea, însă pe țărmurile sudic, — în această regiune trebuie căutat locul unde vindeau Bulgarii sare Moravilor. Această constatare nu implică numaidecât și o stăpânire bulgărească asupra Ardealului; sarea puteau foarte bine să o scoată locuitorii băștinași ai ținuturilor de unde se extrăgea acest indispensabil articol încă de pe vremea Romanilor <sup>1)</sup>; astfel, Bulgarii nu erau decât niște intermediari. Oricum această mărturie nu dovedește decât atât că dela 892 înainte — siliți pe de altă parte și de marile schimbări etnico-politice în bazinul Dunării de mijloc în ultimul deceniu al secolului al IX-lea — Bulgarii probabil s'au obligat să nu mai vândă sare Moravilor <sup>2)</sup>.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

transporta sare pe Murăș dela Turda la Slankamen, unde se varsă Tisa în Dunăre; pe Someș, dela Dej, în spre Polonia și Germania; sau cu căruțele dela Uioara și Gherla, peste Meseș, în nordul Ungariei, încă din cele mai vechi timpuri. Pentru secolul al XIII-lea, cf. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. I, București, 1897, p. 249 și Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Hermannstadt, 1892, p. 74: « ... de salibus... versus Bulgariam, Greciam et Cumaniam sufficienter deferri concedimus, de quacumque salifodina Ultrasilvana commodius... extrahi poterunt ».

<sup>1)</sup> Asupra acestei chestiuni cf. C. C. Giurescu, *IR*, I<sup>2</sup>, p. 137: « În afară de aur, se mai exploata sarea, fierul și marmura. Sarea se scotea în mai multe locuri: la *Salinae*, astăzi Uioara pe Mureș, la Cojocna, la Ocna-Dejului, la Rupea, pare-se și la Ocna Sibiului (nu știm cum îi zicea pe atunci poate Cedonie). Ea se exporta în Pannonia unde acest articol lipsea și chiar în Italia ».

<sup>2)</sup> Cf. acest foarte desbătut pasagiu la Pič, *o. c.*, p. 73—74; Xenopol, *Teoria lui Rösler*, cit., p. 74—75 și idem *IRDT*, II<sup>3</sup>, p. 84; Onciul, *o. c.*, p. 332; Dümmler, *GOF*, III<sup>2</sup>, p. 104; Jireček, *GB*, p. 160; St. Runciman, *The emperor Romanus Lecapenus*, Cambridge, 1929, p. 104; Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, cit., p. 30—31 argumentează slab, oprindu-se asupra sării marine; « Und eben die Ausfuhr des Meersalzes wollte Arnulf um 892 den Mähren verbieten lassen, die vor dem Bruch mit ihr aus Baiern (Salzburg, Hallein usw.) bezogen hatten » din saline cunoscute și Celților. Idem, *Az oldhok története*, cit.,

Un alt argument pentru stăpânirea bulgară la răsărit de Tisa este proba admisă de către unii ca atare, pe care o oferă mult-discutata inscripție cu caractere grecești, dar într'o limbă sigur *türk* <sup>1)</sup>, de pe unul din vasele de aur ale tezaurului aflat la Sân-Nicolaul Mare în Banat. Ușor citează, ea e următoarea:

† *BOYHAA ZOAPAN TECH AYFETOIGH BOYTAOYA*  
*ZOAPAN TAΓPOΓH HTZIGH TAICH*

prima traducere i-a dat-o vestitul turcolog V. Thomsen: « Le zoapan Bouila a achevé la coupe, (cette) coupe à boire qui par le zoapan

I, p. 174—175, unde arată că salinile maramurășene sunt menționate pentru întâia oară la anul 1239. C. Grot, Моравія и Мадьяры съ половиною IX до начала X вѣка, Санктпетербургъ, 1881, p. 139, nota 2, arătase de altfel că Moravii își procurau sarea de obicei din regiunea Salzburgului precum și din Bavaria; însă și el crede că sarea pe care le-ar fi putut-o vinde Bulgarii era dela Mare. Pauler Gyula, *A magyarok története Szent-Istvánig*, Budapest, 1900, p. 147: Bulgarii « birták a Tiszántult [pentru noi, dincoace de Tisa], mert megakadályozhatták, hogy a morvák sóot kapjanak. E só pedig nem lehetett a máramarosi, mint Safarik és nemileg Pič is hinní látszik, hanem az erdélyi jelesen a tordai, mely a Maroson jött le, mert a XIII század elejéig a magyarországi só is mind innen, vagy Kolos és Székaknáról a Meszesen keresztül jött, de az utóbbi útra a IX században még nem igen gondolhatunk ». Aceeași părere o primește și Melich, *o. c.*, p. 17. D-I Iorga, *Notes d'un historien*, cit., p. 68, admitând că sarea aceasta cobora pe Murăș, pare a admite — de astă dată — și dominația bulgară pe tot cursul lui: « vers l'an 890 la rivière de Maros, qui transportait le sel de Transylvanie — il ne faut pas même penser au sel de la lagune d'Anchiale — se trouvait dans la possession des Bulgares ». Mai nou, V. Chaloupecký, *Súl z Bulharska* (892) [în: *Sborník Filosof. Fakulty Univ. Komenského v Bratislavě*, III (1925), č. 30], p. 1—11, s'a ocupat de acest pasagiu. Studiul fiindu-ne inaccesibil, reproducem ideile așa cum le rezumă Zlatarski, *Исторія*, I-2, p. 248, nota 1: Pe baza documentelor (cancelariei ungurești?) din secolele XI—XII, Chaloupecký stabilește că Moravia, care se hotărânicia cu statul bulgar pe râul Tisa, primea sare din zăcămintele mari de pe cursul superior al Someșului, afluent al Tisei; nomenclatura slavă confirmă acest lucru. De aceea Zlatarski, *ibid.*, numește apodictic солъ отъ Бъллария за Моравия. Însă din motivele arătate mai sus nu se poate susține calea Someșului, ci mai curând a Murășului, care la Tisa de jos ajungea într'o regiune pozitiv, îndoelnic bulgărească.

<sup>1)</sup> Limba *türk*, spre deosebire de *turcă*, prin care se înțelege de obicei limba Turcilor occidentali, a otomanilor, este limba curată turcească a inscripțiilor dela Orhon în Mongolia, din sec. VI, descifrate de Thomsen.

Boutaul a été adaptée à être suspendue » <sup>1)</sup>, care, apoi, în ceea ce privește data la care a fost îngropat tezaurul, spune că « la vie et l'activité des deux hommes mentionnés dans l'inscription appartiennent à la période où les Bulgares turcs (ne pas confondre avec le peuple slave qui porte aujourd'hui le même nom) établis sur le cours inférieur du Danube, depuis 827 jusqu'à la conquête des Hongrois dans la dernière dizaine de ce même siècle, s'étaient aussi rendus maîtres de certaines parties de la Hongrie orientale, et y avaient établi une administration bulgare ». Această interpretare s'a bucurat de cea mai largă primire, și dacă ea ar fi acceptabilă, cel puțin ca datare, ar avea sorți de crezare; căci numele, fiind general turcești, au putut fi date oricăror persoane aparținătoare acestui neam. Și într'adevăr, studiile ulterioare au zdruncinat de altfel slaba certitudine: e mult

---

<sup>1)</sup> *Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-Miklós (Hongrie)*, în: *Det kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-Filologiske Meddelelser*, I-1, København, 1917. Acestei inscripții i s'au dat până acuma o mulțime de datări: J. Hampel, *Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, sogenanntes «Schatz des Attila»*, Budapest, 1885, îi dă ca vârstă secolul al VIII-lea; J. Strzygowsky, *Altai-Iran und Völkerwanderung*, Leipzig, 1917, p. 54 sq., îl crede mai vechiu, din motive artistico-arheologice; Dr. C. Diculescu, *Die Gepiden, Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, vol. I. Leipzig, 1922, p. 240 sq., cercând să explice cele două nume de persoană ca fiind gepide, deci și posesorii vasului ca fiind Gepizi, spune următoarele: « Das die Herrschaft Builas, wie Thomsen a. a. O., S. 27—28 gezeigt hat, in das letzte Drittel des 9. Jahrhunderts fällt, so muss er der unmittelbare Vorgänger des Glad sein », care și el ar fi avut, *ibid.*, p. 187, tot un nume germanic. (Asupra lui « Glad », cf. Ortway, o. c., p. 171—172 și, mai cu seamă, Drăganu, o. c., p. 227). Cronologia lui Thomsen o primește și St. Mladenov, deși diferă ca interpretare lingvistică, în *Zur Erklärung der sogenannten Bucla-Inschrift des Goldschatzes von Nagy-Szent-Miklós*, în *Ungarische Jahrbücher*, VII (1927). Bulgar poate fi în această inscripție *bovŋla*, care nu e altceva decât *boila*, « türk. Rangtitel »; cf. V. Thomsen, *Altürkische Inschriften aus der Mongolei* în *Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, N. F., Bd. 3 (Bd. LXXVIII) (1924), p. 121—175 și J. Marquart, *Cronologie*, cit., p. 42, unde se discută și modelele bizantine: *βοελας βοηλά*, *Βουβλας ταρχανό*; din care derivă și slavo-românul *boier*, deși se dă uneori acestui cuvânt o etimologie slavă: *большой*, *большой*, cf. S. Platonov, *Histoire de la Russie*, Paris 1929, p. 80. Cf. de altfel A. Preobrajenskiĭ, *Этимологический Словарь Русского Языка*, Москва, 1910, p. 40—41, dându-se etimologia turcească a cuvântului.

mai verosimil că tezaurul dela Săn-Nicolaul Mare trebuie atribuit Pecenegilor, și anume datând din secolul al XII-lea <sup>1)</sup>).

În aceeași serie de dovezi avem, din a doua jumătate a secolului al IX-lea și *Descriptio ciuitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii* — care de fapt privește și câteva regiuni din sudul Dunării — scrisă de *Geograful Bavarez*, între anii 866—890 <sup>2)</sup>. După enunțarea titlului, continuă astfel: « Isti sunt, qui propinquoires resident finibus Danaorum <sup>3)</sup>, quos uocant Nortabtrezii <sup>4)</sup>... [urmează o serie de neamuri slave din Germania; apoi] Beheimare <sup>5)</sup>, in qua sunt ciuitates XV. Marharii <sup>6)</sup> habent ciuitates XI. Vulgarii, regio est inmensa et populus multus, habens ciuitates V, eo quod multitudo magna ex eis sit <sup>7)</sup> et non sit eis opus ciuitates habere. Est populus

<sup>1)</sup> H. Mötefindt, *Der Schatzfund von Nagy-Szent-Miklós, Komitat Torontál, Ungarn*, în *Ungarische Jahrbücher*, V (1925), p. 364 sq., îl atribue secolului al XII-lea, tot din motive arheologico-artistice. Din același secol îl declară și Gyula Németh, *Les inscriptions du trésor de Nagyszentmiklós*, în *Revue des études hongroises*, XI (1933), p. 5 sqq., care, descifrând și inscripțiile așa zise « runice » de pe celelalte vase ale tezaurului, le tâlmăcește cu ușurință dintr'o limbă *türk*, cum era cea pecenegă: « La coupe de Boila Čaban, elle a été exécutée sur son ordre. Boutaul Čaban en a fait faire le boucle. C'est sa coupe à boire ».

<sup>2)</sup> Schafarik, *SA.*, II, p. 673—676, după manuscrisul Bibliotecii de Stat din München, Nr. 560; el crede că autorul acestei simple înșirări de nume de popoare și enumerări nu prea demne de încredere de orașe, este « ein bayerischer Geistlicher (*de Enisa ad Rhenum*) » care a scris la îndemnul vreunui principe german care intenționa să supună pe Slavi, culegându-și informațiile din gura negustorilor bulgari, slavi precum și dela misionarii germani. Motivele pentru care fixează între anii 866 și 890 conceperea acestei *Descriptio* sunt următoarele: a) pomenește Moravia lui Svatopluk: *Marharii*, precum și Moravia bulgărească: *Merehani*; b) vecinătatea Bulgarilor cu Germanii în Pannonia, care se termină la anul 896; c) numele Rușilor, cunoscut la 862 (cf. însă mai sus, p. 424); d) numele *Phez-nuzi* (Pecenegii), care trec la 889 Donul, precum și numele Ungurilor (*Ungare*), asupra cărora cf. și Alfred cel Mare.

<sup>3)</sup> Danezii.

<sup>4)</sup> Abodriții nordici, dela Elba de jos, cf. mai sus, p. 472

<sup>5)</sup> Boemii.

<sup>6)</sup> Moravii din *magna Moravia* dela Nord, a lui Svatopluk.

<sup>7)</sup> Mai înainte fusese cetit greșit: *excedit*, « denn der Sinn ist: Der Bulgaren ist eine solche Menge, Tapferkeit und Stärke, dass sie der Vesten nicht bedürfen und ohne sie sich zu vertheidigen wissen. Offenbar ist dies nach dem Berichte eines schlaunen Bulgaren niedergeschrieben ».

quem uocant Merehanos <sup>1)</sup>, ipsi habent ciuitates XXX. Iste sunt regiones, que terminant in finibus nostris. Isti sunt, qui iuxta istorum fines resident. Osterabtrezi <sup>2)</sup>, in qua ciuitates plus quam C sunt. Miloxi <sup>3)</sup>, in qua ciuitates LXVII. Phesnuzi habent ciuitates LXX... [urmează înşirarea triburilor slave din Rusia de astăzi; apoi] Vui-zunbeire <sup>4)</sup>. Caziri <sup>5)</sup>, ciuitates C. Ruzzi... ungare. Vuislane <sup>6)</sup>... » şi termină prin regiunea Oppelnului (« Opolini »). Din această simplă înşirare de nume de popoare — cu o direcţie generală Vest-Sud-Est — Bulgarii, pomeniţi în *finibus nostris* ceea ce e adevărat, după cum am văzut mai sus, învecinându-se în regiunea Savei şi a Dunării pannonice cu imperiul franc, sunt pomeniţi în acelaşi timp şi alături de Moravii sudici şi de Osterabtrezii sudici, deci nordicitatea lor — pe temeiul Geografului Bavarez — nu se poate susţine. Spusele acestuia cel mult confirmă stăpânirea bulgară asupra ţinutului, poate de pe ambele laturi ale Tisei inferioare, însă sigur dintre Tisa şi Dunăre — ceea ce, bine înţeles, e tot la nordul Dunării.

Nu mult diferă de notele geografice de mai sus *Descrierea Europei* făcută de regele englez Alfred cel Mare (871—901), ca o amplificare, în înţelesul timpului său, a traducerii lui Paulus Orosius (sec. V) <sup>7)</sup>.

<sup>1)</sup> Moravii sudici, de pe Morava sârbească. În orice caz, aceştia nu sunt *ad septentrionalem plagam Danubii*, ci la sudul Dunării, la confluenţa Moravei.

<sup>2)</sup> Schafarik, *ibid.*: « östliche oder südliche Bodrizer ». Aceştia sunt, fără îndoială, *Abodriti* *vulgo Praedenecenti* ai analelor apusene, în regiunea oraşului Braničevo, lângă Moravi. Deci încă un neam tot la Sudul Dunării.

<sup>3)</sup> Milčanii « bulgarisch-slavischer Stamm », *ibid.*

<sup>4)</sup> *Ibid.*: « *Wizur-beire. d. i. Weiss-Beiren, Weiss-Biliren oder Bulgaren* ».

<sup>5)</sup> Chazarii.

<sup>6)</sup> « Vistulienii »; Ungurii nu se ştie dacă trebuie localizaţi în « Lebedia » sau în Etelköz.

<sup>7)</sup> Câteva pasagii din Alfred cel Mare le dă Schafarik, în traducerea lui Dahlmann, *SA.*, p. 671—672. În *A Magyar Honfoglalás Kútfoi*, editată de Szilágyi Sándor şi Pauler Gyula, Budapest, 1900, p. 314—315, Marczali reproduce, în limba veche engleză, însoţindu-le de o traducere în ungureşte, capitolele 2 şi 14, din ediţia facsimilată făcută după manuscrisul Lauderdale de către Joseph Bosworth, *A description of Europe and the voyages of Ohthere and Wulfstan, written in anglo-saxon by king Alfred the Great*. London, 1855.

Pentru a se putea compara Alfred cel Mare cu Orosius, dăm aci pasagiile care ne interesează din Pauli Orosii *Historiarum adversum Paganos libri*, VII (recogn. C. Zangemeister), Lipsiae, Teubner, 1809:

Descrierea sa privește și Europa central-răsăriteană. Europa începe la fluviul *Danais*; Dunărea (*Donua*) « curge spre răsărit, la nord de Grecia (*Crecalande*) în *Vendelsae* » (Marea Venzilor), care pentru el e marea Mediterană și anexa ei, cea Neagră <sup>1)</sup>. În Germania de azi, la nordul Dunării, printre alții, îi numește pe « Dena, and be northan him is Apdrede » <sup>2)</sup>. Pe urmă continuă astfel: « Maroaro <sup>3)</sup>, and hi Maroaro habbath, be westan him, Dyringas <sup>4)</sup> and Behamas,

« I, 2: Europa incipit ut dixi sub plaga septentrionis, a flumine Tanai, qua Riphæi montes Sarmatico auersi oceano Tanaim fluuium fundunt, qui praetereiens aras ac terminos Alexandri Magni...

« [Europa]. Incipit a montibus Riphæis ac flumine Tanai Maeotidisque paludibus quae sunt ad orientem, per litus septentrionalis oceani usque ad Galliam Belgicam et flumen Rhenum, quod est ab occasu descendens, deinde ad Danuuium quem et Histrum uocant, qui est a meridie et ad orientem directus Ponto accipitur ab oriente Alania est, in medio Dacia ubi et Gothia, deinde Germania est ubi plurimam partem Suedi tenent quorum omnium sunt gentes LIIII.

« Nunc quidquid Danuuius a barbarico ad mare Nostrum secludit expediām.

« Moesia ab oriente habet ostia fluminis Danubii, ab euro Thraciam, a meridie Macedoniam, ab Africo Dalmatiam, ab occasu Histriam, a circio Pannoniam, a septentrione Danuuium.

« Thracia habet ab oriente Propontidis sinum et ciuitatem Constantinopolium quae Byzantium prius dicta est, a septentrione partem Dalmatiae et sinum Euxini ponti, ab occasu et Africo Macedoniam, a meridie Aegaeum mare.

« Dalmatia habet ab oriente Macedoniam, ab aquilone Dardaniam, a septentrione Moesiam, ab occasu Histriam et sinum Liburnicum et insulas Liburnicas, a meridie Hadriaticum sinus.

« Pannonia Noricus et Raetia habent ab oriente Moesiam, a meridie Histriam, ab Africo Alpes Poeninas, ab occasu Galliam Belgicam, a circio Danuuii fontem et limitem qui Germaniam a Gallia inter Danuuium Galliamque secernit, a septentrione Danuuium et Germaniam ».

Pe Geți îi identifică cu Goții, ca și Jordannes; capit. I, 16: « Getae illi qui et nunc Gothi », iar în capit. VII, 28: « [Constantinus] mox Gothorum fortissimas et copiosissimas gentes in ipso barbarici soli sinu, hoc est in Sarmatarum regione, deleuit ». Dacia lui Paul Orosius este Dacia Traiană; cf. capit. I, 2; însă în cap. VII, 22, pe timpul lui Gallienus « Dacia trans Danuuium [la sud] in perpetuum aufertur ».

<sup>1)</sup> Schafarik, *SA.*, II, 672.

<sup>2)</sup> Dăm textul anglo-saxon după *MHK.*, cit. *Dena* sunt Danezii; *Apdrede* sunt Abodriții nordici.

<sup>3)</sup> Moravii nordici.

<sup>4)</sup> Türingii.

and Baeg-ware <sup>1)</sup> healfe; and be suthan him, on othre healfe Donua thaere ea, is thaet land Carendre <sup>2)</sup>, suth oth tha beorgas, the man haet Alpis. To thaem ilcan beorgun licgats Baegth-wara-land ge-maere, and Swaefa <sup>3)</sup>, and thonne be eastan Carendran lande, be-geondan thaem westenne is Pulgara land, and be eastan thaem is Creca land, and be eastan Maroaro lande is Wisleland <sup>4)</sup>, and be eastan thaem sind Datia, tha the iu waeron Gotan. Be northan eastan Maroara syndon Dalamensan <sup>5)</sup>, and be eastan Dalomensan sindon Horithi <sup>6)</sup>, and be northan Dalomensam sindon Surpe <sup>7)</sup>, and be westan him sindom Sysele <sup>8)</sup>. Be northan Horiti is Maegtha-land <sup>9)</sup>, and be northam Maegtha-lande Sermende <sup>10)</sup> oth tha Beorgas Rif-fin ». In capitolul 14 : « Thas land syndon Creca leode, and be westan Achie and lang thaes Wendel saes is Dalmatia thaet lans, on norththe healfe thaes saes, and be northan Dalmatia sindon Pul-gare and Istria, and be suthan Istria is te Wendel-sae, the man haet Atriaticum; and be westan tha beorgas the man haet Alpis, and be northan thaet westen, thaet is betux Carendan and Fulgarum » <sup>11)</sup>.

<sup>1)</sup> Bavarii.

<sup>2)</sup> Carintii.

<sup>3)</sup> Suevii.

<sup>4)</sup> « Țara Vistulei » = Polonia de mai târziu.

<sup>5)</sup> Daleminții; trib slav din Germania răsăriteană.

<sup>6)</sup> Croații nordici, la nordul Carpaților.

<sup>7)</sup> Sorbii sau Sorabii; tot în Germania răsăriteană.

<sup>8)</sup> Editorul i-a apropiat de Săcui-Székelyek. Însă e un trib slav, vendic; cf. Schafarik, *SA.*, II, 602.

<sup>9)</sup> Schafarik, II, 672: « Weiber oder Mädchenland », fiind poate o reminiscență a Amazoanelor.

<sup>10)</sup> Sarmatia, la nordul căreia și Alfred pomenește Rifeii.

<sup>11)</sup> În traducere românească: Capit. 2 « Danezii, și la nord de ei Apdrede... Moravii, și acești Moravi au la vestul lor pe Turingi și pe Boemi și pe o parte din Bavari. Și la sud de ei, pe cealaltă parte a Dunării este țara Carintia, la sud de munții care se numesc Alpi. Hotarele Bavariei și ale Suabiei ajung până la acei munți. Și apoi la răsăritul țării Carintia, dincolo de pustie, e țara Bulgarilor și la răsărit de ea e Grecia; iar la răsărit de țara Moravilor e țara Vistulei, și la răsărit de ea sunt Datia, care odinioară fură Goți (*sic!*). La nord-estul Moravilor sunt Daleminții și la răsărit de Daleminți sunt Croații și la nord de Daleminți sunt Sorbii, și la vestul lor sunt Sysele. La nordul Croaților e Țara fetelor și la nordul Țării fetelor e Sarmatia până la munții Rifei ». Capitolul 14: « În aceste țări sunt Greci. Și la vestul Achaiei, lângă Marea Mediterană [Wendel sae, «Marea

S'a crezut că în Alfred cel Mare se cuprinde o dovadă despre întinderea Bulgarilor asupra Ardealului <sup>1)</sup>, prin faptul că pomeneste la răsărit de « pustia (Avarilor) » <sup>2)</sup> Bulgaria. Însă, cetind cu luare aminte informațiile lui, se poate constata că regele englez, în unele cazuri, a deviat direcțiile cardinale <sup>3)</sup>, indicând pentru sud-est numai estul, deși uneori îl indică exact. În orice caz, pornind dela datele lui: Carintia-Bulgaria-Grecia, cu direcția spre răsărit, dacă așezăm Bulgaria dincolo de pustie, în România de astăzi, atunci Grecia trebuie așezată prin Ucraina actuală (deși, în altă parte, spune că Dunărea curge la nord de Grecia, ceea ce totuși pare o reminiscență istorică). Însă linia lui Alfred cel Mare vest-est trebuie coborâtă în diagonală: nord-vest, sud-est, și atunci Grecia într'adevăr ajunge la capătul ei sud-estic, rămânând Bulgaria acolo unde-i era locul, adică în regiunea Dravei-Savei-Moravei « la nordul Dalmației » — cum zice tot el, și înspre răsărit, ca intermediară între Carintia și Grecia. Tot așa trebuie gândită și direcția: la răsărit de Vistula e Dacia, (Traiană), căci în mod real Dacia se afla la sud-est de Vistula, după cum, de altfel, « țara Vistulei » se află la nord-est de Moravia, nu la răsărit. În felul acesta nu se poate invoca nici *Descrierea Europei* a lui Alfred cel Mare ca o dovadă despre o Bulgarie întinsă prin părțile noastre.

De o importanță deosebită, însă, este această *Descriere*, pentru faptul că ea arată, în locurile pe cari le ocupăm noi astăzi, și cari constituiseră odinioară Dacia Traiană, o țară: Dacia, unde fuseseră mai de mult Goții <sup>4)</sup>, fără a mai indica cine se află acolo pe timpul

Venzilor] e țara Dalmației, pe partea nordică a acelei Mări iar la nordul Dalmației sunt Bulgarii și Istria; și la sudul Istriei e marea Mediterană, care se numește Adriaticum. Și la vest Munții, cari se numesc Alpi; și la nord [e] aceea pustie, care e între Carintia și Bulgari ».

<sup>1)</sup> Cf. Onciul, *o. c.*, p. 333; Xenopol, *l. c.*

<sup>2)</sup> *Westen* « Wüsten », pustie, deșert. Sunt « Pannoniorum et Avarum solitudines », pomenite mai sus. Șesul Ungariei, după cum se știe, este numit și astăzi de către locuitorii lui *Puszta*, cu un cuvânt de origine slavă care nu totdeauna desemnează un loc nelocuit, ci mai curând redă rusescul степ « stepă ».

<sup>3)</sup> Asupra acestei chestiuni, v. mai jos, p. 495 și 475.

<sup>4)</sup> Cf. mai sus Orosius: « Dacia ubi et Gothia ». Asupra acestei probleme cf. mai nou Dr. Constantin C. Diculescu, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien* (în « *Mannus-Bibliothek* » hrgg. von Prof. Dr. Gustaf Kossinna, Nr. 34), Leipzig, 1923, *passim*.



său, dar și fără a o face dependentă de oricare dintre neamurile vecine.

Intr'un alt pasagiu Alfred cel Mare îi numește și pe Unguri. Vorbind despre munții Bastarnilor, spune « the mon tha het Basterne, and nu by mon haet Hungerri [în alte manuscrise: Hungerie] » <sup>1)</sup>. Prin acești munți trebuie înțeleși Carpații păduroși și cei nordici, dintre Cehoslovacia și Polonia de astăzi, după cum dovedește Tabula Peutingeriana, care așează Alpii Bastarnici la nordul Daciei, lăsând să izvorească din ei câteva râuri care curg spre sud în Dunăre, precum și Agalingus (Nistrul), din capătul răsăritean al lor, care se varsă în marea Neagră.

Astfel, Alfred cel Mare confirmă intrarea Ungurilor prin pasul Vereczke, precum și denumirea rusească a Carpaților păduroși de горы Угорьския din cronica rusească <sup>2)</sup>.

## DUPĂ VENIREA UNGURILOR

La 895, însă, intră un nou popor în vasta scenă de care e legată, prin lumini așa de slabe contemporane, și soarta noastră, — în câmpia Dunării de mijloc, în Pannonia <sup>3)</sup>: Ungurii. Acest nume nu era

<sup>1)</sup> Ap. Schafarik, *SA.*, II, 674, care identificând greșit acești munți, îi așează pe Unguri în Ardeal: « nach Alfred sassen sie vor 900 etwa in Siebenbürgen »; cf. și *ibid.*, p. 672: « Damals waren die Bulgaren noch mit Pannonien und Mähren benachbart, da die Magyaren noch nicht existirten, welche Alfred an einer andern Stelle nach Siebenbürgen setzt ». Insa denumirea de munții Bastarnici, *Alpes Bastarnice* se întâlnește numai în Tabula Peutingeriană; cf. ediția lui Dr. Konrad Miller, *Weltharte des Castorius genannt die Peutinger'sche Tafel*, Ravensburg, 1888, reprodusă și în C. C. Giurescu, *IR.*, I, p. 257. Tot în regiunea Carpaților păduroși îi localizează și K. Kretschmer, *Sarmatici montes*, în *RE.*, II, A<sup>1</sup>, zweite Reihe, dritter Halbband, col. 14. O lămurire pur filologică aduce în plus Fritz Metzger, *Altgermanische Zeugnisse zu ost-und nordeuropäischen Völker-und Ländernamen*, în *UfB.*, II (1922), p. 226: « Im lateinischen Orosius werden die Ungarn nicht erwähnt. Der Ags. fügt bei Basterne « und nun heisst man sie Hungerre » bei. Die Ags. Annalen verzeichnen zum Jahre 1090 Hungrie, und zum Jahre 1057 Ungerland ». Tot aci și explicația: Bulgarum — Vulgarum — Fulgarum.

<sup>2)</sup> Vezi mai jos, p. 513.

<sup>3)</sup> Pannonia era, în înțelesul clasic, ținutul de șes dintre Dunăre, Sava și hotarele răsăritene ale Austriei de astăzi. Fu împărțită apoi în Pannonia inferioară,

necunoscut în aceste părți, deoarece hoardele lor mai jefuiseră la apus de Carpați cu câțiva ani mai înainte; însă de astă dată avem de a face cu întregul popor imigrat din Etelköz. Ei trecură prin pasul Vereczke <sup>1)</sup> din Carpații păduroși ai Cehoslovaciei de astăzi și

---

între Sava și Drava, și Pannonia superioară, reprezentând restul. La Notarul anonim al regelui Bela are două înțelesuri: a) cap. IX și XI « Ungaria arpadiană » și b) cap. XLVI, XLVIII, XLIX, L și LI « Ținutul de dincolo de Dunăre » (ungurește *Dunántúl*); cf. Melich, *o. c.*, p. 415 și Drăganu, *o. c.*, p. 15.

<sup>1)</sup> Cel mai judicios studiu asupra acestei chestiuni, al lui Pauler Gyula, *A magyar nemzet története szent Istvánig*, Budapest, 1900, p. 34, ajunge la concluzia: « 895. év végén szállott le a magyar nemzet Árpád vezérlete alatt a vereczkei szoroson át a felső Tiszahátra, Munkács, Ungvár vidékére », pe unde intraseră și Avarii, cf. p. 121, după Bury-Gibbon, V, 517; v. și p. 153. În corelație cu această dată a fost fixată și vestita sărbătoare a « milenariului » unguresc. La fel, idem, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, I<sup>2</sup>, Budapest, 1899, p. 1: în urma atacului peceneg în Etelköz — care se întindea între Nipru și Siret — ei urcă cursul Nistrului, iar la râul San în Galiția, îndreptându-se spre sud trec prin pasul amintit în câmpia Tisei. Ultimul cuvânt — deși nu cel definitiv, poate — l-a spus în această chestiune Hóman, *o. c.*, p. 119, « a 895. év őszén kelt át a Kárpátok hágoin »; Árpád, ducele suprem face jertfa, după aceea: « indult meg Árpád fejedelem a Felső-Tisza völgyéről az évek óta keresett új haza elfoglalására, mialatt, népének egy része — talán három törzs népe — a Maros és Olt völgyén nyomult az ország szívébe ». Prin urmare, Hóman admite, ceea ce Rösler, *RSt.*, p. 161—162 a aruncat numai ca o ipoteză: că Ungurii nu au trecut totți prin « Poarta Rusiei » ci — după cum și-a desemnat și harta dela p. 128 — și prin munții Moldovei către Ardeal, apoi de-a-lungul Munteniei și Olteniei către Porțile de Fier, pe unde ieșiră apoi în câmpia pannonică. Necitându-și izvoarele, deoarece cartea este destinată în primul rând marelui public, care primește concluziile fără examinare critică, este greu să refaci elaborarea lui proprie, care însă prin apodicticismul ei ar putea să se impună. Grot, *o. c.*, p. 261 sqq., urmându-l pe Rösler, încearcă să dovedească că nu pe la Kiev au trecut Ungurii, spre Vereczke, așa cum mărturisește cronica rusească; cf. pasajul mai jos, p. 513. Argumentul lui Grot că în aceeași cronică sunt pomeniți aceiași munți, în legătură cu faimoșii Askold și Dir, la anul 882: „несоша на гору и погребоша ѹ на горѣ, еже ся нынѣ зоветь Угорское“ nu e probant, deoarece munții existau și înainte de data trecerii Ungurilor peste ei — nu la 898, cum greșit e în cronica rusească — însă și-au primit numele după această trecere, iar când cronica a fost alcătuită din diferitele ei componente, acest explicativ a fost introdus și într'un pasaj anterior. Cealaltă dovadă e și mai puțin convingătoare: anume că Regino din Prüm, *MHK*, p. 322, prin fraza « et primo quidem Pannoniorum et Avarum solitudines pererrantes, venatu ac piscatione victum cotidianum quaeritant, deinde Carantanorum, Marahensium ac Vulgarum fines crebris incursionum

coborîră de-a-lungul Tisei. Apariția noilor năvălitori a frânt continuitatea etnică slavă — la această dată și Bulgarii turanici erau slavizați — la Dunărea de mijloc. Ei porniră a se revărsa în toate direcțiile în cuprinsul bazinului Dunării și al Tisei. Ținta aspirațiilor

infestationis irrumpunt » voește să arate că au intrat prin Porțile de Fier și prin Banat și că numai pe urmă s'au îndreptat spre apus. Însă cum rămân Bulgarii numiți în al treilea loc, care numai la apus nu erau; și care, dacă Ungurii ar fi venit din spre sud-est, ar fi trebuit să fie pomeniți în frunte? Vezi interpretarea lui Fr. Dvorník, *Les Légendes de Constantin et de Méthode vus de Byzance*, cit., p. 245. Sosirea Ungurilor dinspre Ardeal o proclamă și Marczali Henrik, *Magyarország Története* (în: Szilágyi Sándor, *A Magyar Nemzet Története*, I—II köt.), Budapest, 1896. Hóman își expusese mai înainte părerea, în *A magyarok honoglalása és elhelyezkedése* (în: *A magyar nyelvtudomány kézikönyve szerk. Melich J., Gombocz Z., Németh Gyula, I köt., 7 füz.*), Budapest, 1923, p. 33 sqq. Bineînțeles, dânsul admite că grosul noului neam a trecut prin pasul Vereczke însă — fără nicio indicare de izvoare, fiindcă nu se cunosc — fiul lui Arpad, Levente (τὸν Λεοῦντινα la acc., la Constantin Porfirogenitul, *De adm. imp.* cap. 51 și 40), învingător la început, dar pe urmă învins de Simeon, țarul Bulgarilor, care-i ațâță și pe Pecenegi contra Ungurilor, din fața dublei primejdii « a Besztercze, Tatros és más patakok völgyein a Keleti-Kárpátok hirtelen emelkedő magaslataira kellett felhúzódnok. Az uttalan havasokon, rengeteg erdők közt vezető Borgói — Tölgyesi — és Gyimesi — szorosokon át nagy nehézségekkel, természeti akadályokkal és nélkülözésekkel küzködve vergődtek át Erdély földjére, a Maros felső folyásához ». Această ipoteză o întemeiază pe spusele « Cronicei » — care, spre deosebire de Anonymus, ar reproduce mai fidel « Gesta Ungarorum » din veacul al XI-lea (vezi mai jos, p. 531) — unde se găesc următoarele: după ce Ungurii trec prin « Susdalia », « Kyo », după *Chronicon Dubnicense* (ap. M. Florianus, *Historiae Hungaricae Fontes Domestici. Pars Prima: Scriptores*, vol. III, Quinque-Ecclesiis, 1884, p. 27); « Exinde montes transcendent per tres menses tandem deuenit in confinium regni hungarie scilicet in Erdeel, inuitis gentibus memoratis. Ibique terreis castris septem preparatis pro uxoribus et rebus suis conseruandis aliquandiu permanserunt. Quapropter teutonici partem illam ab illo die Sibenburg, id est septem castra vocauerunt »; acolo își distribue vestitele 7 căpităanii (iar număr biblic!); acolo moare Almus, tatăl lui Arpad; apoi auzind despre bunătatea fluviului Danubius, trec spre țărmurii lui. Aceleași lucruri și în *Chronicon Posoniense*, *ibid.*, vol. IV, p. 23 și în *Chronicon Pictum Vindobonense*, *ibid.*, vol. II, p. 123. Toate acestea, după Hóman, ar păstra tradiția din « Dunántúl », care se deosebește de aceea a Anonymusului, din regiunea Tisei superioare. Însă, pe lângă mai multe incongruențe manifeste din această povestire tardivă — căci nimic nu ne asigură că ea într'adevăr se găsea în « Gesta Ungarorum » din secolul al XI-lea — ceea ce o infirmă este însăși etimologia « Sibenburg » dată Ardealului. Împotriva acestei ipoteze, precum și împotriva aceleia a intrării

lor, însă la început a fost Apusul. S'au întins pe urmă și înspre părțile răsăritene.

Vom încerca, în cele ce urmează, să arătăm cum și când s'au întins Ungurii în spre răsărit, relevând totodată pasagiile cari interesează problema stăpânirii bulgare în cuprinsul marelui și destul de greu accesibilului platou ardelenesc.

Împăratul Constantin cel-născut-în-purpură, — care își scrisese importanta sa operă etnografico-istorică *De administrando imperio* pe la jumătatea secolului al X-lea <sup>1)</sup>, într'o epocă în care Ungurii se îndreptau cu raziile lor jefuitoare mai mult înspre Apus (până la anul 955, la Lech) — ne-a lăsat câteva date asupra teritoriilor de răsărit ale Ungariei de mai târziu. După informațiile acestuia, astfel se prezentau granițele «Turciei», adică ale Ungariei. a) În capitolul 13: «Cu Turcii (= Ungurii) sunt aceste popoare învecinate: «înspre vestul lor Francia, înspre nord Pecenegii și înspre sud Mo-«ravia cea mare, adică țara lui Svatopluk, care a fost cu desăvârșire

---

Ungurilor în Pannonia și din spre Oltenia, cf. argumentele lui Szabó Károly, *A magyar vezérek kora. Árpádtól Szent Istvánig*, Pest, 1869, p. 50—51: el o consideră ca fals întemeiată și neputând fi cu toată certitudinea istorică acceptată. Mai vezi și observațiile lui Pauler Gyula, *Lebedia. Etelköz. Millenarium*, în *Századok*, XIV (1880), p. 20: «Ha a megriasztott magyarság Havasalföldön akart volna betörni az országba mintegy torkába kellett volna szaladnia az ellenségnek, melytől oly kegyetlenul megveretett, legalább is 60—70 mérföldnyi utat kellett volna tennie, nökkkel, gyermekekkel, marhákkal Oláhországon keresztül... bal-szárnynon, délre, a Dunával, a bolgárokkal, kiteve az egész uton oldaltámadásoknak, és pedig akkor midőn a visszavonulás, a menekvés észak-nyugatra nyitva állott és az irányban minden lépés távolabb vitte őket a bolgárok és a besenyőktől». Aceste observații juste le primește și Ortway Tivadar, o. c., p. 169. Contra lui Hóman e și Konrd Schünemann, *Zur Landnahme der Ungarn*, în *UJB.*, III (1923), p. 280—283: o singură «Nordwestwärtswandern». Istoricii noștri nu admit decât intrarea într'un singur grup, în conformitate cu realitatea istorică, prin pasul ușor de străbătut al Carpaților păduroși.

<sup>1)</sup> Cf. J. B. Bury, *The treatise De administrando imperio*, în *Byzantinische Zeitschrift*, XV (1906), p. 517—577. La p. 522 stabilește c'a fost scrisă între anii 948—951; printre izvoarele împăărătescului autor era un oarecare Gabriel, fost ambasador al Bizanțului la Unguri; alte informații din arhivele ministerului de externe. Ungurilor el le zice totdeauna *Τούγκοι*, iar țării lor *Τουγκλία*; cf. Darkó Jenő, *A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi iróknál* (în: *Ertekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, XXI köt., 6 sz.), Budapest, 1910, p. 39 sqq. unde sunt arătate locurile respective, până la Zonaras.

« distrusă de către acești Turci și luată în stăpânire. Iar Croații se  
 « învecinează cu Turcii înspre munți. Pecenegii îi pot ataca pe Turci,  
 « pustiindu-i, și să le ia multă pradă, năpăstuindu-i » <sup>1)</sup>. b) Revenind  
 apoi asupra vecinilor Ungurilor, mai precizează următoarele: Din  
 Etelköz « Ungurii alungați de către Pecenegi, fugiră și s'au așezat  
 « în pământul unde locuiesc acum. În acel loc sunt aceste monumente  
 « vechi: mai întâi e podul Impăratului Traian, la capătul Turciei  
 « (= Ungariei), pe urmă Belgradul la trei zile dela acel pod, în care  
 « este turnul sfântului și marelui împărat Constantin; și iarăși pe  
 « cursul fluviului e [locul] numit Sermion, departe două zile de Belgrad;  
 « apoi Moravia cea mare, cea nebotezată, pe care au distrus-o Turcii  
 « și unde mai înainte domnea Svatopluk. Acestea sunt monumentele  
 « și memorabiliile de pe fluviul Istros. [Teritoriul] de deasupra  
 « lui, în care este întreaga așezare a Turciei, este numit acum după  
 « numele râurilor care curg prin el. Aceste râuri sunt următoarele:  
 « râul întâi este Timísis <sup>2)</sup>, al doilea Tútis, al treilea Morísis, al  
 « patrules Crisos, și iarăși alt râu e Tița. Se învecinează cu Turcii  
 « înspre est Bulgarii, unde sunt despărțiți de Istros zis și Danubios,  
 « înspre nord Pecenegii, înspre vest Francii, iar în spre sud Croații » <sup>3)</sup>.

<sup>1)</sup> *De adm. imp.* (Bonn.), p. 81: "Οτι τοῖς Τούρκοις τὰ τοιαῦτα ἔθνη παράκεινται, πρὸς μὲν τὸ δυτικώτερον μέρος αὐτῶν ἡ Φραγγία, πρὸς δὲ τὸ βορειώτερον οἱ Πατζινακίται, καὶ πρὸς τὸ μεσημβριῶν μέρος ἡ μεγάλη Μοραβία ἣτοι ἡ χώρα τοῦ Σφενδοπλόκου, ἣτις καὶ παντελῶς ἠφανίσθη παρὰ τῶν τοιούτων Τούρκων καὶ παρ' αὐτῶν κατεσχέθη· οἱ δὲ Χρωβάτοι πρὸς τὰ ὄρη τοῖς Τούρκοις παράκεινται. "Οτι δύνανται καὶ οἱ Πατζινακίται τοῖς Τούρκοις ἐπιτίθεσθαι καὶ μεγάλως πραιοῦν καὶ παραβλάπτειν αὐτούς.

<sup>2)</sup> Numele acestor râuri le cetim așa cum le-a pronunțat și le-ar pronunța și astăzi un Grec. Ultimul reda sau un ț, sau un č; la primele trei — afară de *Τούτης*, care de sigur e Tut, oricare i-ar fi fost pronunțarea genuină — desinențele — *ης* și — *ός*, caracteristice grecești, întăresc părerea că toate trei numele se termină în ș: Timiș, Moriș, Criș. Cf. Drăganu, *o. c.*, p. 244 sqq., 496 sqq. și 313 sqq. o completă bibliografie și o discuție filologică a numelor. Forma *Τιβίσιοις* se regăsește încă la Herodot, IV, 149, de care de sigur nu poate fi despărțită *Τιμήσης* al lui Constantin Porfirogenitul; tot la Herodot, IV, 49 întâlnim *Μάρις*. Forma cea mai veche atestată a celui de-al treilea nume este *Grisia*, la Jordanes, *De origine actibusque Getarum*, XXII, 113 în secolul al VI-lea, iar cea mai veche atestare documentară după venirea Ungurilor e dela 1075 « *fluvium crys* ».

<sup>3)</sup> *De adm. imp.* (Bonn), f. 173—174: οἱ δὲ Τούρκοι παρὰ τῶν Πατζινακίων διωχθέντες ἤλθον καὶ κατεσκήνωσαν εἰς τὴν γῆν εἰς ἣν νῦν οἰκοῦσιν. Ἐν αὐτῇ δὲ τῷ τότῳ παλαιά τινα ἔστι γνωρίσματα καὶ πρῶτον μὲν ἔστιν ἡ τοῦ βα-

Din aceste știri ne interesează hotarul răsăritean al «Turciei». Tocmai în privința aceasta, însă, s'ar părea că există o lacună <sup>1)</sup>. Anume, Constantin fixează foarte amănunțit granița dintre teritoriul Ungurilor și acela al Bulgarilor la Dunăre, începând la podul lui Traian, în locul, în care cu o mică diferență — punctul Vârciorova, la Porțile de Fier — avea să se așeze veacuri de-a-rândul granița ungurească și suind cursul acestui fluviu peste Belgrad la Sirmiu, adică la Sava; și tot în același capitol (40) mai declară că spre răsărit Bulgarii sunt despărțiți de «Turci» prin Dunăre <sup>2)</sup>. În celălalt ca-

*σιλέως Τραπεζοῦ γέφυρα κατὰ τὴν τῆς Τουρκίας ἀρχήν, ἔπειτα δὲ καὶ Βελάγραδα ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν τῆς αὐτῆς γεφύρας, ἐν ᾗ καὶ ὁ πύργος ἐστὶ τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως· καὶ πάλιν κατὰ τὴν τοῦ ποταμοῦ ἐκδρομὴν ἐστὶ τὸ Σέρμιον ἐκεῖνο τὸ λεγόμενον, ἀπὸ τῆς Βελεγράδας ὁδὸν ἔχον ἡμερῶν δύο, καὶ ἀπὸ τῶν ἐκεῖσε ἡ μεγάλη Μοραβία ἡ ἀβάπτιστος, ἣν καὶ ἐξήλειψαν οἱ Τούρκοι, ἧς ἦρχε τὸ πρότερον ὁ Σφενδοπλόκος· ταῦτα μὲν τὰ κατὰ τὸν Ἰστρον ποταμὸν γνωρίσματα τε καὶ ἐπωνυμίας· τὰ δὲ ἀνώτερα τούτων, ἐν ᾗ ἐστὶν ἡ πᾶσα τῆς Τουρκίας κατασκήνωσις, ἀρτίως ὀνομάζουσι κατὰ τὰς τῶν ἐκεῖσε ῥεόντων ποταμῶν ἐπωνυμίας· οἱ δὲ ποταμοὶ εἰν οὗτοι, ποταμὸς πρῶτος ὁ Τιμήσης, ποταμὸς δεύτερος Τούτης, ποταμὸς τρίτος ὁ Μορίσης, τέταρτος ὁ Κρίσος, καὶ πάλιν ἕτερος ποταμὸς ἡ Τίτζα· πληθαίνει δὲ τοῖς Τούρκοις πρὸς μὲν τὸ ἀνατολικὸν μέρος οἱ Βούλγαροι, ἐν ᾗ διαχωρίζει αὐτοὺς ὁ Ἰστρος· ὁ καὶ Δανούβιος λεγόμενος ποταμὸς, πρὸς δὲ τὸ βόρειον οἱ Πατζινάκιται, πρὸς δὲ τὸ δυτικώτερον οἱ Φράγγοι, πρὸς δὲ τὸ μεσημβρινὸν οἱ Χρῶβατοι. Οἱ ἐπιτελεῖται αὐτῶν ὁ ποταμὸς ὁ Ἰστρος.* O ediție critică a acestei foarte importante opere geografice nu există; o ediție mai nouă întrebunțând mai multe manuscrise a capitolelor privitoare la Unguri a dat-o Marczali în *A Magyar Honfoglalás Kútfejei*.

<sup>1)</sup> J. B. Bury, o. c., p. 564 observă: « In A (cap. 13) the omission of the « eastern » frontier has no significance (perhaps it is due to a copyist's parablepsia), but the designation of the « southern » boundary as Great Moravia is highly significant ». El explică acest lucru prin epoca informației: Bizantinii, și pe urmă și Constantin Porfirogenitul, au primit această știre în « the period 898—906 A. D., during which the Magyars were in possession of Eastern Hungary (between the Danube and Siebenbürgen) and had not yet taken Pannonia ». În acest răstimp de sigur nici frontiera din spre Bulgari nu era la locul indicat în capitolul 40.

<sup>2)</sup> Xenopol, *TR.*, p. 73—74 înțelege « la răsărit » (πρὸς μὲν τὸ ἀνατολικὸν μέρος; [οἱ Βούλγαροι]) în sensul absolut. Onciul, o. c., p. 328—329 găsește acolo doi termeni: 1) Dunărea și 2) « la răsărit » absolut luat; iar acel « la răsărit » crede că trebuie să fie porțiunea Milanovaț-Orșova Nouă, unde Dunărea curge vreo 40 de km. spre Nord (*recte*: Nord-Est). Însă explicația e alta; v. mai jos, p. 495.

pitul (13) hotarul răsăritean n'a fost dat. Însă în ambele capitole Pecenegii sunt arătați ca vecini ai Ungurilor *la nord* (la cap. 13: πρὸς δὲ τὸ βορειότερον οἱ Πατζινάται; iar la cap. 40 πρὸς δὲ τὸ βόρειον οἱ Πατζινάται). Granița dinspre Bulgaria este veridică: numai prin Dunăre erau despărțiți Ungurii de Bulgari, care pe atunci stăpâneau și Serbia propriu zisă. Însă Pecenegii nu erau și nici n'au fost niciodată la nordul Ungurilor. Pecenegii erau realmente la răsăritul Ungurilor; și anume la răsărit de linia munților ardelenești care coboară pierzându-se în câmpia Crișurilor, a Murășului inferior și a Timișului, în câmpia în care nomazii fino-ugrici își puteau încura caii ca orice altă hoardă nedeslipită de stepă. O linie cu direcția nord-sud, — afară de sudul Banatului, unde Ungurii stăpâneau pe la 950 regiunea Orșovei <sup>1)</sup>, trebuie imaginată și ca hotar răsăritean al Avarilor, căci dintre râurile Ravennatului date ca ale Daciei prime și secunde *ubi modo Uni qui et Avari inhabitant* (în secolul VII), 4 sunt perfect identificabile cu 4 ale lui Constantin Porfirogenitul <sup>2)</sup>. Deci Ungurii se întinseseră pe la jumătatea secolului al X-lea în spre răsăritul Tisei numai până la linia munților ardelenești.

Căutându-i acum pe Pecenegi, îi găsim, tot după același autor între Don și Siret (*Σέρετος*) <sup>3)</sup>. În cap. 37 sunt înșirate cele opt « theme » ale Pecenegilor, cu opt principii <sup>4)</sup>. Dintre acestea, patru sunt dincoace de Nipru « înspre apus și nord; căci thema Giazii-

<sup>1)</sup> Considerând că ambasada « clericului » Gabriel a avut loc pe timpul împăratului Romanos Lekapenos și anume între 943—944 — cum a dovedit Géza Fehér, *Ungarns Gebietsgrenzen in der Mitte des 10. Jahrhunderts. Nach dem De administrando imperio des Konstantinos Porphyrogenetos*, în *UȝB.*, II (1922), p. 46, împingerea hotarelor în spre Sud-Est a avut loc între 906 și această dată, în orice caz pe la 950 ele erau în regiunea Porților de Fier. De altfel Anonymus, cap. XLIV, ed. cit. pune cucerirea lui « castrum Vrsova » (Orșova) în primii ani ai așezării Ungurilor în Pannonia.

<sup>2)</sup> Ravennat: Tisia, Tibisia, Drica, Marisia, Arine, Gilpit, Gresia.

<sup>3)</sup> În cap. 42, la p. 179, unde dă un itinerariu pe coastele Mării Negre, mai spune *ἡ δὲ Πατζινάκία πᾶσαν τὴν γῆν τῆς τε Ῥωσίας καὶ Βοσπόρου κατακρατεῖ καὶ μέχρ' ἑξαώστος καὶ ἕως τὸ Σαράτ Βουράτ καὶ τῶν ἄ' μερῶν*. Aceste două râuri sunt de sigur Siretul și Prutul, indicând aici iarăși limita apuseană.

<sup>4)</sup> Pg. 165: *εἶχον ἀρχοντας εἰς μὲν τὸ θέμα Ἡγετὴν τὸν Μαῖτζαν, εἰς δὲ τὸ Τζοῦρ τὸν Κουέλ, εἰς δὲ τὸ Γύλα τὸν Κουρκοῦταν, εἰς δὲ τὸ Κουλπέτη τὸν Ἰπαδὸν, εἰς δὲ τὸ Χαρσβόη τὸν Καῖδοῦμ, εἰς δὲ τὸ θέμα Ταλμάτ τὸν Κώσταν, εἰς δὲ τὸ Χοπὸν τὸν Γιαζή, εἰς δὲ τὸ θέμα Τζοπόν τὸν Βατάρ.*

«chopon este vecină cu Bulgaria, thema Gyla inferioară e în apropierea Turciei (= Ungariei), thema Charoboi e lângă Rusia, iar «thema Iabdiertim se hotărâncește cu ținuturile tributare Rusiei, «cu Ultinii, Dervleninii, Lenzeninii și cu ceilalți Slavi »<sup>1</sup>). Spre sfârșitul aceluiași capitol, apoi, arată că o parte dintre Pecenegi se numeau *Κάγγαρ*, însă nu toți, ci numai populația a trei theme, a lui *Ἰαβδιερτι*, a lui *Κονατζιτζούρ* și a lui *Χαβουξίγγυλα*, cei mai viteji și mai nobili decât toți, căci aceasta însemnează cuvântul *Κάγγαρ*<sup>2</sup>).

<sup>1</sup> P. 166: *πρὸς τὰ δυτικώτερα καὶ ἀρκτικώτερα μέρη τουτέστι τὸ θέμα Γιαχιχοπὸν πλησιάζει τῇ Βουλγαρίᾳ, τὸ δὲ θέμα τοῦ κάτω Γύλα πλησιάζει τῇ Τουρκίᾳ, δὲ τὸ θέμα Χαροβὴ πλησιάζει τῇ Ῥωσίᾳ, τὸ δὲ θέμα Ἰαβδιερτιμ πλησιάζει τοῖς ὑποφόροις χώραις τῆς Ῥωσίας, τοῖς τε Οὐλτίνοις καὶ Δερβλενίνοις καὶ Λενζένινοις καὶ τοῖς λοιποῖς Σκλάβοις.*

<sup>2</sup> In cap. 38, p. 169, arată motivele pentru care acești Pecenegi care i-au învins pe Unguri și i-au alungat din locurile pe care le-au ocupat pe urmă ei erau numiți astfel: *οἱ δὲ Πατζινακῖται οἱ πρότερον Κάγγαρ ἐπονομαζόμενοι (τοῦτο γὰρ τὸ Κάγγαρ ὄνομα ἐπ' εὐγενείᾳ καὶ ἀνδρίᾳ ἐλέγετο παρ' αὐτοῖς)* bătuți de Chazari, fug peste Unguri, pe care îi bat, din care o parte *Σαβαρτοιδόσφαλοι* numiți — fug în spre răsărit; cf. A. Decei, *o. c.*, p. 13. In ceea ce privește lămurirea acestor nume pe cale filologică — spre a se putea determina ceva și relativ la situația lor geografică — s'au făcut următoarele încercări: Încă Schlözer, *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Halle, 1774, vol. II, p. 247 pe *Ἡρτιμ* l-a apropiat de «Erdély». Însă Szabó Károly, *Biborbán született Konstantin császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve* (în: *Magyar Akadémiai Értesítő. A philosophiai, törvény-és történettudományi osztályok közlönye*, I köt). Pest, 1860, p. 102 observă foarte just că «a besenyő Értém tartományt a Dnieper és mármarosí havasok közé, a Szeret, Prúth, Dnieszter és Bug folyók felső vidékére kell helyeznünk, és hogy az Erdéllyel éppen nem azonosíthatjuk», Tot Szabó îl explică pe *Χαβουξίγγυλα* «*Ἡασι Gyula*. Ezen tartomány magyar nyelvből megfejthető neve mely a moldvai Gyula (mai Dzsulest [Giulești, la sud de Baia]) vidékére igen helyesen alkalmazható». Greșit aici e numai explicarea numelui peceneg al provinciei din ungurește — așa cum explică și pe *Κάγγαρ* din Csángó, Ciangăi — căci localizare geografică e foarte verosimilă. Jos. Markwart, *Kultur und sprachgeschichtliche Analekten*, UJB., IX (1929), p. 68—103 îl explică astfel: «der am Madjarenland angrenzende Bezirk *Χαβουξίγγυλα* d. i. türk. *qapıgçy jula* 'der Torhüter' (Marzpän, Markgraf) Julia». Tot Markwart mai emite o ipoteză, și mai îndrăzneată, care se infirmă pe urmă: privitor la *τὸ θέμα τοῦ κάτω Γύλα* «aber von einem oberen Γύλα ist nichts bekannt. Der Name ist augenscheinlich verdorben. Der Häuptling dieser Horde zur Zeit des Auszuges hiess *Κονγκούταν* (Akk.). Also τοῦ κάτω < <ον [α] <ατα?». Însă



Toți aceștia de pe urmă au ocupat locurile Ungurilor. Prin urmare, în afară de cele trei triburi, care desigur băciuiau împrejurul Siretului, Prutului și Nistrului, de sus și de jos, tribul Gyla era învecinat cu Ungaria, fiind totuși între cei doi termeni cale de patru zile (cam vreo 200—250 de Km.) <sup>1)</sup>: ἀπὸ δὲ Τουρκίας ὁδὸν ἡμερῶν τεσσάρων <sup>2)</sup>. Imaginându-ni-i pe Unguri în câmpia ungară, întinzându-se înspre răsărit până la linia munților ardeleni către cursul superior al Tisei, locul în care această distanță poate fi măsurată între ei și Pecenegi cu toată verosimilitatea trebuie căutat aproximativ între valea Lăpușului și valea Moldovei <sup>3)</sup>. Că Pecenegii nu

Korkut sau Korkud este un nume foarte frecvent printre Turci. Ultima încercare de tâlmăcire a acestor nume pecenege a făcut-o J. Németh, *Die petschenegischen Stammesnamen*, UȚB., X (1930), p. 27—34 — unde reia aceleași idei ca în *Zur Kenntniss der Petschenegen*, în *Kőrösi Csoma-Archivum*, I (1922), p. 219—225 — arătând că partea a doua a numelui este « ein türkischer Würdenname » sau alt nume, iar partea primă « ein Farbennamen », desemnându-se tribul prin culoarea cailor pe care îi poseda tribul respectiv; obiceiul turcesc dovedit și prin analele chinezești, de ex. *Bogo* — ταλματς > « der Stamm des Dolmetschers, mit grauen Rossen ». Deși, dela prima examinare, această interpretare pare foarte artificială și arbitrară, Németh reușește să-i facă pe toți să intre în același calapod. Astfel el înlătură ipotezele lui Markwart, propunând pentru *Χαβουζιν* un turcesc *kabuk-şyn* 'baumrindefarbig'; așa dar « der Stamm des Jula, mit baumrindefarbigen Rossen ». Alte explicații ale numelor nu există, până acum. Totuși, după cele expuse, n'avem motiv să ne îndoim de τὸ θέμα τοῦ κάτω Γύλα care de sigur presupune și un Γύλα superior, în părțile de sus, care s'ar putea foarte bine să fie redat prin acel *Χαβουζιγγυλά* unde termenul prim ascunde un neidentificat încă « superior », dacă nu cumva însuși Γύλα « inferiorul » mai avea un alt apelativ, netransmis de Constantin Porfirogenitul.

<sup>1)</sup> O zi de mers trebuie socotită 40—50 km. Ca termen de comparație, pentru fixarea distanței de aproximativ 200 de km., cf. *De adm. imp.*, p. 173: *Τραιανὸς γέφυρα... ἔπειτα δὲ καὶ Βελάγραδα ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν τῆς αὐτῆς γεφύρας* și mai cu seamă *ibid.*, p. 177 ἀπὸ Θεσσαλονίκης; μέχρι τοῦ ποταμοῦ Δανούβεως, ἐν ᾧ τὸ κάστρον ἐστὶ τὸ Βελέγραδα ἐπονομαζόμενον, ἔστιν ὁδὸς ἡμερῶν ὀκτώ, εἰ καὶ μὴ διὰ τάχους τις ἄλλα μετὰ ἀναπαύσεως πορεύεται. Dela podul lui Traian, dela Turnu-Severin, până la Belgrad sunt, pe Dunăre, exact 241 km; iar dela Belgrad până la Salonic, pe valea Moravei și a Vardarului, aproximativ 500 km.

<sup>2)</sup> *De adm. imp.*, p. 166: ἀπὸ Πατζιακία δὲ ἡ Πατζιακία ἐκ μὲν Οὐζίνης καὶ Χαζαρίας ὁδὸν ἡμερῶν πέντε... ἀπὸ δὲ Τουρκίας ὁδὸν ἡμερῶν τεσσάρων, ἀπὸ δὲ Βουλγαρίας ὁδὸν ἡμέρας ἑμιον.

<sup>3)</sup> S'au propus mai multe locuri pentru aceste « patru zile de mers ». Astfel, Julius Jung, *Contribuțiune la istoria trecătorilor Transilvaniei* (trad. Biron, extras

se icuiră pe la 950 prea adânc în câmpia munteană o dovedesc tot datele autorului lui *De administrando imperio*: în capitolul 42, după ce mai arată odată că Ungurii locuiesc la nord de Dunăre *εις την της Μοραβίας γῆν*, precum și la nord de Sava, «Pecenegia» începe numai în regiunea din stânga Dunării la Silistra *ἀπὸ δὲ κάτωθεν τῶν μερῶν Δανούβεως ποταμοῦ της Δίστρας ἀντίπερα ἡ Παϊζινακία παρέρχεται, καὶ κατακρατεῖ ἡ κατοικία αὐτῶν μέχρι τοῦ Σάραελ*<sup>1)</sup> pe Don. Mai târziu Pecenegii s'au întins — cel puțin în raidurile lor — până în fundurile Olteniei, însă, pe baza informațiilor lui Constantin Porfirogenitul, ca graniță apuseană a acestui nou popor de stepă se poate fixa *grosso-modo* o linie nord-sud pe Siret în jos prin Bărăgan până în fața Silistrei, pe țărmul stâng al Dunării.

Astfel, conform informațiilor avute de împăratul bizantin, Pecenegii se învecinau cu Ungurii la nord, iar Bulgarii la răsărit. Punc-

din «Convorbiri Literare» a. XXVII), București, 1895, p. 29, crede că după izgonirea Ungurilor din Etelköz, stăpânind până la Silistra, Pecenegii stăpâneau probabil și asupra Transilvaniei. Márki Sándor, *Európa a magyarok honfoglalása idejében*, Budapest, 1897, p. 24, recunoscând cu bună dreptate că nu poate fi vorba de un «stat» peceneg, ci numai de o dominație, e de părere că «Pecenegia» cuprindea Podolia de sud-est, Basarabia și România dinainte de războiu; apoi, cu o viziune destul de clară, afirmă următoarele, p. 25: «A hatalmas Duna balpartja, még jóformán lakatlan volt, mert ha elkalandoztak is odáig a besenyők, állandobban csak a magyar honfoglalás után, 914-ben telepedtek meg ottan. Valószínű, hogy a besenyők a mai székelyek földjére is elkóboroltak. A Kárpátok közt való lakást egészben véve nem kedvelhette a lovas nép; a hegyvidéket, különösen az Aluta (Olt) mellékét, inkább a vlach pásztoroknak engedte át». Provincia *Γούλα*, vecină cu Ungaria «*ugy látszik, a mai Erdély s a Pruth közt terjedt el; Kharovoé (alkalmasint a Pruthtól a Bugig)*»; la p. 26 provincia *Γούλα* o așează în munții Moldovei și în regiunea Harghitei. Românii (Vlachi) se întindeau pe atunci, după Márki, p. 27, până în regiunea Făgărașului. Pauler, *MNTSz.-Istvánig*, p. 159 crede că Pecenegii erau departe patru zile de Unguri între Târgu-Murăș și Siret, fără a fi dovedit cu nicio mărturie că Ungurii pe la 950 stăpâneau în răsărit până pe la izvoarele Murășului. Karácsonyi János, *Erdély és Szent-László*, în *Erdélyi Múzeum*, XXXII, uj f. X (1915), p. 28 «*az a 4 napi járóföld, a mely Magyar — és Besenyő ország közt eterült, csakis Erdély és Krassószerénymegye lehetett*», fiind convins că Muntenia era a Pecenegilor. Prin dealurile Moldovei îi așează C. A. Macartney, *The Pechenegs in The Slavonic Review*, VIII (1929-30), p. 344; cele patru triburi *Κάρραγ* — pe care-l derivă dela *qan* «chariot» — «*would drive their herds up into the hills of Moldavia during the Summer heats*».

<sup>1)</sup> *Ibid.*, p. 177.

tele cardinale indicate de el trebuie mutate înspre dreapta cel puțin cu un sfert de cadran: Pecenegii dela nord ajung astfel la nord-est sau și mai istoric, la est, iar Bulgarii dela est, ajung acolo unde de fapt erau: la sud-estul Ungurilor, despărțiți prin Dunăre. Oricare ar fi explicația acestei aparente anomalii <sup>1)</sup> — care se regăsește de altfel la mai mulți autori contemporani <sup>2)</sup> — înțelegându-se prin « răsărit » mai curând sud-estul, este sigur că rămânea între teritoriile stăpânite efectiv, sau mai bine zis, locuite de « Turci », de Pe-

---

<sup>1)</sup> Bury, *The treatise*, cit., p. 564 recunoaște « an error in orientation of about half a quadrant. We have the Bulgarians to the s. e., the Patzinaks to the n. e., the Franks to w. and n. w., the Croats to the s. w. ». In cazul acesta frontiera răsăriteană nu este omisă ci este indicată pur și simplu de cursurile inferioare, în câmpia pannonică, ale râurilor Timiș, Beghei (?), Murăș și Criș. Géza Fehér o. c., p. 67 sqq. admite și întărește această explicație a lui Bury: « Die zwei Daten des c. 13 *πρὸς μὲν τὸ δυτικώτερον μέρος αὐτῶν ἢ Φραγγία, πρὸς δὲ τὸ βορειότερον οἱ Πατζινάκται* übernimmt K. ohne Besinnen in sein c. 40... Er weiss auch wo Bulgarien mit Turkien benachbart ist, weiter unten bezeichnet er es auch genau, aber nachdem er im c. 13 Patzinakien im Norden, Franken im Westen verband, Kroatien ihm im Süden bekannt war, so konnte er Bulgarien nur nach Osten versetzen », căci direcțiile cardinale secundare nu erau întrebuițate pe timpul său; de ex. Σεργίλλα, p. 14, se mărginește la apus cu Croația, iar la sud cu Bulgaria! Fehér lămurește în felul acesta menționarea Pecenegilor la nordul Ungurilor: « Bekannt ist dass die Pečenegen ostnordöstlich angrenzten, dass sie in der Grenzbeschreibung des Gesandten *πρὸς τὸ βορειότερον* verlegt wurden. Das rührt einmal daher, dass K. die *Πατζινάκται* von Ungarn aus betrachtete, das damals also kleiner war als später, hauptsächlich aber daher, dass sie auf der grossen südrussischen Tiefebene wohnenden Völker bei den Byzantinern *τὰ ἔθνη τῶν βορείων καὶ Σκυθικῶν* genannt werden »; cf. *De adm. imp.*, p. 81, 82, 86, și mai ales p. 166, unde Pecenegii sunt *πρὸς τὰ ἀνατολικώτερα καὶ βορειότερα ἀποβλες πόντα*. In evul mediu granițele erau uneori relativ, alteori absolut indicate.

<sup>2)</sup> Fehér, *ibid.*, p. 68—69, arată urme de « Achtel-Kreis-Verschiebung » încă la Grecii vechi. In civilizația răsăritului — de unde au venit Ungurii — sunt probe neîndoelnice despre această optică geografică: Ouseley, *Travels in various countries of the East*, vol. I, London, 1819, planșa VIII, publică o hartă persană din secolul al XIII-lea, în care nordul îl găsim la nord-est, estul la sud-est, sudul la sud-vest, etc. Și Alfred cel Mare are această orientare (cf. *Angl. s.*, p. 44). In *Imago Mundi* a lui Honoriu, preot din Autun, în secolul al XII-lea, în *MGH.*, *SS.*, X, p. 132 răsăritul este *sud-est*: « A Danubium, immo circa Danubium versus oriente usque ad mediterraneum mare est Messia, a proventu messium dicta. Deinde Pannonia inferior et Vlgaria ».

cenegi și de Bulgari un teritoriu foarte întins, în părțile în care îi găsim mai târziu pomeniți pe Români. Teritoriul acesta și pentru Constantin Porfirogenitul — care are știri destul de amănunțite asupra sud-estului Europei în secolul al X-lea — este o *andzanot' erkir*, « țară necunoscută »: nicio indicație răspicată nu ne dă asupra lui, lăsându-l să fie hărțuit în domeniul ipotezelor. Ceea ce este însă absolut sigur e că imperialul istoric nu poate fi invocat ca o mărturie despre stăpânirea Ardealului și a Munteniei de către Unguri sau de către Bulgari <sup>1)</sup>; asupra ținuturilor muntoase dela nordul Dunării de jos — ca, de altfel, și asupra Românilor din peninsula balcanică — el n'a putut obține nicio știre și nici nu ne transmite prin urmare nimic.

Intinderea Bulgarilor înainte de așezarea Ungurilor în aceste părți s'ar părea că se confirmă prin știrile cronicilor ungurești. Aproape toate pomenesc în regiunea Tisei și în sud-estul fostei Ungarii o dominație bulgară, înainte de pătrunderea lui Arpad în pusta panonică.

Astfel așa zisul *Anonymus* — care pare că își pierde anonimatul în urma studiilor mai recente ale învățaților unguri, putând fi numit *P(etrus) dictus magister... Bele regis Hungariae notarius* <sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> Pič, o. c., p. 79, fără să cunoască adevărata cauză a modificării coordonatelor geografice observă: « Aus dieser Schilderung des Const. Porph. geht hervor, das die heutige Walachei nebst Transilvanien, also ein Gebiet von mehr als 100.000 Klm weder den Ungarn noch den Petschenegen gehörte; und da nach demselben Berichterstatt Bulgarien auch im Osten des ungarischen Reiches sich ausbreitete, so kann dieses, östlich von den ungarischen Wohnsitzen sich ausbreitende Bulgarien nur auf diese Gebiet der heutigen Walachei und Transilvaniens gedeutet haben ».

<sup>2)</sup> Jakubovich Elek, *P. mester. Adalékok az Anonymus-kérdéshez*, (în *Emlék-könyv Dr. Gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére*), Budapest, 1925, p. 169—213: pe timpul regelui Bela II (1131—1141); cf. și studiul publicat în *Magyar Nyelv*, XXI (1925), unde îl pune pe timpul regelui Bela III (1173—1196), numindu-l însă *P(etrus)*, fost « regalis notarius » la 1177 și episcop « ultrasilvan » la 1181, cu care îl identificase înainte și Sebestyén Gy., *Ki volt Anonymus?*, Budapest, 1879. Un studiu comprehensiv asupra discuțiilor « anonimize », cf. la A. Eckhardt. *L'énigme du plus ancien historien hongrois*, în *REH.*, III (1925). Hóman Bálint, în *A Szent-Lászlókor Gesta Ungarorum és XII—XIII századi leszármazói*, Budapest, 1925, stabilește că toate cronicile ungurești din sec. XII—XIII—XIV, așa dar și *Anonymus*, derivă din *Gesta Ungarorum* de pe la 1091.

chiar dacă sunt neautentice numele eroilor și epoca cuceririi, faptele rămânând însă — povestește cum Ungurii, intrând în Pannonia, dau acolo peste « Salanus », domnind ca descendent din chaghanii bulgari: « mortuo Athjla rege, *magnus Keanus* [= marele chan, prin urmare *chaganul*] *preavus ducjs Salanj dux de Bulgaria egressus, auxilio et consilio imperatorum Grecorum* preocupaverat terram illam. Qualiter etiam ipsi Sclauī de terra conductu (sic!) fuerunt ad confinium Ruthenorum » <sup>1)</sup>. Strămoșul lui « Salanus » deci, acel *magnus Keanus*, dacă încercăm să fixăm cronologic epoca în care « a ieșit din Bulgaria », a trăit cam pe timpul lui Krum, pe la începutul sec. IX; în chipul acesta, cronicile ungurești confirmă știrile bizantine. Situația acestui chanat rezultă clar din vorbele lui Arpad: « Athila [iar acum « Salanus »] habuerit *terram, que iacet inter Danubium et Thysciam usque ad confinium Bulgarorum* » în spre sud, desigur <sup>2)</sup>. Când îl înving Ungurii pe « Salanus », acesta era « *cum adiutorio Grecorum et Bulgarorum* egressus de Tetel » <sup>3)</sup>, și se refugiază « pro salute uite *Albam Bulgariae* », care e Belgradul sârbesc, ungurește Nándorfehérvár. Faptul că *Anonymus* vorbește, pentru epoca cuceririi țării, despre Bulgari și Greci se explică ușor ca o inadvertență care i-a putut scăpa unuia care trăia în sec. XII, într'un timp deci în care primul imperiu bulgar (679—1018), sfârșit, era o amintire istorică, iar « Bulgaria » se afla iarăși sub stăpânirea împăraților grecești dela Constantinopol. Pe aceștia îi cunoșteau foarte bine Ungurii, luptându-se cu ei și primindu-și o parte din coroana regală dela ei. Bulgarii, însă, existau, cu toate acestea, și reminiscențele puterii lor durau încă în sec. XII; și astfel alăturarea lor la Greci nu apare decât ca un fapt foarte natural <sup>4)</sup>. La începutul secolului

<sup>1)</sup> Ed. Fejérpataky, p. 17.

<sup>2)</sup> *Id.*, p. 19.

<sup>3)</sup> *Id.*, p. 35. Aceeași inadvertență, când zice că « Salanus » « misit legatos suos ad imperatorem Grecorum et ducem Bulgarorum ut sibi auxilium darent causa pugna contra Arpad ducem Hungarorum ».

<sup>4)</sup> La fel concepe lucrurile și Odo de Degoilo, în *Liber de via Sancti Sepulchri a Ludovico VII* [1137—1189] *Francorum rege suscepta*, l. c.: « *intravimus Bogariam, terram Grecorum* ». De altfel regele Alfred I, în însemnările lui geografice ap. Schafarik, cit., spune despre Dunăre (Donua), că izvorând din aceeași regiune ca și Rinul, « curge spre urmă spre răsărit, la Nord de Grecia (*Crecalande*) în Marea Mediterană (*Vendelsae*) », — și Alfred I scria la sfârșitul sec. IX-lea!

al X-lea, însă, erau numai Bulgarii din dreapta Dunării aceia cari puteau fi luați în considerare. « Bulgarii » acum, însă nu erau altceva decât Slavi; în sens general: Slavi sudici. Un chanaat asemănător era și al lui « Menumorut » <sup>1)</sup>, care stăpânea în « castrum Byhor » <sup>2)</sup>, și care îi răspunse lui Arpad « per proprios legatos *bulgarico corde superbe* » <sup>3)</sup>, iar în fața pericolului maghiar se gândise să se refugieze la sudul Dunării: « Et ipse Menumorut dux eorum [mai sus: « totum populum a fluvio Zomus usque ad Crisium »] magis preparabat uias suas in Greciam [înțelege: în Bulgaria] eundi, quam contra eos ueniendi » <sup>4)</sup>. Un alt ducat, tot în funcție de Bulgari, întâlnesc Ungurii — după același izvor — în Banat: « Terram uero, que est a fluuiio Mors usque ad castrum Vrschia [Orșova] preoccupauisset quidam dux nomine Glad de Bundyn [Vidin] castro egressus adiutorio Cumanorum <sup>5)</sup> ex cuius progenie Ohtum fuit natus » Ungurii « cum uellent transire amnem Temes, uenit obuiam eis Glad, a cuius progenie Ohtum descendit, dux illius patrie, cum magno exercitu equitum et peditum adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum » <sup>6)</sup>. Totuși și el este învins și în lupta cu Ungurii « mortui sunt duo duces Cumanorum et tres kenezy Bulgarorum » <sup>7)</sup>.

În afară de acești chani, dependenți de chaghanul — pe urmă « țar » — din dreapta Dunării, situabili între Dunăre și Tisa, în câmpia Banatului și în regiunea celor trei Crișuri, *Anonymus* mai pomeneste un « duce »: pe « Gelou ». Ducatul acestuia, așezat în nord-vestul Ardealului și populat cu Români și Slavi (« Blasij et Sclaui »), spre deosebire de celelalte formații de state, pe care le pune în legătură cu Bulgarii, Notarul regelui Bela prin niciun cuvânt sau aluzie nu

<sup>1)</sup> Asupra lui « Menumorut » cf. Drăganu, *o. c.*, p. 280 sq.

<sup>2)</sup> Ed. Fejérpataky, p. 23.

<sup>3)</sup> *Ibid.*, p. 45.

<sup>4)</sup> *Ibid.*, p. 28.

<sup>5)</sup> « Cumanii » aceștia ai lui *Anonymus* sunt de sigur Pecenegii, care erau de același neam și aceeași limbă cu ei, apărând însă mai de vreme; cf. Pesty Fr., *A szörényi bánság*, cit., I, p. 12. Cumanii adevărați ajung abia în secolul al XI-lea în contact cu Ungurii.

<sup>6)</sup> *Ibid.*, p. 39.

<sup>7)</sup> *Ibid.*, acești « kenezy » ai Bulgarilor — pomeniți mai sus alături de Români, cu greu se poate admite că au fost « principii » bulgari (3 ?); au fost mai curând cnezi din ducatul lui Glad, cu atribuții de cnezi români.

lasă să se vadă că ar atârna de cineva. Dimpotrivă, el e independent în acea parte a Ardealului, — căci restul Ardealului, partea cea mai mare a lui, nu îi este deloc cunoscută. Ungurii supun și această parte nord-vestică a Ardealului <sup>1)</sup>).

Ultima știre care poate fi luată în considerare sub acest raport, este aceea referitoare la «Kean», altul decât înaltașul lui «Salanus». Ea nu se găsește la *Anonymus*, ci numai în cronicile ungurești din secolele XIII—XV, derivate din cronica lui Kézai <sup>2)</sup>, care o redă în felul următor: «...rex Stephanus... Julia auunculo suo cum uxore et duobus filiis de septem castris in Hungariam adducto, et adiuncto septem castra Pannonie, *post hec* cum Kean *Bulgarorum duce et Sclavorum* preliatus est. Quo devicto de ipsius thesauro Beate virginis ecclediam de Alba [= Székesfehérvár] ditare non omisit » <sup>3)</sup>. Acest chan al Bulgarilor și al

<sup>1)</sup> Ed. Fejérpataky, p. 26—27.

<sup>2)</sup> Cf. Hóman, *A Szent Lászlókor Gesta Ungarorum*, cit., *passim*.

<sup>3)</sup> *Magistri Simonis de Keza Gesta Hungarorum* (ap. M. Florianus, *Historiae Hungaricae Fontes Domestici. Pars Prima: Scriptores*, vol. II, Quinque-Ecclesiis, 1883), p. 77—78. Celelalte cronici redau astfel aceste evenimente — după Ștefan cel Sfânt și-l supune pe Gyula:

a) *Chronicon Pictum Vindobonense* (a. 1358), cap. XXXVIII: « *Tercium bellum sancti regi Stephani contra Kean ducem* » (ap. Florianus, I, p. 141): « *Post hec movit exercitum super Kean ducem bulgarorum et sclavorum, que gentes loca naturali situ munitissima inhabitant. Unde etiam multis laboribus et bellicis sudoribus predictum ducem vix tandem devicit et occidit, et inestimabilem copiam thesaurorum, et precipue in auro et gemmis ac pretiosis lapidibus accepit, et locavit ibi unum proauum suum nomine Zoltan, qui postea hereditavit illas partes transiluanas, et ideo vulgariter sic dici solet: Erdeelui Zoltan. Erat enim ille antiquissimus, qui vixerat usque tempora sancti regis et, ideo voluit ipsum esse super gentes opulentas. [Face biserica dela Székesfehérvár; descrie odorele; apoi]: Et quia pecunia illius Gyule fuit male acquisita, ideo ipsa ecclesia frequenter est passa incendium »; cf. și cap. XXXIX.*

b) La fel *Chronicon Dubnicense* (a. 1479) cap. 63 (ap. Florianus, III, p. 44—45), cu deosebiri mici: *que gens loca naturali... partes transsiluanas et ideo vulgariter dici solet Erdeeli Zoltan.*

c) *Chronicon Posoniense*, cap. 35 (ap. Florianus, IV, p. 29—30): *Post hoc movit exercitum super ducem Kaan Wlgarorum et Sclavorum, quem devicit et occidit et locavit ibi proauum suum nomine Zoltan, et inestimabilem copiam thesaurorum eius, precipue in auro et gemmis ac preciosis lapidibus, accepit. Ex hac iteque gaza sanctus Stephanus Albensem basilicam, quam ipse fundauerat plurimum ditavit. Et quia pecunia illius Gule et Gan fuit male aquisita, ideo*

Slavilor a fost socotit de către mulți cercetători ca stăpân peste o parte oarecare a Ardealului sau, în orice caz, al unei regiuni dela nordul Dunării, întemeindu-se mai cu seamă pe ceea ce ne-au transmis două din cronicile citate, fără a ține seamă de faptul că cea mai veche (Kézai) nu lasă prin nici o aluzie să se înțeleagă că ar putea fi localizabil undeva acest chanaț în Transilvania<sup>1)</sup>. Cercetările mai noi, însă, par a dovedi că nu între munții Ardealului trebuie

ipsa ecclesia patitur incendio. Et etiam de thesauro dicti Kan fundavit ecclesiam in honore apostolorum Petri et Pauli in Sicambria.

Dintr'o simplă colacionare a acestor cronici se poate vedea că: a) « Kean » sau « Kan » se întâlnește în toate ca duce al Bulgarilor și al Slavilor; b) pasagiul — singurul valabil — care poate oferi posibilitatea unei identificări geografice a locului: « que gentes (sau: gens), loca naturali situ munitissima inhabitant » nu se găsește decât în două (a. 1358 și a. 1479), iar în cea mai veche, din care derivă ambele, nu există; c) descrierea amplă, a bogățiilor luate dela cel învins apare numai în cele derivate; d) Zoltan (asupra acestui nume arabo-turc: *sulțân*, cf. Melich J., *A honfoglaláskori Magyarország*, cit., p. 42 sqq.) nu apare și în cea mai veche, în Kézai; e) atributul de « Erdélyi » (Erdeelui, Erdeeli) nu i se dă acestuia decât în *Chron. Pictum Vindobonense* și în *Chronicon Dubnicense*, f.) numai în cronicile derivate mai clădește Ștefan cel Sfânt o biserică, a ss. Petru și Pavel, și în sfârșit g) *Chronicon Posoniense* spune că din banii lui Gyula și ai lui « Kan » (= « Gan », pe care, după un șir, iarăși îl scrie « Kan ») a făcut regele Ungariei biserica din Székesfehérvár.

<sup>1)</sup> Cf. C. C. Giurescu, *IR.*, I, p. 240: « în partea sud-estică a Ardealului ». Pauler Gy., *A magy. nemz. tört. az Árpád-házi kir. alatt*, I<sup>2</sup>, p. 398—399 îl identifică pe « Kean » cu « Ohtum » (Ajtony), ceea ce e greșit, căci acesta este ucis de « Csanád », nu de Ștefan cel Sfânt — însă observă foarte just că fraza din cronicile *Dubnicense* și *Vindobonense*: « et locavit ibi... Zoltan, qui... haereditavit illas partes transilvanas » se referă la « erdélyi Gyula » fiind întreruptă povestirea despre înfrângerea lui Gyula cu aceea a lui « Kean »; căci după ce se istorisește înfrângerea lui « Kean » se adaugă — reluându-se firul — « et quia pecunia illius Gyulae fuit male acquisita... ». Apoi Pauler, *ibid.*, notează: « Kean egyébiránt nem tulajdonnév, hanem a Kán czim; a Kean-nemzetség, melynek fő fészke Baranyamegyében volt, Kán néven is előfordul ». Impotriva acestei identificări cf. Ortway, *Temes vm.*, cit., p. 195—196, căci pe Ajtony îl consideră ungur. Karácsonyi János, *Halavány vonások hazánk Szent István-korabeli határaitól, în Századok*, XXXV (1902), p. 1054 consideră autentică interpelația « naturali situ munitissima loca » — ceea ce nu se poate susține — și le dibuește în colțul de nord-vest al Ardealului, în regiunea Someșului rece; argumentul lui de căpetenie este: « Erdély e részén van Keán-tó most Kajántó helység, mely a legyőzött vezér nevét fenntartotta vagy esetleg a vezér elnevezésére éppen úgy alkalmúl szolgált, mint a hogy a Névtelen Gyalu vára nevéből faragta Gyalu (Gelou) vezért ». Insa



căutat acest chana bulgaro-slav, ci în sudul Dunării, ascunzându-se sub « Kean » însuși țarul Samuil (997—1014) — considerat și numit de cronică ungurească tot chan ca și vechii « chani » din epoca în care Bulgarii încă nu erau slavizați — a cărui putere fu înfrântă de oștile bizantine ale lui Vasile II Bulgaroctonul, coalizate cu ale lui Ștefan cel Sfânt, regele Ungariei, care însuși a luptat probabil în regiunea Skopljei, împotriva « chanului » bulgar <sup>1)</sup>).

etimologia lui Kajántó nu convinge. Tot Karácsonyi, în *Szent István király élete*, Budapest, 1904, p. 20—21 admitând *de plano* că Oltenia aparținea în secolul al IX-lea Bulgariei, emite ipoteza originii lui « Kean »: « innen könnyű volt egy bolgár főurnak Keánnak, vagy Kajánnak Erdély lakatlan vidékeire húzodni s ott bolgár és szláv népeivel némileg önálló s Magyarország felől nehezen megközelíthető országot alapítania »; anul, zice Karácsonyi, ar putea fi 1002 când Vidinul fu ocupat de împăratul bizantin. Însă toată această frumoasă teorie nu se sprijinește pe niciun izvor istoric. Un alt învățat ungur, Mangold János, *A Magyarok oknyomozó történelme*, Budapest, 1903, p. 43 îl crede pe « Kean » chan peceneg din Moldova de astăzi, unde ar fi fost învins de Ștefan cel Sfânt. Prin urmare, o nesiguranță totală în ceea ce privește situarea lui Kean pe hartă, iar în ceea ce privește originea lui etnică — pe care o indică destul de clar numele « Kean », care e titlul turcesc « chan » — o certitudine: că nu a fost ungur. Pe o simplă impresie se bazează Melich, *o. c.*, p. 38, care, lăsându-l în locul pe care i l-a atribuit Karácsonyi, îl declară « éppolyan magyar törzsfő, mint az öregebb Gyula ».

<sup>1)</sup> Geza Fehér, *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI Jahrhunderten* (= *Veröffentlichungen der Asiatischen Kommission der Körösi-Csoma Gesellschaft*), Budapest, 1921, p. 154 sqq. se ocupă pe larg de cooperarea bizantino-ungurească la dărîmarea imperiului bulgar, iar pe Kean îl consideră ca fiind un principe (« chan ») în afară de Ungaria propriu-zisă, prin care el înțelege și Ardealul, și bănuiește că trebuie pus în strînsă legătură cu imperiul bulgar. Alianța bizantino-ungurească — pe care de altfel izvoarele bizantine n'o pomenesc — o arătase încă Karácsonyi în *Szent István Király élete*, cit., p. 21 sq., unde arată că Ștefan cel Sfânt e chemat de bazileul bizantin și cu ajutorul lui ocupă « Caesaries » (?), de unde duce comori mari acasă. Hóman, *MT.*, I, p. 183—184, de sigur întemeiat pe aceleași studii, — căci izvoarele nu și-le pomenesc — stabilește că Ștefan a pătruns pe valea Moravei, în anul 1003 sau 1004, pe pământ bulgăresc « az Ajtonyt támogató bolgár « Kán » — Sámuel cár — ellen », întru ajutorul lui Vasile Bulgaroctonul; la Űsküb s'a dat lupta, de unde s'a întors cu bogate comori. În felul acesta enigma lui Kean s'ar putea deslega — deși acest chan, dacă într'a-devăr a fost Samuel, apoi n'a fost ucis de mîna lui Ștefan, în anii menționați mai sus, așa cum înfățișează lupta într'o enluminură *Chronicon Pictum Vindobonense*, căci Samuil a murit, în împrejurările cunoscute, în anul 1014; cf. Zlatarski, *История*, I-2, p. 741 — cu condiția ca tradiției păstrate în cronicile posterioare

În felul acesta după ce am examinat — sperăm — toate mărturiile, atât contemporane, care de sigur, prin autenticitatea lor, au înțietate, cât și acelea posterioare faptelor, care păstrează numai tradiția, deformată după două-trei generații, putem afirma că nu există nicio singură dovadă istorică neîndoioasă care să arate întinderea stăpânirii bulgare în timpul primului imperiu (679—1018) asupra câmpiei din stânga Dunării, adică asupra a ceea ce va fi mai târziu Țara Românească, și cu atât mai puțin asupra cetății muntoase și a podișului Ardealului. Mărturii istorice categorice nu există în acest sens <sup>1)</sup>; iar ipotezele sprijinite pe conjecturi arbitrare nu fac decât să îndesească vălul și așa destul de dens pe care destinul l-a aruncat peste aceste ținuturi <sup>2)</sup>.

cu cel puțin două secole evenimentelor să nu i se ceară prea multă exactitate în cronologie și chiar în înlănțuirea faptelor.

<sup>1)</sup> Amintim în acest loc că nu se poate invoca, pentru stăpânirea Bulgarilor în Ardeal, documentul dela 1231 (Hurmuzaki, *Doc. I*, 120 și Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, 55), în care se vorbește despre o «terra Boie» din țara Făgărașului «in terra Blachorum existentem... a temporibus iam quibus ipsa terra Blachorum terra Bulgarorum existitisse fertur», deoarece acest document este un falsificat al contelui Kemény («Kemény-féle hamisítvány»). La noi l-au utilizat ca bun B. P. Hașdeu, *Istoria critica a Romanilor din ambele Dacie în secolul XIV*, București, 1873, p. 10 și n. 50; Xenopol, *TR.*, p. 79 și nota 79; Onciul, *o. c.*, p. 335 și după ei mulți alții. D-l N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1915, p. 16—17, îl declară fals, de oarece «dominația bulgărească n'a existat niciodată în Ardeal». Falsul l-a dovedit însă Tagány Károly în *Századok*, XXVII (1893), p. 55. E dat ca fals și la Dr. Karácsonyi J., *A hamis, hibás keltű és keletkezetlen oklevelek jegyzéke*, 1400-ig., Budapest, 1902, p. 1415. E greșit apoi și Xenopol, *TR.*, p. 78, nota 3 și *IRDT*, II<sup>3</sup>, p. 86, și Onciul *o. c.*, p. 333, după *Sancti Stephani regis legenda minor*, ap. Endlicher, p. 160, «sexaginta viri Byssenorum... de partibus Bulgariae egressi» căci în *Chron. Pictum. Vindob.*, p. 173 e: «Bisseni per Albam Bulgariam [= Belgradul sârbesc] uenientes», iar, pe de altă parte, Pecenegii în vremea aceea (sec. XI) se aflau și în Bulgaria; cf. C. Jireček, *Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Sarguči* (în: *Sitzungsberichten der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*), Praga, 1880. În primele decenii ale secolului al XI-lea nu se putea vorbi încă despre o Serbie; cf. Émile Haumont, *La formation de la Yougoslavie* (în: *Institut d'études slaves de l'Université de Paris, Collection historique, V*), Paris, 1930, p. 41 sqq.

<sup>2)</sup> Sunt caracteristice aprecierile unor istorici din cei mai serioși asupra problemei stăpânirii bulgare în nordul Dunării de jos. Jireček, *GB.*, p. 167: «Jen-

Intorcându-ne acum, după ce am stabilit că Bulgarii se întindeau în mod cert până la linia Dunării începând cu sec. VIII, la pasagiul din Geografia lui Moise Chorenat'i, în care se descrie Sarmatia europeană, având astfel lămurit pe temeiul mărturiilor istorice contemporane cadrul ştirilor ce le conţine, ne mai rămâne o necunoscută — neidentificată până acum — aceea *andzanot' erkir, zor Balak' koč'en*, adică: « *ţara necunoscută, căreia îi zice Balak'* ».

Evocând în minte, pentru un moment, harta istorică a locurilor cuprinse în acest pasagiu al Geografiei armenesti, ea ni se înfăţişează astfel: la sud se află Zagora, în regiunea de răsărit a Balcanilor, în punctul de unde începe ţara Bulgarilor, făcând ea însăşi parte integrantă din Bulgaria. Apoi, ţara Bulgarilor se îndreaptă înspre

---

seits der Donau *scheint* vor dem Magyareinfall die Valachei und *vielleicht* auch Theile von Ungarn und Siebenbürgen zu dem bulgarischen Reiche gehört zu haben ». St. Runciman, *o. c.*, p. 27: « The exact extent of Asperuch's new kingdom is impossible to discover... but there was also considerable territory on the northern bank [ = al Istrului], including Bessarabia as far as the river Dniester, and *probably* the bulk of the Wallachian plain »; peste « Trajan's Dacian colonists », p. 80 « the Khan ruled, *it seems*, by a sistem of military posts that controlled the districts around », iar în urma luptelor dintre ţarul Simeon şi Unguri, p. 150 nota 2: « *In the absence of any definitive statement, it seems best to assume that Symeon only retained Wallachia, which he lost a few years later to the Petchenegs. The Magyars certainly acquired Bulgarian Transylvania and Pannonia; Moldavia over which Symeon's hold was weak, probably fell to the Petchenegs* ». La fel, Zlatarski, История, I-1, p. 152 sqq.: « Що се отнася до сѣверната граница, то тя остава за врѣмето на Иснериха мѣчно опрѣдѣлима », şi, *ergo*, foloseşte « brazda lui Novac » care taie de-a-lungul câmpia munteană până la Brăila ca dovadă sigură despre graniţa nordică a Bulgariei. La p. 248 Krum, la începutul al IX-lea uneşte « *днешно източно Маджарско заедно съ Трансильванія (Седмиградско)* »; iar din ceea ce spune *Monachus Sangallensis* « A Bulgaribus vero [Karolus] ideo manum retraxit, quia videlicet Hunis extinctis, regno Francorum nihil nocituri viderentur » conchide « може да се заключи, че българската власт се е простирила на сѣв. отъ срѣдни Дунавъ още въ 796 г., т. е. прѣди Крума ». Din această vagă şi imprecisă ştire şi din « troiane » din Basarabia trage concluzia că Bulgaria se întindea până la izvoarele Tisei şi până la cursul superior al Prutului, sprijinind totul pe несъмнено şi pe очевидно. Alte mărturii nici Zlatarski şi nici Jireček şi Runciman nu pot invoca în favorul unei așa de anormale întinderi a puţinilor Bulgari la nordul Dunării de jos; iar *scheint, probably* şi несъмнено nu sunt argumente persuasive, — trebuie să o recunoaştem.

nord, hotărnicindu-se cu munții Rifeici — care am văzut că și pe baza informațiilor istorico-geografice vechi se pot identifica cu Carpații — și cu « țara necunoscută, căreia i se zice Balak' ». Prin urmare, această țară se află în sau lângă munții Rifeici, pe de o parte, și lângă țara Bulgarilor pe de altă parte. Știind, apoi din datele sigure istorice care ne-au rămas din acea vreme întunecată, că Bulgarii și-au întins stăpânirea în acea vreme până în apropierea fostei Dacii Traiane, care era un ținut muntos — iar alți munți în nordul Bulgariei nu au existat și nici nu există decât Carpații — apare clar ca lumina zilei că țara aceea necunoscută căreia i se zice Balak', numai a Valahilor, adică a Românilor poate fi <sup>1)</sup>.

Admițând această identitate, care e atât de logică, fiind în același timp și istorică, mai rămâne de lămurit forma în care apare în Geografia lui Moise Chorenași numele Românilor: Balak'.

<sup>1)</sup> Impotriva unei eventuale identități Balak' = Polac, *ergo* Poloni (cf. Joh. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, I Th., Leipzig, 1774, p. 156), se opune însuși textul Geografiei, care are *Bulghark'* și *Balak'*, prin urmare ambele nume scrise cu aceeași inițială. Litera *b* este cetită și *p* în unele dialecte; cf. Meillet, *o. c.*, p. 11, unde se arată deosebirea între *b* și *p*, care în armeană clasică se pronunțau așa cum se pronunță astăzi în dialectele nord-estice; însă « die Aussprache der jetzigen Mundarten deckt sich fast nirgends mit derjenigen von Fr. *t, p, k; b, d, g* ». Dr. Josef Karst, *Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen*, Strassburg, 1901, p. 30, dovedește și cu elemente străine împrumutate de limba armenească, de exemplu arabe (unde nu există litera *p*) și grecești că atât ca inițială cât și ca finală se pronunță totdeauna *b*. *B* o pronunță și astăzi toți Armenii vestici, precum și cei dela Constantinopol. Cf. și C. Kainz, *Praktische Grammatik der armenischen Sprache für den Selbstunterricht*, Wien, f. a., p. 9. Însă nici din motive istorice nu se poate susține această identitate, deoarece niciodată Bulgarii nu s'au întins în spre nord până dincolo de Carpați în regiunea Vistulei, unde erau Polonii. De altcum, numele de « Polac » nu este o formă veche; cf. Schafarik, *SA.*, II, p. 398, unde se arată că, alături de Lech, Polian este numele sub care apar mai întâi Polonii, iar « *Polak, Polaci* jetzt bei den Czechen, Slowaken und bei den Polen selbst die übliche Form, findet sich in alten Quellen nicht ». Cea mai veche mențiune a lor este în cronica rusească a lui pseudo-Nestor; cf. *MHK.*, p. 371: la anul 898, înainte de a fi amintiți Ungurii, neamul slav era unit: « и Марага и Чеси и Лахове и Полане, иже нѣмѣхъ зоромаи Рѣск ». « Moravi et Cechi et Ljachi et Poljani, qui nunc Russi dicuntur ». Polonii, ca popor constituit aparte, încep numai în secolul al X-lea, deci cu un secol după Moise Chorenași, să se introducă în istorie; cf. și W. Nehring, *Über die Namen für Polen und Lechen*, în *Archiv für slavische Philologie*, III (1879), p. 463—479: cele mai vechi forme « Poloni » și « Ljach », în secolul al XI-lea,

Forma aceasta se explică cu ușurință dintr'un bizantin *Βλάχος*, ca formă epentezată <sup>1)</sup>. Izvorul bizantin din care l-a putut împrumuta autorul armean, firește, nu se cunoaște; însă nu trebuie să ne gândim numai decât la un izvor scris și pierdut cu vremea. Informațiunea aceasta, despre o țară numită Balak' la nordul Bulgarilor balcanici, a putut fi obținută ușor de un armean învățat, trăit în cercurile științifice dela Bizanț; sau poate să fie și de altă proveniență, de ex. dela vreun armean trecut prin capitala imperiului de răsărit și care a cunoscut chiar din propria-i experiență împrejurările din nord <sup>2)</sup>. Oricare ar fi realitatea, ceea ce e sigur este că la temelia acestei informații armenesti trebuie să stea un bizantin *Βλάχος* <sup>3)</sup>.

<sup>1)</sup> Cf. aceeași formă epentezată în cronica siriană a lui Mār Mihail, ap. J. B. Chabot, *Chronique de Michel le Syrien, patriarche Jacobite d'Antioche* (1166—1199), *éditée pour la première fois et traduite en français*, t. III, Paris, 1905, p. 204: Impăratul Alexiu Comnenul (1081—1118) «... délivra leur ville [= Constantinopolul] des Francs des Comans, des Serbes et des Valaques (*Balakayé*)». Cf. o formă epentezată la fel, în Hurmuzaki, I—II, p. 287: «Balachorum» — în izvoarele occidentale. Tot cu litera *B* apare scris numele Românilor și în primele documente ale cancelariilor ungurești și papale, precum și în cronicile medievale ungurești; cf. Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, indice: până la anul 1234 în mod constant cu *B*: *Blaci*, *Blachi*, *Blact* și numai mai târziu apar sub alte forme, maghiarizate sau cu reflex slavo-german: *Olachi*, *Olaci*, *Olati*, *Valachi*, *Walachi*, *Walati*, *Alati*; în cronici de ex.: *Anonymus* — dux *Blacorum*, și Kézai: cum *Blackis*, — ceea ce dovedește și vechimea informațiilor celor mai vechi cronicari unguri. Faptul a fost observat de mult; cf. Daniel Cornides, *Vindiciae Anonymi Belae regis notarii*, Budae, 1802, p. 134: «fuisse» ante seculum XII *Valachos appellatos Blacos*. Alături de formă *Vlah*, aceea cu *B* pare că avea o întrebuințare mai mare în primul ev mediu; cf. și Philippe Mouskès, *MGH., SS.*, XVI, pg. 368: as *Blas*. Tot cu *B* este și ethnikonul *Blôch* «Român» al Sașilor, sau numele de familie săsești *Bolach*, *Blesch*, găsite documentar în secolul al XIV-lea; cf. Misch Orend, *Die ältesten Familiennamen der Siebenbürger Sachsen*, *UfB.*, IX (1929), p. 261 sq. unde-i deosebește pe «*Walachen*» de «*Walen*» = Latini. Aceeași inițială o are și *Blökumanaland* — «terra Blacorum», ap. Em. Grigorovitz, *Românii în monumentele literare germane medievale*, București, 1901, p. 127.

<sup>2)</sup> În interiorul imperiului bizantin colonizările și transplantările de populație devenise un sistem de precauțiune împotriva mulților dușmani. Cf. Theophanes (Bonn), I. p. 340: la anul 542, deci pe timpul marelui Justinian, *τοὺς δὲ αἰχμαλώτους τῶν Βουλγάρων ἐπεμψεν ὁ βασιλεὺς εἰς Ἀρμενίαν καὶ εἰς Λαζικήν*.

<sup>3)</sup> Valoarea fonetică a lui *B* era pe vremea aceea la Bizanț când *V*, când *B*; cf. G. N. Hatzidakis, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig, 1892.

Prin această știre primită în Geografia lui Moise Chorenaț'i, care păstra cadrele antice împărțirii geografice nouă, se determina acea ἀγροτικὴ γῆ care se afla undeva la nord. Având știrea despre o « țară » *Balak'* la nordul Bulgarilor, pe care îi așezase între Sarmatia europeană și între Thracia — deși formal ei încăpuseră în capitolul despre Sarmatia europeană <sup>1)</sup> — despre o « țară » care înainte nu era cunoscută, își imaginează foarte normal și clar astfel lucrurile: Bulgarii, arhicunoscuți la Bizanț, se întind înspre nord până la niște munți, care sunt *ergo* Rifeii, munți nordici prin excelență și *τ'-andzanoi' erkir, zor Balak' koč'en* « până la țara necunoscută, căreia îi zic *Balak'* ».

Numele pe care și-l dădeau ei înșiși — acei locuitori ai țării rămasese de altfel tot în semiobscuritate — nu-l cunoștea și nici nu putea cunoaște Moise Chorenaț'i; el a auzit dela alții că se numește așa: *Balak'*. Numele genuin nu-l putea cunoaște, deoarece între aceea țară din munții dela nordul Dunării și imperiul bizantin erau icuiți slavo-bulgarii, și apoi numele însuși nici nu interesa atâta, odată ce fură astfel cunoscuți de toți vecinii lor. Căci este știut că numele de *Vlah*, cu toate variantele lui, a fost răspândit în sud-estul Europei de către Slavi, primindu-l la rândul lor dela neamurile germanice, care se aflau dela început în raza acelorora cărora le aplicau acest nume: a romanicilor <sup>2)</sup>. Termenul acesta germano-slav de-

p. 33, unde arată că schimbarea aceasta a sunetelor se poate urmări până în primele veacuri după Christos.

<sup>1)</sup> *Sarmatia*, de altfel, este termenul care înlocuiește mai vechiul *Scitia*; iar o parte din Scitia, *Scythia minor*, după cum se știe, o constituia Dobrogea.

<sup>2)</sup> Mai întâi și mai temeinic Gaston Paris, *Romani, Romania, lingua romana, romanicum*, în rev. *Romania*, I (1872), p. 12: « Le mot *Romanus* se traduisait en allemand par *walah*, mais jamais les *Romani* n'ont pris eux-mêmes cette dénomination; elle s'est maintenue en allemand (ou *Romanus* est inconnu) pour désigner les peuples romans pendant le moyen-âge, et n'a pas encore tout à fait disparu; elle s'est particulièrement attachée aux deux peuples qui ont gardé le nom de *Romani*, aux *Churwaelschen* et aux *Walachen* ». *Romanus* este « l'habitant, parlant latin, d'une partie quelconque, de l'empire ». Insa germanicii, p. 5: « le nom qu'ils lui donnent et qu'ils lui donnaient sans doute avant la conquête, c'est celui de *walah*, plus tard *welch*, ags. *vealh*, anc. nor. *vali* (suéd. mod. *val*), auquel se rattachant les dérivés *walahisc*, plus tard *waelsch* (welche, et *wallon*. L'emploi de ce mot et de celui de *Romanus* est précisément inverse: le premier n'est jamais employé que par les Barbares, le second que par les Romains; l'un et l'autre

semna deci totdeauna o populație de origine romană, fie în apusul Europei, fie în răsăritul ei <sup>1)</sup>).

Revărsându-se Slavii asupra Daciei traiane și asupra ținuturilor învecinate, precum și asupra peninsulei balcanice, începând cu secolul al VI-lea, au întâlnit mai întâi, în mersul lor spre sud, populația de obârșie romană rămasă în Carpații sudici, precum și pe amândouă malurile Dunării — populație ieșită din contopirea Thraco-Illyrilor cu Romanii <sup>2)</sup> — căreia i-au dat, dacă nu cumva i-l dădeau înainte,

ont persisté face à face ». Cf. observația din nota 2: în Viața sf. Éloi, II, 19: « *Nunquam tu Romane, consuetudines nostras evellere poteris*, le mot *Romane* traduit certainement le *Walah!* qui fut adressé au saint homme ». Acest ethnikon era întrebuințat și ca nume propriu; cf. *Annales regni Franc.*, l. c., p. 158: « circa Adalhardum abbatem et fratrem eius *Walahum* ». Originea rădăcinii *V-l-h*, printre alții, o propusese Wilhelm Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Topographische, archeologische und ethnologische Miscellen*, Wien, 1882 (Extrasă din *Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Bd., XCIX, II Heft, anul 1881), p. 46: din secolul al X-lea înainte « Die Romänen sind nur unter dem slovenischen Namen *wlah* bekannt, der hinwieder auf das deutsche, *Walh*, *Fremder*, *Gallier*, *romanisirter Kelte*, *Romane* (ursprünglich *VOLCAE Tectosages* « qui Germaniae loca circum Hercyniam Silvam occupaverunt ». *Caes. b. Gall.* VI, 24) zurückgeht ». Aceeași etimologie la H. Paul, în *Grundriss der germanischen Philologie*, vol. I, Strassburg, 1896, p. 414: *Volca* latino-galic *Walhâ*, vechiu german. Cf. și E. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Strassburg, 1910, s. v. și Al. Keresztúry-Olteanu, *Vlach (Oláh), Rumun ori Român*, în *Familia*, seria II, vol. II (1927), p. 11 sq. Imprumutat din germană în limbile slave îl declară Fr. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, 1886, s. v. Fundamental greșit e Melich, *HMO.*, p. 311: « valószínűbbnek tartom azonban, hogy az ómagy. *vlach*, *vlach* magából az oláh nyelvből van átvéve », căci niciodată Românii nu s'au numit astfel pe sine. În ungurește este intrat din slavă. V. și Drăganu, o. c., p. 17 sq.

<sup>1)</sup> De aceea, ceea ce spune V. Iagić, în comentariile latinești ale traducerilor din *cronica rusească în MHK.*, p. 367: « Sub *volochis* sempe *romanos* intelligere debes » ar fi trebuit formulat mai adevărat « ...*romanicos* intelligere debes »; cf. mai jos, p. 519.

<sup>2)</sup> Problema conștiinței romanității Românilor în tot decursul evului mediu n'a fost rezolvită încă, deși mărturii categorice în acest sens există. La Bizanț, cf. Kinnamos (Bonn.), p. 260: *Βλάχων πολλὸν ὄμιλον, οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἀποικοι πάσαι εἶναι λέγονται*. Tot din secolul al XII-lea sunt scrisorile papei Inocențiu III; cf. *Hurm.*, I, p. 1 (la anul 1199): « Nos autem audito quod de nobili Urbs Romae prosapia pregenitores tui originem traxerint, et tu ab eis et sanguinis eorum generositatem contraxeris... » și p. 4: « ut sicut genere, sic sis etiam imitatione

numele de Vlahi. Coborînd mai la sud în peninsula balcanică, ei dederă peste Greci. Ca și ceilalți supuși ai imperiului roman, Grecii imperiului numit mai târziu « bizantin », conștienți că sunt *cives romani*, își ziceau *Ῥωμαῖοι* cum își zic până astăzi locuitorii greci ai Constantinopolului « Romei » <sup>1)</sup>. Slavii, cunoscând însă dinainte, dela nord, o altă populație, de altă origine și vorbind o altă limbă, care își zicea sieși « Români », cu mai multă dreptate, le-au zis Grecilor pe nume: Greci. Petrecându-se în felul acesta lucrurile, trebuie totuși să presupunem că a fost necesar să treacă un timp de două-

Romanus, et populus terre tue, qui de sanguine Romanorum *se asserit* decendisse », ceea ce înseamnă — dacă nu-i adulație — că Românii lui Petru și Asan aveau conștiința romanității lor. In secolul al XVI-lea găsim iar mărturii indiscutabile despre acest lucru. Tranquillus Andronicus din Trau (cf. *Fontes Rerum Transsylvanicarum*, vol. IV, p. 243) scrie despre Românii ardeleni: « ... nunc *se Romanos vocant* »; însoțitorul lui Aloisio Gritti la Târgoviște, Francesco della Valle, scrie, ap. Cl. Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento* [în: *Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique*, XVI (1929)], p. 15: « ... conservano il nome de *Romani*... si dimandano in lingua loro Romei, *perche dicono esser venuti anticamente da Roma ad habitar in quel paese*; la fel și Giovannandrea Gromo, care a trăit câțva timp în Ardeal, *ibid.*, p. 44: « *ma si come fanno professione* [sc. Românii] d'essere discesi da Colonia Romana quindi prima condotta da Tiberio (sic) contro Decebalo Re. ». D-l Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, București, 1920, p. 76 citând aceste știri, refuză să creadă că ar fi existat conștiința romanității printre Români în acea vreme.

<sup>1)</sup> Constantin Porfirogenitul, *De adm. imp.*, p. 148 face deosebire netedă între *Ῥωμαῖοι-Romani* și *Ῥωμαῖοι-Greci*. Pe primii îi cunoaște în partea apuseană a Iugoslaviei de astăzi înainte de venirea Slavilor οὗς ὁ βασιλεὺς Διοκλητιανὸς ἀπὸ Ῥώμης ἀγαγὼν ἐκεῖσε κατεσκήνωσε διὸ καὶ Ῥωμαῖοι ἐκλήθησαν διὰ τὸ ἀπὸ Ῥώμης μετοίκους αὐτοὺς γενέσθαι ἐν ταῖς τοιαύταις χώραις, ἧρουν τῆς νῦν καλουμένης Χρωατίας καὶ Σερβίας; cf. *ibid.*, p. 125—128. G. Paris, l. c., crede că împăratul Constantin când afirmă *Ἡ δὲ καὶ τῶν αὐτῶν Ῥωμάτων διακράτησις ἦν μέχρι τοῦ Δανούβειος ποταμοῦ*, « on voit qu'il les rattache aux Valaques de la Mésie ». Prin urmare nu i se atribue numai populației de pe coastele răsăritene ale Adriaticei numele de *Ῥωμαῖοι*. Asupra acestor Vlahi din apusul peninsulei balcanice cf. C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* [în: *Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften, Philos.-Hist. Classe*, XLVIII—XLIX (1902—1904)]; Silviu Dragomir, *Vlahii și Morlacii*, Cluj, 1924; Idem, *Über die Morlaken (ΜΑΥΡΟΒΛΑΧΟΙ) und ihren Ursprung*, în *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine*, XI (1924).



trei veacuri până ce numele dat de către Slavi populației romanice de pe ambele laturi ale Dunării, numele de *Vlah*, să pătrundă, să fie acceptat apoi de către Grecii bizantini, înlocuindu-l pe acela de *Ρωμάιος* — Romanus, atribuit populației romanice autentice.

Nu pare deloc împotriva logicei istorice ca numele de *Vlah* dat de către Slavi unei populații care își avea originea dela Roma, să apară în monumentele scrise abia după o trecere de două-trei veacuri dela așezarea lor în peninsula balcanică, adică prin secolul al VIII—IX-lea.

Până acuma, prima mențiune a numelui de Vlah era din secolul al X-lea <sup>1)</sup>. Anume, la anul 976 fiul lui Nicolae, David, împreună cu alte căpetenii bulgare, răsculate împotriva bizantinilor, sunt uciși în Macedonia: *τούτων δὲ τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν Δαβίδ μὲν εὐθὺς ἀπεβίω ἀναιρεθεὶς μέσον Καστορίας καὶ Πρέσπας καὶ τὰς λεγομένας*

<sup>1)</sup> S'a crezut și se crede mai nou iarăși că numele *Βλάχος* ar apare mai înainte de secolul al X-lea, anume în secolul al VIII-lea, în apropiere de Chalcidica. Cf. Tomaschek, *Zur Kunde*, cit., p. 43: în secolul al VIII-lea; *τὰ ἔθνη ἀπὸ τὰ παραδουράβια μέρη, εὐρόντα καὶ τὸν ἀναρχίας... οἱ λεγόμενοι Ῥηγῖνοι καὶ ἀπλῶ-στερον Βλαχορηγῖνοι καὶ Σαγουδάτειοι, ἐξουσιάζαντε τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἀπλώ-σαντες ἀπὸ ὀλίγων κατ' ὀλίγον εἰς διάφορα μέρη*, în Macedonia. Tomaschek o reproduce după Uspenskiy, *Исторія Аѳона, Кіевъ*, vol. III; *Востокъ хри-стіанскій* 1877, p. 311, nota 16, care o găsisse la mănăstirea Castamonitu într'un codice din secolul al XII-lea; și Tomaschek notează *ibid.*, p. 44: « Neu und eigentümlich in jener Notiz ist nur die vulgäre Namensform *Βλαχορηγῖνοι*, welche darauf hindeutet, dass das (nach dem Flusse Ῥηγιος, Ῥυγιος, Βρύγιος in der nördlichen Chalkidike genannte) Volk der Ῥυγῖνοι ausser dem herrschenden slowenischen Bestandteile auch noch das einheimische wla- chische Volkselement umfasst hat, das sich mit der Zeit stärker erwies ». Într'o recenzie, *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, VII (1920), p. 8, d-l Iorga, considerându-i din secolul al VII-lea, veniți deci odată cu Slavii ceilalți, îi admite. La fel și d-l Th. Capidan, *Românii nomazi*, în *Daco-romania. Buletinul « Muzeului Limbei Române »*, IV, Cluj, 1927, p. 199 sq. și, mai nou, în discursul de recepțiune *Romanitatea balcanică (Academia Română, Discursuri de recepțiune, LXVII)*, București, 1936, p. 57. Cf. și Aurelian Sacerdoțeanu, *Vlahii din Calcidica* (extras din volumul « *In memoria lui Vasile Pârvan* »), București, 1934, p. 7 sq. Deși faptele istorice sunt foarte verosimile, se pare că documentul din secolul al XII-lea i-a lămurit, introducând nume și situații din vremea sa, în informația din secolul al VIII-lea, pe cunoscuții Ῥυγῖνοι de pe râulețul Ῥήγιος (cf. Jireček, *GB.*, p. 120) prin Vlahii contemporani cu docu- mentul: *Βλαχορηγῖνοι*.

καλὰς δρῶς παρὰ τινων Βλαχῶν ὁδιτῶν<sup>1)</sup>). Acești Vlahi *cărvănari*, — cum li se zice în dialectul aromân, sau *chelători*-călători, — cum sunt cunoscuți în Serbia<sup>2)</sup>, însă, apar în sudul peninsulei balcanice. De aci s'a tras concluzia greșită că de acolo de unde apar pentru prima dată, în mod irecuzabil, în izvoarele timpului, s'au îndreptat înspre nord, trecând Dunărea în ținuturile carpatine. Prin această mărturie a lui Kedrenos, însă, se demonstrează că în secolul al X-lea, în secolul lui Constantin Porfirogenitul, deci, care nu cunoaște decât *Ῥωμαῖνοι* și *Ῥωμαῖοι* — numele de *Βλάχος* era cunoscut la Bizanț, atribuindu-i-se unei populații de obârșie romană. Inșă în secolul al X-lea se pare că numele de Vlah avea o răspândire generală, căci se cunoaște și în documentele istriene și dalmatine din același veac<sup>3)</sup>.

<sup>1)</sup> Kedrenos (Bonn.), II, p. 435. Pasagiul a fost relevat mai întâi de W. Tomaschek, *Über Brumalia und Rosalia* (în: *Sitzungsberichte der philosophische-historischen Classe der Akademie der Wissenschaften in Wien*, Bd. LX), 1879, p. 401. Cf. și G. Murnu, *Când și unde se ivesc Românii întâiași dată în istorie. Convorbiri Literare*, XXXIX (1905), p. 97 sq. și 577 sq., reproduc și în Id., *Istoria Românilor din Pind. Vlahia Mare* (980—1259). *Studiu istoric după izvoare bizantine*, București 1913. După 44 de ani, însă, o altă mărturie salvată din acea vreme, îi cunoaște pe Români răspândiți « în toată Bulgaria » — deci nu numai în regiunea Vlaho-Clisurei, unde-i așezase Tomaschek pe temeiul știrii lui Kedrenos — care fusese iarăși supusă Bizanțului, până la majestoasa Dunăre. Este chrisobula lui Vasile II Bulgaroctonul, dela 1020, prin care se prevăd norme pentru reorganizarea bisericii în fosta Bulgarie și se ocupă în mod special și de καὶ τῶν ἀπὸ πᾶσαν τῇν Βουλγαρίαν Βλάχων. Bulgaria aici se înțelege până la Dunăre, unde iarăși apar drungarii bizantini, la nordul căreia, fiindcă țarii bulgari nu stăpâniseră, nici bizantinii nu mai ridică pretenții. Cf. H. Gelzer, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, în *Byzantinische Zeitschrift*, II (1893), p. 45. Xenopol, *TR.*, cit., o datează greșit la anul 1019.

<sup>2)</sup> S. Dragomir, *Vlahii din Serbia, în secolele XII—XV*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, vol. I, Cluj, 1921—1922, p. 270—299; V. Bogrea, în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, VII (1918), p. 50; Iorga, *IPR.*, trad., I, p. 132 și mai nou, Th. Capidan, *Românii nomazi, în Dacoromania*, IV, p. 200 sq.

<sup>3)</sup> Cf. Alexandru Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, în *Ephemeris Dacoromana*, I (1923), pg. 3 5 nota 1, după Attilio Tamaro, *La Vénétie julienne et la Dalmatie*, Roma, vol. I, 1918, p. 343—433 și vol. II, 1919, p. 301, 481.

De aceea, după toate legile logicei umane, dacă în secolul al X-lea numele de Vlah este atestat în două puncte destul de îndepărtate unul de altul ale romanității orientale, nu pare deloc nevro-simil ca același ethnikon să fi existat cu un secol mai de vreme nu numai în gura slavă, desemnându-se o populație de origine romană, neted deosebită de stăpânitorii bizantino-greci, ci și în tradiția fie scrisă fie orală bizantină, de unde l-a putut împrumuta un armean trăind la Constantinopol.

În felul acesta se lămurește, foarte simplu și natural, și informațiunea păstrată în una din redacțiunile Geografiei armenesti din a doua jumătate a secolului al IX-lea, atribuită lui Moise Chorenaț'i, mărturisind existența unei populații romanice în acel secol, însă de astă dată în stânga fluviului până la care se întindeau Bulgarii, privind romanitatea ocrotită între munții și dealurile Carpaților, din vechea Dacie Traiană.

Această informație a lui Moise Chorenaț'i despre existența unei populații de obârșie romană în Carpați, în secolul al IX-lea nu este izolată.

Dimpotrivă, ea vine și confirmă celelalte izvoare istorice pozitive, cunoscute și istovite până acum, cu care potrivindu-se desăvârșit, nu face decât să le susțină pe acelea, susținându-se implicit și pe sine. Ele, prin faptul că sunt din trei puncte diferite și îndepărtate, însă provenite din izvoare vrednice de crezare, care își sorbeau știrile la care se raportau din diferite locuri, au câștigat astfel *autenticitatea* cerută oricărei informații istorice pe care să se poată clădi.

Cele două mărturii, care întăresc informația bizantino-armenească, sunt: *a*) a lui pseudo-Nestor și *b*) a lui *Anonymus*, care după cum se știe, îi pomenesc pe Vlahi în regiunile muntoase dela răsăritul Pannoniei, la venirea Ungurilor.

Cronica cea mai veche rusească, în parte compilată, însă în cea mai mare parte originală, cunoscută sub numele de Повѣсть временныхъ лѣтъ («Istoria anilor trecuți») sau Первоначальный лѣтописи («Analele primordiale») — după cuvintele cu care încep cele mai vechi manuscrise — a fost atribuită multă vreme unui

călugăr, numit Nestor, care ar fi trăit în secolul XI-XII. Însă cercetările mai noi <sup>1)</sup> au dovedit că nu poate fi el autorul acestei cronici, chiar dacă ar fi considerat ca un simplu compilator, autorul rămânând necunoscut.

Oricum, însă, Повѣсть временныхъ лѣтъ — care se opresc, în cele mai multe manuscrise — la anul 1110, conțin următoarele știri privitoare la Vlahi:

<sup>1)</sup> L. Léger, *Chronique dite de Nestor*, Paris, 1884, în introducere înfățișează problema multdiscutatului « Authorschaft » al cronicei rusești. Niederle, *MASL*, I, p. 15—17, rezumând rezultatele cercetărilor « nestorieni », arată că Повѣсть временныхъ лѣтъ au fost scrise între secolele X și XI — ultima dată amintită fiind 1116 — după vechile anale bisericești, după unele documente ruso-bizantine, precum și după cronicarii bizantini, netrecându-se cu vederea nici tradiția populară. În partea dela început se pot întrezări primele înmuguriri ale panslavismului, care formulase teoria « danubiană » a originii Slavilor, susținută și de Kadłubek, Boguphal și Długosz, acreditată chiar de Schafarik. Cu privire la această teorie, Niederle spune: « Le témoignage de la *Chronique* n'est malheureusement ni authentique ni réel. Il n'est qu'un spécimen de plus du tissu d'imaginations agencées par le chroniqueur sur le départ des Slaves de la terre de Babel, sur les routes qu'ils ont suivies à travers l'Asie Mineure jusqu'à la presque île balcanique, devenue leur première résidence, leur première patrie en Europe. De là l'identification des anciens Illyriens et des Slaves que nous trouvons dans la même chronique: de là aussi l'idée de leur premier habitat sur le Danube moyen, où se trouvait au XII-e siècle la terre des Bulgares et des Hongrois ». Era o tendință generală a popoarelor de a-și înădi originile cu geneza semitică: și Turcii, prin Islam, credeau că se coboară din Iafet. În același fel concepe compilația cronicei și Nevill Forbes, *The composition of the earlier Russian chronicles*, în *The Slavonic Review*, I, (1922-23), p. 78—85 relevând că « the chronicle itself begins at the years 852 (6360 according to the old calculation) when, during the reign of the Emperor Michael according to the « chronicler », « the Russian land first came to be called by that name », insistând asupra ideilor naționaliste ale compilatorului: « This earliest chronicle is full of a sense of conviction of the unity of Russia... formed a nursery for the development of the national consciousness of the Russian people », numind-o, p. 84, de-a-dreptul « tendencious ». D-l N. Iorga, *Formes byzantines et réalités balkaniques. Leçons faites à la Sorbonne*, Bucarest-Paris, 1922, p. 94 declară această cronică « une vraie préparation au panslavisme du XIX-e siècle ».

Manuscrisul Laurentinian, A. <sup>1)</sup>

(Сар. III): По мнозѣхъ же  
временѣхъ сѣли суть Словѣни  
по Дунаеви, гдѣ есть нынѣ  
Угорьска земля и Болгарьска...  
Волхомъ бо нашедшемъ на  
Словѣни на Дунайскія и сѣд-  
шемъ в нихъ и насилящемъ  
имъ, Словѣни же они при-  
шедше сѣдоша на Вислѣ...<sup>3)</sup>.

Manuscrisul Nikonian, B. <sup>2)</sup>

По мнозѣхъ же временѣхъ  
сѣли суть Словене обополь  
Дунаи, гдѣ есть нынѣ Угорская  
земля и Болгарская... Воло-  
хомъ же нашедшимъ на Ду-  
найскія Словены и сѣдшимъ  
имъ въ нихъ и насилующимъ  
имъ, Словене же пришедше  
сѣдоша обіи на Вислѣ...<sup>4)</sup>

Iar pasagiul principal:

A:

(Сар. VIII. [анул], 898

Идоша Угрїи мимо Киевъ  
горою, еже ся зоветъ нынѣ  
Угорское и пришедъше къ  
Днѣпру стаща вежами, бѣша  
бо ходяще аки се Половци.  
Пришедше отъ вѣстока и ус-  
тремишася чересь горы вели-

B:

898.

О Угрехъ. Идоша Угри мимо  
Киевъ горою, еже нынѣ зоветъ  
ся Угорское, и пришедше ко  
Днѣпру стаща вежами, бѣша  
бо ходяще яко и Половцы. И  
пришедше отъ востока устре-  
мишася чрезъ горы великія,

<sup>1)</sup> Comisia arheografică imperială rusească a grupat cele 168 de manuscrise, ale « Cronicei primordiale » în trei categorii: a) vechi; b) mijlocii; c) noi. Apoi, mai sunt unele rezumate din ele. Ediția publicată în Полное Собрание Русскихъ Лѣтописей se bazează pe cel mai vechiu manuscris, numit Лаврентіевскій списокъ după călugărul Лаврентій, Laurentiu, care și-a iscălit numele la sfârșit, la data 1377, când l-a copiat; cf. Forbes, o. c., p. 76. Aici îl reproducem după a treia ediție (1897) ПСРЛ, vol. I, p. 9.

<sup>2)</sup> Textul nou, după manuscrisul numit al Patriarhiei, unde se păstrează, sau Nikonian, după copistul Nikon.

<sup>3)</sup> În traducerea românească a d-lui G. Popa-Lisseanu, *Cronica lui Nestor, traducere și comentarii* (în: *Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. VII), București, 1935, p. 34: « Mulți ani în urmă Slavii se stabiliră la Dunăre, unde este acum țara Ungurilor și a Bulgarilor... Iar când Volochii atacară pe Slavii dela Dunăre și se stabiliră între ei și-i asupriră, acești Slavi plecară și se stabiliră pe Vistula ». Cf. ediția critică a lui Fr. Miklosich, *Chronica Nestoris, textum russico-slovenicum*, vol. I, Vindobona, 1860, p. 2.

<sup>4)</sup> Cf. manuscrisul mijlociu, ПСРЛ, VII, 262 neesențial diferit.

кия яже прозвашася горы Угорския, и почаша воевати на живушая ту Волохи и Словѣни. Сѣдяху бо тупраже Словѣни, и Вопохове прияша землю Словенську; посемъ же Угри погнаша Волѣхи и сѣдоша съ Словѣны, покоривше я подъ ся, о оттоле прозвася зешля Угорска<sup>1)</sup>.

иже прозвашася горы Угорскія и почаша воевати на живуаа ту. Сѣдяху бо ту преже Словенѣ. Волохи же пріаша землю Словенскую, по семъ же Угры прогнаша Волохи и насѣдиша землю ту и сѣдоша съ Словены покоривше я подъ ся, и оттоле прозвася земля Угорская.

Acestea sunt pasagiile cronicei rusești, în care sunt amintiți Vla-hii<sup>2)</sup>. Cel dintâi nu poate fi fixat în timp; al doilea se referă la anul

<sup>1)</sup> Traducerea d-lui G. Popa-Lisseanu, o. c., p. 46: « Ungurii trecură pe lângă Kiev, peste muntele care și astăzi se numește Ugorskoie și au ajuns la Dnipro și-și întinseră corturile, căci erau nomazi, cum sunt Polovcii. Venind din răsărit ei mergeau grăbiți prin munții cei înalți, cari s'au numit ungurești și începură să se lupte cu Volochii și cu Slavii cari trăiau acolo. Căci acolo erau stabiliți mai înainte Slavii, iar Volochii supuseseră țara Slavilor. În urmă însă Ungurii goniră pe Volochi și luară în stăpânire această țară și se așezară cu Slavii împreună pe cari și-i supuseră și de atunci țara se cheamă Ungaria ». În ediția lui Miklosich, p. 12, textul e astfel stabilit: и почаша воевати на живушана тоу Блахы и Словѣны. сѣдяху бо тоу преже Словѣни, и Блаховѣ прияша земаю словѣньскоу, по семъ же Оугри прогнаша Блахы, и насѣдиша земаю и сѣдоша съ словѣны... Și celelalte redacțiuni, de ex. cea mijlocie: Лѣтописной сборникъ, именуемой патриаршею или Никоновскою лѣтописю în ПСРЛ, vol. IX, 1862, p. 2 sqq., au exact același text, cu mici deosebiri dialectale, sau alte forme de plural ca Волохове și Волохи; cf. și Симеоновская Лѣтопись, ПСРЛ, vol. XVIII, 1913, p. 3 sqq.

<sup>2)</sup> Vlahii mai sunt pomeniți în Первоначальныя лѣтописи încă de două ori: a) odată într'un sens general, într'o înșirare a diferitelor neamuri europene și b) a doua oară istoric, pe timpul împăratului bizantin Heraklios (610—641). Ele sunt: a) ed. Miklosich, p. 2, Барызи... потомоужде морю сѣдѣтъ къ западоу до земаы агамьскы и до влассьскы. Ифетово бо и то колѣно: Барызи, Свинѣ, Нугръ-манѣ, Готѣ, Роуць, Иргамѣ, Галичанѣ, Блаховѣ, Римамѣ, Икмьци, Корьмьзи, Гиньдици Фринкови и прочии... În celelalte ediții, ale comisiei arheografice rusești, după diversele manuscrise amintite mai sus, pretutindeni este forma Волохови sau Болъхи, etc., deci cu o vocală epentezată în prima silabă, după obiceiul ruses; — și b) după ce arată că Bulgarii au venit din Скуѣтъ = Scythia, peste Sloveni, la Dunăre, ed. Miklosich, p. 5—6: и по семъ прѣдоша Оугри Бѣлани, и насѣдиша земаю словѣньскоу си оубо Оугри почаша быти при Ираклини цѣсарѣ, иже находниша

898. În amândouă sunt menționați Vlahii, sub formele Волохъ, sau Волхъ.

S'a crezut că în amândouă pasagiile e vorba despre Români. Însă această părere nu e întemeiată. Într'adevăr, în primul — conform ideilor « panslaviste » care pot fi foarte bine oblicite în Первоначальные лѣтописи, unde, de ex. sfântul Pavel este considerat ca un apostol al Slavilor din Illyricum (Iugoslavia de astăzi) — se formulează clar teoria originii balcanico-pannonice a Slavilor (Словѣни): într'un mod imprecis în timpurile străvechi, aceștia ședeau la Dunăre, unde în secolul al XI-lea, în epoca alcătuirii croniciei, erau Țara Ungurească și cea Bulgărească. Peste ei ar fi venit Волохи (Волхи). Prin acești Volochi, însă, nu putem să-i înțelegem pe Români, adică pe urmașii Daco-Romanilor, nici chiar pe Străromâni, deoarece e vorba de o epocă foarte veche, din primele secole ale erei creștine, când Romanii au putut ajunge în contact real cu stră-Slavii <sup>1)</sup>, păstrându-se acest contact în tradiția poporală chiar, apoi și din cauză că întreaga istorie cunoscută a Românilor din evul mediu nu mărturisește nicio agresiune săvârșită asupra popoarelor slave din împrejurimile de către strămoșii noștri. Din celelalte pasagii, în care se întâlnesc Vlahii, acela unde sunt înșirați împreună cu Riminalii, Galičanii, Nemții, Venețienii, Francii etc., totuși fiind deo-

---

по Хоздром. Însă acest pasagiu, așa cum îl voește Miklosich, nu este complet, din cauză că în unele manuscrise se găsește după sosirea Ungurilor Albi, fraza и прогнаша Волохи. Cf. aceeași redacțiune a croniciei rusești, în Ермолинская Лѣтоп. vol. XXIII ПСРЛ, 1910, p. 2: и придоша Угри Бѣли, и прогнаша Волохи, и сѣдоша во Словѣнскои же земли, при царствии же Ираклиевъ, Греческаго царя, precum și în altele. Această frază, omisă de către Miklosich, este însă primită de către L. Léger, *o. c.*, p. 8: « puis vinrent les Ougres blancs qui s'emparèrent de la terre slave, après avoir chassé les vlakhs, qui avaient occupé cette terre avant eux »; după Léger, G. Popa Lisseanu, *IIR.*, VII, p. 38. Pasagiul incriminat de Miklosich este primit în textul croniciei și de Bielowsky, *atopis Nestora*, în *Monumenta Poloniae Historica*, vol. I, Lemberg, 1884, p. 547. La fel îl acceptă Grot, *o. c.*, p. 198 sq., după manuscrisele Radziwill și al Academiei: «... прогнавши волохы иже бѣша ржеже приняли землю словенську ».

<sup>1)</sup> Pentru adaptarea lui *divus* Traianus, ctitorul neamului românesc, ca zeitate în panteonul slav, cf. Prof. Dr. A. Brückner, *Slaven und Litauer*, în *Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch der Religionsgeschichte*, vol. II, Tübingen, 1925, p. 508.

sebiți de ei, nu este doveditor <sup>1)</sup>; însă acela în care Vlahii sunt amintiți în toate manuscrisele la începutul secolului al VII-lea, pe timpul lui Heraklios, ca învinși de către « Ungurii Albi » <sup>2)</sup>, sunt desigur

<sup>1)</sup> Deși mai târziu, într-o « Continuare » (Продолжение) a redacțiunii zise Nikonovskaia, ПСРЛ, vol. X, p. 37, astfel îi numește pe cruciații « latini » ai anului 1204: « придоша Римляне и Венедици и Нѣмцы и Фрязи на Царьградъ » unde, bine înțeles, ar fi putut întrebuința genericul Волохи, cum ar susține cei care nu-i pot vedea de loc pe Români în cronica rusească. Cf. însă în același secol al XIII-lea Волохи în aceeași cronică, de astădată însă desemnându-i fără nicio îndoială pe Români, mai jos.

<sup>2)</sup> « Ungurii Albi » sunt considerați de unii învățați, după epoca lor — pe timpul lui Heraklios — ca o fracțiune a Avarilor. In *Annales Fuldenses*, ed. cit., sub anul 895: « Avari qui dicuntur Ungari ». Cronica rusească, în același pasagiu, de altfel, îi numește pe Avari Обрѣ, însă tot ea îi cunoaște și pe Chazari, așa că argumentarea în folosul unuia din cele două popoare are sorți de crezare egale. Grot, o. c., p. 238, fără a ținea socoteală de discrepanța timpului crede « что подѣ Бѣлыми Уграми разумѣются именно Мадьяры а отнюдь не Хозары ». Greșește Hodinka, Antal, *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*, Budapest, 1916, p. 34 în notă: « inkább hunnok értendők ». Kuun, *Relationum*, cit., I, p. 1—2 îi identifică cu Chazarii; la fel Thüry J., în *Századok*, XXX (1896), p. 690. În *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, în *MHK.*, p. 389, se vorbește despre « Huni », prin cari se înțeleg Avarii, « quomodo Huni Romanos et Gothos atque Gepidos de inferiori Pannonia expulerunt et illam possederunt regionem, quousque Franci ac Bagoarii... ». Vlahii croniceii rusești ar putea să fie identici cu acești *romanici* (deosebiți de Franci) dintre Sava și Drava. De altfel, pentru secolul al VII-lea mai ales unul din cele două popoare: Avarii sau Chazarii poate să fie luat în considerare; cf. și Tamás L., *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, I, în *Archivum Europae Centro-Orientals*, I (1935). cit., p. 48, nota 76, după Zsirai, *Jugria, Finn-ugor népnevek*, I, Budapest, 1930, p. 103: « Hongrois, ou peut-être Kazares », sau Dárkó Jenő, *A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi iróknál* (în: *Értekezések a nyelv-és széptudományok köréből*, XXI köt., 6 sz.), Budapest, 1910, p. 21: Chazari. O nouă ipoteză, destul de limpede construită, are J. Moravcsik, *Zur Geschichte der Onoguren*, în *UfB.*, X (1930), p. 87: « Der Name Угри Бѣлии geht meiner Meinung nach auf die Donaubulgaren, deren alten Namen Οὐννόγοροι wir aus Agathons Bericht kennen. Der russische Chronist aber, der nicht weiss, dass sich der Name bulgar und onogur auf ein und dasselbe Volk bezieht, erwähnt die Donaubulgaren zweimal: einmal als Болгаре dann unter dem Namen Угри Бѣлии. Seine Bemerkung, dass die letzten zur Zeit des Kaisers Herakleios « zu sein anfigen » почаша быти, weist auf die oben erwähnten engen Beziehungen zwischen Kowrat und dem byzant. Kaiser hin, durch die der Name onogur in Byzanz allgemein bekannt wurde ». Ar avea la bază deci un izvor bizantin. Această construcție pare justă și atunci « Ungurii albi » au dat peste Волохи din se-



Străromânii, însă s'ar putea să fie foarte bine și cei din munții Hemului, care din luptele lor cu Avarii în aceeași epocă au lăsat prețioasa *τόρα, τόρα. φράτρε*, ca o dovadă a romanității lor <sup>1)</sup>.

Prin urmare, din toate aceste pasagii, se câștigă certitudinea că prin Vlahii epocii străvechi — romane — conform « panslavismului » care-i face pe Slavi să izvorască din peninsula balcanică, trebuie înțeleși Romanii, poate ai lui Traian, însă mai târziu trebuie înțeles un popor coborât din Romani, care prin obârșia lui etnică, precum și prin numele său, mărturisea identitatea, până la un anumit punct, cu Romanii.

Când trec Ungurii prin Carpații păduroși în regiunea Tisei și a Dunării, la sfârșitul secolului al IX-lea, de sigur nimeni nu mai găsea de mult Romani curați, neamestecați, nu numai în sud-estul european, dar nici în Apus și nici chiar în Italia. Însă din neamurile venite în atingere cu Roma se mențineau, în ciuda urgiilor barbare, solid înfiți în Carpați, singurii descendenți cari le purtau numele: Românii, alături și amestecați uneori cu Slavii. De aceea prin Βολοχι pomeniți în locurile pe care le vor ocupa ulterior Ungurii, de astă dată cronicarul rus îi desemnează pe Români <sup>2)</sup>. De astă dată, în

---

colul al VII-lea mai mult ca sigur la sudul Dunării de jos, în Thracia. Astfel, deosebindu-i și aici de Greci = *Ῥωμαῖοι*, cronicarul rus îi recunoaște și pe aceștia ca aparținând întinsei romanități orientale, fiind identici cu cei dela nordul Dunării, pe cari îi vor supune « Ungurii cei negri » la sfârșitul secolului al IX-lea.

<sup>1)</sup> Pasagiile cunoscute la Theophylaktos Simokattes (Bonn), *ἐπιχωρίῳ τε γλώττῃ* și Theophanos Confessor (Bonn), *τῇ πατριῳῳ φωνῇ*. Fragmentele de limbă citate în text au fost considerate pe drept cuvânt ca primele dovezi de limbă românească. Jireček, în *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* [în *Denkschriften des Wiener Akademie der Wissenschaften, Philos.-Hist. Klasse*, LXVIII (1902)], p. 18, citând după Strategikonul împăratului Mauriciu, niște comenzi latinești din aceeași epocă în armata bizantină, consideră celebrele cuvinte tot niște comenzi militare; cf. însă temeinica argumentare contrară a lui Al. Philippide, *o. c.*, p. 506 sq.

<sup>2)</sup> Unul dintre cei mai vechi traducători ai croniciei rusești, Aug. Lud. Schlözer, *Nestor, Russische Annalen in ihrer slawonischen Grundsprache*, Göttingen, 1802, în vol. II, p. 81, nu crede în identitatea Volochi-Români, ceea ce de sigur este adevărat — după cum am văzut — pentru unele pasagii ale croniciei. Rösler, *RSt.*, p. 80 nu admite românitatea « Volochilor », care ar fi « die Franken des römischen Reiches der Karolinger ». Această neverosimilă părere a fost respinsă

mod categoric, nu mai poate fi vorba despre « Romani » <sup>1)</sup>, « Franci », « Romani din imperiul german » etc., cu care au fost identificați, de către cercetătorii formați în spiritul röslerian <sup>1)</sup>, Волохи din Перво-

de Xenopol *IRDT*, II<sup>3</sup>, p. 139—141, arătând că în cronica rusească sunt înșirați, ed. Miklosich, p. 2: Галлчане, Блахъре, Ринамани, Нѣмкци, Кормани, Бенедини, Фригори. Alți învățați însă cred posibilă această identificare; de ex. R. Trautmann, *Die altrussische Nestorchronik. Povest' vremennyh let*, în *Slavo-baltische Forschungen*, VI (1931), p. 282: « *Volochen*, 2, 3, 14, romanisches Volk im Donau-gebiet (mutmasslich die Vorfahren der späteren Rumänen) ». La fel S. Manguia, *Daco-Romanische Sprach-und Geschichtsforschung*, I Theil, Oravicza, 1891, p. 118 sqq. Pe Volochii pomeniți în primul pasagiu, printre celelalte popoare europene, Schafarik, *SA.*, I, p. 225—238, îi consideră Gali, ceea ce de sigur e greșit, căci același fragment are Галлчане. Tot ca niște strămoși ai Românilor îi declară Léger, *o. c.*, p. 391. Istoricii noștri, începând cu Xenopol, *IRDT*, II<sup>3</sup>, p. 137, și terminând cu C. C. Giurescu, *IR.*, I<sup>2</sup>, p. 263, cred în românitatea Volochilor. O vedere nu prea clară asupra diferitelor pasagii are Tamás Lajos, *Romains, Romans et Roumains*, cit., p. 46 sqq. Vezi o încercare de recapitulare a comentariilor la G. Popa-Lisseanu, *o. c.*, introducere.

<sup>1)</sup> Argumentul principal al lor este că în *Viața sfântului Methodiu* (cf. *Vita sancti Methodii, russo-slovenice et latine*, ed. Fr. Miklosich, Vindobonae, 1870, capit. V) se află următorul pasagiu: и сѣуть въ нѣмъ въпшканъ оучители мнози крестинни изъ Блахъ изъ Гърци и изъ Нѣмкци, оучающе нѣмъ разныя а мѣстѣ Словѣнн... не имамъ..., pe care Dvorník, *Les légendes*, cit., p. 385, o traduce: « chez nous sont venus pour enseigner de nombreux chrétiens, des Italiens, des Grecs, des Germains, qui nous ont instruits de différents façons, Mais nous Slaves... n'avons... ». Miklosich le redase cu: Italia, Grecia, Germania, și așa le primește și J. Melich, *Über den ungarischen Volksnamen 'lengyel', Polonus, der Pole*, în *Archiv für slavische Philologie*, XL (1926), p. 280. S. Manguia crede chiar că această formă a biografului sfântului Methodiu i-a folosit ca exemplu și cronicea rusești; cf. *o. c.*, p. 122 și 219. Însă denumirea de Vlah dată Românilor nu face decât să confirme implicit obârșia italiană a populației carpato-dunărene. În acest sens este foarte elocvent pasagiul citat din Kinnamos (Bonn), p. 260: Βλάχων πολὺν ὄμιλον, οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἀποικοι πάσαι εἶναι λέγονται — prin care se atestă mărturia clară despre originea italiană a Vlahilor. De altfel, în secolul al IX-lea, pe timpul anterior apostolatului celor doi frați dela Salonic, cu greu s'ar putea admite « Italieni »; mai curând poate fi vorba de « romanici ». K. Schünemann, *Ungarische Hilfsvölker in der Literatur des deutschen Mittelalters*, în *UJB.*, IV (1924), p. 114, nota 1, susține categoric că « Donauwalachen » — căuțați de multă lume în izvoarele rusești — n'au existat: citând cap. II și VIII din *Повѣсть временныхъ лѣтъ*, afirmă că se înțeleg acolo « ganz deutlich die Römer, von deren Herrschaft in Pannonien sie Kenntniss hatte. Im übrigen verwendet sie das Wort entsprechend dem deutschen *welsch* für alle

начальные Лѣтописи. Cea mai bună dovadă despre identitatea acestor Волохи romanici, dela sfârșitul secolului al IX-lea, cu Românii <sup>1)</sup> o găsim tot în cronica rusească: anume așa-zisul Ипатиевскій списокъ, manuscrisul din grupa apuseană <sup>1)</sup> păstrat la mănăstirea Ipatie din Kostroma, care are la început exact același text ca și celelalte manuscrise principale numite, pomenindu-i pe Волохи în pasajile respective, la anul 1292 (*recte* 1290) are următoarea știre: «Того жъ року короля Венгерского Кумане албо Половцы зъ Волохами оубили именемъ Володислава» <sup>2)</sup>. Prin această informație se infirmă explicația lui Jagić: «Sub volochis semper Romanos intelligere debes» <sup>3)</sup> — pe care au repetat-o în cor istoricii unguri, sau

---

romanischen Völker». Dacă pentru primul pasagiu ar putea avea dreptate, căci pe la anul 600 se mai poate vorbi despre Romani ca atari, apoi pe la sfârșitul secolului al IX-lea de sigur numai de «romanische Völker» — cum erau Românii — se poate vorbi. *Quod erat demonstrandum!*

<sup>1)</sup> E adevărat, cronica rusească nu-i așează într'un loc anumit pe acești Волоху, după cum nu-i așează nici pe Sloveni și pe năvălitorii Unguri, însă de vreme ce îi menționează pe Români *după trecerea Ungurilor peste munți*, adică peste Carpații păduroși, ~~ei trebuie căutați în Pannonia propriu zisă și firește și în colțul de nord-vest al Ardealului, în țara lui «Gelou».~~

<sup>2)</sup> Cf. ПСРЛ, vol. II., p. 892; v. și Hodinka, *o. c.*, p. 453. Traducerea românească e: «In acest an Cumanii sau Polovții cu Volochii l-au ucis pe regele unguresc, cu numele Volodislav». Înțelegerea și cooperarea Românilor cu Cumanii a arătat-o — mai mult prin sugestii — d-l N. Iorga, în *Imperiul Cumanilor și domnia lui Basarabă, un capitol din colaborația româno-barbară în evul mediu în Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tom. VIII (1927—1928), p. 97—103. Un studiu mai comprehensiv e al lui Dr. Ioan Ferent, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, 1931; cf. aci capitolul 12: «Cumanii și înființarea împărăției româno-bulgară» pentru alianța Românilor din dreapta Dunării cu Cumanii, în secolul al XIII-lea. Iar pentru colaborarea cumano-română în cuprinsul regatului maghiar — care pe timpul unui rege cumanzat de sigur era accentuată — cf. scrisoarea lui Ottokar din Boemia către papa Alexandru IV, asupra luptei dela Kressenbrunn din 1262, Hurmuzaki, I-1, p. 287 și N. Iorga, *Acte și Fragmente cu privire la istoria Românilor*, vol. III-1, București, 1897, p. 76: «...innumerablem multitudinem inhumanorum hominum, Comannorum, Ungarorum et diversorum Sclavorum, Siculorum quoque et Balachorum, Bezzermorum...», din care reiese că încă înainte de Ladislau Cumanul în oastea regilor unguri luptau Românii alături de Cumani. Românii sunt alăturați la Cumani în foarte multe izvoare germane medievale; cf. K. Schünemann, *Ungarische Hilfsvölker*, cit., p. 112: «Valwen und wilde Vlachin».

<sup>3)</sup> МНК., p. 360.

cel puțin se corectează în sensul că după ce poporul românesc a fost zămislit, desprinzându-se din amorfismul daco-romano-slav, prin Волохи cronicei rusești *trebuie* să-i înțelegem pe Români. Căci în secolul al XIII-lea, alături de Cumanii care l-au ucis pe Ladislau Cumanul (1272—1290)<sup>1)</sup> numai Români puteau fi aceiași Волохи, care sunt menționați mai înainte vreme în viitoarea Ungarie, la sfârșitul secolului al IX-lea, în Повѣсть временныхъ лѣтъ.

În felul acesta pasagiul din cronică rusească, în care se vorbește despre Români ca așezați, împreună cu Slavii, în locurile pe care le vor ocupa mai târziu Ungurii, la sfârșitul secolului al IX-lea, — spre deosebire de celelalte anterioare, în care sunt pomeniți numai strămoșii lor, Străromânii sau chiar Romanii — este o dovadă incontestabilă despre existența unei populații romanice la nordul Dunării în adâncul evului mediu. Ea întărește informația Geografiei lui Moise Chorenai.

Confirmarea aceasta se face însă și prin cronicile apusene, mai ales prin cele ungurești.

În fruntea lor stă Notarul regelui Bela, care ne-a transmis un sirag de știri privitoare la Românii din veacul al IX-lea, răspândiți pe întreg cuprinsul Ungariei arpadiene. Hărțuit mult și contestat, cu excepția capitolelor despre vitejia și faptele Ungurilor, ori de câte ori era vorba de ținuturile în care urmașii cuceritorilor din secolul al IX-lea nu se aflau în majoritate, — mai ales de vreun secol încoace, — declarat « poet » de o școală hipercritică maghiară, care totuși primea cele mai multe informații păstrate numai la el, sau altele care se coroborau prin izvoarele apusene și bizantine<sup>2)</sup>, în ultimul

<sup>1)</sup> Ucis la 10 Iulie 1290 sud cetatea Kőrösszeg, în cort noaptea, de Cumanii Arboc, Törtel și Kemenč; cf. Szabó Károly, *Kún László 1272—1290*, Budapest, 1886, pg. 179, unde cronică rusească nu este întrebuițată.

<sup>2)</sup> De ex. Karácsonyi János, *Kakuktojás*, în *Erdélyi Irodalmi Szemle* (1924) p. 196—203, unde vede în pasagiile privitoare la Tuhutum-Gelou un adaus al vreunui diac de după 1203, fără probe convingătoare, însă. Rösler, *RSt.*, cit., aceeași părere o avu despre Anonymus, apropiindu-l în timp de noi, făcându-l să trăiască pe timpul regelui Bela al IV-lea. Nu mult diferită de aceste păreri este și aceea a d-lui Iorga, *Cele mai vechi cronici ungurești și trecutul Românilor*, în *Revista istorică*, VII (1921), p. 1—22; dintre istoricii noștri, de altfel, niciunul nu-l judecă așa de aspru.

timp, în urma cercetărilor metodice, cu multă pătrundere și acribie, el a fost reabilitat <sup>1)</sup>.

În orice caz, logica sănătoasă umană precum și cea istorică, esențial identice, nu resping autenticitatea știrilor unui cronicar care scrie în secolul al XII-lea despre un popor deosebit prin numele și felul său de celelalte, pe care el nu-l face nici prin cea mai mică aluzie să vină — fie ca năvălitor, fie strecurându-se pe neobservate — din alte părți. Un cronicar în situația unui secretar regal, care avea toate posibilitățile de investigație ale timpului său, nu se poate concepe că n'ar fi avut cunoștință de deplasările Românilor, care prin urmare ar fi trebuit să găsească ecou în opera sa.

Însă Românii erau, în timpul în care scrie el — cel puțin atunci — de atâtea generații așezați acolo unde trăiau atât de temeinic — ca stejarii din « silva Blacorum » de peste câteva decenii — încât nimeni nu i-a oferit vreo știre cu privire la deplasările lor, la fel ca și

<sup>1)</sup> După cunoscutele păreri negative exprimate asupra valorii informațiilor lui Anonymus, cum a fost de ex. a lui Rösler, *RSt.*, *passim*, pe care în această privință, îl urmează și d-l N. Iorga, a lui Kaindl, *Studien zur ungarischen Geschichtsquellen*, Wien, 1907 și alții, în ultimul timp Notarul regelui Bela este tot mai acreditat. Heinrich Marczali, *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Árpáden*, Berlin, 1882, p. 102, declarase: « Das Werk des Notars kann also für die Zeit der Eroberung Ungarns nicht mehr als Quelle dienen », fiind « naivă » și putând fi utilizată cu folos numai pentru secolul al XIII-lea. Fejérpataky, însă, în *Irodalmunk az Árpádok korában*, Budapest, 1878, p. 516—517, apoi Pauler Gy., *Anonymus külföldi vonatkozásai*, în *Századok*, XVII (1883), p. 23 sq. precum și Id., *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, I<sup>2</sup>, p. 359—361 și 516—517; Sebestyén Gy., *Ki volt Anonymus?*, Budapest, 1879, fixându-i epoca în care a trăit pe timpul lui Bela III, îi acordă tot mai multă credibilitate. Cercetările comparative, de temeinică critică a izvoarelor, de judecată pătrunzătoare — deși nu deplin purificată de prejudecata politică națională — întreprinse de Hóman Bálint asupra cronicilor ungurești mai vechi, și le-a rezumat în *La première période de l'histoire hongroise*, în *Revue des études hongroises*, III (1925) — asupra căroră cf. și Aur. Sacerdoțeanu, *Considérations sur l'histoire des Roumains au Moyen-Âge*, Paris, 1929, p. 49 sq. — însă partea de elaborare critică a expus-o în amintita *A Szent László-kori Gesta Ungarorum*, Budapest, 1925, unde, arătând că la baza celor mai multe din vechile cronicile ungurești stă *Gesta Ungarorum* de pe la 1091—1092, constată, p. 45, că Anonymus: « forrásait általában híven követi, de mégis kritikával használja. Feltűnő a mondásokkal szemben követett szkeptikus eljárása », recunoscându-i un « raționalism savant ».

asupra Slavilor. Ei sunt răspândiți pe o arie foarte întinsă din Ungaria arpadiană, la venirea Ungurilor. Și anume în felul următor:

În cap. IX: «Ducii» Rutenilor îi laudă lui Almus Ungaria (arpadiană)—«*terram Pannonie ultra modum esse bonam. Dicebant enim quod ibi confluerent nobilissimi fontes aquarum, Danubius et Tyscia, et alii nobilissimi fontes bonis piscibus habundantes. Quam terram habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum. Quia post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse eo quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur. Et iure terra Pannonie pascua Romanorum*<sup>1)</sup> *esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie*»<sup>2)</sup>.

<sup>1)</sup> Ed. Fejérpataky, p. 14; cf. și cap. XI, unde, înșirând printre râurile Pannoniei «Danubius, Tyscia, Wag, Morisius, Crisius, Temus et ceteri», după moartea lui Atila: «Et mortuo illo preoccupassent Romani principes terram Pannonie usque ad Danubium ubi collocauissent pastores suos».

<sup>2)</sup> Prima oară se găsește acest termin în Odo de Deogilo, *De Ludovici VII projectione in orientem*. MGH. SS., XXVI, p. 60, 62, privitor la «Dunántúl»: «Terra hec in tantum pabulosa erat, ut dicuntur in ea pabula Iulii Caesaris exstiteret». Terminul acesta este foarte frecvent în izvoarele occidentale ale evului mediu. Richardus, ed. G. Popa-Lisseanu, *IIR.*, VI, p. 9: «tandem uenerunt [Ungurii] in terram que nunc Ungaria dicitur, tunc uero dicebatur pascua Romanorum», «subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem». Kézai, ap. Florianus, II, p. 65 și ed. G. Popa-Lisseanu, *IIR.*, IV, p. 32: «Pannonie, Panfilie, Macedonie, Dalmacie et Frigie ciuitates, que crebris spoliis et obsidionibus per Hunos erant fatigate, natali solo derelicto in Apuliam per mare Adriaticum de Ethela licentia impetrata, transierunt, Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia. Repausato autem rege Ethela Sicambria V annis»; iar la pagina 70—37, așezându-i de astădată în mod hotărât în Ardeal: «Zaculi [Săcuii], cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt». *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. Florianus, I, p. 114: «Vlachis qui ipsorum coloni existere ac pastores remanentes sponte in Pannonia»; la fel *Chronicon Dubnicense*, ibid., III, p. 17, cu varianta «ulachis». În *Descriptio Europae Orientalis*, fără legături cu cronicile ungurești, afară eventual de «Gesta Ungarorum» și, care a fost scrisă la anul 1308, și a fost publicată mai întâi de O. Górká, apoi de G. Popa-Lisseanu, *IIR.*, II, p. 98 — redând și tradiția păstrată la Aromâni despre originea și coborîrea lor dela nordul Dunării — spune: «inter machedoniam, achayam et thesalonicam est quidam populus ualde magnus et spaciosus qui vocantur blazi, qui et olim fuerunt romanorum pastores ac in Ungaria ubi erant pascua Romanorum propter nimiam terre uiriditatem et fertilitatem morabantur. Sed tamen ab ungaris inde expulsi, ad partes illas fugierunt... Pannoni autem, qui inhabitabant tunc panoniam, omnes erant pastores romanorum, et habebant super se decem reges

În acest capitol (precum și în cap. XI), *Anonymus* cuprinde nu numai Pannonia propriu zisă, adică Ungaria întinsă *stricto sensu* între Tisa, Dunăre și Drava-Sava, ci toată Ungaria de pe timpul său, din secolul al XII-lea — care, în acea epocă, se întindea aproximativ între granițele ei dinainte de războiu <sup>1)</sup> — cu excepția Ardealului și a nordului Ungariei <sup>2)</sup>. În toată această vastă arie, în șesul rodnic și opulent udat de fluviile înșirate în cap. XI, care, în parte, se opresc tot la linia munților ardelenesti, înspre răsărit, le-a fost indicată noua patrie nomazilor Unguri ca foarte potrivită felului lor de viață, condiționat de pășuni și de râuri. Însă aci, la venirea lor, existau, pe lângă Slavi — Slovaci, Sloveni, etc. — și pe lângă Bulgarii slavizați și ei, « Vlahii, adică păstorii Romanilor » <sup>3)</sup>, răspândiți pretutindeni. Așa mărturisește tradiția păstrată în a doua jumătate a secolului al XI-lea, în « *Gesta Ungarorum* », la a doua sau a treia generație după a cuceritorilor, când faptele vibrau încă cu puternică intensitate în istorisirile bătrânilor <sup>4)</sup>.

*potentes in tota messia et panonia* », pe care îi bat Ungurii. Cf. și Drăganu, *o. c.*, p. 29. Pe Kézai, care singur a păstrat știrea că « Blacki » au rămas *sponte* în Pannonia, împreună cu Săcuii (pe cari el îi consideră urmași ai Hunilor) și anume în munți, deci în Ardeal, Hóman, *A Szent László-kóri Gesta Ungarorum*, cit., p. 64, îl declară: « a teljes Gesta Hungarorum írója ». Iar în ceea ce privește pășunile Romanilor din *Anonymus*, S. Domanovszky, *Kéza Simon mester Krónikája*, Budapest, 1906, p. 82 le așează de-a-dreptul în Ardeal: « *Az ultra silvam Erdély régi neve, a pascua Romanorum, mely nevet Anon. Pannoniára alkalmaz. pedig világosan Erdélyre mutat; erre vall a lakosok felsorolásának rendje is: Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum* ».

<sup>1)</sup> Cf. Melich, *A honfogl. Magyarorsz.*, cit., p. 415 și Drăganu, *o. c.*, p. 15.

<sup>2)</sup> Cf. Drăganu, *ibid.*

<sup>3)</sup> Așa trebuie tradus: « ... et Blachii ac pastores Romanorum », unde *ac* nu e copulativ ci expletiv; cf. Dr. I. Gherghel, *Pascua Romanorum; Pabula Iulii Caesaris? Un capitol din nomenclatura istorică română*, în *Revista Arhivelor*, II (1923), p. 383—397. La fel K. Schünemann, *Die « Römer » des anonymen Notars*, în *UJB.*, VI (1926), p. 454: « Wenn er daher die *Blachii* und die *pastores Romanorum* nebeneinander nennt, so bedeutet das nur, dass er beide für gleichartige Völker hält ».

<sup>4)</sup> Un obiect de discuție îl formează termenul *Romani*, tot la *Anonymus*. Cap. XLVIII și cap. XLIX, p. 43 Fejérpataky: « *reliqui uero Romanorum... dimisso castro Bezprem, fuga lapsi sunt, et pro remedio uitae in terram Theoticorum properauerunt* » « *plures milites Romanorum in ore gladii consumpserunt... Reliqui uero Romanorum... dum Hungarii et Romani in confinio essent, Romani*

După ce arată *Anonymus* ce fel de popoare erau așezate, la venirea Ungurilor, în ceea ce numea el și contemporanii săi, cu un cuvânt arhaic, Pannonia, începe să povestească cucerirea — « a hon-foglalás », care se desăvârșește treptat-treptat.

În părțile răsăritene ale viitorului regat unguresc Românii sunt pomeniți în două ducate: al lui « Glad » și al lui « Gelou » încă pe când trăia Arpad (+ 907)<sup>1</sup>). Primul se întindea între Murășul inferior și vechea cetate dispărută de pe Dunăre Haram: « mitterent exercitum contra *Glad ducem, qui dominium habebat a fluuiio Morus*

fugiendo latenter fluuium, qui est confinio Pannonie et Theotonicum, transnata-verunt »; apoi cap. XLVI *ibid.*, p. 41: « Et hoc audito omnes Romani, per totam terram Pannonie habitantes uitam seruauerunt ». Schünemann, *o. c.*, p. 451, îi consideră « Italiener oder Romanen » sau chiar « Römer », însă nu « Römerherten »; la fel E. Moór, *Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze*, în *UJB.*, IX (1929), p. 65—66. Însă această interpretare nu este în întregime ei justă: prin acești « Romani » se înțelegea de bună seamă populația romanică moștenitoare îndreptățită a stăpânirii romane de odinioară, dovedită în Pannonia prin cercetările arheologice până în secolul al VI-lea; cf. Alföldi Andreas, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien* (în: *Ungarische Bibliothek. Erste Reihe*, vol. 10 și 12), Berlin-Leipzig, 1924—1926, populație care acolo unde era în continuitate teritorială cu grupul daco-român, ca parte a romanității mai mari orientale, în mod firesc poate fi socotită ca populație veche românească, așa cum o face d-l Drăganu, *o. c.*, p. 16—17. Cf. și Josef Pfister, *Pannonien in politisch-geographischen Betrachtung*, în *UJB.*, VIII (1928), p. 153: « Bis 568 bestand die Römersiedlung, während in der Umgebung schon lange alles von den Avaren besetzt war. Jedoch waren die Römer wahrscheinlich gezwungen, den Avaren durch ihre Kunst und Handfertigkeit zu dienen. Und so mag anderen geschützten Stellen nach manche Niederlassung die ersten Völkerstürme überdauert haben oder von den neuen Völkern Dienste gestellt worden sein ». De felul cum concepeau cronicarii din secolul al XII-lea această descendență *Romani-Români* stă dovadă apodictică Presbiterul din Dioclea, ap. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Slavonicarum veteres ac genuini*, vol. III, Viena, 1748, p. 478: Bulgarii cuceresc. Totam Macedoniam... post haec totam provinciam Latinorum, qui illo tempore *Romani* vocabantur, modo vero *Morovlahi*, hoc est *Nigri Latini* vocantur ». Cf. și S. Dragomir, *Vlahii și Morlacii*, cit., p. 57 și P. Cancel, *Despre « Rumân » și despre unele probleme lexicale vechi slavo-române*, București, 1921, p. 6. O altă dovadă în acest sens, este pasajul cunoscut: « *Olahi Romani commorantes in partibus Ungari, Transilvanis, Ultrapinis et Sirmis* » din secolul al XIV-lea. În acest complex de mărturii, și « Romanii » Anonymusului ne apar cu multă verosimilitate ca o populație românească, cel puțin parțial.

<sup>1</sup>) Cf. Szabó K., *A magyar vezérek kora*, cit., p. 140 sq.



*usque ad castrum Horom*, ex cuius etiam progenie longo post tempore descenderat Ohtum, quem Sunad interfecit »<sup>1)</sup>. In alt loc, cap. XI, Anonymus definește astfel hotarele stăpânirii lui « Glad »: « Terram uero, que est a fluuiio Morus usque ad castrum Vrschia preoccupauisset quidam dux nomine Glad de Bundyn castro egressus »<sup>2)</sup>. Cei doi căpitani unguri Zuardu (Zoárd) și Cadusa (Kadocsa) « ad partes Beguey peruenerunt, et ibi per duas ebdomadas permanserunt, donec omnes habitatores illius patrie a Morisio usque ad fluuium Temes sibi subiugauerunt, et filios eorum in obsides acceperunt. Deinde amoto exercitu uenerunt uersus fluuium Temes et castra metati sunt iuxta uadum arenarum, et cum uellent transire amnem Temes, uenit obuiam eis Glad, a cuius progenie Ohtum descendit, *dux illius patrie cum magno exercitu equitum et peditum adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum* »<sup>3)</sup>. Lupta se se dă pe Timiș « et in eodem belo mortui sunt duo duces Cumanorum et tres Kenezy Bulgarorum ». Glad<sup>4)</sup> se predă. La urmă Ungurii « castrum Vrsoua ceperunt ». In felul acesta ajung să stăpânească regiunea pe care peste câteva decenii Constantin Porfirogenitul o cunoaște ca supusă Ungurilor, regiunea Banatului românesc și sârbesc de astăzi.

Pe lângă această stăpânire a lui Glad, care — originar din Vidin — era desigur slav, Notarul regelui Bela mai cunoaște o formație politică, în care Românii se întâlnesc ca principal sau chiar exclusiv

<sup>1)</sup> Ed. Fejérpáthy, p. 27; ed. G. Popa-Lisseanu, *IIR.*, I, p. 57.

<sup>2)</sup> *Ibid.*, p. 16 și p. 34.

<sup>3)</sup> *Ibid.* Prin « Cumanii » lui Anonymus se înțelege Pecenegii; cf. Szabó, *o. c.*, p. 90: « Nem lehet ezeken másokat értenünk mint az Etelközt elfoglaló besenyőket, kik a mai Oláhország nagyobb részét is birták s így Glád Orsováig terjedt birtokához közel szomszédok voltak, kiket mint a kún népek egyik ágát krónikáink is fölváltva *besenyő* és *kún* néven neveznek ».

<sup>4)</sup> Alte informații asupra lui Glad nu avem. Raționamentele lui Ortway, *o. c.*, I, p. 171—172, îl fac să se nască pe la 840. Diculescu îl derivă din germanicul \*Glada; cf. *Die Gepiden*, cit., p. 187. Melich, se pare cu mai multă dreptate, din slavul *glad* — « foame », ca *Gladimir* (cf. « de Bundyn egressus », deci sud-slavic). Cf. și Drăganu, *o. c.*, p. 227, unde se dă o serie întreagă de numiri de sate și de ape în Banat, care păstrează aceiași rădăcină. Însă Melich cu toate acestea îl crede pe Glad ungur, deoarece Ajtony-Ohtum coboară din el, *A honfoglaláskori Magyarország*, cit., p. 308. Însă Ajtony putea foarte bine coborî în ramură colaterală din Glad.

factor, atât ca locuitori, cât şi ca—ceea ce este, până acum, unic — conducători: anume voevodatul « ultrasilvan ».

În cap. XXIV: *De terra Ultrasilvana*, Anonymus povesteşte cum « Tuhutum pater Horca » <sup>1)</sup> « dum cepisset audire de incolis bonitatem terre Ultrasilvane, ubi *Gelou quidam Blacus* dominium tenebat, cepit ad hoc hanelare (cor. anhelare), quod si posse esset, per gratiam ducis Arpad domini sui terram Ultrasilvanam sibi et suis posteris acquireret ». El îl trimite pe Ogmand (Agg Mánd?), care « more uulpino bonitatem et fertilitatem terre et habitatores eius inspexisset » şi, cap. XXV: « domino suo de bonitate illius terre multa dixit: *Quod terra illa irrigaretur optimis fluviis, quorum nomina et utilitates seriatim dixit, et quod in arenis eorum aurum colligerent, et aurum terre illius optimum esset, et ut ibi foderetur sal et salgenia, et habitatores terre illius uiliores homines essent tocius mundi, quia essent Blasj et Sclauj, quia alia arma non haberent nisi arcum et sagittas, et dux eorum Geleou minus esset tenax et non haberet circa se bonos milites, et auderent stare contra audaciam Hungarorum, quia a Cumanis et Pice-natis multas iniurias paterentur* ». Cap. XXVI: *Quomodo contra Gelu itum est*: Cu voia lui Arpad, Tuhutum « egressus est ultra siluas uersus orientem contra Gelou ducem Blacorum. Gelou uero dux Ultrasiluanis <sup>2)</sup> audiens aduentum eius, congregauit exercitum suum et cepit uelocissimo cursu equitare obuiam ei, ut eum per portas *Mezesinas* prohiberet, sed Tuhutum uno die siluam pertransiens ad fluuium *Almas* peruenit. Tunc uterque exercitus ad inuicem peruenierunt, medio fluuio interiacente. Dux uero Gelou nolebat, quod ibi eos prohiberet cum sagittariis suis ». Apoi în cap. XXVII: *De morte Gelu*, într'o frumoasă pagină istoriseşte înfrângerea voevodului român de pe Someşul rece: « Mane autem facto, Tuhutum ante auroram diuisit exercitum suum in duas partes, et partem alteram misit parum superius, ut transito fluuio, militibus Gelou nescientibus, pugnam ingrederentur. Quod sic factum est. Et quia leuem habuerunt transitum utraque acies, pariter ad pugnam peruenerunt, et pugnatum est inter eos acriter, sed uicti sunt milites ducis Gelou

<sup>1)</sup> « Tuhutum » este transcris de filologii unguri *Tőhőtdm* sau, mai nou *Tétény*; iar « Horca » pare să fie *Károly* din Constantin Porfirogenitul.

<sup>2)</sup> Greşit, pentru *Ultrasiluanus*.

et ex eis multi interfecti, plures uero capti. Cum Gelou dux eorum hoc uidisset, tunc pro defensione uite, cum paucis fugam cepit. Qui cum fugeret, properans ad castrum suum iuxta fluuium Zomus positum, milites Tuhutum audaci cursu persequentes, ducem Geloum iuxta fluuium Copus interfecerunt. Tunc habitatores terre uidentes mortem domini sui, sua propria uoluntate dextram dantes, dominum sibi elegerunt Tuhutum patrem Horca, et in loco illo qui dicitur Esculeu fidem cum iuramento firmauerunt, et a die illo locus ille nuncupatus est Esculeu eo, quod ibi iurauerunt <sup>1)</sup>).

Prin urmare, « Gelou » era voevodul <sup>2)</sup> « ultrasilvan » — socotind direcția dinspre Ungaria (*uersus orientem*), din câmpie — el însuși Român de neam (*quidam Blacus*) și stăpânind peste *Români și Slavi*. El avea aci *dominium*, peste *terra Ultrasilvana*; pe lângă sine străjuia *exercitus suus*; ca loc de refugiu și, desigur, și de reședință, poseda *castrum suum*. Însă, mai presus de toate, acest voevod este *independent cu desăvârșire*; în timp ce toți ceilalți principii cu care se luptă Ungurii sunt sau dependenți de alți suzerani sau sunt arătați ca veniți de aiurea, numai acest *quidam Blacus* nu are niciun stăpân și nicio legătură cu nimeni <sup>3)</sup> și nu a venit de nicăieri: el este liber

<sup>1)</sup> Ed. Fejérpataky, p. 26—27; G. Popa-Lisseanu, *IIR.*, I, p. 44—45. « Esculeu eo, quod ibi iurauerunt », ar fi Esküllő, Aștileul de azi (cf. Erdély-Ardeal, Erdőd-Ardud, etc.), *eskű* însemnând « jurământ ». O altă etimologie — în sensul teoriei care pornind dela numele topice « făurite » de Anonymus, mai ales în părțile unde-i așează pe Români — propune Karácsonyi J., în *Magyar Nyelv*, II (1906), p. 176—177, anume: satului i se zicea nemțește Schwalbendorf, iar un cuvânt vechiu unguresc, pierdut, *küllő* însemna tocmai un fel de rândunică; ergo Anonymus a ticluit el numele localității. Cf. însă argumentele contrarii ale lui Viski K., *Küllő és Esküllő*, în *Magyar Nyelv*, I (1905), p. 368.

<sup>2)</sup> Anonymus îi zice latinește *dux*. Voevod, după cum se știe, este *bellidux*. Terminul *duce* în românește nu s'a păstrat, sau, cel puțin, nu-l avem atestat. De altfel în această privință cf. judicioasa observație a lui J. B. Bury, *The treatise*, cit., p. 542, la *βοεβοδοι* ai Ungurilor încă de pe timpul băciuirii lor în Etelköz: printre populațiile mongolice « the Slavonic language was a sort of lingua franca »; totuși în epoca post-arpadiană *βοεβοδοι* este înlocuit cu *ἄρχοντες*.

<sup>3)</sup> Nu se poate susține nici gogomânia lui Melich J., *A honfoglaláskori Magyarország*, cit., p. 313: « Ilyen költözködő, vándorló, menekülő oláh volt Gelou-Gyelő is, aki bizánci segítséggel akart országot alapítani », în traducere românească: « Un astfel de român migrator, rătăcitor, refugiat a fost și G., care voia să întemeieze țară cu ajutor bizantin ». Nicio informație nu mai avem asupra acestei

ocârmuitor al « țării sale » în clipa în care Ungurii « more uulpino » îi iscodesc țara.

Țara sa însă nu pare să fi cuprins întreg Ardealul istoric. După indicațiile lui *Anonymus* în ea se intra *per portas Mezesinas*, din regiunea Crișului, dincolo de pădure, care avea o întindere de o zi (*uno die* siluam pertransiens); o străbătea râul Almașului, apoi Căpușul și « castrul » și-l avea pe Someș. « Ardealul lui Gelou nu este deci tocmai Ardealul lui Simion Dascălul, « mijlocul țerii », ci numai văile celor două Someșuri cu centrul la *Gilăul* de lângă *Cluj* » <sup>1)</sup>.

Pentru autenticitatea comunității româno-slave în nord-vestul Ardealului la venirea Ungurilor — comunitate care în ceea ce privește componenta slavă pare a fi avut un caracter pronunțat rusorutean, sau, în orice caz nord-slavic <sup>2)</sup> — nu constituie nicio piedecă

---

măndre figuri de epopee a trecutului nostru, în afară de *Anonymus*, de unde reiese tocmai contrarul acestei insinuări absolut gratuite și tendențioase a filologului ungur. Un domn (*dominium tenebat*) peste *habitatores*, lucrători la aur și la sare, care are fortăreață, însemnează, pur și simplu, *că era așezat acolo*. *Anonymus* nu permite mistificarea lui Melich.

<sup>1)</sup> Drăganu, *o. c.*, p. 427.

<sup>2)</sup> Cf. asupra acestei chestiuni Drăganu, *o. c.*, p. 432, întemeiat pe argumente filologice. Rösler, *RSt.*, p. 65 sqq., — neadmițându-i pe Români la venirea Ungurilor în Ardeal — crede că destul de frecvențele localități din Ardeal, care conțin numele « Rușilor », ca: Ruși, Rusciori, Reussdorf, Reussmarkt, Oroszfája, Oroszfalú etc., ar fi premaghiare. Însă Grot, *o. c.*, p. 66, relevând că însuși numele de « Rus » dovedește că n'au putut fi premaghiare, le declară mult ulterioare: « было исторически известное передвижение русского населения въ эти края (XV), чемъ къ домадьярской эпохѣ ». Prin secolul al XII-lea pune Dr. Karácsonyi J., *Orosz-szláv lakosok Erdélyben*, Lugos [1926], trecerea păstorilor ruso-slavi în Ardeal; cf. și Dr. I. Nistor, *Der Nationale Kampf in der Bukovina mit besonderer Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen historisch beleuchtet*, București 1919, p. 8 sqq., împotriva părerii acreditate mai cu seamă printre istoricii ruso-ruteni că Statul rutean din secolele XII și XIII s'ar fi întins peste o bună parte din Moldova, precum și peste nordul Ardealului, într'o epocă, așadar, din care crede d-l Iorga, *Ducele Ramunc*, în *Revista istorică*, XIX (1933), p. 114, că provine numele conducătorului Vlahilor din *Nibelungenlied*, care l-ar reda pe *Roman* din Halici (o altă părere rezumată la Drăganu, *o. c.*, p. 226). De sigur infiltrările vagi de ruso-ruteni spre sfârșitul evului mediu nu înlătură de loc verosimilitatea obârșiei nordice a elementelor slave de pe pragul evului mediu, care coboriseră dela nordul Carpaților spre sud și din care o parte în mod firesc se opri în părțile de nord ale Ardealului, desnaționalizându-se pe urmă încetul cu încetul în masa Românilor.

faptul că, în relatarea supunerii voevodatului independent din nord-vestul Ardealului, se întâlnesc câteva nume de origine ungurească, sau cel puțin turco-ungurească; a) *Almas-Almás*, din *alma* «măr», împrumutat el însuși dela Turci: *elma*; b) *Copus-Kapus*, (valea) «Căpușului», din *kapu* «poartă», împrumutat tot din turcă: *kapu*<sup>1)</sup>; și c) *portas Mezesinas-Mészes*, «Meseșul» din ungurescul *mész* «var». Numele, așa cum le dă Anonymus, sunt desigur numele cunoscute în mod general pe timpul lui, în secolul al XII-lea, fiind nume ungurești oficiale, care le substituiseră pe cele slavo-românești genuine.

În ceea ce privește, apoi, însuși numele voevodului, el nu complică deloc socotelile istoricilor. Filologii i-au lămurit proveniența, — mai bine decât istoricii — însă neverosimilitatea existenței lui «Gelou» ca nume dat unei persoane care ar fi trăit pe la anul 900, nu exclude cătuși de puțin existența persoanei însăși, nici veracitatea faptelor și nici istoricitatea luptei date, sau prezența Românilor și a Slavilor în acele locuri, după cum nu exclude nici ființa râului Someș sau a ruinelor «castrului» medieval de pe «*gialu*» de lângă Gilău. Toate aceste contingente nu se desmint, chiar dacă numele de «Gelou» n'a fost purtat de voevodul român, care va fi avut, în acest caz, probabil un nume asemănător<sup>2)</sup>, iar existența Românilor — constituiți într'un voevodat condus de un Român — în nord-vestul Ardealului, în epoca năvălirii Ungurilor este mai presus de orice îndoială.

Anonymus, care a fost și este suspectat de către adversarii continuității, nu este însă singurul dintre cronicarii unguri, care, în

<sup>1)</sup> Un alt (*Kis*) *Kapus* a dat, tot în Ardeal *Copșa-mică*.

<sup>2)</sup> Diculescu, *Die Gepiden*, p. 188, îl consideră de origine gepidă: *Geilamir, Gelu-mir*, dintr'un \**Gaila*. Cf. însă obiecțiunile juste ale lui Melich, *o. c.*, p. 294 sqq. și id., *Gépides et Roumains: Gelou du notaire anonyme*, în *Revue des études hongroises*, VI (1928), p. 62 sqq. Pentru lămurirea acestui nume, este foarte important faptul că el nu se întâlnește ca nume de persoană. De aceea trebuie considerat ca nume topic, — așa cum la Anonymus se mai găsesc câteva. D-l Drăganu. *o. c.*, p. 427 sqq. îl explică în legătură cu *Gyalú-Gilăul*, derivat dintr'un slavo-român *D'elou, D'ilou* «mons, Grenze, Gebirgszug», încheind, p. 432: «Deoarece în comunitatea slavo-română a lui Gelou, cu totul deosebită de a lui Glad, cum este explicabil prin poziția geografică, Slavii vor fi fost mai mult Ruși-Ruteni, cari aveau forma *D'ilov*, cea cu *e* li se poate atribui Românilor cari trăiau împreună cu aceștia». Tot aci o bogată bibliografie.

secolele XIII și XIV, îi așează pe Români în Ardeal, nu numai la sfârșitul secolului al IX-lea, ci de-a-lungul întregului ev mediu, ca urmași ai Romanilor, dovedind această descendență și prin atestarea formală și prin numele dat Românilor, prin numele de Vlahi. Și alți cronicari unguri îi așează tot în locurile în care locuiesc astăzi Românii și care sunt exact aceleași peste care s'a întins stăpânirea romană în ținuturile Dacilor, după cum a fost relevat de atâtea ori.

Astfel Kézai — un bihorean — în cap. IV—I, arătând cum o parte din romanicii dalmatini au trecut peste mare în Italia, pe timpul lui Attila, « *Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia* » <sup>1)</sup>. Prin « Pannonia », ca și Anonymus uneori, înțelege întreaga Ungarie arpadiană, căci la cap. IV—6, vorbind despre urmașii Hunilor în Europa, se exprimă astfel: « Remanserunt quoque de Hunis uirorum tria milia ex prelio Crimildino erepti per fuge interfugium, qui timentes occidentis naciones in campo Chigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunos sed Zaculos uocauerunt. Isti enim Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognouerunt remeasse, redeuntibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestata, partem in ea sunt adepti, *non tamen in plano Pannonie, sed cum Blackis in montibus* confinii sortem habuerunt. *Unde Blackis commixti litteris ipsorum uti perhibentur* » <sup>2)</sup>. În acest pasagi, în care scopul lui Kézai era de a înfățișa originea hunică a Săcuilor <sup>3)</sup>, în al doilea loc sunt prezentați Românii, care trăiau împreună cu Săcuii în regiunile muntoase ale Ardealului, rămași după Romani *sponte*, apărând deci în ochii Ungurilor din secolul al XIII-lea ca adevărații băștinași ai locurilor, mai vechi în orice caz decât înșiși Hunii <sup>4)</sup>.

<sup>1)</sup> V. mai sus, p. 522.

<sup>2)</sup> Ed. Florianus, I, p. 70; G. Popa-Lisseanu, *IIR.*, IV, p. 37.

<sup>3)</sup> Una din teoriile originii Săcuilor este aceea « hunică ». Cf. Szabó Károly, *A régi székelység*, Kolozsvár, 1890; el primește și știrile falsificatului cunoscut sub numele de « Csiki Székely Krónika ». Teoria aceasta, părăsită într-o vreme, a fost reluată mai nou de către învățații unguri; cf. succinta expunere a diferitelor teorii făcută de Gyallay Domokos, în Dr. Jancsó Benedek, *Erdély Története*, Cluj-Kolozsvár, 1931, p. 379 sqq. Asupra literelor împrumutate de către Săcu dela Români, cf. G. Popa-Lisseanu, *Excursul* la ediția lui Kézai.

<sup>4)</sup> Tot pe *Gesta Ungarorum* se întemeiază și *Cronica Hunilor*, considerată de Domanovszky, *o. c.*, p. 33—34 și apoi de Hóman, *A Szent László-kori Gesta*,

Tradiția hunică păstrează în același timp încă următoarea informație: « Exterminata multitudo filiorum Atilae regis, tandem Pannonia remansit sine regibus decem annis, Vlachis, Grecis advenis, Messianis, Teutonicis, Sclavis exulibus remanentibus tantummodo in Pannonia » <sup>1)</sup>. Dintre aceste popoare <sup>2)</sup> înșirate ca supuse lui Atila — schimbându-le numai numele uneori, nu și caracterul etnic — nici unul n'a lipsit, firește, din alaiul « biciului lui Dumnezeu »: în felul acesta, potrivit terminologiei cronicilor ungurești (*Blachi ac pastores Romanorum*), prin « Vlahii » Hunilor îi înțelegem pe Romani, iar prin « Vlahii » contemporani ai *Gestei* din secolul al XI-lea — coborâtori, după aceeași concepție, aderentă perfect cu desfășurarea istoriei, din ei — pe Românii nord-dunăreni, adică tot pe *Balak'* ai lui Moise Chorenaf'i și Волохи ai cronicii rusești.

Cronicile ungurești, prin urmare, când îi menționează pe Români ca existând, în secolul al IX-lea, în teritoriul care va deveni mai târziu Ungaria, nu fac decât să întărească informația strecurată în redacțiunile, studiate mai sus ale Geografiei armenesti, simplă,

cit., p. 50 sqq. ca o operă independentă, în care se păstrează știrile — împrăștiate pe urmă în toate cronicile ungurești — asupra Hunilor. Hóman recunoaște însă că pentru istoria Hunilor elementele acestea nu au nicio valoare, servind numai la reconstruirea *Gestei*.

<sup>1)</sup> Mai bine în *Chronicon Budense*, edidit Podhraczky, Budae, 1838, p. 32; cf. Hóman. *o. c.* Același pasagiu apare astfel în celelalte cronici, toate derivate din *Gesta Ungarorum*:

a) *Chronicon Poseniense*, ed. Florianus, IV, p. 21: « Exterminata itaque multitudo filiorum regis Athile tandem Pannonia permansit sine rege X annis, Olachis Grecis Machianis Theutonicis Sclavis exulibus remanentibus tum in Pannonia, qui Athile serviuierunt »;

b) *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. Florianus, I, p. 120: « Postquam autem filii Athyle in prelio Crumhelt cum gente Scytica fere quasi deperissent, Pannonia extitit decem annis sine rege, Sclavis tantum modo grecis *vlachis* teutonicis aduenis messianis remanentibus in eadem, qui viuentē Athyla populari seruitio sibi seruiebant »;

c) Kézai, ed. Florianus, I, p. 70 și G. Popa-Lisseanu, *IIR*, IV, p. 37: « Postquam autem filii Ethele in prelio Crumhelt cum gente Scitica fere quasi deperissent Pannonia extitit X. annis sine rege, Sclavis tantum modo Grecis Teutonicis Messianis et *Vlahis* aduenis remanentibus in eadem, qui viuentē Ethela populari seruitio sibi seruiebant ».

<sup>2)</sup> « Messiani » sunt probabil « Moesiani ».

însă cu atât mai plauzibilă și mai categorică și având valoarea unei știri contemporane.

Dintre dovezile pozitive, care pot fi invocate pentru existența Românilor în regiunea Carpaților, în epoca alcătuirii *Gestei Ungarorum*, adică la sfârșitul secolului al XI-lea, mai aducem aici una, care prin faptul că provine dintr'un loc foarte îndepărtat, este cu atât mai importantă. Anume o inscripție runică aflată în Sjönhem pe Gotland mărturisește că un tânăr vareg numit Rōdfōs, în călătorie prin țări străine, fu ucis mișelește de *Blakumen* <sup>1)</sup>. Prin *Blakumen* se înțelegeau Românii <sup>2)</sup>. În aceea inscripție, așadar, e vorba despre Românii dela răsăritul Carpaților, din ținuturile care mai târziu vor alcătui țara Moldovei. Tot cam în aceleași locuri sunt cunoscuți Românii, cu un secol mai târziu, din pasagiul lui Niketas

<sup>1)</sup> R. Ekblom, *Die Waräger im Weichselgebiet*, în *Archiv für slavische Philologie*, XXXIX (1924), p. 211 (după Noreen, *Altschwedische Grammatik*, 495): « *Blakumen* hält man — und wohl mit Recht — für gleichbedeutend mit *Walach*, d. i. dem Mischvolk von vorzugsweise Römern und Slaven, aus dem die Rumänen unserer Zeit hervorgegangen sind... » (Rōdfōs) benutzte für seine Reise den Weg Weichsel und Bug stromaufwärts und dann direkt zum schwarzen Meer, so erklärt die Angabe der Sjönhemer Steines eine recht natürliche Erklärung. Die fragliche Runeninschrift, dürfte frühestens aus dem Ende des 11 Jahrhunderts herrühren. Vielleicht war Rōdfōs einer der letzten, die auf diesem Wege nach dem Ziel vorzudringen versuchten, das allen Wikingern verlockend im Osten vorschwebte — der Kaiserstadt am Bosphorus ». Melich, o. c., p. 303, admitând această explicație a lui Ekblom, își sprijinește pe ea, în parte, argumentarea admigrației dela sudul Dunării care revine, ca un leit-motiv al obsesiei istorice ungurești. Lajos Tamás, *Romains, Romans et Roumains*, cit. p. 46, nota 71, încercând o răstălmăcire a lui *Blakumen* fiindcă există radicalul *blak* în unele limbi germanice, din care ar deriva *vlah*, se întreabă: « L'explication de l'inscription runique *Blakumen*, trouvée à l'île de Gotland mériterait par contre un sérieux examen: ne doit-on pas partir dans ce cas spécial de la signification « *homines nigri* » ? Prin această îndoială, însă, poate aduce în discuție numai accepțiunea etimologică a cuvântului și nicidecum faptul că prin suedezul *Blakumen* se desemna o populație românească în secolul al XI-lea, la nord-estul României actuale. Cf. și Drăganu, o. c., p. 223, 404 și Giurescu, *IR.*, I, p. 309.

<sup>2)</sup> Cf. Grigorovitz, o. c., apoi Dr. I. Gherghel, *Câteva contribuțiuni la cuprinsul noțiunii cuvântului « Vlach »*, extras din « *Convorbiri Literare* » pe 1920, București, 1920, p. 11. Cf. și Müllenhoff, *DA.*, V, p. 311: « saga » lui Starkad, unde se spune că a atacat, « părțile Poloniei », deci aceeași regiune pe care o vizează Ekblom; iar în aceea a lui Egil și Asmundar sunt pomeniți « Visin af Blökumanalandi », care ar putea să fie, contrar credinței lui Müllenhoff, « Biseni », Pecenegii.



Choniates, în care se spune că aventurosul Andronic, vărul lui Manuil Comnenul (1143—1180), după ce scăpă din închisoare, refugiindu-se în principatul Haličului, *fu prins de Vlahi la hotarele Haličului*, la anul 1164 <sup>1)</sup>. Acești Vlahi nu sunt nici «chervanagii»,

<sup>1)</sup> Niketas Choniates (Bonn), p. 171: τῶν τῆς Γαλιτζης ὁρίων λαβόμενος... συλληφθεὶς γὰρ παρὰ Βλάχων... că e vorba de granițele Galiției actuale reiese din p. 168: ἔστι δὲ ἡ Γάλιτσα μίτα τῶν παρὰ τοῖς ῥώσι τοπαρχιῶν, οὗς καὶ Σκύθας Ὑπερβορέους φασίν. Acest fapt—fără a fi de altfel menționați Românii—este relatat și de cronica rusească; cf. Onciul, *Originile Principatelor Române*. București, 1899, p. 236. Din această mărturie explicită, istoriografia ungurească trage concluzia că pe la mijlocul secolului al XII-lea Românii începuseră să apară la răsăritul Carpaților, *mai întâi*; cf. Pauler, *MNTÁKA*, I<sup>2</sup>, p. 466: «mi arra mutat, hogy az oláhok első nyomait a Duna balpartján, a mai Oláhország északkeleti részében abban a hégzagban kell keresnünk, mely a nyugot felé terjeszkedő kúnok, s az egyre mindinkább errefelé szoruló bessenyők közt támadt, kiknek leszorulása e vidékről, a XI. század vége felé, adhatott nagyobb lendület is az oláhoknak a Dunán való átvándorlásra, ámbár megkezdődni, *bizonynyal már jóval előbb kezdődött*». Așadar, urmându-și firul judecății,—chiar dacă «golul» dintre Pecenegi și Cumani, în secolul al XI-lea, situabili după Pauler (fără nicio indicație a izvoarelor!) în părțile nord-estice ale României ante-belice nu este nici dovedit, nici verosimil—istoricul maghiar admite că Românii erau înainte de secolul al XI-lea, deci în al X-lea și al IX-lea, la nordul Dunării. Dogma emigrării Românilor din Sudul Dunării la nordul ei în secolul al XIII-lea, când sunt atestați documentar pentru prima dată—dogma atât de dragă istoriografiei ungurești—în ultimul timp, de altcundă, pare că își vede sgduit termenul *a quo* tocmai de către cei mai înfocați apărători ai ei; tot mai adânc în evul mediu este împinsă epoca «venirii» Românilor din Balcani. Astfel, filologul Melich, în cartea sa des citată, *A honfoglaláskori Magyarország*, p. 315, strecurând dovezile istorice și cele filologice prin filtrul logicele sale specifice, formulează în felul următor rezultatele cercărilor sale, pe care le redăm aici în traducere: «Părerea mea în chestiunea română este așa dar aceasta: Daco-românii *s'au putut* desprinde de patria lor de baștină înainte de hotarul secolelor al IX-lea și al X-lea. Printre evenimentele din peninsula balcanică în secolele VIII-IX au fost mai multe de așa natură, încât *au putut avea* ca urmare strămutarea, cutreerarea, refugiarea dintr'un loc într'altul a unor mase sau frânturi de neamuri locuitoare acolo. Așa *au putut* să se strămute, să cutreere, să se refugieze și Străromânii, dintre care Daco-Românii *ar fi putut locui*, la hotarul secolelor al IX-lea și al X-lea, precum și în prima jumătate a secolului al X-lea, în Ardeal și chiar și în afară de Ardeal, răsfirați, adeseori în mod temporar. Un astfel de Român rătăcitor, cutreerător și refugiat a fost și *Gelou-Gyeló*, care voia să întemeieze țară cu ajutor bizantin. Și el *a putut* ajunge dela Dunărea de jos acolo, unde îl așează Anonymus, și de unde oamenii săi, supușii săi, *eventual putură* să emigreze, să se refugieze mai departe...». Toate aceste probabilități sunt lipsite de bază istorică.

nici nu stau sub altă stăpânire; nu depindeau — după izvorul bizantin — nici de principatul Haličului. Acest izvor istoric, prin urmare, dovedește peremptoriu că în a doua jumătate a secolului al XII-lea, cam la o sută de ani dela uciderea, prin aceleași locuri, a lui Rōdfōs, și tot de către « Blakumeni », nearătați ca supuși cuiva, Românii trăiau, de bună seamă în număr considerabil, și la răsăritul Carpaților.

## VARDAPETUL VARDAN

Din importantele lumini care se pot aduce din izvoarele istorice armenesti pentru istoria noastră în evul mediu, spicuim aici și ceea ce ne oferă opera vardapetului *Vardan Pardseperț'i* <sup>1)</sup>.

Unul dintre cei mai cunoscuți scriitori ai vechii și bogatei literaturi armenesti este Vardan, zis și « Răsăriteanul » <sup>2)</sup>. Se impusese contemporanilor pe la jumătatea secolului al XIII-lea, la Pardseperț', unde se născu, în Cilicia armenescă <sup>3)</sup>. Numai anul morții îi este sigur: 1271. Fost elev al lui Vanagan și primind o instrucție foarte frumoasă, căci, pe lângă cunoașterea limbii greacă, siriană, persană și ebraică, a fost foarte bine inițiat în studiile teologice, a lăsat mai multe opere, care în majoritatea lor au un caracter religios <sup>4)</sup>.

Din toată opera sa pe noi ne interesează numai Geografia și Istoria Universală atribuite lui.

<sup>1)</sup> « Vardapet », sau după pronunțarea Armenilor din Turcia, « vartabed » (cari zic « Vartan »), însemnează « doctor » « maître »; cf. P. Alphandéry, *Note sur une étymologie du mot « Vardapet »*, în *Revue des études arméniennes*, IX (1929), p. 1 sq.

<sup>2)</sup> *Vardan Arevelț'i*.

<sup>3)</sup> Asupra acestei Armenii nouă cf. Éd. Dulaurier, *Royaume de la Petite Arménie a l'époque des croisades*, Paris, 1862.

<sup>4)</sup> Cf. Mons. Placido Sukias Somal, *Quadro della storia letteraria di Armenia*, Venezia, 1829, p. 109 sq. Pe urmele acestui « cadru » e și C. Fr. Neumann, *Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur nach den Werken der Mechitaristen*, Leipzig, 1836. Independent e Félix Nève, *L'Arménie chrétienne et sa littérature*, Louvain, 1886. Printre operele religioase ale lui Vardan sunt de amintit: Comentariile sf. Scripturi, în special asupra Psalmilor, Pentateuchului, a Cărții lui Daniil; Elogiul unui teolog armean, Grigore Iluminatorul; Omiliile; o Carte de fabule: « Cartea Vulpei ». Mai nou, asupra lui Vardan, în Garegin Zarp'analian, *Istoria literară a Armeniei vechi, sec. IV—XIII*, (în armeneste), Veneția, 1923, vol. II<sup>a</sup>, p. 743.

## GEOGRAFIA

Una din operele sale, în care îi pomeneste pe Români, este *Geografia* <sup>1)</sup>.

Această Geografie este atribuită de către toți cercetătorii, aproape fără excepție <sup>2)</sup>, vardapetului nostru. Copiștii ne-au transmis-o sub numele lui Vardan, cu toate că la sfârșitul ei se vorbește despre următorul lui. Această știre, însă, poate fi vreun adaus ulterior, făcut de vreun elev pios al lui <sup>3)</sup>. Ea a fost publicată pentru prima dată la Constantinopol, la anul 1728, *ad calcem* unui dicționar de cuvinte grele din Sf. Scriptură, de către Diraț'u Murad, care a primit-o dela vardapetul Iacob. După această ediție, având, după cum însuși mărturisește, — însă necorespunzând întru toate adevărului, cum vom vedea mai jos — ca mijloc de control și un manuscris păstrat la Paris, J. de Saint-Martin, a republicat-o în ale sale *Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie*, Paris, 1819, vol. II, pp. 406—471, atribuindu-i-o, bineînțeles tot lui Vardan și însoțind-o de o traducere în franțuzește și de note. Ea are la bază, după cum se poate constata nămaidecât, și după cum o recunoaște și SM., Geografia mai veche a lui Moise Chorenăț'i, deosebindu-se de ea în mai multe amănunte.

Aici reproducem — folosindu-ne și de traducerea armenizantului francez — părțile privitoare la Europa <sup>4)</sup>, după SM.:

« Către apus este Frankistanul. Spania e triumfiulară. Acolo « se găsesc moaștele sfântului apostol Iacob <sup>5)</sup> » și multe mine de aur, « unde sunt chiruiți condamnații la moarte. La apus ajungi la țara « Aganaț'ienilor și de acolo la orașul de aramă, care azi e ruinat și

<sup>1)</sup> Intitulată « Geografia noului traducător și al doilea iluminător a lui Vardan vardapetul »; cf. Zarp'analian, *l. c.* *Așcharhagrut'iun*, propriu-zis « Arătătoarea Lumii »; așa cum și Persanii și apoi Turcii își intitulasă Geografiile: *Djihānnumā*.

<sup>2)</sup> Cf. mai sus Zarp'analian o consideră apocrifă și « mai degrabă o onomastică a orașelor, decât o Geografie », ceea ce se potrivește pentru Armenia. V. însă H. Oskean, *Vardan Arevelt'i*, în *Handes Amsorya*, *Monatsschrift für armenische Philologie*, XXXV (1921), Wien, col. 373, care nu se îndoește de autenticitatea ei și-l numește răspicat pe Vardan, *Așcharhagir* « geograf ».

<sup>3)</sup> Cel mai vechiu manuscris al lui Vardan e dela 1297.

<sup>4)</sup> SM., p. 451—452.

<sup>5)</sup> La San Iago de Compostella.

« e numit Liurike <sup>1)</sup>). Acolo e capătul lumii unde s'a dus Sf. Pavel.  
 « Apoi e țara Alamanilor, unde se găesc rămașițele sf. maici a lui  
 « Dumnezeu. Aceste popoare sunt din rasa Arsacizilor, din urmașii  
 « viteazului Tiridat. Constantin îi ceruse, și Tiridat îi trimise 400  
 « de oameni. Țara Germanilor este lângă Galia și Oceanul nordic.  
 « Dalmația este către izvoarele Dunării (*Danob*). Italia e la răsăritul  
 « Galiei și la Sudul Dalmației; acolo e marele oraș Roma (*Hrom*),  
 « întemeiat de regele Romulus. Acolo se găesc sorii lumii, sf. Petru  
 « și Pavel. Este scaunul patriarhal al Latinilor, care sunt Franci  
 « (*Latinaț'oț' or ȕn Frangk'*). Sunt în apus patru capitale: adecă  
 « Roma, Milanul, Anglia (*ev Anklizay*) și Parisul. Trei sunt reșe-  
 « dințe regale iar Parisul e locul unde se adună doctorii (vardapeții).

« Dincolo de râul Dunării este neamul Goților <sup>2)</sup>). Apoi sunt  
 « Rușii, al căror oraș Moscova le este capitală. În vecinătate se gă-  
 « sește neamul Ulach <sup>3)</sup>), apoi acela al Bulgarilor, care se întinde  
 « până la țara Sarmatilor; iar de acolo se merge la Iberieni <sup>4)</sup>). Toți  
 « sunt înspre Nord-Vest. Țara Thracilor (*T'rakaț'oț'*) e la răsăritul  
 « Dalmației. Thracia are șapte țărișoare, râuri, orașe, insule și orașul  
 « Samandria <sup>5)</sup>), care e pe Lova (?) și pe Sečova (?), de unde se merge  
 « până la Constantinopol. Veneția este un port în mijlocul mării,  
 « unde se studiază chimia și unde se dă argintului culoarea aurului.  
 « Sunt la Franci douăsprezece neamuri de limbi diferite, opt la Ro-  
 « mani [*horomn (sic)*] și opt la Iberieni. Olintul e un oraș în Thracia,  
 « lângă Stagira, patria lui Aristotel. Mai sunt încă multe neamuri,  
 « orașe și țări, care nu ni se par vrednice a le descrie și de care de  
 « aceea n'am voit să ne ocupăm ».

Ediția Geografiei dela Constantinopol n'am putut-o consulta, ne-  
 gășind-o nicăieri. Însă am cercetat două manuscrise ale ei, unul dela

<sup>1)</sup> SM., crede că Liurike ar fi Illyricum, iar « orașul de aramă » un oraș le-  
 gendar din poveștile arabo-persane; cf. și H. Laurentie, *La version arménienne  
 du conte de la ville d'airain*, în *Revue des études arméniennes*, I (1920-1921), p. 297 sq.

<sup>2)</sup> SM., traduce astfel: « la nation des Gètes »; cf. mai jos.

<sup>3)</sup> Aci, între paranteze, SM., explică « Valaques ».

<sup>4)</sup> *Ivir*. E vorba de Iberienii din Caucaz, de unde ne-a venit nouă, peste  
 veacuri, Antim Ivireanul.

<sup>5)</sup> SM.: Sémandria ». În text e Samandria. Este Smederevo din Iugoslavia  
 de astăzi, lângă Dunăre, numită și Semendria.

Paris și altul dela Londra, pentru a controla textul. Manuscrisul dela Paris — ace'a pe care spune că l-a întrebuințat și *SM.* — e cel mai vechiu <sup>1)</sup>, fiind copiat în secolul al XVI-XVII-lea. El diferă și în alte privințe, în special tocmai în pasagiul care ne interesează, de ediția lui *SM.*, precum și de manuscrisul dela Londra, care pe de altă parte, se apropie mai mult de *SM.* (și de ediția constantinopolitană), deși e tot din secolulul al XVII-lea (1616) <sup>2)</sup>.

Pasagiul în care ne pomenește pe noi manuscrisul cel mai vechiu, este următorul: *ev aba ainkoys Danobar getoyn, azgn Git'aḡ'. ev aba Rusaḡ' <sup>3)</sup>, ev Ulachaḡ' azgn sahmanakiḡ' ē nmin. ev aba azgn Bulgharaḡ' gay hasanē i Sarmataḡ'ik' <sup>4)</sup>.* «Și apoi dincolo de râul Dunăre « (*Danob*) <sup>5)</sup> neamul Goților <sup>6)</sup>. Și apoi al Rușilor. Și neamul Ula- « chilor în vecinătatea lor. Și apoi neamul Bulgarilor, care se întinde « până la [al] Sarmatților ».

<sup>1)</sup> V. Fr. Macler, *Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1908, p. 80, Nr. 147 (Nr. vechiu: Ancien fonds arménien, 74). Scrieri bolorgir, pe hârtie. De vechimea textului mărturisesc unele forme arhaice, curente încă în secolele XII—XIII, care pe urmă fură modificate. De ex., în MS. Paris, avem *Paulos* « Pavel ». Prin « Lautverschiebung », acest *p* s'a schimbat în *b*, în pronunțare, iar *l* dur, (ca *l* polonez și *лѣ* rus), în *gh* gutural, iar *au* în *o* (cf. A. Meillet, *o. c.*, p. 6, 15, 12), încât astăzi se scrie *Bolos* și se pronunță *Boghos*, așa cum e în MS. Londra. Exemplele s'ar putea înmulți, însă ajunge acesta, care e destul de concludent.

<sup>2)</sup> Fred. Cornwallis Conybeare, *A Catalogue of the Armenian Manuscripts in the British Museum*, London, 1913, p. 293—294. MS. acesta are cota: Or. 5459; scriere notergir, pe hârtie, « with modern orthography ».

<sup>3)</sup> MS., *irusaḡ'*; *i* e superfluu.

<sup>4)</sup> Paris, Bibliothèque Nationale, Ms. arménien, Nr. 147, fol. 145 a.

<sup>5)</sup> *Danob* (Danubius), poate fi cetit și *Tanop*; cf. Meillet, *o. c.*, p. 11, după dialecte.

<sup>6)</sup> *SM.*, cetise și traduse « Gêtes », prin care desigur el nu-i înțelegea pe alții decât pe Geții, despre care și Kantakuzenos (Bonn), I, 465 zice (sec. XIV): *οἱ πέραν Ἰορδανὸν ἦσαν οἱ ὁμοόκενοι τοῖς Σκύθαις*, prin care, poate îi desemnează pe Români; cf. și N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes, im Rahmen seiner Staatsbildungen*, vol. I, Gotha, 1905, p. 143 notă. În text e *Git'aḡ'*, genit. plur. dela sing. *Goḡ'*, care în mod normal dă *Git'aḡ'*, de unde *i* neaccentuat poate cădea, rămânând *Gḡ'-aḡ'*. Dintr'un *Geḡ'* ar fi genit. plur. *Git'-a-ḡ'*, transformându-se *e* în *i*. (De altfel există, în armeneste cuvântul genuin *goḡ'* « milă, conștiință », care, firește, n'are ce căuta aici). Menținem, așadar, Goții.

Aşa este textul în manuscrisul cel mai vechiu, cel dela Paris. Textul publicat de *SM.* — deşi el traduse « la nation des Oulakh » — are *ev aba chaghať Ulachať* « şi apoi [neamul] mişcătorilor Ulachi ». *Chaghať* este genit. plur. dela tema verbală *chagh-a-l* « a se mişca »; *chaghať* poate fi deci tradus cu « mişcător, agil, uşor ». Acest calificativ însă probabil se găseşte numai în ediţia 1728 dela Constantinopol, iar *SM.* l-a introdus de acolo într'a sa. În manuscrisul dela Londra stă <sup>1)</sup> *ev ap' z-chaghať azgn sahmanakiť ē nmin* « şi ţărmlu cu neamul mişcător [?] în vecinătatea lor ». Acest manuscris mai are, apoi, la fel ca şi *SM.* — Constantinopol<sup>2)</sup>, *Rusať or Moskov ē anun k'aghak'in or ē at' or azgin i-Rusať...* « al Ruşilor, care au oraşul Moscova, care e capitala Ruşilor ». Această ultimă informaţie, care nu se găseşte în manuscrisul dela Paris — cel mai vechiu, repetăm, este ca şi înseşi manuscrisele, de altcum, de dată mai recentă. Moscova într'adevăr fu întemeiată la mijlocul secolului al XII-lea (1147)<sup>3)</sup>, aşa că — conform desvoltării ei istorice, legată de evoluţia principatului de Moscova <sup>4)</sup> — nu putea să câştige atâta faimă, ca de ex. Parisul, Roma, Milanul şi « Anglia », încât să-şi lase numele într'o geografie din secolul al XIII-lea. Această informaţie trebuie socotită, aşa dar, ca o sigură interpolaţie tardivă, poate de aceeaşi vârstă cu manuscrisele.

În ceea ce priveşte atributul *chaghať* [Ulachať] « al mişcătorilor [Ulachi] », sau *ap' z-chaghať azgn* « ţărmlu cu neamul mişcător », s'ar putea de asemenea să fie o interpolaţie, căci în cel mai vechiu manuscris nu există acest calificativ.

De aceea, în urma celor expuse mai sus, noi considerăm ca autentic textul Geografiei, aşa cum îl dă manuscrisul din Paris. Ră-

<sup>1)</sup> Londra, British Museum, Ms. Or. 5459, fol. 31 a.

<sup>2)</sup> *Ibid.*

<sup>3)</sup> Cf. M. Karamzin, *Исторія Государства Россійскаго*, Санктпетербургъ, 1818, vol. II, p. 216: По крайней мѣрѣ знаемъ, что Москва существовала въ 1147 году, Марта 28, и можемъ вѣрить новѣйшимъ Лѣтописцамъ въ томъ, что Георгій былъ ея строителемъ; cf. şi Примѣчанія, p. 176 Nr. 301, unde indică izvoarele.

<sup>4)</sup> Cf. A. Rambaud, *Histoire de la Russie depuis les origines jusqu'à l'année 1877*, Paris, 1878, p. 157 sq.; P. Milioukov-Ch. Seignobos-L. Eisenmann, *Histoire de Russie*, Tome II<sup>2</sup>: *Des origines à la mort de Pierre le Grand*, Paris, 1935, p. 126 sqq.

mânând, în orice caz, pomenirea și în Geografia lui Vardan a Românilor, de astă dată învecinați cu Rușii, deci la nordul Dunării, alcătuind un popor (« neam ») destul de numeros și de însemnat, ca să poată fi alăturat de-al Rușilor și al Bulgarilor, relevăm aici faptul că « al doilea iluminator » al Armenilor a avut, pentru cele două opere ale sale, două izvoare de informație. Cel dintâiu era bizantin: Blach-Vlach <sup>1)</sup>, iar celălalt, venindu-i dela nord, era cel obișnuit « turanic »: Ulach, Oláh, Ūlāk, etc. Acesta fu primit desigur dela Tătari, care erau stăpânii stepelor din nordul Mării Negre, în secolul al XIII-lea.

## ISTORIA UNIVERSALĂ

Istoria sa, care începe cu creația lumii și ajunge până la anul în care o termină, 1269 <sup>2)</sup>, e întemeiată pe documente adeseori străine și e de un deosebit interes pentru epoca mongolă, autorul ei fiind unul dintre bine văzuții teribilului han monhol Hūlāghū, care a distrus califatul 'abbāsīd dela Bagdad (1268). Intr'un pasagiu, însă, din descrierea celei de-a treia cruciade (1189—1192), Vardan îi pomenește pe Români ca fiind în solda « Francilor » lui Frederic Barbarossa. Intr'adevăr, după ce arată desfășurarea jocului diplomatic între basileul bizantin și împăratul apusean, el spune că constantinopolitani « *transportară gratuit toată mulțimea pe care Francii o re-* » « *crutaseră în ținuturile Vlahilor și ale Bulgarilor (i-Blachaț' ev i-Bul-* » « *gharaț' ) cu o grămadă de comori adunate, trecând prin aceste ținuturi* » <sup>3)</sup>

<sup>1)</sup> V. « Istoria Universală ».

<sup>2)</sup> F. Nève, *l. c.*, greșește: 1267.

<sup>3)</sup> *Istoria Universală* a lui Vardan a fost tipărită, în armeneste numai, la Moscova, și la Veneția. Éd. Dulaurier, cunoscutul armenizant francez, a dat o traducere a celor mai interesante pasagii referitoare la Mongoli în *Journal Asiatique*, pe anii 1860—1861. Apoi tot el a publicat textul armenesc, însoțit de traducerea franțuzească, a părților privitoare la cruciade, în Tom. I din *Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens*, Paris, 1869, de unde, dela p. 440 împrumutăm și noi datele, folosindu-ne și de traducerea franțuzească. Cf. Louis Bréhier, *L'église et l'orient au moyen âge: Les croisades* (în: *Bibliothèque de l'enseignement de l'histoire ecclésiastique*), VII-me édition, Paris, 1928, p. 122; apoi F. Chalandon, *The later Comneni*, în *Cambridge Medieval History*, vol. IV, p. 384; Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin*, cit. II, p. 88.

Prin acești « Blachi » așezați alături și înaintea Bulgarilor, trebuie înțeleși nu Românii din nordul Dunării — din părțile Banatului cu care ar fi putut veni eventual în atingere Frederic Barbarossa în trecerea sa pela Belgrad și Braničevo <sup>1)</sup> — ci desigur Românii din sudul Dunării, adică din regiunea Balcanilor. Aceștia, după cum se știe, cu vreo trei ani mai înainte întemeiaseră, sub conducerea fraților români Petru și Asan, un nou stat, care, fiindcă îi cuprindea între limitele sale și pe Bulgari, este numit în deobște româno-bulgar <sup>2)</sup>.

<sup>1)</sup> Drumul pe uscat, european, al cruciaților pe acolo era: prin Ungaria de dincolo de Dunăre, trecea Drava în Sirmiu, apoi Sava lângă Belgrad: « in villa Bellegravae Bulgarorum hospitio, quam Petrus [Eremitul] et illius exercitus non longe ante depraedati combusserant » poposește și Godefroy de Bouillon; cf. Reinhold Röhricht, *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Innsbruck, 1901, p. 64 și René Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, vol. I, Paris, 1934, p. 9, 14. De acolo continua prin Niș, Sofia, Filipopol. În ultimii ani ai secolului XI, pe timpul primei cruciate, Românii nu sunt pomeniți în aceste părți, cf. N. Iorga, *Les narrateurs de la première croisade*, Paris, 1928: de ex. Raymond d'Agiles, p. 9, spune că au întâlnit cruciații « des Turcs, des Cumans ou des Ouzzes (*Husi*), des *Tanaces*, non identifiables, des Pétchénegues et des « Bulgares », iar Albert « Aquensis », p. 22, la fel informează numai asupra Cumanilor (*Comanitae*), asupra Bulgarilor și-i menționează și pe « Pincenarii [*Pecenegii*] qui Bulgariam inhabitabant ». Am văzut însă mai sus că în secolul al XI-lea, prin chrisobula lui Vasile II Bulgaroctonul, Românii sunt cunoscuți în toată Bulgaria. După un secol, pe timpul cruciatei a treia, apoi, numele lor va umplea cronicile timpului, deoarece ei s'au ridicat la un rol determinant politic.

<sup>2)</sup> Acest nou factor politic a fost alcătuit de Românii din Balcani sub conducerea celor doi celnici, Petru și Asan, « proprietari de turme fără nume de familie »; cf. N. Iorga, *Istoria Poporului Românesc*, trad. rom. vol. I, p. 223. D-l Iorga, însă, îi crede din Pind; cf. și Id., *Istoria Românilor din peninsula balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia, etc.)*, București, 1919, p. 21 sq. capitolul intitulat « Românii din Pind întemeetori de stat ». Vezi însă C. C. Giurescu, *IR.*, I, p. 296. Istoricii slavi în mod constant neagă românitatea conducătorilor Petru și Asan, începând cu Jireček, *GB.*, *passim*. V. de ex. F. Uspenskiy, *Образование второго болгарскаго царства (Изъ XXVII т. Записокъ Императорскаго Новороссійскаго Университета)*, Одесса, 1879, p. 88—108, capitolul Румыны (Валахи). Происхождение династии Асенов, în care — cu toată tendința sa de a-i înlătura cât mai mult pe Români dela începuturile acestui nou și important stat — recunoaște, p. 104, că нѣтъ ничего удивительнаго, что византийскіе лѣтописци начавшееся на Балканскомъ полуостровѣ движеніе назвали валахскимъ и предводителямъ Петру и



Prin urmare, tocmai în epoca aceasta, neamul poate cel mai numeros din peninsula balcanică<sup>1)</sup>, Românii, se aflau într'o epocă de mare expansiune și de deplină afirmare a însușirilor atâta timp neexercitate, de organizatori politici. Apăruți astfel ca niște neofiți în lupta politică, ei la început nu au fost apreciați după valoarea lor. Pe urmă însă, aproape toate izvoarele istorice, atât bizantine, cât și apusene, ne dau îmbelșugate vești asupra lor. Astfel, cel mai amănunțit informator asupra cruciatei lui Frederic Barbarossa, clericul cunoscut sub numele de Ansbertus<sup>2)</sup>, îi întâlnește pretutindeni pe Români, în calea cruciaților porniți în ziua de sf. Gheorghe, 1189 dela Regensburg<sup>3)</sup>. După ce aceștia trec de « Brandiz » (Braničevo): « in

Асеню прямо или косвенно приписали романское происхождение. Dar el îi consideră pe bizantini tendențioși, motivându-și afirmația prin ura Grecilor contra Bulgarilor. Însă din adâncirea comparativă a izvoarelor bizantine — de o claritate convingătoare — nu reiese deloc acest lucru. V. Vasilievskiy, în recenzia pe care a făcut-o cărții lui Uspenskiy, în Журналъ Министерства Народнаго Просвещения, 1879, CCIV, p. 181 nu lămurește deloc confuzia voită slavofilă: Петръ и Асень были потомки прежнихъ Болгарскихъ царей выросшие среди валахскаго населенія, въ такой мѣстности Болгарин, гдѣ они преобладаго вѣлѣдствіе того усвоившіе языкъ этого племени. Они могли считаться и Валахами, и Болгарами, могли обращаться къ тѣхъ и другимъ, какъ къ своимъ родичамъ. Aceleași neîntemeiate afirmări și la Mutaftchiev, o. c., p. 218, și la Zlatarski, История Т. II: България подъ византийско владичество (1018—1187). Софія, 1934, p. 410 sq. Studiul lui Const. R. von Höfler, *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches, der Aseniden 1186—1255, Abhandlungen aus dem Gebiete der slavischen Geschichte*, I, [în: *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philos.-Histor. Classe*, Bd. XCV (1880)], p. 229—245, — distins printr'o desăvârșită obiectivitate științifică, cf. p. 244, ajunge la concluzia următoare, cu privire la coroborarea prezumptivă din vechii țări bulgari a celor doi fruntași români, p. 242: « Es ist nun berechnend, dass er [Ioniță] selbst da, wo es in seinem Interesse lag, sie als seine Ahnen zu bezeichnen, nur den Ausdruck Vorgänger (praedecessores) gebrauchte, während er sie Kaiser nennt, sich selbst ebenso bezeichnet und daneben vom Kaiserthum Bulgariens und Wlachiens spricht ».

<sup>1)</sup> O recunoaște și Rösler, *RSt.*, p. 115, că populația romanică din Thracia, Thesalia, Moesia, Macedonia « an Zahl und physischer Kraft das griechische übertraf ».

<sup>2)</sup> *Fontes Rerum Austriacarum, I Abtheilung: Scriptores*, V Band, Wien, 1863, p. 1 sq., intitulată: « *Ystoria de expeditione Friderici imperatoris edita a quodam Austriensi clerico, qui eidem interfuit, nomine Ansbertus* ».

<sup>3)</sup> Cf. Dr. Friedrich Wilken, *Geschichte der Kreuzzüge nach morgenländischen und abendländischen Berichten*, IV Th., Leipzig, 1826, p. 58.

« ipsa silua longissima Bulgariae <sup>1)</sup>, quam idus iulii <sup>2)</sup> ab Brandiz pro-  
 « mouentis intrauimus, Greculos, Bulgaros, Seruos et *Flacos* <sup>3)</sup> se-  
 « mibarbaros in insidiis ponerent, ut ex abditis repentinis incur-  
 « sibus extremos in castris, sed et seruietes in pastu equorum col-  
 « ligendo progredientes sagittis toxicatis ferirent, quorum plures  
 « dum comprehenderentur, confessi sunt, iussu domini sui ducis  
 « de Brandiz et principaliter imperatoris Grecorum edicto ad hec  
 « se perpetranda coactus » <sup>4)</sup>. După ce trec, cu greutate, de aceste  
 neamuri, care le îngreuiiau drumul, fiind în serviciul « voevodului »  
 (*dux*) de Braničevo, sau în al aceluia al basileului, cruciații con-  
 stată că un nou stat se înființase înspre nord și nord-est: « Preterea  
 Bulgariae in maxima parte ac uersus Danubium, quousque mare influit,  
 quidam Kalopetrus Flachus et frater eius Crassianus <sup>5)</sup> cum subditis  
 Flachis tyrannizabat » <sup>6)</sup>. Era noul imperiu româno-bulgar <sup>7)</sup>. Acești

<sup>1)</sup> Arnoldus Lubecensis, la Wilken, *o. c.*, p. 62: « Nemo illud maximum et notissimum, quod *Bulgerewalth* dicitur ».

<sup>2)</sup> 15 Iulie.

<sup>3)</sup> Pe « Greculos » d-l Iorga îi traduce « păcătoși de Greci », în *Istoria Românilor din peninsula balcanică*, cit., p. 25. În privința formei *Flacos* — deși Ansbertus are și *Blaci* — pare a fi o formă supusă influenței « Lautverschiebung »-ului frecvent german; cf. p. 22: Antronico. Nu e nefirească proveniența dublă a celor două forme, la același autor.

<sup>4)</sup> Ansbertus, p. 20.

<sup>5)</sup> Petru — acest « *quidam... Flachus* », ca și « Gelou », care era pentru învățatul cronicar ungur tot un *quidam* — era numit *Kalo-*, ca și mai târziu Ioniță, Kalo-johannes, ceea ce însemnează « frumos », « bun », « viteaz ». *Crassianus* este explicat de d-l Iorga, *l. c.*: *Kyr Assianus*, ceea ce indică o contaminare bizantină.

<sup>6)</sup> Ansbertus, p. 24, continuând astfel: « In ea fluctuatione regni Grecie prefati comites de Seruia et Crazzia [Croația] eo tempore, quo exercitus crucis transmeabat, occasione accepta partem Bulgariae sue dicioni subiugauerant federi inito cum Kalopetro aduersus imperatorem Constantinopolitanum, qui scilicet Kalopetrus dominum imperatorem [pe Frederic] scriptis et nunciis officiose salutauit debita reuerentia et fidelis auxilii contra hostes spensione maiestati eius inclinabat ».

<sup>7)</sup> Tot această nou-înființată « Românie » dintre Balcani și Dunăre, trebuie înțeleasă și atunci, când, dela Adrianopol, unde poposisese împăratul, o parte din oaste curătea împrejurimile, p. 48—49: « Rursus duobus cum agminibus nostri diuersas in partes Graeciae funduntur et unum quidem agmen, quod erat episcopi Wirtzburgensis et comitum de Salm et de Widin et de Spanheim, *uersus terram Blacorum* duas civitates ab hostibus relictas et tertiam bellica manu cum multo sanguine ultra quinque millia occisorum expugnarunt. Una ipsarum

doi « tirani » intră în legături cu împăratul german (« *imperator Romanorum* »), făgăduindu-i dela început ajutoare, încă de pe când staționa la Niș. Cruciații purced mai departe, pe drumul bine cunoscut spre Constantinopol <sup>1)</sup>. În timp de Frederic se afla la Adrianopol, în Ianuarie 1190, « *Kalopetrus Blacorum et maxime partis Bulgarorum in hortis* <sup>2)</sup> *Tracie dominus*, qui se imperatorem et coronam imperialem regni Grecie ab eo sibi imponi efflagitat seque ei circa initium ueris *quadraginta millia Blacorum et Comanorum tenentium arcus et sagittas* aduersus Constantinopolim transmissurum constanter asseuerabat. Quem nuntium dominus imperator benigne a se pro tempore remisit et Calopetro placentia rescripsit » <sup>3)</sup>. Deși o

---

civitatum incendio data est ». Cetățile lor muntoase sunt arătate și de către istoricii bizantini; totuși nu se poate preciza mai mult asupra aceluia *versus terram Blacorum*, care pare că indică direcția, deci o regiune la poalele Balcanilor sudici; *terra Blacorum* fiind, bine înțeles, în Balcani și la nord de Balcani. O altă « Românie » cunoaște Ansbertus în apropierea Salonicului, p. 42: « *Friedericus advocatus de Perge... invasit regionem opulentam Flachiam dictam, non multum a Thessalonica distantem, in qua rebelles aliquot occidit, abundantiamque necessariorum plus quam revehere sui potuissent invenit* ». Ultimele cuvinte confirmă « comorile » lui Vardan.

<sup>1)</sup> Cf. mai ales Dr. Const. J. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Eine historisch-geographische Studie*, Prag, 1877, p. 31, 34, 82, 92, etc. — Ansbertus, p. 26: « *per asperas et duras vias siluarum progrediebamur et redimina insidiarum et incursionum fortiora, ue certamina ab hostibus Grecis et Flachis incurrimus, sicut ab imperatore Grecorum Ysaakio procuratum dinoscitur* » — luptând oarecum *more thracico*: « ... et rapinis rerum et ocisione » abulariorum non modicum sustinimus detrimentum. Nam iterum quidam latrunculi sagitarii secus stratam publicam in condensis ueprium latitantes ex improviso sagittis toxicatis plerosque ex nostris inermes et minus caute incedentes affligere non cessarunt ». Printre ei erau și Cumani, p. 40.

<sup>2)</sup> În notă: probabil *in horis*.

<sup>3)</sup> Ansbertus, p. 44. Cf. Wilken, *o. c.*, p. 96 « *Friedrich... zerstörte aber mit Klugheit nicht völlig seine Hoffnung, sondern erhielt diese wichtige Verbindung für den Fall der Noth* ». În aceeași termeni — cu excepția pomenirii Românilor, alături de Cumani — se exprimă și un alt cronicar, la Wilken, *ibid.*, nota 88 (după Canisii lect. antiq. t. I, fol.: *Anonymi narratio de expedit. Asia-tica Frederici*): « *Interea, Kalopetrus, qui cum Assamo fratre suo dominabatur populis Blacorum, misit legationem Adrianopolin, diadema regni Graeciae de manu capiti suo rogans imponi, et aduersus Imperatorem Constantinopolitanum promittens se venturum illi in auxilium cum XL millibus Cumanorum, Imperator vero illius petitioni amicabile et placens pro tempore dedit responsum* ».

parte dintre Români luptau în rândurile bizantinilor, alături de Greci, în majoritatea lor erau în acel moment cei mai înverșunați dușmani ai basileului <sup>1)</sup> și de aceea nu e de mirare să găsim confirmată știrea lui Vardan chiar la Ansbertus <sup>2)</sup>, când declară că în fața piedecilor puse de Isac Anghelul cruciaților « si invitum admodum piissimum Romanorum imperatorem obstinatio et pertinacia Constantinopolitani imperatoris perduxisset, naves etiam galeas ab Italia et Apulia et maritimis idem providus imperator per literas et nuntios prae-paraverat, *exercitum quoque auxiliarorum Servorum et Blacorum ultra sexaginta millia* in promptu habebat » însă acest ajutor dat — fie de către Vlahi și Sârbi, cum zice Ansbertus, fie de către Vlahi și Bulgari, cum informează Vardan — poate fi recunoscut și într'un pasagiu dintr'o scrisoare contimporană a lui Tageno, scrisă la « 3 Idus Novembris » (1189), deci înainte de soliile Românilor: « Urbes et castella in manu nostra sunt, nec est qui audeat audito nostro nomine mutire, *Blaci nobiscum sunt. Armeni fideles nostri sunt...* » <sup>3)</sup>.

---

Quamvis alia cura et videre bona Ierusalem, quam in Graecia demorando alienum sibi imperium vindicare. Aprecieri asemănătoare asupra tactului politic al împăratului apusean are Wilhelm von Giesebrecht, *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, vol. VI<sup>5</sup>, Leipzig, 1895 (herausgegeben und fortgesetzt von B. von Simson), p. 247.

<sup>1)</sup> Celelalte pasagii în care se vorbește despre Românii sud-dunăreni la Ansbertus sunt, p. 53, — încă în luptele din Balcani — « Sequenti die [3 Februarie] impegerunt nostri in *phalangas conductitii exercitus Constantinopolitani imperatoris Blacorum et Cumanorum*, cum quibus congressi duce absente in fugam eos inopinatam converterunt, paucis quidem e nostris, pluribus vero hostium captivatis et vix quindecim nostrorum servientibus occisis, uno etiam milite Hugone et Tispach perempto ». La 1 Martie 1190, înainte de trecerea Hellespontului, Frederic mai primește două solii: « Eo... tempore dapifer magnus Constantinopolitani imperatoris, qui exercitus pergrandem adunauerat, ut *Blachorum hostium publicorum* agmina proturbaret, transmissa legatione supplicavit domino imperatori [pe Frederic], ut quoniam pax inter ipsum et dominum suum Constantinopolitanum imperatorem fratrem imperii ejus unita esset, gloriosum exercitum peregrinorum Christi sibi transmitteret *in adiutorium ad dimicandum contra Blachos*. Ipsa nihilominus die *Kalopetrus Blachorum dominus itemque a suis dictus imperator Grece, literis directis auxilium Christi peregrinorum adversus exercitum Grecorum expoposcit*, sed utrique nuncii a domino imperatore inefficaciter sunt reuersi ».

<sup>2)</sup> P. 53.

<sup>3)</sup> *Tagenonis relatio*, cuprinsă în *Chronicon Magni Presbiteri*, în MGS., SS. XVII, p. 510.

Fără a mai face apel la istoriografia bizantină — care de altfel n'are această informație — constatăm, prin urmare, că pe temeiul celor trei izvoare, îndepărtate ca proveniență, se poate considera ca sigur ajutorul dat de către Românii sud-dunăreni lui Frederic Barbarossa, sporind astfel rândurile cruciaților și însușindu-și cauza creștină încă dela sfârșitul secolului al XII-lea.

E de remarcat că forma sub care sunt pomeniți, la Vardan, acești soldați români și bulgari, recrutați — și nu știm în ce condiții fuseseră recrutați de Frederic, care, după cum am văzut, făcu să se întoarcă fără un răspuns precis cele două solii oficiale ale celor doi celnici — care desigur vor fi ajuns până în Cilicia lui Vardan, unde se înecă împăratul german și de unde se vor fi întors apoi acasă, împreună cu ceilalți cruciați, este bizantină: *Βλάχοι* pronunțată *Vlachi*, însă cetită și *Blachi*, așa cum o redă istoricul armean.

Deosebirea de forme — turanică și bizantină — la același autor nu este deloc anacronică; și europeanul Ansbertus are *Blaci* și *Flachi*. Faptele însă rămân deplin valabile.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

#### « DACIA » ÎN IZVOARELE MEDIEVALE

Fără a mai invoca și celelalte pasagii din scriitorii bizantini sau occidentali, care au fost utilizate pentru a dovedi existența unei populațiuni românești în ținuturile carpato-dunărene, în adâncurile evului mediu, în acest loc ne mai oprim puțin asupra numirii « Dacia » — adică a teritoriului Daciei Traiane — în izvoarele evului mediu, numire care se întâlnește și în versiunea *Soukry* a lui Moise Chorenai. Bine înțeles, presupunem elucidată cunoscuta asonanță Dacia-Dania, după modelul lui Iordanes: Geți-Goți, care se încetățenise în cronicile medievale <sup>1)</sup> și care nici nu are niciun fel

<sup>1)</sup> Această confuzie se regăsește chiar și în istoriografia ungurească latină medievală, care totuși se întemeiază în mare parte pe tradiții proprii; de ex. Kézai, ed. Popa-Liscanu, p. 31: « [Attila]... super *Dacos*, Noruagios. Fricones, Lituanos et Prutenos exercitum magnum destinavit », — unde *Daci* sunt *Danezii*. Cât era de mare confuzia se poate vedea — pe lângă alte exemple, din Cronica lui Ekkehardus, *MGH., Scriptores rerum Merovingicarum*, VIII, p. 124: « Ex hac igitur Scanzia insula diversae nationes egressae sunt *Dani*, *Daci*, Heruli, Rugi, Turcilingi, Wandali, Winidi, qui et Longobardi ».

de reflex asupra istoriei noastre, decât atâta că prin această confuzie a cronicarilor Dacia propriu zisă, cea înflorită în preajma Carpaților, era oarecum ostracizată din terminologia geografico-istorică a timpului. Locul și oamenii dăinuiau, însă termenul fiind aplicat altei țări, Dacia adevărată, cea depozată de nume, rămânea și se adâncea tot mai mult în obscuritate. Abia din când în când mai apare în terminologia vremii, mărturisind eroica sa vitalitate de-a-lungul secolelor și a vijeliilor istorice care s'au deslănțuit asupra ei.

În a doua jumătate a veacului al treilea p. Chr. Dacia Traiană, adică acea dela nordul Dunării <sup>1)</sup>, este părăsită în mod oficial de Romani, creindu-se una nouă între cele două Moesii: Dacia Aureliană împărțită și ea, după cum se știe, în două părți: Ripensis și Mediterranea <sup>2)</sup>. Scăpând astfel din raza intereselor romane — deși câteva secole de-a-rândul foștii stăpânitori mai întrețin relații economice-politice cu ținuturile tot mai mult barbarizate ale fostei Dacii Felix — și lumina geografică este tot mai rar proiectată acestei Dacii, fiindcă majoritatea provinciilor romane se află la sudul Dunării, însă, în același timp, este pomenită Scitia, care era, după cum se știe, la nordul fluviului. În secolul al VI-lea, însă, când scrie Iordanes, *Dacia* — care un răstimp fusese și *Gotia* <sup>3)</sup> — se chema, sau cel puțin apologetul germanicilor o chema, *Gepidia* <sup>4)</sup>. El delimitase, de altcun, mai înainte, astfel Dacia Traiană: «... in qua Scythia prima ab occidente gens resident Gepidarum — *introrsus illis* [sc. fluminibus] *Dacia est, ab coronam specimen arduis*

<sup>1)</sup> Cf. Kiepert, *Lehrbuch der alten Geographie*, cit., II, p. 333.

<sup>2)</sup> Pasagiile principale din autorii clasici referitoare la acest fapt sunt următoarele: Eutropius, *Breviarium*, VIII: «[Dacia] sub Gallieno imperatore amissa est, per Aurelianum translatis exinde Romanis duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt » și IX, 8: « Dacia quae a Traiano ultra Danubium fuerat adiecta tum amissa est ». Cf. și Flavius Vopiscus, XXXIX, 6, 7. Asupra Daciei Aureliene cf. B. Filow, *Die Teilung des Aurelianischen Dakiens*, în *Klio*, XII (1912), p. 234 sqq.

<sup>3)</sup> *Getica*, XII, 74: « *Quae patria* [sc. Dacia] *in conspectu Moesiae sita Danubium corona montium cingitur...* Haec *Gotia*, quam *Daciam* appellavere majores, *que nunc, ut diximus, Gepidia dicitur* ».

<sup>4)</sup> Cf. Diculescu, o. c., p. 71. Se întâlnesc și formele ἡ Γηπαίδων χώρα, τὰ ὅρια τῶν Γηπαίδων și τὰ Γηπαίδων ἡθρη.

*Alpibus emunita* »<sup>1)</sup>). În felul acesta, Iordanes are aproape exclusiv în vedere Dacia Traiană, relevând-o și sub forma de *Dacia antiqua*<sup>2)</sup>, spre a o deosebi limpede de cea nou creată în peninsula balcanică.

Procopiu, însă, din aceeași epocă, înțelege prin Dacia pe cea sudică: *Δακίας δὲ ὡς ἀρχοτάτω γερόμενος ἐνταῦθα διορίζων... τήν τε Ῥωμαίων γῆν ἐν δεξιᾷ οὖσαν*.<sup>3)</sup>

Scriitorii bizantini, pe lângă ideea politică romană, ai cărei exponenți se socoteau, perpetuiază și terminologia istorico-geografică clasică. Acest sentiment al tradiției, desvoltat într-o așa măsură și potrivit pentru interiorul imperiului bizantin, unde de cele mai multe ori formele vechi durau, era anacronic atunci când țintea țările și popoarele atât de primenite, din afara granițelor. Numele vechi, mărturii glorioase, produc numai încurcături, atunci când sunt aplicate unor contingente nouă etnice, mai cu seamă la Dunărea de jos, unde de multe ori ființa o *no man's land*.

Astfel Suidas, care cunoaște izvoarele clasice, în secolul al X-lea, numește amândouă Daciile: cea nord- și cea sud-dunăreană: *Δακία χώρα ἦν ὁ Τραϊανὸς ἐν τοῖς πέραν τοῦ Ἰστροῦ χωρίοις κατόικισε... Αὐρελιανὸς... ἀπειλημμένην διασώζεσθαι... ἐν μέσῃ τῇ Μυσία καθίδρυσε, τὴν χώραν ὀνομάσας Δακίαν*.<sup>4)</sup> Însă când îi identifică pe Daci cu Pecenegii: *Δάκες. οἱ τῶν Πατζινάκται λεγόμενοι*<sup>5)</sup>, desigur se gândește nu la Pecenegii care poate prădau și treceau și prin peninsula balcanică, ci la Pecenegii care începeau să se instaleze durabil în câmpia munteană precum și în văile și câmpiile ardelenene<sup>6)</sup>. Această identificare însă nu exclude existența unei auten-

<sup>1)</sup> Iordanes, *Getica*, V, 33. În același capitol înșiră râurile: *Tisia, Danubius, Flutausis* (Oltul). Cf. și L, 264.

<sup>2)</sup> *Ibid.*, XII, 74: «*Daciam dico antiquam, quam nunc Gepidarum populi possidere noscuntur*».

<sup>3)</sup> *De bello gothico* (ed. Haury), IV, 5.

<sup>4)</sup> *Suidas* (ed. Bernhardt), I, 1164.

<sup>5)</sup> *Ibid.*, col. 1163.

<sup>6)</sup> Cf. mai sus, p. 494 Constantin Porfirogenitul, tot în secolul al X-lea, prin informațiunile analizate mai sus lasă să se bănuiască ceea ce peste un secol afirma categoric Kedrenos (Bonn), II, p. 583: *Τὸ ἔθνος τῶν Πατζινάκων Σκυθικὸν ὑπάρχον... νέμονται δὲ τὰς πέραν Ἰστροῦ ἀπὸ τοῦ Βορυσθένου ποταμοῦ καὶ μέχρι Παννονίας ἠπλωμένας πεδιάδας, νομάδες τε ὄντες καὶ τὸν σκληρίτην διὰ παντός*

tice populații daco-romane în locurile pe care le ocupă, mai mult nominal, Pecenegii; vechea populație trăește mai departe și cu nouii năvălitori, care tocmai din cauza ei sunt botezați, de către arhaizanții bizantini, Daci. Consecința logică ce se poate trage din această împrejurare ar fi că, de vreme ce, în secolul al X-lea — când văzurăm că Ungurii, tot după izvoare bizantine, nu se întindeau, cel puțin pe la jumătatea secolului, mai în spre răsărit de linia munților din apusul vechei Dacii, a Daciei *antiqua*, cum ar zice Iordanes iar alți stăpânitori, de orice natură, nu se cunosc asupra plaiurilor carpatine, Pecenegii vor fi fost aceia care exercitau această dominație poate nominală prin munți și codri și efectivă prin bărăganuri, asupra populației băstinașe, nevenetice.

Ethnikonul *Δάκος* — fără a fi menționată o *Δακία*, ceea ce implica un stat, o formă politică — se mai întâlnește apoi la Anna Comnena, în secolul al XII-lea, referindu-l însă la secolul al XI-lea. Anume, ea arată că sub Alexiu Comnenul (1081—1118), după ce este încoronat, *ἐπεὶ γὰρ ἂς πάλοι εἶχον οἱ τῶν Δακῶν ἀρχηγέται μετὰ τῶν Ῥωμαίων σπονδὰς τηρεῖν εἰσέτι οὐκ ᾔθελον, ἀλλὰ παρασπονδῆσαντες διέλυσαν*<sup>1)</sup>. Sub acești Daci e verosimil să se ascundă Ungurii.

*ἀσπαζόμενοι βίον*. Tot în secolul al XI-lea, un alt mare scriitor bizantin, Mihail Psellos, *Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance* (976—1077, Tome II, Paris, 1928 [edit. Ém. Renauld, în « Collection Byzantine publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé »] p. 124—125, îi așează pe Pecenegi tot la nordul Dunării, deci în fosta Dacie, pe timpul expediției ungaro-pecenege a lui Isac Comnenul (1057—1059): *πανστρατιᾷ ἐπὶ τοὺς ἐσπερίους χωρεῖ οὗς Μυσοὺς μὲν ὁ πάλοι χρόνος ὠνόμαζεν, εἰτα δὲ εἰς ὃ λέγονται μετωνομάσθησαν· τενόμενοι δὲ ὀνόμαζον ὁ Ἰστρος πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων δυοριζέει ἡγεμονίαν, ἀθρόον τε ἀπανέστησαν καὶ πρὸς τὴν ἡμεδατὴν γῆν μετῴκηθησαν· αἰτία δὲ αὐτοῖς ἀπαναστάσεως τὸ τῶν Γετῶν ἔθνος, ὁμοροῦντες μὲν ἐκείνους, ληστεύοντες δὲ τοὺτους καὶ ληϊζόμενοι, καὶ πρὸς τὴν μετοικεσίαν ἐκβιαζόμενοι*. Renauld, în notă, explică: « Psellos, nous l'avons constaté à diverses reprises, se fait, pour ainsi dire, une loi de ne pas désigner les gens et les peuples par leur nom ». Enigma o desleagă Zonaras (Bonn), III, p. 671, referindu-se la aceleași evenimente: *Ὁ δὲ Κομνηνός, κατὰ τῶν Οὐγγρων καὶ τῶν Σκυθῶν, οἱ Πατζνακίται λέγονται, ἐκστρατεύσας τοῖς μὲν Οὐγγροις εἰρήνην αἰτησάμενους ἐσπέισατο*. Psellos prin Misieni îi înțelege așa dar pe Pecenegi, chiar și nenumindu-i, iar Zonaras tot pe Pecenegi îi numește Sciți. Geții lui Psellos sunt Cumanii, care tot în a doua jumătate a secolului al XI-lea apar și în cronică rusească.

<sup>1)</sup> Ed. Bonn, I, p. 166. Dr. I. Gherghel, *Zur Geschichte Siebenbürgens. Nach den Quellen dargestellt*, Wien, 1891, p. 41 nu crede că acești ἀρχηγέται ar fi fost



În pasagiul, în care arată că *Κεῖλοι*, care sunt cruciații, *καθάπερ τινὰς ποταμούς ἀπανταχόθεν συρρέοντας τὰς διὰ τῶν Δακῶν ὡς ἐπίπαν πρὸς ἡμᾶς ἐπερχομένους πανστρατιᾷ*<sup>1)</sup> fără nicio îndoială sunt desemnați, prin Daci, Ungurii, deoarece primii cruciați n'au trecut prin teritorii locuite de Români, la nordul Dunării. Această substituie de nume e și mai evidentă în fraza: *οἱ ἐκ τῶν Δακῶν ἥκοντες ἀποκρισιάριοι παρὰ τοῦ κράλη καὶ συμπευθέρον τῆς βασιλείας*<sup>2)</sup>, căci *Κράλης*-*Király* era numai regele Ungariei numit. La fel și în pasagiul geografic, în care vorbește despre Hemus-Balkan *ἐκατέρωθεν δὲ τῶν καταρρύτων αὐτοῦ πολλὰ καὶ πλουσιώτατα ἔθνη νέμεται Δακῶν, μὲν ὄντων βορειοτέρων καὶ τῶν Θρακῶν, νοτιωτέρων δὲ Θρακῶν τε αὐτῶν καὶ Μακεδόνιον*<sup>3)</sup> prin Daci trebuie înțeleși Ungurii, deoarece Anna Comnena descrie Hemul ca un munte pornind dela Marea Neagră și întinzându-se până la Adriatică, înspre pădurea Hercinie: în felul acesta, Dacii dela nordul lui pot fi foarte bine aceiași Daci supuși « kralului ». S'ar putea însă ca lucrurile să stea altfel în acest discutat pasagiu privitor la anul 1087, când Čalgî și Solomon au pătruns în sudul Dunării: *Ἐαρος δὲ ἐπιφανέντος διελθὼν ὁ Τζελογὺ τὰ ὑπερκείμενα τοῦ Δανούβεως τέμπη (ἡγεμὼν δὲ οὗτος ὑπερέχων τοῦ Σκυθικοῦ στρατεύματος), σύμμικτον ἐπαρόμενος στρατεύμα ὡσεὶ χιλιάδας ὀγδοήκοντα ἐκ τε Σαυροματῶν καὶ Σκυθῶν, καὶ ἀπὸ τοῦ Δακικοῦ στρατεύματος οὐκ ὀλίγους, ὧν ὁ οὕτω καλούμενος Σολομὼν δημαγωγὸς ἦν*<sup>4)</sup>. « Strâmtoarea Dunării » este desigur re-

Unguri: « Die Stelle, die man bisher als entscheidend auf das Volk der Ungarn gedeutet hat, spricht von τῶν Δακῶν ἀρχηγέται zu einer Zeit (1059), als die ungarische Theilfürsten ihre Macht schon eingebüsst hatten ». Însă se pare că nu trebuie înțeleși « principi », « conducători », ci numai fruntași ai Ungurilor, care veniră ca soli la Sofia înaintea basileului; cf. Pauler, *ΜΝΤΑΚΑ*, I<sup>2</sup>, pg. 104 și 429, și Hóman, *MT*, I, fg. 269. Rege al Ungariei era Andrei I (1047—1060), Cf. și Muralt, o. c., II., pg. 4.

<sup>1)</sup> Ed. Bonn, II, pg. 30. La II, 35 Petru Eremitul trece διὰ τῶν μερῶν τῆς Ὀὕραγίας!

<sup>2)</sup> *Ibid.*, II, 246. Cf. recenzia lui Vasilievskiy, cit., p. 171, unde traducând « apocrisiarii » cu посолъ « ambasador », afirmă: Яснѣе дня, что здѣсь Дакѣ (ἐκ τῶν Δακῶν) суть Угры; на дочери ихъ короля былъ женомъ сынъ царя Алексѣя Иоаннъ Комнинъ.

<sup>3)</sup> *Ibid.*, II, 299.

<sup>4)</sup> *Ibid.*, I, 330—331. Cf. și Muralt, o. c., II, 61.

giunea Porților de Fier; prin « Sauromați » — dacă « Sciții » sunt Pecenegii lui Čalgî <sup>1)</sup> — trebuie înțelegei Cumanii, cu care de altfel Solomon avusese legături, promițând Ardealul hanului lor Kutesk. Solomon — care aici apare numai ca conducător, — este fostul rege al Ungariei (1063—1074). «Nu puținii soldați *dacici*» pe care îi conduce el și care, prin urmare nu erau în mod necesar dintre supușii lui <sup>2)</sup>, dat fiindcă el trăia de vreo câțiva ani între Pecenegi, la

<sup>1)</sup> Numele de popoare arhaizante, la Anna Comnena, au dat loc la foarte multe discuții asupra naționalității lor. Ea cunoaște foarte bine și numele noi, de Pecenegi și Cumani, însă în mod obișnuit se pare că prin Sciți îi înțelege pe Pecenegi, iar prin Sauromați pe Cumani; cf. Indicele, la sfârșitul ediției Bonn.

<sup>2)</sup> Finlay, ap. Vasilievskiy, cit., p. 170, îi vedea în ei pe Români. La fel și Uspenskiy, *Образование*, cit., p. 97 sqq. Unul dintre argumentele sale este că bizantinii îi numeau pe Unguri *Οὔρροι, Οὔρργοι, Παλορες, Γήπαιδες*, ceea ce e adevărat; cf. Darkó Jenő, *A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi irodnl*, cit., precum și Gyula Moravcsik, *Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz*, în *BZ*, XXX (1930), p. 247 sqq. Au mai fost numiți Ungurii și « Turci » și altfel, însă acest argument nu e concludent, deoarece, după cum reese din Anna Comnena, la care se găsește pasagiul cu pricina, Ungurii sunt desemnați prin *Δάχοι*. O altă dovadă pentru teza sa o găsește Uspenskiy într'un pasagiu din Niketas Akominatos obținut dela Miller, care sună astfel: *καὶ Δάχης μὲν σοι δουλαγωγεῖται Δαλμάτης δὲ καὶ Ἰλλυριὸς θαπεινοῦται σοι, ὑποπίπτει δ' ὁ Παῖων, ὁ δ' Ἀλαμανὸς σπένδεται* conchizând: « эти и подобные мѣста имѣють по крайней мѣрѣ то значеніе, что не позволяютъ видѣть въ дакахъ византийскихъ писателей непрѣмнно угровъ ». Insa pe lângă faptul că acest ultim pasagiu se găsește la *alt* autor, din secolul al XIII-lea, prin « Dacul » care și i-a supus pe Iliri, pe Dalmați și pe Pannoni și s'a împăcat cu Alamanii (Germanii) nu-l putem înțelege decât pe regele ungur, cu toate că sunt enumerați printre supușii săi Pannonii, prin care trebuie să-i înțelegem poate pe Moravi. Vasilievskiy, cit., nu primește această interpretare. Gherghel, *Zur Geschichte Siebenbürgens*, cit., p. 41—42 disociază just: « Unter den τοῦ Δακικοῦ στρατεύματος οὐκ ὀλίγους dürfte daher weniger Salomons nächster Anhang, als vielmehr ein beträchtlicher Heerestheil der «Daker» zu verstehen sein », însă greșește când îi identifică pe *Δάχοι* cu « Cuni » din *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. Florianus, I, p. 194 și 195: « Salomon... fugiens adiit ducem Cumanorum qui uocabatur Kutesk. Cui iuravit quod Transiluanam provinciam proprietario sibi traderet, et filiam eius in uxorem acciperet, si ille in auxilium eius super Ladizlaum ueniret... Salomon cum latrunculis Cunorum inuasit Bulgariam et confinia Grecie, ubi ab exercitu imperatoris Grecie miserabiliter sunt percussi ». Asupra luptei mai amănunțit la Pauler, *MNTKA*, I<sup>2</sup>, p. 152 și notele 304—305; Pauler prin Daci îi înțelege pe Unguri, iar prin « Cuni » pe Pecenegi. Tot Unguri îi consideră, fără excepție, și Moravcsik, *o. c.*, p. 250.

răsăritul Ungariei, au fost declarați de unii cercetători ca Români, iar de alții ca Unguri. Considerând că, de obicei împărăteasca autoare prin *Δάκοι* îi înțelege pe Unguri — deși cunoaște de asemenea și *Οὐγγροι* <sup>1)</sup> — ar trebui ca și în acest pasagiu să îi vizeze pe ei; însă față de împrejurarea că aliații lui Solomon sunt numiți ei înșiși în izvoarele bizantine Daci, fiindcă locuiau în fosta Dacie Traiană, iar Pecenegii lui Čalgî își fac trecere împreună cu revoltatul ex-rege prin regiunea Porților de Fier, în plină Dacie, e foarte posibil ca sub numele acesta străvechiu să se ascundă o bună parte din locuitorii băștinași ai muntoaselor ținuturi din Răsăritul Ungariei, din Banat și Ardeal, peste cari Ungurii abia de câțva timp își afirmău supremația contestată în repetite rânduri de către Pecenegi și Cumani, care neconținut le-o pustiau. De altfel Ungurilor nu li s'a putut atribui numele de Daci, decât după ce la Bizanț se știa precis că au în stăpânirea lor și părți din fosta Dacie Traiană, adecă părțile ardelene. Faptul că Anna Comnena nu-i așează pe Români (*Βλάχοι*) la nordul Dunării în mod explicit, arătând un popor și statornic și nomad <sup>2)</sup> cu acest nume în sudul fluviului care în secolul al XI-lea era din nou acoperit de vasele imperiale <sup>3)</sup>, nu prejudiciază deloc asupra probabilității existenței unei populații românești în cuprinsul fostei Dacii Traiane, care se ascundea sub numele deplasat și asupra Ungurilor — care, cum am văzut, își au și numele lor propriu — stăpânitori din acest secol ai teritoriilor răsăritene ale Ungariei « arpadiene ».

În același secol al XI-lea, însă, un alt scriitor bizantin, Kekau-  
menos, îi identifică, fără puțință de altă interpretare, pe Daci cu  
Românii, în capitolul intitulat *περὶ ἀπιστίας τῶν Βλάχων* din « Strate-  
gikonul » său: *οὐδέποτε δὲ ἐφύλαξεν πίστιν πρὸς τινὰ (τὸ τῶν Βλάχων  
γένος) οὐδὲ πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους βασιλεῖς τῶν Ῥωμαίων. πολεμ-  
θέντες παρὰ τοῦ βασιλέως Τραπεζανοῦ καὶ παντελῶς ἐκτριβέντες ἐάλωσαν  
καὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Δεκεβάλου ἀποσφαγέντος καὶ τὴν κεφαλὴν  
ἐπὶ δόρατος ἀνασηθέντος ἐν μέσῃ τῇ πόλει Ῥωμαίων. οὗτοι γὰρ εἰσὶν*

<sup>1)</sup> Ed. Bonn, I, 256 și II, 33.

<sup>2)</sup> *Ibid.*, I, 245 și I, 395. Cf. Sacerdoțeanu, *Considerațiuni*, cit., 238.

<sup>3)</sup> După cum reiese clar din pasagiul care descrie expediția navală a lui Gheorghe Euphorbenos, I, 337.

οἱ λεγόμενοι Δάκαι καὶ Βέσσοι; ὥκουν δὲ πρότερον πλησίον τοῦ Δουναβίου ποταμοῦ καὶ τοῦ Σάου ὃν νῦν ποταμὸν Σάβαν καλοῦμεν ἐνθα Σέρβοι ἀρτίως οἰκοῦσιν, ἐν ὄχυροῖς καὶ δυσβάτοις τόποις. Τούτοις θαρροῦντες ὑπερῴνοντο ἀγάπην καὶ δούλωσιν πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους βασιλεῖς καὶ ἐξερχόμενοι τῶν ὄχυρομάτων ἐλήζοντο τὰς χώρας τῶν Ῥωμαίων. ὅθεν ἀγανακτήσαντες κατ' αὐτῶν, ὡς εἴρηται, διέφθειραι αὐτούς. Οἱ καὶ ἐξεληθόντες τῶν ἐκεῖσε διεσπάρησαν ἐν πάσῃ τῇ Ἠπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ...<sup>1)</sup>

În acest capitol se găsește formulată, pe lângă identitatea, în sensul de descendență, dintre Daci și Vlahi, și părerea despre originea Românilor. Că este vorba despre Dacia Traiană o arată fraza în care se spune că Traian a purtat războiul contra lor, învingându-l pe Decebal. Egalitatea Vlahi—Daci și Bessi<sup>2)</sup> nu arată că primii coborau numai din Bessi, așa cum vrea Tomaschek<sup>3)</sup>, ci conține, în germene, adevărul stabilit de atâția istorici și filologi moderni, că Românii sunt o parte din marea romanitate, întinsă și la nordul și la sudul Dunării; certitudinea aceasta se sprijinește și pe fraza

<sup>1)</sup> Publicat mai întâi de B. Vasilievskiy, *Совѣты и рассказы византийскаго боярина XI вѣка*, Санкт—Петербургъ, 1881, p. 106 apoi republicat de B. Wassiliewsky și V. Jernstedt, *Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus*, Petropoli 1896, p. 74. L-a relevat și comentat mai întâi W. Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, cit., p. 58 sqq. Cf. traducerea românească a pasagiului la Philippide o. c., I, p. 663—664. S. Mangiucă, o. c., p. 220: prin Daci îi înțelege pe locuitorii Daciei Traiane. Cf. și Sacerdoțeanu, *Considerațiuni*, cit., p. 238 și Drăganu, o. c., p. 20 sqq.

<sup>2)</sup> Asupra acestui neam al Thracilor cf. V. Pârvan, *Getica*, cit., p. 75.

<sup>3)</sup> O. c., p. 62. Nu e deloc convingătoare logica lui Tomaschek: « In der Verbindung, mit Βέσσοι kann Δάκαι nur die romanischen Provinzialen von Dacia ripensis, Dacia mediterranea und Dardania bezeichnen! Nur insofern, als diese aurelianischen Provinzen auch die aus dem traianischen Dacien herausgezogenen römischen Provinzialen aufgenommen hatten, ist eine Anknüpfung an die nordische, frühzeitig verlorene Provinz gestattet. Der missverstandene Name (?) hat den Despoten verleitet, die Wlachen mit den weit berühmteren Daken des Decebalus in Verbindung zu bringen und seine Reminiscenzen aus Dio Cassius anzufügen ». Însă tocmai faptul că Kekaumenos îi deosebește răspicat pe Daci (și nu cunoaștem niciun izvor istoric, în care să fi fost aplicat termenul de « Daci » locuitorilor nou-createi și efemerei Dacii Aureliene) de Bessi, arată că erau două popoare deosebite, trăind în ținuturi deosebite; iar Dio Cassius, la care face apel Tomaschek, în capit. IX, 419, îi cunoaște pe Daci în Dacia Traiană, iar pe Bessi tot el îi așează la sudul Dunării.

următoare, care enunță că ei (fie Daco-Bessii, fie Vlahii) locuiseră la nord în vecinătatea Dunării și a Savei, ceea ce fără îndoială înseamnă, cum arată istoria, și la nordul acestor două fluvii, prin locuri tari și prin fortărețe (*ὄχυράματα*), de unde îi infestau pe împărații romani (*τοὺς ἀρχαιοτέρους βασιλεῖς*). Sunt apoi bătuți. Fugind de acolo, s'au răspândit în sudul peninsulei balcanice până în Epir și Macedonia. Epoca, în care au coborât dela nord Vlahii în sudul Balcanilor — deși nu toți Aromânii sunt dela nord <sup>1)</sup> — a fost fixată de unii cercetători în secolul al VII-lea, pe timpul invaziei Slavilor <sup>2)</sup> iar de alții, mai cu dreptate, după venirea Ungurilor, deci după anii 900 <sup>3)</sup>. Această ultimă teorie a fost confirmată prin mărturia călugărului anonim care scrie pe la anul 1300: « Notandum est quod inter machedoniam, achayam et thesalonicam <sup>4)</sup> est quidam populus ualde magnus et spaciosus qui uocantur blazi, qui et olim fuerunt romanorum pastores, ac in Ungaria ubi erant pascua romanorum propter nimiam terre uriditatem et fertilitatem olim morabantur. Sed tamen ab ungaris inde expulsi, ad partes illas fugierunt <sup>5)</sup>... regnum ungarie olim non dicebatur ungaria, sed messia et panonia... Panoni autem, qui inhabitabant tunc panoniam, omnes erant pastores romanorum, et habebant super se decem reges potentes in tota messia et panonia » <sup>6)</sup>. Această mărturie formală, complectându-se admirabil cu Kekaumenos, confirmă, pe lângă teoria unității teritoriului întins de formare a neamului românesc, și faptul istoric că Românii au fost despărțiți în mai multe ramuri, în epoci diferite. Studiile atât

<sup>1)</sup> Cf. Drăganu, o. c., p. 22; Th. Capidan, *Românii din peninsula balcanică*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, II (1923), p. 91 sqq., Idem, *Meglenoromânii*. I. Istoria și graiul lor; II. Literatura populară la Meglenoromâni, în: *Academia Română. Studii și cercetări*, vol. VII, (1925—1928); și O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, vol. I, Paris, 1922, p. 330 sqq.

<sup>2)</sup> D. Onciul, *Tradiția istorică în cheștiunea originilor române*, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria II, Tom. XXIX, p. 570.

<sup>3)</sup> B. P. Hașdeu, *Strat și substrat-Genealogia popoarelor balcanice*, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, Tom. III, București, 1892, p. XXXII.

<sup>4)</sup> Deci în același loc, aproape de Salonic, unde Ansbertus numește *Flachia*; cf. mai sus, p. 543.

<sup>5)</sup> Ed. G. Popa-Lisseanu, *IIR*, II, sub titlul *Anonymus geographus, Descriptio Europae Orientalis* (după Olg. Górká) p. 17. Anul exact, în care scrie, este 1308.

<sup>6)</sup> *Ibid.*, p. 42.

de minuțioase ale filologilor români cu privire la diversele *membra disiecta* ale romanității orientale, precum și cu privire la drumurile străbătute de Străromâni în evul mediu sub presiunea năvălirilor mereu înprosăpate dinspre răsărit, sunt astfel sprijinite și de rezultatele cercetărilor istorice.

Aceeași tradiție bizantină, întemeiată pe realitățile străvechi istorice și de dragul căreia numirile oarecum sfinte ale trecutului nu puteau fi desrădăcinate <sup>1)</sup> — fiind, e adevărat, uneori greșit întrebuințate pentru popoare care aveau comun cu popoarele antichității numai faptul că locuiau pe aceleași meleaguri — o găsim exprimată și mai târziu. În ultimul secol de viață bizantină, în al XV-lea, Laonikos Chalkokondilas prin Daci îi înțelege totdeauna pe Români, fără a menționa termenul bizantin curent pentru Români: *Βιάχοι*. În același mod procedaseră și Suidas, Kedrenos și Kekaumenos când îi numesc pe locuitorii contemporani cu ei ai Daciei Traiane Daci, chiar dacă îi ținteau numai pe proaspăt veniții nomazi ai stepelor: sub numele acordat cu destulă ușurință veneticilor se ascunde grosul populației băștinase <sup>2)</sup>. Chalkokondylas lămuurește minunat obscuritățile celorlalți. Pentru el Pannonia <sup>3)</sup> adică Ungaria, se întinde (înspre răsărit) până la Daci: *Παιονία δὲ ἄρχεται ἀπὸ Βιέννης... καθήκει ἐπὶ Λακούς τε καὶ Τριβαλλούς* <sup>4)</sup>. Iar când înfățișează ori-

<sup>1)</sup> Un exemplu despre întrebuințarea numelor arhaice, fără niciun discernământ, cf. la Iorga, *Histoire de la vie byzantine, empire et civilisation*, vol. III: *L'empire de pénétration latine* (1081—1543), București, 1934, p. 41, unde retorul triumfurilor lui Ioan Comnenul înșiră lângă olaltă: Geți, Masageți, Daci, Sciți, Cilicieni, Isaurieni, Pamphili, Perși, Asirieni, Dalmați și Nomazi.

<sup>2)</sup> Adevărul acesta îl recunoaște Moravcsik, *o. c.*, p. 252: « Diese Namen, welche die Ungarn nach der Landnahme erhielten, spiegeln jenes Bild wider, welches sich die Byzantiner von Ungarn unter den Arpaden machten. *Παλαιοες* (*Πανώνιοι*), *Σαυρομάται*, *Δάκες* bedeuteten eigentlich die drei Hauptteile von Ungarn bzw. ihre alten Bewohner und werden im XI-XII Jahrhundert nach der Landnahme und Erstarkung der ungarischen Herrschaft von den Byzantinern auf die Ungarn als die Herren jener Gebiete übertragen. *Γήραιδες*, *Μυσοί*, *Γέται*, deren Gebrauch erst im XII Jahrhundert zur Zeit der Komnenen aufkam sprechen von dem südlichen Vordringen der Ungarn ». In notă mai citează câteva pasagii *sub specie*.

<sup>3)</sup> Asupra identității: Pannoni-Unguri, cf. Darkó, *l. c.*, și Moravcsik, *o. c.*, p. 249, unde se citează și exemple slavonești, de ex. unul de pe la 900.

<sup>4)</sup> Ed. Bonn, p. 72. Prin Triballi îi înțelege pe Sârbi. Cf. și p. 7.

ginea Pannonilor-Ungurilor recurge la terminologia antică, recunoscând singur că denumirea de Daci și Geți aplicată neamului care-și avea capitala la Buda <sup>1)</sup> nu este potrivită <sup>2)</sup>. Intrebuițând *Παιονία* pentru Ungaria propriu zisă, prin compusul *Παιονοδασία* desemnează Ardealul <sup>3)</sup>, ceea ce întărește spusele noastre de mai sus, că Ungurii au fost numiți Daci numai după ce s'a știut la Bizanț că ei au pus stăpânire pe o parte, cel puțin, din Dacia Traiană. Construind astfel logica bizantină, rămânea ca Românilor și Țării-Românești întemeiată și deslipită de orice suzeran între timp să li se confere numele de *Δάκες* și *Δακία* <sup>4)</sup>.

În comparație cu izvoarele istorice bizantine, cele apusene sunt mai realiste; nu împiedică vederea prin reminiscențele istorice, decât rareori. Dar deoarece nici în acestea nu găsim informațiuni mai amănunțite asupra fostei Dacii Traiane, în evul mediu, în afară de vagi și sporadice aluzii sau mențiuni foarte sumare, cursul isto-

<sup>1)</sup> *Ibid.*, p. 73: ἔστι δὲ αὐτοῖς βασιλεία ἐν Προύδῃ πόλει εὐδαίμονι παρὰ τὸν Ἰστρον.

<sup>2)</sup> *Ibid.*: [Pannonii] οἰοῦνται δὲ τινες τούτους οἱ μὲν Γέτας γενέσθαι τὸ παλαιόν, καὶ ὑπὸ τὸν Αἰμον οἰκοῦντας, ὑπὸ Σκυθῶν κακούμενους, ἀναχωρησαὶ ἐς τὴνδε τὴν χώραν ἣν καὶ νῦν οἰκοῦσιν· οἱ δὲ φάσι Δάκας γενέσθαι ἐγὼ δὲ ὅποιον ἂν τι εἴη τὸ γένος τούτου τὴν ἀρχὴν, οὐκ ἂν ἠράδιως εἰπεῖν ἔχοιμι· τοῦνομα μέντοι τοῦτο ὑπὸ τε σφῶν αὐτῶν καὶ ὑπὸ Ἰταλῶν καλούμενος, οὐ πάνυ τι καλῶς ἔχοιμι ἐτέρῳ τινὶ ὀνόματι καλεῖν τούτους. Prin Geți el îi înțelege pe Geții scriitorilor clasici, care erau arătați ca locuind și în dreapta Dunării.

<sup>3)</sup> *Ibid.*, p. 77: ἐπὶ Παιονίαν καὶ Παιονοδασίαν.

<sup>4)</sup> *Ibid.*, ἐπὶ Μύρσαν τὸν Δακίας ἡγεμόνα. Țara acestor Daci dăruie δ' αὐτῶν ἡ χώρα ἀπὸ Ἀρδελίου τῆς Παιδῶν Δακίας ἀρχομένη ἔστε ἐπὶ Εὐξείνιον Πόντον. Originea lor: Δάκες δὲ χρῶνται φωνῇ παραπλησίᾳ τῇ Ἰταλῶν διεφθαρμένη δὲ ἐς τοσοῦτον καὶ διενεγκούση ὥστε χαλεπῶς ἐπατεῖν τοὺς Ἰταλοὺς οἰοῦν, ὅτι μὴ τὰς λέξεις διασημειουμένων ἐγνωώσκειν, ὅτι ἂν λέγοιτο. ὅθεν μὲν οὖν τῇ τοιαύτῃ φωνῇ διαχρώμενοι ἦθελαι Ῥωμαίων ἐπὶ ταύτην ἀφίκοντο τὴν χώραν καὶ αὐτοὺ τῇδε ὥκησαν, οὔτε ἄλλον ἰκίκοιτο περὶ τούτου διασημαίνοντος σαφῶς οἰοῦν, οὔτε αὐτοὺς ἔχω συμβαλέσθαι ὡς αὐτοῦ ταύτη ὥκισθη. Predilecția pentru denumirile vechi se găsește și în *Critobuli epistola ad Machematem*, în C. Müller, *Fragmenta historicorum Graecorum*, vol. V. P. I, Parisii, 1883, unde, la p. 143, pe Vlad Țepeș îl numește τὸν ἡγεμόνα Γετῶν iar pe Ioan Corvin din Huniedoara, la p. 143, 115: Ἰωάννης, ὁ Παιδῶν καὶ Δακῶν ἡγεμῶν. Prin Daci, prin urmare, în aceeași ordine, îi înțelege pe locuitorii Daciei Traiane, însă nu pe Unguri, ci pe Români.

riei plaiurilor noastre, în această epocă, nu poate fi reconstituit decât fragmentar.

Geograful Ravennat, după cum văzurăm <sup>1)</sup>, dă numele de *Datia* și Danemarcei și Daciei Traiane, considerând-o pe cea dintâi *minor*, iar pe cea autentică *magna et spatiosa Datia quae modo Gipidia ascribuntur*. El e poate primul care identifică Dacia cu Dania, lăsând această identificare moștenire cronicarilor medievali. Ar fi fost normal ca Dacia « cea mare și întinsă » să fie mai des pomenită printre știrile rămase din evul mediu, însă lucrurile s'au întâmplat tocmai pe dos. Cronicarii apuseni, trăind în contact neîntrerupt cu Dania, și despărțiți de Dacia propriu zisă prin neamurile barbare icuite între ele, ne-au lăsat multe notițe privitoare la mica țărișoară apuseană, în timp ce asupra fostei provincii romane abia la doi-trei dacă se mai găsește vreo pomenire.

Când întâlnim numele Daciei aplicat Daciei Traiane este sigur că avem de-a face cu o reminiscență clasică, ca și la bizantini. Inșă, spre deosebire de scriitorii greci, în apus numai atunci se întâlnește, când autorul utilizează de-a-dreptul un izvor clasic, când are înaintea ochilor vreo descriere geografică antică, pe care o reproduce întocmai. Astfel, chiar Ravennatul, deși lasă posibilitatea unei confuzii în ceea ce privește termenul de Dacia, totuși înțelege în mod obișnuit, prin același termen Dacia Traiană, când spune: « sunt patriae *spatiosissime*, quae dicuntur *Datia prima et secunda, quae et Gipidia appellatur, ubi modo Uni qui et Avari inhabitant* », prin care (per quas *Dacorum* patrias) trec râurile Tisa, Marisia, Gresia, etc. Dacia prima și secundă poate să fie *Superior* și *Inferior*, adică primele împărțiri administrative ale Daciei Traiane <sup>2)</sup>.

S'ar părea apoi, că în pasagiul citat <sup>3)</sup> din Eginhard, în care se înșiră o parte din ceea ce Carol cel Mare a supus în răsărit: « *utramque Pannoniam et adpositam in altera Danubii ripa Daciam, Histriam quoque et Liburniam atque Dalmatiam, exceptis maritimis civitatibus* » <sup>4)</sup>,

<sup>1)</sup> Mai sus, p. 462. Cf. și Diculescu, *Die Gepidem*, p. 135 și 233.

<sup>2)</sup> Cf. Diculescu, *o. c.*, p. 233.

<sup>3)</sup> Mai sus, p. 466.

<sup>4)</sup> *Annales Marbaceses*, în « *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* », Hannoverae-Lipsiae, 1907, p. 12, mai explicit același text « *et adpositam in altera parte Danubii ripa Daciam Hystriam...* ».



în raport cu Dalmația, Istria și chiar cu Panoniile, Dacia așezată pe cealaltă parte a Dunării ar trebui să fie Dacia Traiană; însă socotind că Eginhard scria la Aachen <sup>1)</sup>, care se afla la nordul Dunării, prin *altera Danubii ripa* trebuie să înțelegem lătura dreaptă a marelui fluviu, deci Dacia *ripensis*, cum sugerează de altfel și *ripa*. Această interpretare apare cu atât mai sigură cu cât se știe că oștile lui Carol cel Mare nu s'au luat după fugarii Avari la răsărit de Tisa, așa dar în Dacia Traiană <sup>2)</sup>.

De asemenea și în celălalt pasagiu citat din Analele carolingiene, în care e vorba despre solia bulgară dela 824: « ... legatos Abodritorum, qui vulgo Praedenecenti vocantur et *contermini Bulgaris Daciam Danubio adjacentem* incolunt... » nu poate să se refere la Dacia din Carpați, ci tot la aceeași Dacie Aureliană lipită de Dunăre, singură cunoscută la curtea împăratului care deodată cu vechile forme politice învia și moștenirea științifică clasică. Argumentul decisiv este — pe lângă învecinarea Bulgarilor cu Dacia — situarea « Praedenecenților » la Braničevo, aproape de gura Moravei. Pentru desăvârșirea logicei, e adevărat că o Dacie, arătată anume ca fiind aceea adiacentă cu Dunărea, nu exclude o altă Dacie, deosebită de cea luată în discuție; însă supoziția aceasta, deși îndreptățită, nu este totuși exprimată, și atunci, cel puțin după această informație, nu se poate susține în mod categoric perzistența în cronicile apusene a termenului geografic de Dacia, indicând hotărît fosta stăpânire romană în nordul Dunării <sup>3)</sup>. Ceea ce însemnează că, în concepția

<sup>1)</sup> Cf. Louis Halphen, *Études critiques sur l'histoire de Charlemagne*, Paris, 1921, p. 116.

<sup>2)</sup> Greșește, așadar, Konrad Schünemann, *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12 Jahrhundert*, Berlin u. Leipzig, 1923, pg. 133: « Einhard... bezeichnet einmal, um mit möglichst viel verschiedenen Namen der unterworfenen Länder prunken zu können, das Land zwischen Donau und Theiss als *Dacia*, indem er hierbei ebensowenig wie die andern in Übereinstimmung mit dem Altertum verfährt. » « Praedenecenti » și Timočanii erau în Dacia Aureliană și pentru ei poartă carolingii lupte cu Bulgarii.

<sup>3)</sup> În evul mediu, când granițele între diferitele state sau neamuri nu erau totdeauna bine fixate, sau nu sunt cunoscute pretutindeni, fluviile constituiau un punct de plecare fix pentru delimitarea lor. Dunărea, care străbate Europa în direcția Vest-Est, era de mare ajutor sub acest raport. Însă adverbele de loc întrebuințate în funcție de Dunăre produc încurcături la o lectură gră-

istoriografilor apuseni, care desigur cunoșteau o parte din izvoarele clasice, după ce imperiul roman a renunțat în mod oficial la Dacia Felix, organizând o nouă Dacie la sudul Dunării, atât denumirea veche, cât și locuitorii care în mod firesc continuau să trăiască în fosta provincie carpatină, au căzut deliberat în păragină.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

---

bită a izvoarelor. Astfel, în *Chronicon Vedastinum*, MGH, SS, XIII, p. 699, referindu-se la atacul Arabilor asupra Bulgarilor, la 716, spune: « *Bulgarorum gentem. quae est super Danubium, bello aggrediuntur* ». *Super* trebuie aici considerat dinspre nord, de unde era scrisă cronica și ar avea sensul de *dincolo*; Bulgarii fiind aceia dela sudul Dunării, din nou-înțemeiatul stat Bulgar. Aceleași expresii în *Chronicon Universale*, *ibid.*, p. 19. Cu totul opus e sensul lui *supra* în *Conversio Bagoariorum*, cit.: « ... a Moimaro duce Maravorum *supra Danubium* » unde trebuie înțeles « la nord » de Dunăre, deoarece *Conversio* a fost scrisă la Salzburg, în Tirol. Nu trebuie apoi înțeles ca o dovadă de stăpânire bulgară la nord de Dunăre, pe timpul războiului bizantino-ungaro-bulgar dela 893, prin fraza Analelor dela Fulda s. a. 896: « Greci astucia sua naves illorum contra Avaros [sc. Ungurii; mai sus « cum Avaris, qui dicuntur Ungari »], mittunt ac eos in *regnum Bulgarorum ultra Danubium* transponunt », deoarece aceste anale se scriau în Bavaria, față de care *ultra Danubium* era la sudul Dunării.

## INCHEERE

La sfârșitul cercetărilor noastre se impune o recapitulare a concluziilor la care am ajuns.

N'am avut de gând a istovi toate mărturiile, directe sau, mai curând, indirecte, privitoare la teritoriul și la neamul nostru în răstimpul indicat în titlu, după cum nu ne-am pus ca țintă nicio construcție — de multe ori ipotetică — a seriei evenimentelor istorice desfășurate de soartă peste plaiurile noastre între cele două secole: al IX-lea și al XIII-lea, de când au venit Ungurii în bazinul panonic și până când apar cu certitudine și cu amănunte primele organizații politice-militare românești, documentar. Nu ne-am fixat, prin urmare, aprioric, un plan, în care să silim, ca într'un pat al lui Procustes, să între toate informațiunile care se pot storce din scriitori atât de diferiți ca origine și ca loc de activitate în evul mediu vechiu. Am avut în vedere numai cernerea critică a știrilor privitoare la ținuturile noastre, carpato-dunărene, fiind siliți astfel să le căutăm printre știrile în cari se pomeneau popoarele străine, năvălitoare, care în continua lor prămenire alcătuiau state efemere, însă cu caracter aproape exclusiv războinic, lăsând astfel urme uneori destul de adânci în istoriografia vremii.

Fără a parcurge cele patru-cinci lungi și întunecate secole care îi despart pe cei doi autori armeni, informațiunile pe care ni le oferă ei într'o anumită continuitate, constituie cu toate acestea o trăsătură de unire între diferitele izvoare istorice utilizate precum și un prilej de a le alcătui într'o cercetare autonomă, care izbutește — sperăm — să devină în același timp un studiu organic.

După ce am stabilit autenticitatea textului Geografiei armenesti în redacțiunea Saint-Martin, cea mai nouă, dela sfârșitul secolului al IX-lea, controlând datele ei cu ceea ce, în parte, este cunoscut, și înșirându-le armonice, am putut constata că termenul ptolemeic

« țară necunoscută » — în urma știrilor noi ale lui Moise Chore-naț'i — devenea o « țară... *căreia îi zic Balak* », care se afla la nordul Bulgarilor. Noua știre, admisibilă prin logică și confirmată de faptul că același nume de popor apare, cu un secol mai târziu, și în izvoarele bizantine, este de importanță foarte mare pentru trecutul nostru. Ea ne arată că o populație hotărît romanică, era așezată, în secolul al IX-lea, și desigur în cele anterioare, în preajma Carpaților — identificabili cu Rifeii — și în ținuturile dunărene, deosebită fiind de Bulgari și de Slavi, pe care Geografia îi cunoaște și îi menționează; — aceeași Geografie, care pe Unguri încă nu-i cunoaște.

Tot în aceleași locuri sunt pomeniți la sfârșitul secolului al IX-lea, la însemnata cotitură istorică marcată prin invazia Ungurilor, Românii atât în cronicile cele mai vechi ungurești — fie în *Gesta Ungarorum*, fie în *Anonymus* și *Kézai* sau în celelalte, înrudite cu ele — cât și în « Letopisețul primordial » rusesc, și în alte izvoare istorice puțin posterioare. Însă Geografia armenescă nu confirmă numai existența pură a Românilor în locurile pe care ei le ocupă astăzi, ci, în deplină concordanță cu amintitele cronici, care nici ele nu oferă vreo legătură derivativă între ele, îi înfățișează ca trăind într-o « țară românească », prin urmare ca având o unitate teritorială, care firește nu putea fi numită stat, însă totuși nu mai puțin era o *terra*. Nu ni se dau în această Geografie, nici întinderea, nici natura organizației țării, precum oaste, biserică <sup>1)</sup>, negoț, — după cum nici în documentul

<sup>1)</sup> În ceea ce privește viața religioasă a Daco-Românilor în evul mediu adânc, — până în secolul al XIII-lea, când avem primele și foarte valoroase informații despre temeinicia și capacitatea de răspândire a credinței ortodoxe a Românilor, prin documentul dela 1234, (Hurmuzaki, I, 132), în care, pe lângă episcopii « falși » de rit grecesc, se vorbește de proselitismul acestora printre Sași și Unguri, precum și prin acela dela 1247, citat, în care sunt amintite bisericile Românilor clădite și care se vor clădi — avem mai curând deducții în loc de dovezi. Astfel cf. P. P. Panaitescu în judiciosul său studiu *La littérature slavо-roumaine (XV—XVII-e siècle) et son importance pour les littératures slaves*, v. Praze, 1931, p. 2, arată că unitatea ritului greco-slav la Români confirmă teoria că liturgia slavă este anterioară cuceririi Transilvaniei de către Unguri, într-o epocă în care Românii trăiau în mici voievodate libere, căci nu se poate închipui că s'ar fi produs o astfel de reformă religioasă din partea unor imigrați sub tutela coroanei apostolice catolice a sfântului Ștefan, regele Ungariei; apoi, orânduiala ierarhică aproape completă n'ar fi fost cu puțință să și-o fi dat niște « pă-



cancelariei ungurești, care amintește *terra Blacorum* în Ardeal, nu se dau — însă, dată fiind depărtarea foarte mare la care scria Moise Chorenăț'i, nici nu ne putem aștepta la mai mult. E destul atâta, *cu atât mai mult cu cât Moise Chorenăț'i, trăind în secolul al IX-lea, e contemporan cu evenimentele povestite mai amănunțit de Anonymus și de cronica rusească.*

În aceeași tradiție, apoi, peste câteva secole scrie vardapetul Vardan. Inspirându-se din aceeași Geografie, el — în secolul al XIII-lea, prin urmare în acela în care documentele latinești apusene mărturisesc peremptoriu existența unei populații organizate în regiunea Carpaților — în loc de termenul bizantin *Βλάχος*, care persistă în primele atestări ungurești, și pe care el îl folosește numai atunci când e vorba de Românii din sudul Dunării, cunoscuți acum mai bine de către bizantini, are pentru Românii dela nordul Dunării Ulah <sup>1)</sup>, ca o dovadă despre proveniența răsăriteană, mon-

---

stori nomazi din Balcani», căci ea implică necondiționat o organizare politică. Se menține însă verosimilitatea românității lui Ursus, *ἐπίσκοπος τῶν Ἀβαριτῶν*, episcop al «locuitorilor din țara Avarilor», care a participat la sinodul dela Niceea, la 787, mai nou la C. C. Giurescu, *IR*, I, p. 208. Incercarea pe care o face O. Tafrali, *Monuments byzantins de Curtéa de Arges*, vol. I. Paris, 1923, p. 368 — primită, fără discuție, de Ph. Schweinfurth, într'o recenzie în *Byzantinische Zeitschrift*, XXXV (1935), p. 115 — de a găsi un arhiepiscopat ortodox românesc, la Curtea de Argeș într'o listă a sufraganiilor patriarhiei din Constantinopol sub Leon VI Ințeleptul, (886—911) nu este deloc sigură. Chiar dacă *Ἀρχιεπίσκοπος ἁγίου Νικολάου* se acopere cu Argeșul, — însă poate fi foarte bine și orașul omonim din Armenia din apropierea lacului Van — în afară de *ὁ Τόμεως* care poate fi Tomi-Constanța de azi, unde în primul ev mediu este atestată o vieță creștină, cf. Tomaschek *Die Goten in Taurien*, cit., p. 47, niciuna dintre apropierea făcute de Tafrali nu rezistă criticei. *Τουράφων* e imposibil să «fait penser à Τατάφων» c'est-à-dire au territoire des Tartares, probablement de la Russie méridionale» deoarece Tătarii apar acolo numai la începutul secolului al XIII-lea. Însă prin acest nume se înțelege mai curând provincia *Taron-Daron* din Armenia; cf. *SM.*, I, 98, 99 și II, 361, 429. La fel *Χατζῶν* ar putea fi o lectură greșită pentru *Χατζῶν*, *Haț'iun* din provincia Duruperan în Armenia; cf. *ibid.*, I, 25. Iar localitatea *Ἀρτζῶν* e desigur *Ardzge*, *Artzge*, o mănăstire lângă lacul Van; cf. *ibid.*, I, p. 104—105. Aceste identificări sunt cu mult mai plauzibile decât cele propuse mai sus.

<sup>1)</sup> În legătură cu ethnikonul *Ulah-Oldh*, care reproduce, fără nicio îndoială, slavicul *Vlach*, mai relevăm un nume de persoană asemănător, cel puțin ca fonetism, la popoarele turanice: *avdōz*; *Balāx*, în regiunea Donului, soț al reginei

golică a denumirii date de nomazii care își izbeau ultimele valuri de zidul străvechiu al Carpaților. Însă, tot odată, prin concordanța deplină a celor doi geografi, despărțiți și în timp și în spațiu, însă întrebuițând, în parte, aceleași noțiuni clasice, peste care turnau știrile nouă, lămurindu-le în sens contemporan, câștigăm certitu-

*Βαλακ*, pe la anul 520, la Theophanes (Bonn), I, p. 269, iar la Malalas (Bonn), p. 430: *Βλάχ* și *Βόα*; cf. Dr. I. Gherghel, *Câteva contribuțiuni la cuprinsul noțiunii cuvântului « Vlach »*, extras din *Convorbiri Literare*, 1920, p. 6—7. Aceiași nume pare să fie și cel dat de Măr Mihail; cf. *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166—1199) éditée pour la première fois et traduite en français par J.B. Chabot*, t. III, Paris, 1905, p. 198: « Bâlaq était un des Turcs qui régnaient en Mésopotamie ». Același nume și printre tovarășii chanului Batu în cronica lui Kirakos Gandzakefi (sec. al XIII-lea), la K. Patkanov, *Исторія Монголовъ по армянскимъ источникамъ*, СПбургръ 1874, vol. II, p. 88 și 90: Балаха. Și din limbile turanice s'a încercat să se lămurească originea ethniconului prin care ne desemnează pe noi străinii; cf. ipoteza nereușită a lui Pais Dezső, rezumată de Gyallay Domokos în Dr. Jancsó Benedek, *Erdély Története*, Cluj-Kolozsvár, 1931, p. 383: « ... Gyalu (« Gelou ») vezér népe. Ez valójában *bolgár-szláv* népség, amennyiben a *blak* a török « bulgar » (*bolgár*) népnévvél egy töröl sarjadt és vele együtt « keverék » értelmű *bulak* nép névnek szláv nyelvi elváltozása ». Raportând această elucubrație la informațiile clare și naturale ale lui Anonymus, apare cu atât mai îndreptățită contestarea, din motive fonetice, pe care i-o face d-l Drăganu, *o. c.*, p. 426 nota 4. Totuși Pais, văzând că nu poate fi susținută etimologia propusă, oferă alta; cf. L. Tamás, *Romains, Romans et Roumains*, cit., vol. II, p. 57, nota 23: « Tout récemment, M. Pais suppose que chez l'Anonyme (Chap. 24—25) *Blacus*, resp. *Blacorum* soit un nom d'origine turque venu par l'intermédiaire des langues slaves; cette fois il le prend pour un dérivé nominal à suff. -ku-*χ*u du verbe *bal* couper, battre. A son avis, l'éthnique *balku* — *balxu* > *blach* aurait subi une contamination avec le nom des *Vlach* de langue romane [?] d'où résulta aussi la confusion des connaissances relatives à ces deux peuples... » încheind în aceeași notă de probitate științifică: « Si l'on pouvait apporter aussi des preuves historiques à l'appui de cette thèse, la légende de l'existence des Roumains en Transylvanie à l'époque de la conquête du pays s'en trouverait, une fois de plus, fortement discredité ». Faptele istorice, însă, refuză acest ajutor. Dimpotrivă, dacă cineva ar primi alambicarea lui Pais, ar contribui la confuzia, pe care el o atribuie înaintașilor, căci nu există un « nom de *Vlach* de langue romane », iar Slavii având numele etnic de *Vlach* în secolul al IX-lea, deci înainte de « honfoglalás », după cum rezultă din Legenda sf. Methodiu (cf. mai sus, p. 518), dându-l unei populații romanice, nu mai era nicio pricină ca să primească același nume (deși *blach* este imposibil într-o gură turanică, unde niciodată nu încep cuvintele cu două consonante) dela alt popor întrebuițând concomitent *vlach* și *blach*.

dinea, așa cum o aveau și ei că în aceleași locuri trăia același popor, că toate vicisitudinile soartei nu l-au mișcat de acolo, iluminând astfel ipotezele construite de istoricii de bună credință cu elemente nu totdeauna pozitive, însă nu mai puțin logice și verosimile despre existența unei populații romanice în diferitele teritorii numite, fie *Blökumanaland*, fie *terra Blacorum*, fie — mai târziu — «Țara Românească».

Intemeiați și pe aceste două izvoare armenesti, putem afirma așadar că, începând cu secolul al IX-lea, în nordul Dunării, prin plaiurile carpatine se poate vorbi — fiind cunoscută și, mai ales, atestată — despre o țară românească. Teritoriul stăpânit astăzi de Români nu era, prin urmare, o «terra deserta et inhabitata»<sup>1)</sup>, ci era locuit de stăpânii lui de astăzi. Organizarea acestei «țări», gradul de independență al ei nu-l știm, însă îl putem bănuși din faptele ulterioare, ca de ex. natura voevodatului transilvan — studiat și adâncit, în ultimul timp, de d-l profesor I. Lupaș<sup>2)</sup> — menținut, cu forme

---

<sup>1)</sup> I. Iung, *Roemer und Romanen in den Donauländern, Historisch-ethnographische Studien*, ed. II, Innsbruck 1887, p. 268, a adunat un mănușchiu de pasagii din cronici medievale, în care se pomenesc ținuturi «deșerte și necultivate» «fără locuitori», din Bavaria, Carintia, Polonia, Austria, ținuturi care erau însă populate. Cf. și *Vesten = Wüsten* a lui Alfred cel Mare, care e desigur «Pannoniorum et Avarum solitudines» din Regino din Prüm, adică șesul panonic, al Ungariei de astăzi. Acest șes, după cum se știe, e numit și astăzi de către milioanele lui de locuitori *puszta*, cu un cuvânt de origine slavă, care nu este altceva decât *desertum*. În *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, cit., care îi amintește pe Huni (= Avari), «in aquilonari parte Danubii in desertis locis habitantes». În aceeași termenii vorbește despre aceleași ținuturi și *Gestorum Treverorum X Continuatio III*, MGH, SS, XXIV, p. 389, despre expediția cruciată a lui Frederic Barbarossa, prin urmare la sfârșitul secolului al XII-lea: «iter arripuit et exercitum vivificare crucis per desertum Hungariae et Bulgariae quasi alter Moyses transduxit». La fel Odo de Deogilo, în *Liber de via Sancti Sepulchri a Ludovico VII Francorum rege suscepta*, MGH, SS, XXVI, p. 63: «intravimus Bogariam, terram Grecorum ... ceterum deserta transivimus». Cf. și mai sus, p. 451, unde Zagora dată Bulgarilor este declarată de bizantini «pustie». În felul acesta întreaga Europă, cum nu le-ar plăcea unor istorici tendențioși, era un *desertum* și o *puszta*!

<sup>2)</sup> Voievodatul Transilvaniei în secolul XII și XIII (în: *Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice, seria III*). București, 1936; cf. la p. 3 fundamentala constatare asupra organizațiunii voievodale din Transilvania: «ea trebuie considerată ca un produs specific românesc, pe care penetrațiunea stăpânirii ma-

originale și răspicat românești și în cadrul statului maghiar, chiar fără a mai face apel la celelalte forme politice alcătuite de Români în alte părți <sup>1)</sup>, și cunoscute din documentele rămase. Concluzia finală, deci, și în același timp cea mai importantă, este aceea a existenței, în secolul al IX-lea, — după Moise Chorenaț'i — a unei populații romanice în același loc în care, în secolul al XIII-lea și Vardan o cunoaște.

În cercetările viitoare istorice privitoare la trecutul nostru va trebui prin urmare, să se țină seamă și de aceste două izvoare armenesti.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

---

ghiare în această regiune nu a fost în stare s'o desrădăcineze din solul natal, nici s'o împiedice în ulterioara ei dezvoltare, oricât de mult s'a străduit s'o facă, după cum apare din repetatele mărturii ale documentelor vremii ». Persistența unei astfel de alcătuirii politice, a voevodatului ca o moștenire a ducatului de forma lui « Gelou » nu era cu puțință în cazul unei ocupări violente și deodată a întregului Ardeal. Însă, după cum înșiși istoricii unguri recunosc, în *Ardeal n'a fost cucerire* ; cf. Tagányi Károly, *A honfoglalás és Erdély. Megvilágításul a székely kérdéshez*, în *Etnographia*, I (1890), p. 215: « Erdélyben nem volt honfoglalás, vagyis Erdély meghodításában a nemzet nem vett részt ». Aceași lentă penetrație o desprinde din mărturiile rămase, din epoca lui Ștefan cel Sfânt până la a lui Andrei II, la începutul secolului al XIII-lea, și Dr. Karácsonyi János, *A honfoglalás és Erdély*, Budapest, 1896 [Különlenyomat a « Katholikus Szemle » 1896-iki III füzetéből].

<sup>1)</sup> La sudul Carpaților, în viitoarea « Țară Românească », sau la Dunărea de jos, în secolul XI-XII; cf. N. Iorga, *Cele d'întăiu cristalisări de stat ale Românilor*, în *Revista Istorică*, V (1919), p. 103—113 și N. Bănescu, *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube*, în *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, III (1922). — Cf. însă, mai nou, C. Necșulescu, *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre în sec. XI*, în *Revista Istorică Română*, VII (1937), 122 sq.



## BIBLIOGRAFIE

- ADONTZ, N., *À propos de la note de M. Lewy sur Moïse de Chorène*, în *Byzantion, Revue internationale des études byzantines*, XI (1936).
- ALFÖLDI, ANDREAS, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, în *Ungarische Bibliothek, erste Reihe*, vol. 10 și 12, Berlin-Leipzig, 1924—1926.
- ALFRED CEL MARE, *Descrierea Europei*, v. Bosworth.
- ALPHANDÉRY, P., *Note sur une étymologie du mot « Vardapet »*, în *Revue des études arméniennes*, IX (1929), (REA).
- Annales Fuldenses*, în *Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum*, Hannoverae, 1891.
- Annales Marbacenses*, în *Script. Rer. Germ. in usum schol.*, Hannoverae-Lipsiae, 1907.
- Annales regni Francorum*, inde ab a. 741 usque ad a. 829 ui dicuntur Annales Laurissenses maiori et Einhardi, în *Script. Rer. Germ. in usum schol.*, Hannoverae, 1895.
- ANASTHASIUS BIBLIOTHECARIUS (sec. IX), Bonn, *ad calcem* Theophanis.
- ANONYMUS BELAE REGIS NOTARIUS, v. Fejérpataki și Popa-Lisseanu, (IIR.).
- ANONYMUS GEOGRAPHUS, *Descriptio Europae Orientalis*, v. Popa-Lisseanu (IIR.).
- ANSBERTUS, *Ystoria de expeditione Friderici imperatoris edita a quodam clerico, qui eidem interfuit, nomine —*, în *Fontes Rerum Austriacarum*, I Abtheilung: *Scriptores*, V Band. Wien, 1863.
- BĂNESCU, N., *La domination byzantine sur les régions du bas-Danube*, în *Académie Roumaine, Bulletin de la section historique*, XIII (1927).
- BĂNESCU, N., *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du bas-Danube*, în *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, III (1922).
- BĂNESCU, N., *Viața și opera lui Daniel (Dimitrie) Philippide*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, vol. II, București, 1924.
- BARSI, FR., *A Kárpátok neve*, în *Magyar Nyelv*, XI (1915).
- BARTHOLD, W., *Bātū-Khān*, în *Encyclopédie de l'Islam*, Leyde-Paris, t. I, s. v.
- BARTHOLD, W., *Turkestan down to the Mongol invasion*, ed. II, în « E. J. W. Gibb Memorial » Series, New Series, V, Londra, 1928.
- BECKERS, W. J., *Das rätselhafte Hochgebirge des Altertums, die sogenannten Rhipaen*, în *Geographische Zeitschrift*, XX (1914).
- BEŠEVLIJEV, V., *Zur Chronographie des Theophanes*, în *Byzantinische Zeitschrift*, XXVII (1927) (BZ.).

- BIELOVSKY, *Latopis Nestora*, în *Monumenta Poloniae Historica*, vol. I, Lemberg, 1884.
- BOGDAN, I., *Românii și Bulgarii, raporturile culturale și politice între aceste două popoare*, București, 1895.
- BOSWORTH, J., *A description of Europe and the voyages of Ohthere and Wulfstan, written in anglo-saxon by king Alfred the Great*, London, 1855.
- BRAUN, F., *Die letzten Schicksale der Krimgoten*, St.-Petersburg, 1890.
- BRÉHIER, L., *L'église et l'orient au moyen-âge. Les croisades*, în *Bibliothèque de l'enseignement de l'histoire ecclésiastique*, ed. VII, Paris, 1928.
- BRENNERUS, HINRICUS, *Epitome Commentariorum Moysis Armeni, de origine et regibus Armeniorum et Parthorum item series principum Iberiae et Georgiae*, Stockholmiae, 1723.
- BRÜCKNER, PROF. DR. A., *Slaven und Litauer*, în *Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch der Religionsgeschichte*, vol. II, Tübingen, 1925.
- BURY, J. B., *The Bulgarian treaty of A. D. 814, and the great fence of Thrace*, în *The English historical Review*, XXV (1910).
- BURY, J. B., *The chronological cycle of the Bulgarians*, în *Byzantinische Zeitschrift*, XIX (1910).
- BURY, J. B., *The early history of the slavonic settlements in Dalmatia, Croatia and Serbia*, Constantine Porphyrogenetos's *de administrando imperio*, chapters 29—36, London, 1920.
- BURY, J. B., *The treatise De administrando imperio*, în *Byzantinische Zeitschrift*, XV (1906).
- CANCEL, P., *Despre « Rumân » și despre unele probleme lexicale vechi slavo-române*, București, 1921.
- CAPIDAN, TH., *Meglenoromânii. I. Istoria și graiul lor. II. Literatura populară la Meglenoromâni*, în *Academia Română, Studii și Cercetări*, vol. VII (1925-1928).
- CAPIDAN, TH., *Romanitatea balcanică*, în *Academia Română, Discursuri de recepțiune*, LXVII, București, 1936.
- CAPIDAN, TH., *Românii din peninsula balcanică*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, II (1923).
- CAPIDAN, TH., *Românii nomazi*, în *Dacoromania, Buletinul « Muzeului Limbei Române »*, IV, I, Cluj, 1927.
- CASTORIUS, *Weltkarte*, v. Miller.
- CHABOT, J. B., *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche* (1166-1199) *éditée pour la première fois et traduite en français*, t. III, Paris, 1905.
- CHALADON, F., *The later Comneni*, în *Cambridge Medieval History*, vol. IV.
- CHALOUPÉCKÝ, V., *Súl z Bulharska* (892), în *Sbornik Filosof. Faculty Univ. Komenského v Bratislavě*, III (1925).
- CHEVALIER, U., *Répertoire des sources historiques du Moyen-âge. Bibliographie*. Nouv. éd., Paris, 1907.
- Chronicon Dubnicense*, în N. Florianus, *Historiae Hungariae Fontes Domestici*, Pars prima: *Scriptores*, vol. III, Quinque-ecclesiis, 1884.

- Chronicon Magni Presbiteri*, în *MGH. SS.*, XVII  
*Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. M. Florianus, *HHFD.*, vol. I.  
 CHVOLSON, D. A., Извѣстія о Хозарахъ, Буртасахъ, Болгарахъ, Мадьярахъ, Славянахъ и Русахъ Абу-Али Ахмедъ бенъ Омаръ Ибнъ-Даста. Санкпетербургъ, 1869.  
 CORNIDES, DANIEL, *Vindiciae Anonymi Belae regis notarii*. Budae, 1802.  
 CONSTANTIN PORFIROGENITUL, *De administrando imperio* (Bonn).  
 CONSTANTIN PORFIROGENITUL, *De Thematibus* (Bonn).  
*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, v. MHK.  
 CONYBEARE, FRED. CORNWALLIS, *A Catalogue of the Armenian Manuscripts in the British Museum*, London, 1913.  
*Critobuli epistola ad Mechem:tem*, în G. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, vol. V, p. I, Parisiis, 1883.  
 CVIJIC, JOVAN, *La péninsule balkanique*. Géographie humaine, Paris, 1918.  
 DARKÓ, JENŐ, *A magyarokra vonatkozó népnemek a bizanczi iróknál*, în *Ertekezések a nyelv-és széptudományok köréből*, XXI köt. 6. sz., Budapest, 1910.  
 DECEI, A., *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi*, în *Omagiul Lapedatu*, București, 1936.  
 DE GOEJE, *Bibliotheca Geographorum Arabicorum*, vol. VI: *Ibn Churdadhbih, Kitab al-masalik wa al-mamalik*.  
 DENSUSIANU, O., *Histoire de la langue roumaine*, vol. I, Paris, 1922.  
*Descrierea Europei*, de Alfred cel Mare, v. Bosworth.  
*Descriptio ciuitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*, v. Geograful Bavariez.  
 DICULESCU, DR. C., *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, Leipzig, 1922.  
 DICULESCU, DR. CONSTANTIN C., *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, în «*Mannus-Bibliothek*» herausgegeben von Prof. Dr. Gustaf Kossinna, Nr. 34, Leipzig, 1923.  
 DIEHL, CH., *Études byzantines*, Paris, 1905.  
 DIEHL, CH., *Le monde oriental de 395 à 1081*, în *Histoire Générale publiée sous la direction de G. Glotz*, Paris, 1935.  
 DOMANOVSKY, S., *Kézai Simon mester kronikája*, Budapest, 1906.  
 DRĂGANU, N., *România în veacurile IX—XIV, pe baza toponimiei și a onomasticeii*, în *Academia Română. Studii și Cercetări*, XXI, București, 1933.  
 DRAGOMIR, S., *Über die Morlaken und ihren Ursprung*, în *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine*, XI (1924).  
 DRAGOMIR, S., *Vlahii din Serbia, în secolele XII—XV*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, vol. I. Cluj, 1921—1922.  
 DRAGOMIR, S., *Vlahii și Morlaci*, Cluj, 1924.  
 DUCAEUS, *Bibliotheca veterum patrum*, Paris, 1624, vol. I.  
 DULAURIER, ÉD., *Royaume de la Petite Arménie à l'époque des croisades*, Paris, 1862.  
 DÜMMER, E., *Geschichte des ostfränkischen Reichs*, vol. I<sup>2</sup>, Berlin, 1862 (GOFr.).

- DÜMMLER, E., *Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien*, in *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Classe*, Bd. XX (1856).
- DÜMMLER, E., *Über die südöstlichen Marken des frankischen Reiches unter den Karolingern (795—907)*, in *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, X (1833).
- DVORNÍK, FR., *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance* («Byzantinoslavica Supplementa, tome I»), Prague, 1933.
- DVORNÍK, FR., *Les Slaves, Byzance et Rome au IX-e siècle*, Paris, 1926.
- ECK, A., *Le moyen-âge russe*, Paris, 1933.
- ECKHARDT, A., *L'énigme du plus ancien historien hongrois*, in *Revue des études hongroises* III (1925).
- EGINHARDT, *Vie de Charlemagne*, éd. L. Halphen. Collection «*Les classiques de l'histoire de France au Moyen-âge*», Paris, 1923.
- EISENMANN, L., v. Milioukov.
- EKBLOM, R., *Die Waräger im Weichselgebiet*, in *Archiv für slavische Philologie*, XXXIX (1924).
- EKKEHARDUS, MGH., *Scriptores rerum Merovingicarum*, VIII.
- ENDLICHER, ST. L., *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Vita Sancti Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi*, Sangalli, 1849.
- ENGEL, J. CH., *Geschichte der alten Pannonien und der Bulgaren*, Halle, 1797. BCU Cluj / Central University Library Cluj
- FEHÉR, G., *Atelkuzu területe és népe*, Budapest, 1913.
- FEHÉR, G., *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in dem V—XI Jahrhundert* (in *Veröffentlichungen der Asiatischen Kommission der Körösi-Csoma Gesellschaft*), Budapest, 1921.
- FEHÉR, G., *Ungarns Gebietsgrenzen in der Mitte des 10. Jahrhunderts. Nach dem De administrando imperio des Konstantinos Porphyrogenetos*, in *UJB.*, II (1922).
- FEJÉRPATAKY, F., *Anonymus Belae regis Notarius*, Budapest, 1892.
- FEJÉRPATAKY, *Irodalmunk az Arpádok korában*, Budapest, 1878.
- FERENT, DR. I., *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, 1931.
- FERGUSON, R., *The river-names of Europa*, London, 1862.
- FILOW, B., *Die Teilung des Aurelianischen Dakiens*, in *Klio*, XII (1912).
- FINCK, F. N., *Lesarten der Etschmiadziner Handschrift des M. von Choren*, in *Zeitschrift für armenische Philologie*, I (1903).
- FLACCI, G. V., *Argonauticon*, VII, 560—563.
- FLICHE, A., *L'Europe occidentale de 888 à 1125*, in *Histoire Générale publ. G. Glotz*, t. II (Paris, 1930).
- FLORIANUS, M., *Historiae Hungariae Fontes Domestici. Quinque-ecclesiis*, 1884. *Fontes Rerum Austriacarum*, v. Ansbertus.
- FORBES, N., *The composition of the earlier Russian chronicles*, in *The Slavonic Review*, I (1922-23).
- FÖRSTER, M., *Der Name der Donau*, in *Zeitschrift für slavische Philologie*, I, (1924).

- FRAEHN, CHR. M., *Ibn Fozzlans Berichte über die Russen älterer Zeit*. St.-Petersburg, 1823.
- FREDEGARIUS, SCHOLASTICUS, *MGH.*, *Scriptores rerum Merovingicarum*, vol. II, Hannoverae, 1888.
- GELZER, H., *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, in *Abhandlungen der phil.-hist. Classe der königlichen Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*, Bd. XVIII (1899).
- GELZER, H., *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, in *Byzantinische Zeitschrift*, II (1893).
- GEOGRAFUL BAVAREZ (sec. IX), *Descriptio ciuitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*, in *Schafarik, SA.*, II.
- GEORGIOS MONACHOS (Bonn).  
*Gestorum Treverorum Continuatio*, III, *MGH.*, SS., XXIV.
- GERGHEL, DR. I., *Zur Geschichte Siebenbürgens. Nach den Quellen dargestellt*. Wien, 1891.
- GERGHEL, DR. I., *Câteva contribuțiuni la cuprinsul noțiunii cuvântului « Vlah »*, extras din « Convorbiri Literare », București, 1920.
- GHERGHEL, DR. I., *Pascua Romanorum. Pabula Iulii Caesaris. Un capitol din nomenclatura istorică română*, in *Revista Arhivelor*, II (1923).
- GIESEBRECHT, W. VON, *Geschichte der deutscher Kaiserzeit*, vol. VI<sup>5</sup> (*Herausgegeben und fortgesetzt von B. von Simson*), Leipzig, 1895.
- GIURESCU, C. C., *Istoria Românilor. I. Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*, București, 1935.
- GOMBOCZ, Z., *Die bulgarische Frage und die ungarische Hunnensage*, in *Ungarische Jahrbücher*, I (1921).
- GRIGOROVITZA, E., *Românii în monumentele literare germane medievale*, București, 1901.
- GROT, C., Моравія и Мадьяры съ половина IX до начала X вѣка, Санктпетербургъ, 1881.
- GROUSSET, R., *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, vol. I, Paris, 1934.
- GUTSCHMID, K., *Kleine Schriften*, vol. V, Leipzig, 1894.
- HAASE, DR. F., *Die Abfassungszeit der armenischen Geschichte des Moses von Khoren*, in *Oriens Christianus, Halbjahrshefte für Kunde des christlichen Orients*, N. F., Bd. X—XI, 1923.
- HALPHEN, L., *Études critiques sur l'histoire de Charlemagne*, Paris, 1921.
- HALPHEN, L., *Les Barbares des grands invasions aux conquêtes turques du XI-e siècle*, éd. II, in *Peuples et civilisations, Histoire Générale*, publiée sous la direction de L. Halphen et Ph. Sagnac, Paris, 1930.
- HAMPEL, J., *Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, sogenannte « Schatz des Attila »*, Budapest, 1885.
- HAȘDEU, B. P., *Istoria critica a Romanilor din ambele Dacie în secolulu XIV*, București, 1873.

- HAȘDEU, B. P., *Strat și substrat — Genealogia popoarelor balcanice*, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, t. III, București, 1892.
- HATZIDAKIS, G. N., *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig, 1892.
- HAUMANT, E., *La formation de la Yougoslavie*, în *Institut d'études slaves de l'Université de Paris. Collection historique*, V, Paris, 1930.
- HAUPTMANN, L., *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VI-e siècle*, în *Byzantion*, IV (1927—1928).
- HERRMANN, K., *Tanais*, în *Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, Real-Encyklopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*, Zweite Reihe, VIII Halbband, coll. 2162—2171.
- HILFERDING, A., *Geschichte der Serben und Bulgaren*, trad. din rusește de I. E. Schmalzer, vol. I, Bautzen, 1856.
- HIRSCH, F., *Byzantinische Studien*, Leipzig, 1876.
- HODINKA A., *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*, Budapest, 1916.
- HÖFLER, C. R. VON, *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Aseniden*, 1186—1255. *Abhandlungen aus dem Gebiete der slavischen Geschichte*, I, în *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philos.-histor. Classe*, Bd. XCV (1880).
- HOLTZMANN, W., *Bruchstücke aus der Weltchronik des Minoriten Paulinus von Venedig* (I Rezension). *Texte zur Kulturgeschichte des Mittelalters*, vol. III, Rom, 1927.
- HOMAN, B., *A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése*, în *A magyar nyelvtudomány kézikönyve szerk. Melich J., Gombocz Z., Németh Gy.*, I, köt. 7 füz., Budapest, 1923.
- HOMAN, B., *A Szent-László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII századi leszármazói (forrástanulmány)*, Budapest, 1925.
- HOMAN, B., *Der Ursprung der siebenbürger Székler*, în *Ungarische Jahrbücher*, II (1922).
- HOMAN, B., *La première période de l'historiographie hongroise*, în *Revue des études hongroises*, III (1925).
- HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, *Imago Mundi*, în *MGH.*, SS., X.
- HUART, C., *Histoires des Arabes*, t. I, Paris, 1912.
- HULTSCH, F., *Pappi Alexandrini Collectionis quae supersunt e libris manu scriptis edidit latina interpretatione et commentariis*, 3 volume, Berolini, 1875.
- HUNFALVY, P., *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien und Teschen, 1883.
- HURMUZACHI, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. I, București, 1897.
- IBN CHURDADHBİH (sec. IX), în traducere franțuzească la De Goeje.
- ILIE, R., *Cetățile dela Dunăre și rostul lor în secolul al VI-lea*, în *Revista Istorică*, XI (1925).
- IOANESOV, I., *Арменская Исторія сочиненная Моисеемъ Хоренскимъ съ краткимъ географическимъ описаніемъ древней Арменіи*, Санктпетербургъ, 1809.
- IORGA, N., *Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor*, vol. III-1, București, 1897.

- IORGA, N., *Cele d'întâi cristalisări de Stat ale Românilor*, în *Revista Istorică*, V, (1919).
- IORGA, N., *Cele mai vechi cronicile ungurești și trecutul Românilor*, în *Revista Istorică*, XIX (1933).
- IORGA, N., *Ducele Ramunc*, în *Revista Istorică*, XIX (1933).
- IORGA, N., *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, vol. II: *Histoire du Moyen-Age*, Paris, 1927.
- IORGA, N., *Formes byzantines et réalités balkaniques. Leçons faites à la Sorbonne*, Bucarest-Paris, 1922.
- IORGA, N., *Geschichte des rumänischen Staates, im Rahmen seiner Staatsbildungen*, vol. I, Gotha, 1905.
- IORGA, N., *Histoire de la vie byzantine. Empire et civilisation*, vol. I: *L'empire oecuménique* (527—641), București, 1935.
- IORGA, N., *Idem*, vol. III: *L'empire de pénétration latine* (1081—1453), București, 1934.
- IORGA, N., *Imperiul Cumanilor și domnia lui Băsrabă, un capitol din colaborația româno-barbară în evul mediu*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tom. 8, VIII (1927—1928).
- IORGA, N., *Le Danube d'empire*, în *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger*, Paris, 1924.
- IORGA, N., *Istoria poporului românesc*, trad. Ot. Teodoru-Ionescu, București, 1922, vol. I. Cluj / Central University Library Cluj
- IORGA, N., *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1915.
- IORGA, N., *Istoria Românilor din peninsula balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia, etc.)*, București, 1919.
- IORGA, N., *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, București, 1920.
- IORGA, N., *Istoria Românilor*, vol. III: *Oamenii pământului (până la anul 1000)*, București, 1936.
- IORGA, N., *Les narrateurs de la première croisade*, Paris, 1928.
- IORGA, N., *Notes d'un historien relatives aux événements des Balcons*, Acad. Roum. Bull. Sect. Hist., I, 1913.
- IORGA, N., *Patru conferințe despre Armenia*, București, 1929.
- ISOPESCU, C., *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, în *Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique*, XVI (1929).
- JAGIĆ V., *Dunav-Dunaj in der slavischen Volkspoesie*, în *AfslPh.*, I (1876).
- JAKUBOVICH, E., *P. mester. Adalékok az Anonymus-kérdéshez*, în *Emlékkönyv Dr. Grof Klebersberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére*, Budapest, 1925.
- JANCÓS, DR. BENEDEK, *Erdély Története*, Cluj-Kolozsvár, 1931.
- JERNSTEDT, V., v. Wassiliewsky.
- JIREČEK, C., recenzie în *Archiv für slavische Philologie*, XXI (1899).
- JIREČEK, C., *Das Fürstenthum Bulgarien*, Wien, 1891.

- JIREČEK, C., *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Eine historisch-geographische Studie*, Prag, 1877.
- JIREČEK, C., *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, in Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe*, XLXIII—XLIX (1902—1904).
- JIREČEK, C., *Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Surgüci, in Sitzungsberichten der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Praga* (1889).
- JIREČEK, C., *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876.
- JIREČEK, C., *Geschichte der Serben*, vol. I, Gotha, 1911.
- JORDANES, *De origine actibusque Getarum*, XXII.
- JUNG, J., *Contribuțiune la istoria trecătorilor Transilvaniei*, trad. Biron, extras din «Convorbiri Literare», a. XXVII, București (1895).
- JUNG, J., *Römer und Romanen in den Donauländern, Historisch-ethnographische Studien*, ed. II, Innsbruck 1887.
- KADLEC, DR. E., *The Empire and his northern neighbours*, in *The Cambridge Medieval History*, vol. IV.
- KAINDL, *Studien zur ungarischen Geschichtsquellen*, Wien, 1900.
- KAINZ, C., *Praktische Grammatik der armenischen Sprache für den Selbstunterricht*, Wien, f. a.
- KALINKA, E., *Antike Denkmäler aus Bulgarien*, in *Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung*, Wien, 1906.
- KALUZNIACKI, E., *Einige Berichtigungen zum Texte der Urkunde Asens II vom Jahre 1230—1241*, in *Archiv für slavische Philologie*, XI (1883).
- KARÁCSONYI, J., *A hamis, hibáskeltű és keletkezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*, Budapest, 1902.
- KARÁCSONYI, J., *A honfoglalás és Erdély*, Budapest, 1896. (Különlenyomat a «Katholikus Szemle», 1896-iki, III füzetéből).
- KARÁCSONYI, J., *Erdély és Szent-László*, in *Erdélyi Múzeum*, XXXII-uj, f.X (1915).
- KARÁCSONYI, J., *Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól, in Századok*, XXXV (1902).
- KARÁCSONYI, J., *Kakuktojás*, in *Erdélyi Irodalmi Szemle* (1924).
- KARÁCSONYI, J., *Orosz-szláv lakosok Erdélyben*, Lugos, 1926.
- KARÁCSONYI, J., *Szent István élete*, Budapest, 1904.
- KARAMIANZ, DR. N., *Verzeichniss der armenischen Handschriften*, in *Die Handschriften-Verzeichnisse der königlichen Bibliothek zu Berlin*, Bd. X, Berlin (1888).
- KARAMZIN, M., *Исторія Государства Россійскаго*, Санктпетербургъ, 1818.
- KARST, DR. J., *Historische Grammatik des Kilikisch-Armenische*, Strassburg, 1901.
- KERESZTURY-OLTEANU, AL., *Vlach (Oláh), Rumun ori Român*, in *Familia*, seria II, vol. II (1927).



- KEZA, *Magistri Simonis de —, Gesta Hungarorum*, v. Florianus, *HHFD.*, vol. II și Popa-Lisseanu, *IIR.*, vol. IV.
- KIEPERT, H., *Lehrbuch der alten Geographie*, zweite Hälfte, Berlin, 1878.
- KINNAMOS (Bonn).
- KLUGE, E., *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Strassburg, 1910.
- KRETSCHMER, V. K., *Sarmatia*, in *Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft II*, A-1, coll. 1—12,
- KRETSCHMER, V. K., *Sarmatici montes*, in *RE.*, II, A-1, zweite Reihe, dritter Halbband, col. 14.
- KRUMBACHER, K., *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527—1453)*, ed. II, München, 1897.
- KUBITSCHKE, J. W., *Der Text der Ravennatischen Erdbeschreibung*, in *Hermes*, XXII, (1887).
- KUTSCHERA, I., *Die Chasaren*, Leipzig 1910.
- KUUN, CONTELE GÉZA, *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima*, Claudiopoli, 1892.
- LAMBIN, O., Славяне на сѣверномъ Черноморьи, in: Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, часть СХСІ, 1877.
- LAUER, DR. M., *Des Moses von Chorene Geschichte Gross-Armeniens* (trad.), Regensburg, 1869.
- LAURENTIE, H., *La version arménienne du conte de la ville d'airain*, in *Revue des Etudes Arméniennes*, I (1920—1921).
- LAVISSE-RAMBAUD, *Histoire Générale du IV-e siècle à nos jours*, ed. III, vol. I, Paris, 1922.
- LEEPER, ALLEN, *Germans, Avars and Slavs*, in *The Slavonic Review*, XII (1933—1934).
- Legenda minor Sancti Stephani regis*, v. Endlicher.
- LÉGER, L., *Chronique dite de Nestor*, Paris, 1884.
- LÉGER, L., *Les anciennes civilisations slaves*, in « Collection Payot », vol. V, Paris, 1921.
- LEO GRAMATICUS (Bonn).
- LEWY, HANS, *An additional note on the date of Moses of Chorene*, in *Byzantion*, XI (1936), p. 593.
- Lexicon, Grosses vollständiges Universal —, aller Wissenschaften und Künste*, etc., Leipzig-Halle, 1747.
- LOEWE, R., *Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere*, Halle, 1896.
- LOT, F., *Les destinées de l'empire en Occident de 395 à 888*, in *Histoire Générale publiée sous la direction de G. Glotz*, Paris, 1928.
- LUCANUS, M., *Pharsalia*.
- LUKÁCSI, K., *A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei*, Kolozsvár, 1870.
- LUPAȘ, I., *Voevodatul Transilvaniei în sec. XII și XIII*, in *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice. Seria III*, București, 1936.
- MACARTNEY, C. A., *The Pechenegs*, in *The Slavonic Review*, VIII (1929—1930).
- MACLER, FR., *Armenia*, in *The Cambridge Medieval History*, vol. IV.

- MACLER, FR., *Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1908.
- MACLER, FR., *Les livres imprimés arméniens de la bibliothèque de l'Université d'Amsterdam*, REA., VI (1926).
- MACLER, FR., *Notices de manuscrits arméniens ou relatifs aux Arméniens vus dans quelques bibliothèques de la péninsule ibérique et du sud-est de la France*, in REA, I (1920—1921).
- Magyar Honfoglalás Kutatói, A., ed. Szilágyi Sándor și Pauler Gyula, Budapest, 1900.
- MANANDIAN, DR. IACOB, *Die Lösung des Problems des Moses Chorenathi (Horenaf'-ov areldzadzai ludzusi)*, Erivan, 1934.
- MANGUICA, S., *Daco-Romänische Sprach- und Geschichtsforschung*, I Theil, Oravicza, 1891.
- MANGOLD, J., *A magyarok oknyomozó történelme*, ed. IV, Budapest, 1903.
- MARCU, AL., *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, in *Ephemeris Dacoromana*, I, 1923.
- MARCZALI, H., *Magyarország Története*, in Szilágyi Sándor, *A Magyar Nemzet Története*, vol. I—II, Budapest, 1896.
- MARCZALI, H., *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden*, Berlin, 1882.
- MÁRKI, S., *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, I rész.: *A legrégebb időktől a török hódításig*, Arad, 1892.
- MÁRKI, S., *Europa a magyarok honfoglalása idejében*, Budapest, 1897.
- MARQUART, J., *Die altbulgarischen Ausdrücke in der Inschrift von Čatalar und der altbulgarischen Fürstenliste*, in Извѣстія русскаго археологическаго Института въ Константинополѣ, XII (1911).
- MARQUART, J., *Die Chronologie der alttürkischen Inschriften*, Leipzig, 1898.
- MARKWART, J. (= MARQUART), *Die Genealogie der Bagratiden und das Zeitalter des Mar Abas und Ps. Moses Chorenac'i*, in *Caucasica*, VI (1930).
- MARQUART, J., *Eränšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i. Mit historisch-kritischem Kommentar und historischen und topographischen Excursen*, in *Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philol.-Histor. Klasse, N.F., Band III, Nr. 2*, Berlin, 1901.
- MARQUART, J., *Καρυθαὶον, der «skythische» Name der Maiotis*, in *Keleti Szemle-Revue Orientale*, XI (1900).
- MARKWART, J. (MARQUART), *Kultur- und sprachgeschichtliche Analekten*, in *Ungarische Jahrbücher*, IX (1929) (UJB).
- MARQUART, J., *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1905.
- MARTIN, M., *Deux dissertations critiques*, Utrecht, 1717, v. Vermischte Bibliothek.
- MAURIKIOS, *Strategikon*, in *Archiv für slavische Philologie*, I (1876) (AfslPh).
- MEILLET, A., *Altarmenisches Elementarbuch*, in *Indogermanische Bibliothek*, herausgegeben von H. Hirt und W. Streitberg, Erste Abteilung, Erste Reihe, Bd. 10, Heidelberg, 1913.

- MELICH, J., *A honfoglaláskori Magyarország*, in *A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve*, szerkeszti Melich J., Gombocz T., Németh Gy., I köt., VI füz., Budapest, 1925.
- MELICH, J., *Gépides et Roumains: Gelou du notaire anonyme*, in *Revue des études hongroises*, VI (1928).
- MELICH, J., *Über den ungarischen Volksnamen lengyel, 'Polonus', der Pole*, in *Archiv für slavische Philologie*, XL (1926).
- METZGER, F., *Altgermanische Zeugnisse zu ost- und nordeuropäischen Völker- und Ländernamen*, in *UfB*, II (1922).
- MICHAUD, *Biographie Universelle Ancienne et Moderne*, nouv. éd., Paris, s. d. t. XXVIII.
- MIKKOLA, J. J., *Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren*, in *Journal de la Société finno-ougrienne*, XXX (1914).
- MIKLOSICH, FR., *Chronica Nestoris*, Vindobonae, 1860.
- MIKLOSICH, FR., *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, 1886.
- MIKLOSICH, FR., *Vita Sancti Methodii, russo-slovenice et latine*, Vindobonae, 1870.
- MILIOUKOV, P.-CH. SEIGNOBOS-L. EISENMANN, *Histoire de Russie*, éd. II, t. I: Des origines à la mort de Pierre le Grand, Paris, 1935.
- MILLER, Dr. K., *Weltkarte des Castorius gennant die Peutingerische Tafel*, Ravensburg, 1888.
- MLADENOV, ST., *Zur Erklärung der sogenannten Bucla-Inscript des Goldschatzes von Nagy-Szent-Miklós*, in *UfB*, VII (1927).
- MONACHUS SANGALLENSIS, *Gesta Karoli imperatoris*, in *MGH.*, SS., II. *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, (MGH., SS.)
- MOOR, E., *Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze*, in *UfB*, IX (1929).
- MORAVCSIK, GY., *Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz*, in *BZ*, XXX (1930).
- MORAVCSIK, GY., *Zur Geschichte de Onoguren*, in *UfB*, X (1930).
- MÖTEFINDT, H., *Der Schatzfund von Nagy-Szent-Miklós, Komitat Torontál, Ungarn*, in *UfB*, V (1925).
- MÜLLENHOFF, K., *Deutsche Altertumskunde*, vol. II, Berlin, 1887.
- MÜLLENHOFF, K., *Donau-Dunavъ-Dunaj*, in *AfslPh*, I (1876).
- MÜLLER, C., *Fragmenta Historicorum Graecorum*, vol. V, p. I, Parisiis, 1883.
- MÜLLER, C., *Ptolemäus-Atlas*, Paris, 1901.
- MURALT, ED. DE, *Essai de chronographie byzantine*, vol. I, St.-Petersburg, 1855.
- MURNU, G., *Când și unde se ivesc Româniî întâia dată în istorie*, in *Convorbiri literare*, XXXIX (1905).
- MURNU, G., *Istoria Românilor din Pind. Vlahia Mare (980—1259). Studiu istoric după izvoare bizantine*, București, 1913.
- MUTAFÇIEV, P., *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia, 1932.

- NECȘULESCU, C., *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre în sec. XI*, în *Revista Istorică Română*, VII (1937).
- NEHRING, W., *Über die Namen für Polen und Lechen*, în *AfslPh*, III (1879).
- NÉMETH, J., *Die petschenegischen Stammesnamen*, în *UȝB.*, X (1930).
- NÉMETH, J., *La provenance du nom « bulgar »*, în *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowsky*, vol. II, Cracoviae, 1927.
- NÉMETH, J., *Les inscriptions du trésor de Nagyszentmiklos*, în *Revue des études hongroises*, XI (1933).
- NÉMETH, J., *Zur Kenntniss der Petschenegen*, în *Körösi-Csoma-Archivum*, I (1922).
- NESTOR, *Cronica*, v. Léger, Miklosich, Popa-Lisseanu și Bielovsky.
- NEUMANN, K. FR., *Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, ed. II, Leipzig, 1855.
- NEUMANN, K. FR., *Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur nach den Werken der Mechitaristen*, Leipzig, 1836.
- NÈVE, F., *L'Arménie chrétienne et sa littérature*, Louvain, 1886.
- NICEPHORI, *archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica*, ed. De Boor.
- NIEDERLÉ, L., *Ein Beitrag zur Geschichte der südslavischen Wanderungen*, în *AfslPh.*, XXV (1903).
- NIEDERLÉ, L., *Manuel de l'Antiquité slave*, t. I: *L'Histoire*, în *Collection des manuels publiée par l'Institut d'études slaves*, I, Paris, 1923.
- NIKEPHORES GREGORAS (Bonn).
- NIKETAS CHONIATES (Bonn).
- NISTOR, DR. J., *Der nationale Kampf in der Bukovina mit besonderer Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen historisch beleuchtet*, București, 1919.
- NORDENSKIÖLD, A. E., *Facsimile-Atlas to the early history of Cartography*, Stockholm, 1888.
- ODO DE DEOGILO, *Liber de via Sancti Sepulchri a Ludovico VII Francorum rege suscepta*, MGH., SS., XXVI.
- ONCIUL, D., *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinții Românilor în Dacia Traiană de A. Xenopol*, în « *Convorbiri Literare* », XIX (1885).
- ONCIUL, D., *Tradiția istorică în cheștiunea originilor române*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria II, t. XXIX.
- OUSELEY, *Travels in various countries of the East*, vol. I, Londra, 1819.
- OREND, M., *Die ältesten Familiennamen der Siebenbürger Sachsen*, *UȝB.*, IX (1929).
- OROSII, P., *Historiarum adversum Paganos libri VII (recogn. C. Zangemeister)*. Lipsiae, Teubner, 1899.
- ORTVAY, T., *Temes vármegye és Temesvár város története a legrégibb időktől a jelenkorig*, I köt., Budapest, 1914.
- OSKEAN, H., *Vardan Arevelf'i* în *Handes Amsorya Monatsschrift für armenische Philologie*, XXXV (1921), Wien.
- PANAITEȘCU, P. P., *La littérature slavo-roumaine (XV—XVII-e siècle) et son importance pour les littératures slaves*, v Praze, 1931.

- PANAITEȘCU, P. P., *Les relations bulgare-roumaines au moyen-âge (à propos d'un livre récent de Mr. Moutaftchiev)*, în *Revista Aromânească*, I (1929).
- PAPADOPOUL-CALIMAH, AL., *Despre scrieri vechi pierdute atingătoare de Dacia*, în *Columna lui Traian*, VII (1876).
- PARIS, G., *Romani, Romania, lingua romana, romanicum*, în rev. *Romania*, I. (1872)
- PARTHEY, G., v. Pinder, M.
- PĂRVAN, V., *Considerațiuni asupra unor nume de răuri daco-scitice*, în *Analele Academiei Române. Memorile Secțiunii Istorice. Seria III, t. I* (1923).
- PĂRVAN, V., *Getica, o protoistorie a Daciei*, București, 1927.
- PATKANOV, K. P., Армянская Географія VII вѣка по р. X. приписывавшаяся Мойсею Хоренскому. Текстъ и переводъ съ присовокупленіямъ картъ и объяснительныхъ примѣчаніямъ. Санктпетербургъ 1877. In: Монографія Императорской Академіи Наукъ, Nr. 12.
- PATKANOV, K. P., Изъ новаго списка Географіи приписываемой Моисею Хоренскому, în: Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, часть CCXXVII, 1883.
- PAUL, H., *Grundriss der germanischen Philologie*, vol. I, Strassburg, 1896.
- PAULER, GY., v. *A magyar honfoglalás kútfoi*.
- PAULER, GY., *A magyar nemzet története 1301-ig*, Budapest, 1894.
- PAULER, GY., *A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt.*, ed. II, vol. I, Budapest, 1899.
- PAULER, GY., *A magyarok története Szent-Istvánig*, Budapest, 1900.
- PAULER, GY., *Anonymus külföldi vonatkozásai*, în *Századok*, XVII (1883).
- PAULER, GY., *Lebedia, Etelköz, Millenarium*, în *Századok*, XIV (1880).
- PAULUS, DIACONUS, *Historia Langobardorum*, în *MGH., Scriptores rerum langobardorum et italicarum saeculi VI—IX*, Berolini, 1878.
- PÉCH, J., *A zsadványi avar telepek Temes vármegyében*, în *Történelmi és régészeti értekezésék*, III (1887).
- PHILIPPIDE, AL., *Originea Românilor*, vol. I: *Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1923.
- PIČ, L., *Über die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880.
- PINDER, M. și PARTHEY, C., *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, Berolini, 1869.
- PLINIUS, *Naturalis Historia*.
- POETA SAXO, în *MGH., SS.*, I.
- Полное Собрание Русскихъ Лѣтописей изданные по высочайшему повѣленію археографическою комиссією. Санктпетербургъ.
- PONTELLY, I., *Romai vagy avar emlékek-e a délmagyarországi mű-éincz-onalok* în *Történelmi és régészeti értekezések*, II (1886).
- POPA-LISSEANU, G., *Izvoarele Istoriei Românilor (IIR.)*:
1. Anonymus Bele regis notarius, *Gesta Hungarorum*.
  2. Anonymus Geographus, *Descriptio Europae Orientalis*.
  4. Simon de Kéza, *Chronicon Hungaricum*.
  7. Nestor, *Cronica*.

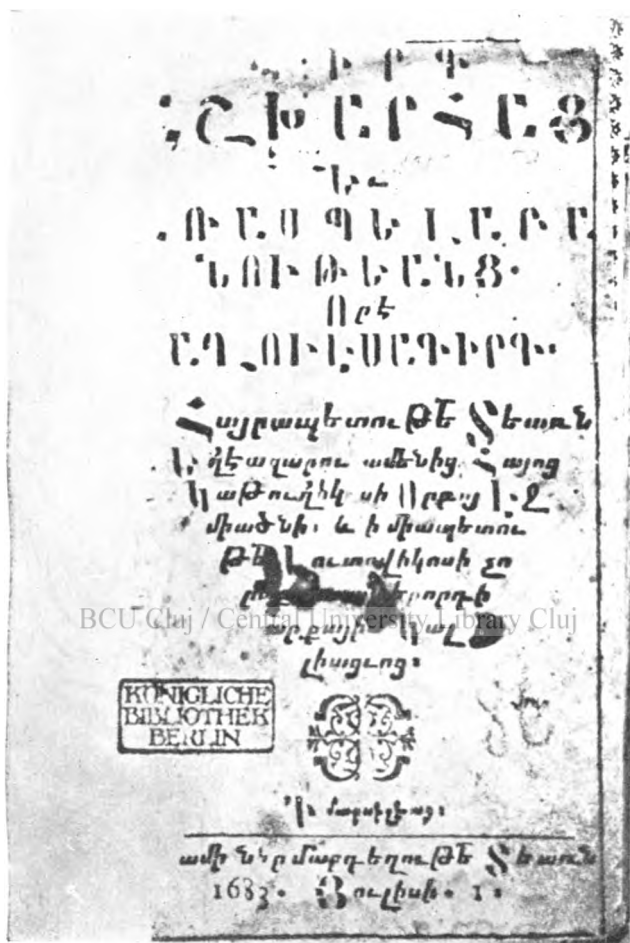
- PREOBRAJENSKIY, A., *Этимологический Словарь Русского Языка*, Москва 1910.
- PRISCIANUS, *Carmina*.
- PROCOPIUS, *De bello gothico*, ed. Bonn și Haury.
- PRUDENTIUS, *Annales Bertiniani*, în *Script. rer. Germanic. in usum schol.*, Hannoverae, 1883.
- PSELLOS MIHAIL, *Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance* (976—1077), t. II, în *Collection byzantine publiée sous le patronage de l'Association G. Budé*, Paris, 1928.
- PTOLEMAEUS, CLAUDIUS, *Geographia*, ed. C. Müller, vol. I, p. I, Parisiis, 1883.
- RAMBAUD, v. Lavissee-Rambaud.
- RAMBAUD, A., *Histoire de la Russie depuis les origines jusqu'à l'année 1877*, Paris, 1878.
- RAPPAPORT, I., *Die Einfälle der Goten in das Römische Reich bis auf Constantin*, Leipzig, 1899.
- RAUSCHEN, DR. THEOL. GERH., *Manuale di patrologia e delle sue relazioni con la storia dei dogmi* (vers. ital. G. Bruscoli), Firenze, 1904.
- Recueil des historiens des croisades*, t. I: *Documents arméniens*, Paris, 1869.
- Recueil de voyages et de Mémoires, publié par la Société de Géographie*, t. IV, p. I, Paris, 1839.
- REDSLOB, W., *Thule*, Leipzig, 1885.
- Reginonis Abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi*, în *Script. rer. Germanic. in usum schol.*, Hannoverae, 1890.
- RÖHRICHT, R., *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Innsbruck, 1901.
- ROSETTI, R., *Invaiziunile Slavilor în peninsula balcanică și formarea naționalității române*, București, 1889.
- RÖSLER, R., *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens*, Leipzig, 1871.
- RÖSLER, R., *Über den Zeitpunkt der slavischen Ansiedelung an der unteren Donau*, în *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, Philos.-Hist. Classe*, LXXIII (1875).
- RUBRUK, W. DE, v. *Recueil de Voyages*.
- RUNCIMAN, ST., *The emperor Romanus Lecapenus*, Cambridge, 1929.
- RUNCIMAN, ST., *A history of the first Bulgarian empire*, London, 1930.
- SACERDOȚEANU, A., *Considerații asupra istoriei Românilor în evul mediu*, București, 1936.
- SACERDOȚEANU, A., *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIII-e siècle*, Paris, 1930.
- SACERDOȚEANU, A., *Vlahii din Calcidica*, extras din vol. « In memoria lui Vasile Pârvan », București, 1934.
- SAINT-MARTIN, JEAN DE, *Histoire d'Arménie par le Patriarche Jean III, dit Jean Catholikos*, Paris, 1841.
- SAINT-MARTIN, J. DE, *Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie*, vol I—II, Paris, 1819 (SM.).

- SAINT-MARTIN, J. DE, *Mémoire sur l'époque de la composition de la Géographie attribuée a Moïse de Khoren*, in *SM.*, II, Paris, 1819.
- SAINT-MARTIN, J. DE, *Notice sur la vie et les écrits de Moïse de Khoren, historien arménien*, in *Journal Asiatique*, II (1823).
- SCHAFARIK, *Slavische Alterthümer*, trad. M., v. Achrenfeld, vol. I—II, Leipzig, 1843.
- SCHLÖZER, A. L., *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I—II, Halle.
- SCHLÖZER, A. L., *Nestor, Russische Annalen in ihrer slavonischen Grundsprache*, Göttingen, 1802.
- SCHULZE, E. O., *Die Kolonisierung und Germanisierung der Gebiete zwischen Saale und Elbe*, Leipzig, 1896.
- SCHNETZ, J., *Untersuchungen zum Geographen von Ravenna*, München, 1919.
- SCHNETZ, J., *Jordanis beim Geographen von Ravenna*, in *Philologus*, LXXXI (1912).
- SCHÜNEMANN, K., *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert*, Berlin u. Leipzig, 1923.
- SCHÜNEMANN, K., *Die « Römer » des anonymen Notars*, in *UfB.*, VI (1926).
- SCHÜNEMANN, K., *Zur Landnahme der Ungarn*, in *UfB.*, III (1923).
- SCHÜNEMANN, K., *Ungarische Hilfsvölker in der Literatur des deutschen Mittelalters*, in *UfB.*, IV (1924).
- SCHWANDNER, *Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Slavonicarum veteres ac genuini*, vol. I—III, Viena, 1748.
- SCRIPTOR INCERTUS, *De Leonis filii Bardae Armeni imperio, ad calcem L. Gramm.* Bonn.
- SEBESTYÉN, GY., *Ki volt Anonymus?*, Budapest, 1876.
- SEIGNOBOS, GH., v. Milioukov.
- SIMON, R., *Moïse le Grammaire*, in *Le grand Dictionnaire historique, ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane*, etc., al lui Luis Moréri. Nouv. éd., t. VII, Paris, 1759.
- SIROUNI, H. DJ., *Mărturii armenesti despre Români: Valahia și Moldova, eialetele guvernate de principii crestini, de pâr. Hugas Ingigian (1758—1843)*, in *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, t. IX, București, 1929.
- SMITH, W., and Wace, H., *A Dictionary of Christian Biography*, London, 1882.
- SOUKRY, ARSEN, *Géographie de Moïse de Chorène d'après Ptolémée, texte arménien traduit en français*, Venise, 1881.
- STRZYGOWSKY, J., *Altai-Iran und Völkerwanderung*, Leipzig, 1917.
- SUIDAS, *Lexicon graece et latine*, rec. G. Bernhardy, Halis et Brunswigae, 1853.
- SOMAL, MONS. PLACIDO SUKIAS, *Quadro della storia letteraria di Armenia*, Venezia, 1829.
- SYMEON MAGISTER, Bonn.
- SZABÓ, K., *A magyar vezérek kora. Árpádtól Szent Istvánig*, Pest, 1869.
- SZABÓ, K., *A régi székelység*, Kolozsvár, 1890.

- SZABÓ, K., *Biborban született Konstantin császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve* in *Magyar Akadémiai Értésítő. A philosophiai, törvény és történettudomány osztályok közlönye*, I köt., Pest, 1860.
- SZABÓ K., Kun László, 1272—1290. Budapest, 1886.
- SZILÁGYI, S., v. *MHK*.
- SZILÁGYI, S., *A magyar nemzet története*, v. Marczali.
- TACITUS, *Germania*.
- TAFRALI, O., *Monuments byzantins de Curtée de Arges*, vol. I, Paris, 1923.
- Tagenonis Relatio, in *Chronicon Magni Presbiteri*, MGH., SS., XVII.
- TAMARO, AT., *La Vénétie Julienne et la Dalmatie*, vol. I—II, Roma, 1918—1919.
- TAMÁS, L., *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, I, in *Archivum Europae Centro-Orientalis*, I (1935).
- TEUFFEL, V. C., *Geschichte der römischen Literatur*, Leipzig, 1882.
- The Cambridge Medieval History*, vol. IV: *The eastern Roman empire*, Cambridge, 1923.
- THEOPHANES, Bonn.
- THOMSEN, W., *Alttürkische Inschriften aus der Mongoloi*, in *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, N. F., LXXXVIII (1924).
- THOMSEN, W., *Der Ursprung des russischen Staates. Drei Vorlesungen*. Deutsche Bearbeitung von Dr. L. Bornemann, Gotha, 1879.
- THUNMANN, J., *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774.
- TAGÁNYI, K., *A honfoglalás és Erdély, megvilágításul a székely kérdéshez*, in *Ethnographia*, I (1890).
- TOMASCHEK, W., *Antike Inschriften aus Bulgarien*, in *Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn*, XVII (1894).
- TOMASCHEK, W., *Die alten Thraker*, in *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, Philos.-Histor. Classe*, CXXVIII (1893).
- TOMASCHEK, W., *Über Brumalia und Rosalia*, *ibid.*, LX (1918).
- TOMASCHEK, W., *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Topographische, archeologische und ethnologische Miscellen*, Wien, 1882.
- TRAUTMANN, R., *Die altrussische Nestorchronik, Povest' vremennykh let*, in *Slavobaltische Forschungen*, VI (1931).
- UKERT, I., *Geographie der Griechen und Römer*, Weimar, 1885.
- USPENSKIY, F., *Образование второго болгарскаго царства* In: *Записки Императорской Новороссійскаго Университета*, vol. XXVII, Одесса, 1879.
- VARDAN, *Istoria Universală*, v. *Recueil des historiens*.
- VASILIEVSKIY, B., *Совѣты и расказы византийскаго боярина XI вѣка*, Санкт-петербургъ 1881.
- VASILIEVSKIY (WASSILIEWSKY), B. și V. JERNSTEDT, *Cecaumenii Strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus*, Petropoli, 1896.



- VASILJEV, A. A., *La Russie primitive et Byzance*, în *L'Art byzantin chez les Slaves. Les Balkans, I recueil, I partie; Orient et Byzance. Études d'art médiéval publiées sous la direction de Gabriel Millet*, IV, Paris, 1930.
- VASMER, M., *Studien zur albanesischen Wortforschung*, în *Acta et communicationes Universitatis Dorpatensis*, I, Tartu, 1921.
- VETTER, Moses von Chorén, în *Wetzer u. Welters Kirschenlexikon oder Encyclopädie der Katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*, II. Aufl., Bd. VIII, Freiburg im Breisgau, 1893.
- VISKI, K., *Küllő és Esküllő*, în *Magyar Nyelv*, I (1905).
- Vita Sancti Gerardi, Moresanae ecclesiae episcopi*, v. Endlicher.
- WACE H., v. Smith.
- WARDAPET, S., *Moses von Khoren oder Khorin*, în *Ararat*, XLV (1908).
- WEBER, S., *Kirchlicher Handlexikon*, ed. M. Buchberger, Freiburg im Breisgau, 1912.
- WESTBERG, FR., *Beiträge zur Klärung orientalischer Quellen über Osteuropa (Erste Hälfte des Mittelalters)*, în : Извѣстія Императорской Академіи Наукъ, *Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St-Petersbourg*, t. XI, 1899.
- WESTBERG, FR., Къ анализу восточныхъ источниковъ о восточной Европѣ in: Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, Новая Серія, часть XIII—XIV, 1908.
- WHISTON, WILLIAM și GEORGE. *Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae libri III. Accedit ejusdem scriptoris Epitome Geographiae*, etc., Londini, 1736.
- WILKEN, DR. FR., *Geschichte der Kreuzzüge nach morgenländischen und abendländischen Berichten*, vol. IV, Leipzig, 1826.
- XENOPOL, A. D., *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol. II, București, 1925.
- XENOPOL, A. D., *Teoria lui Rösler, studii asupra stăruinții Românilor în Dacia*, Iași, 1884.
- ZARFANALIAN, G., *Istoria literară a Armeniei vechi*, sec. IX—XIII, ed. IV, vol. II, Veneția, 1923 (în armenește).
- ZEUSS, K., *Die Deutschen und die Nachbarstämme* (ed. anastatică), Göttingen, 1904.
- ZIMMERMANN-WERNER-MÜLLER, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Hermannstadt, 1892.
- ZLATARSKI (SLATARSKI) V. N., *Geschichte der Bulgaren*, I. Teil: *Von der Gründung des bulgarischen Reiches bis zum Türkenzeit (679—1396)*, în *Bulgarische Bibliothek*, Bd., V, Leipzig, 1918.
- ZLATARSKI, V. N., *История на българската държава прѣз срѣднитѣ вѣкове*, Томъ I—II, София 1918—1922.
- ZLATARSKI, V. N., *The making of Bulgaria*, în *The Slavonic Review*, IV (1924—1925).
- ZSIRAI, F., *Jugria, Finn-ugor népnevek*, I, Budapest, 1910.



Foia de titlu a ediției din Marsilia, 1683. din « Preussische Staatsbibliothek », Berlin.

BCU Cluj / Central University Library Cluj



չորս . և լիբրինս դժ ուշարս , և ամուր տեղիս : յորում քաղաքք ինն . և գաւառքք քսան : մանուկք կղզիք ինն . և շրջապատութի յարդոնիոյ եւթնհարեւր ութսուն մղոն :

**Ս** իկիղիս՝ է մեծ կղզի՝ յարեւելից կալով յարդոնիոյ կողմէն : Եւ է Սիկիղիս երեք տնկեւնի ձեռով . ի ծայրէ իծայր հորիւր մղն . յորում գաւառքք եսթն : քաղաքք ինն . գետք տասնեւթն : կղզիք տասն և վին : լիբրիք երկուս , և Պատեթնոս՝ յիմէ գետք Բղիսին . և Սաուկանոս՝ որոյ կատարն հրով տաջորի . և է Սիկիղիոյ յոյժ արգեանդ :

**Ս** արմատոյց՝ որոյ հասարակն յարեւելից կալով Սաղուրոյ որ է Պուլղար Սեբաստացւոց՝ առ հիւսիսային Սիկիանոսիւ՝ մինչև ցոնծսնօթ եւ կիր . զոր Պալուք կոչւն և Յուսիս Լեաուն , յորմէ ելանէ հանուիս գետ . և ունի Սարմատիս աշխարհս փոքունս՝ և քրի-

տոնէ ից զՍեուսոն խրիմն , որ է ցամաք կղզի . և ի հեթանոսաց լազուսն : Սնիլերինս հինգ . գետս տասնեւերեք : փոքր լիճ մի . և կղզիս երկուս : ունի և բազինս երկուս մին կոչի Սըբսանդրու . և միւսն իեգարու :

**Ս** արակացւոց աշխարհն յարեւելից կալով Սաղմատիոյ : և ունի թրակիոյ՝ փոքր աշխարհս հինգ , և մի մեծ : յորում են Սկալաւացւոց արքայք քսան և հինգ . որոց փոխանակ ստին Սուսդք . ունի լիբրինս՝ և գետս՝ և քաղաքս՝ և կղզիս և լիճս . և մայրաքաղաք զԵրջանիկն յոստանդնուպօլիս :

**Ս** ակեդոնիայ ելից կալով յունաս կան Պիդագոսին՝ առ երկ Սաղմատիոյ՝ և թրակիոյ . ի հարաւ թոյլ լով զԼաւագայ Սաունի Սակեդոնիայ լիբրինս վեց . և գետս չորս : գաւառս երեսուն : քաղաքս տասն եւսթն : ծովս երեք . կղզիս չորս :

BCU Cluj / Central University Library Cluj

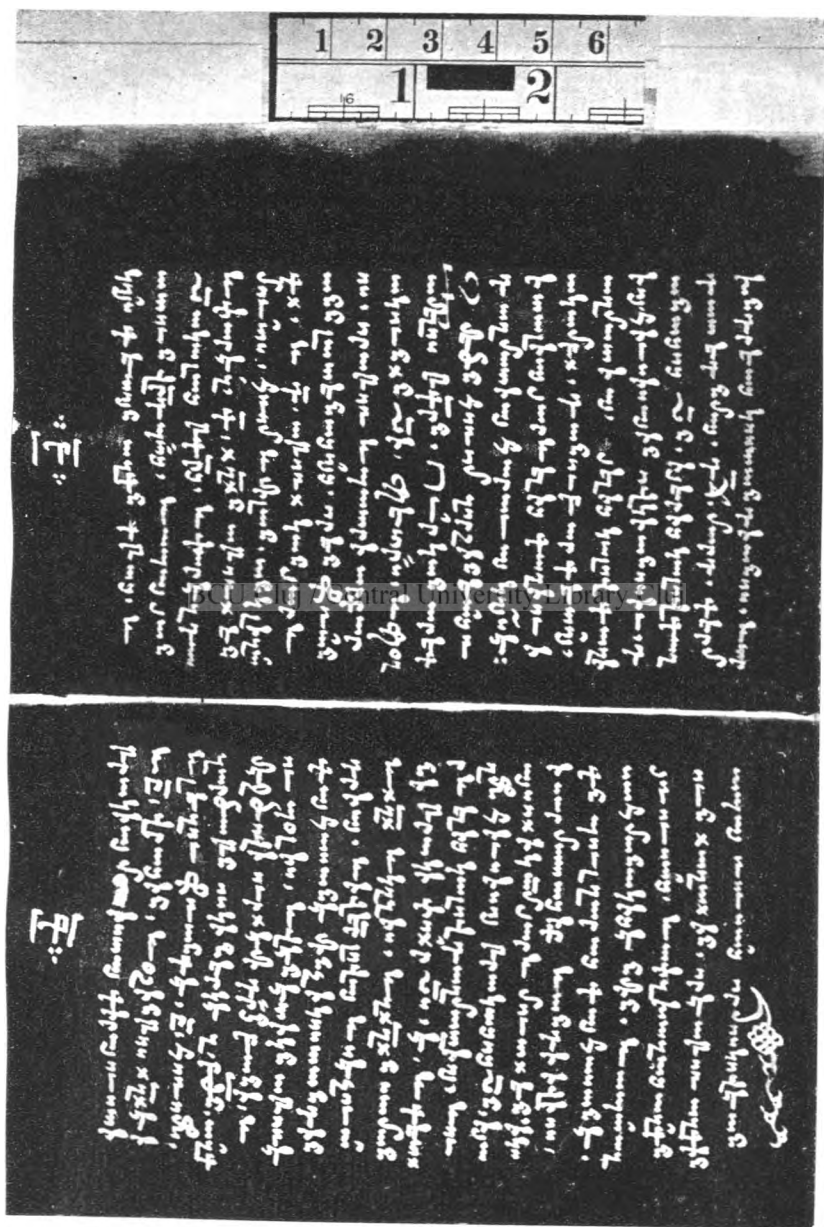


կոտորանքիման, և ար-  
ան պարզեւեայմանց  
գլխեմեայոցն յե  
րեկալով դառնու. հե-  
սեային ունեմանս-  
դ արմատից յեւե-  
լով դառնից նորապէս  
մէք դանդաղութեայն:  
Խառնից յարեւելից  
դառնից ի դառնաւոց  
հարստաց կոյան: և ինն  
հոռ դարչինեայ ունե-  
լու Թաթն, ուրկան ար-  
եւակոսեմն յի պետր  
ոս և պատման արաթ-  
ռքն դառնիւ ալ արան  
է լատինացոց որեւե  
փռանեմք. և քաւն  
ռք կան յարեւմուտ,  
հոռ և անկան. և անկ  
լիւրայ. և փայտիչ քա-  
ղաքն դառնաւ արան  
վարդապետաց: ԼԶ  
ապա այնիցն դանդ  
բար գետոյն, ապա քա-  
ղաքն

Թաթն և արաթ քա-  
ղաքն և արաթից արա-  
նային ունեմն. և ինն  
և արաթ արա-  
թից քաղաքն հարա-  
նէ ի արաթից արաթից.  
Խառն ապա յի արաթ  
արեւմուտէն ի կող-  
մն հեւեայոց: Թա-  
ղաքայ յի յարեւելից  
կալով դառնաւ արա-  
նային Թաթնի փոքր  
նա. քաղաք և քաղաք  
և կղզիք. և քաղաքն  
սամանդից և ինն  
լիւրայ և անդուց և  
դա հարստեի մինչև  
ի կոտորանքիման արա-  
թն և վեւեարիմն ա-  
րաթն ինն և Թաթն,  
որ քաղաքաւորն բանի.  
և քաղաքաւորն ունի նե-  
կէ: զի քաղաք և լի-  
ւոր քաղաքն. Լ  
հոռն. և քաղաքն.

BCU Cluj / Central University Library Cluj







BCU Cluj / Central University Library Cluj



## TABLA NUMELOR

### A

- Aachen 146  
 Abbasiden 26  
 Aboba 45  
 Abodriti 61, 62, 69, 70, 146  
 Abū Hamīd al-Andalusī 49  
 Achaia 20  
 Achie 72  
 Achtum 65  
 Adalhardus 96  
 Adontz, N. 7  
 Adrianopol 57-59, 131, 132  
 Adriatica 31, 111, 138  
 Africa 12, 17  
 Agathon 105  
 Aganaș'ieni 124  
 Agalingus 74  
 Agmonia 52  
 Agrippa 35, 36  
 Ajtony 65, 89, 114  
 Akinian N. 23-25, 27, 30  
 Alamani 125  
 Alani 4, 31  
 Alania 71  
 Alati, v. Blachi  
 Alba 88  
 Alba Bulgariae 86, 91  
 Alba-Iulia 65  
 Albania 30  
 Albion 13  
 Albis 51  
 Aldeskos 35  
 Alcicocus 44  
 Alexandria 4  
 Alexandru IV, papa, 108  
 Alexiu Comnenul 94, 137  
 Alföldi, Andreas 113  
 Alfred cel mare 69-74, 84, 86, 152  
 Allemands 15  
 Allen Leeper 54  
 Almas, fluvius 115, 117, 118  
 Almus 76, 111  
 Aloisio Gritti 97  
 Alphandéry, P. 123  
 Alpi 15, 72, 135  
 Alpii Bastarnici 31, 74  
 Aluta 83  
 Amadoca 31  
 America 7  
 Ammianus Marcellinus 16, 34, 37  
 Amsterdam 7, 9, 12, 27  
 Anna Comnena 137, 138, 139, 140  
 Anania Širakac'i 11, 12, 20  
 Anastasius Bibliothecarius 48  
 Anatolia 17, 39  
 Andrei I 138  
 Andrei II 153  
 Andronic 122  
 Anglia 125, 127  
 Anonymus, v. și Notarul regelui Bela 65,  
 76, 80, 85, 87, 88  
 Ansbertus 130, 131, 132, 133, 134, 142  
 Antim Ivireanul 125  
 Antiochia 4  
 Antronicus 131  
 Apdrede 71

- Apulia 111, 133  
 Apulon 52  
 Aquas 52  
 Aquisgrana 56, 61  
 Arabi 26, 49, 147  
 Arabia 18  
 Árboc 109  
 Arcidaba 52  
 Ardeal, v. și Transilvania 51, 54, 65, 66,  
 73, 75, 76, 85, 88-92, 97, 108, 111,  
 112, 116, 118, 119, 139, 140, 144,  
 149-151, 153  
 Ardud 116  
 Ardzge 150  
 Aremfaei 34  
 Argeș 35, 150  
 Arine 52, 80  
 Aristarchus 52  
 Aristotel 33, 125  
 Armeni 7, 8, 12, 29, 37, 44, 93, 123,  
 128, 133  
 Armenia 3, 4, 5, 10, 14, 17, 18, 124, 150  
 Arnoldus Lubecensis 131  
 Arnulf 64, 65  
 Aromâni 142  
 Arpad 75, 76, 85-87, 115, 119  
 Arsacizi 125  
 Arșak 29  
 Asan 2, 97, 129  
 Asbarhrug 20  
 Aschot 7  
 Asia 17, 18, 31, 34, 36  
 Asie Mineure 101  
 Asirieni, 143  
 Askold 75  
 Asmundar 121  
 Aspar-Hroug 20  
 Asparhruk 20  
 Asparuch 27, 43, 45, 46, 48, 53, 59, 92  
 Aștileu, v. Esculeu  
 Atanasiu 46  
 Atel 17, 42, 59  
 Atelkuzu 42  
 Athila 111  
 Athjla 86  
 Attila 119, 120  
 Atriaticum 72  
 Augmonia 52  
 Augusti 52  
 Aurelian 48, 135  
 Austria 74, 152  
 Avaria 48  
 Avari 15, 20, 43-45, 50, 51, 53-58, 73,  
 75, 80, 105, 106, 113, 145-147, 150, 152

## B

- Babel 101  
 Bacaucis 52  
 Baegth-wara-land 72  
 Bagdad 128  
 Bagoarii 105  
 Baia 81  
 Al-Bakrî 17  
 Balachi 108  
 Balakayê 94  
 Balak' 15, 24, 29, 30, 32, 93-95, 120, 149  
 Balaton 63  
 Balcani 122, 129, 132, 133, 142, 150  
 Baltica 61  
 Banat 51, 57, 67, 76, 80, 87, 129, 140  
 Banatul de Severin 48  
 Bănescu, N. 46, 59, 153  
 Bărăgan 83  
 Baranyamegye 89  
 Barséliens 17  
 Barsi, Fl. 32  
 Barșulă 17  
 Barthold, W. 20, 49  
 Baru(ch) 41  
 Basarabia 31, 44, 45, 51, 83  
 Basilidae 34  
 Baskarti 49  
 Bastarni 74  
 Batu 49, 151  
 Bavari 72  
 Bavaria 67, 147, 152  
 Beckers, J. W. 33-35  
 Bagratuni 6

- Beguey 114  
 Bahamas 71  
 Beheimare 69  
 Bela II 85  
 Bela III 110  
 Bela IV 109  
 Belgica 71  
 Belgrad 57, 62, 78, 79, 86, 129  
 Benevent 43  
 Beorgas Riffin 72  
 Bernhardy 12  
 Bersovia 52  
 Beševliev, E. 44  
 Bessarabia 92  
 Besztercze 76  
 Betere 52  
 Bezprem 112  
 Bezzermini 108  
 Bileri 49  
 Biseni 121  
 Biugi 20  
 Bizanț 34, 54, 58, 59, 77, 94-96, 99, 140, 144  
 Bizantini 39  
 Blachi 35, 87, 94, 96, 111, 114, 115-116, 120, 125-129, 133, 150  
 Blacorum, terra 94, 150, 152  
 Blacorum, silva 110  
 Blakumen 121, 123  
 Blandiana 52  
 Blasij 87  
 Blas, v. Blachi  
 Blôch, v. Blachi  
 Blökumanaland 94, 121, 152  
 Bodini 31  
 Bodrog 61  
 Boerni 69  
 Boemia 108  
 Bogdan, Ion 48  
 Bogrea, V. 99  
 Boguphal 101  
 Boie, terra 91  
 Boila Čaban 69  
 Bolach, v. Blachi  
 Bolgar 49  
 Boris, țar bulgar 39, 49, 63  
 Borysthenes 34  
 Borna 61  
 Bosporus 121  
 Bosworth, Joseph 70  
 Boudschak 59  
 Bouila 67  
 Boulkh 17  
 Bourguine, A. 46  
 Boutaul Čaban 69  
 Boutaul 68  
 Brăila 92  
 Brandiz 61, 130, 131  
 Brandiez 61  
 Braničevo 61, 70, 129, 130, 146  
 Branicevți 62  
 Braniczewo 62  
 Brazlav 65  
 Braun, F. 38  
 Braun, Th. 32  
 Brazlavo 64  
 Bréhier, Louis 128  
 Brennerus Hinricus 14  
 Bretagne 33  
 Brodin, P. 46  
 Brückner, Prof. Dr. A. 104  
 Brutia 52  
 Buce 34  
 Buceag 44  
 Bucharaț' 20  
 Bucovina 64  
 Buda 144  
 Budini 34  
 Bug 81, 83, 121  
 Buga 6  
 Builas 68  
 Bulgari 15, 20, 28, 29, 32, 38, 39, 41, 43, 44, 45, 49, 50, 51, 52, 55, 57, 58, 60-63, 66, 68, 69, 70, 73, 74, 76, 78-80, 84-88, 90-95, 100, 102, 103, 125, 126, 128, 129-133  
 Bulgaria 2, 29, 43, 46, 47, 58, 60-62, 64, 65, 73, 80, 81, 86, 87, 130, 152

Bulghar 41  
 Bulghark 29  
 Bulghark' 93  
 Bulkar 29  
 Bullark' 29  
 Bundryn 87, 114  
 Burgaz 40  
 Burticum 52  
 Bury, I. B. 39, 42, 46, 60, 75, 77, 79,  
 84, 146  
 Byce, lac 19, 34  
 Byhor 87  
 Bysseni 91  
 Byzantium 71

## C

Cadusa 114  
 Čalgî 138, 139, 140  
 Čalikavak 48  
 Cancel, P. 113  
 Canonias 52  
 Capidan, Th. 18, 99, 142  
 Caput Stenarum 52  
 Căpuș 117, 118  
 Carantani 75  
 Carcinitis, fleuve 19  
 Carendre 72  
 Carinti 72  
 Carintia 73, 152  
 Carol cel Mare 15, 55, 145, 146  
 Carpați 1, 31, 33, 36, 37, 43, 50, 72, 74,  
 75, 100, 106, 121-123, 149, 150, 151,  
 153  
 Carpi 32  
 Caspienne, mer 17  
 Caucaz 17, 29, 41, 125  
 Caziri 70  
 Cedonia 52  
 Cedonie 66  
 Cehoslovacia 33, 74, 75  
 Cérauniens 17  
 Certie 52  
 Chabot, J. B. 94  
 Chalandon, F. 128

Chalcidica 98  
 Chaloupecký, V. 67  
 Charoboi 81  
 Chasuarii 20  
 Chazari 17, 20, 43, 49, 63, 70, 105.  
 Cherson 24  
 Chérsonèse 19  
 Chevalier, U. 6  
 Chigle, campus 119  
 China 18  
 Chistula 18, 19  
 Choren 4  
 Chorin 4  
 Chorvat 32  
 Chronius 34  
 Chubraat'a 20  
 Chupraat'a 20  
 Churwaelschen 95  
 Ciangăi 81  
 Cilicia 123, 134  
 Cilicieni 143  
 Clisura Veregavilor 48  
 Cluj 117  
 Comani 132  
 Constantin Porfirogenitul 32, 39, 41, 45,  
 47, 76-77, 80, 82, 83, 85, 97, 99, 114,  
 115, 125, 136  
 Constantinopol 9, 10, 14, 16, 21, 29, 43,  
 47, 54, 55, 93, 94, 97, 100, 124, 125,  
 127, 132, 150  
 Conybeare, Fr. Cornwallis 126  
 Copus 116, 118  
 Coresi, diacon 7  
 Cornides, Daniel 94  
 Cotcho, fleuve 19  
 Covurlui 46  
 Crassianus 131  
 Crazzia, v. Croația  
 Creca land 72  
 Crecalande 71, 86  
 Crimea 10, 24, 38  
 Crișana 57  
 Criș 80, 84, 87, 117  
 Crisium 87

Crisos 78  
 Croați 72, 78, 84  
 Croația 15, 84, 131  
 Crum 59  
 Crumhelt 120  
 Csanád 89  
 Csángó 81  
 Cumani 87, 94, 109, 114, 115, 122, 129,  
 133, 137, 139  
 Cuni 139  
 Curtea de Argeș 150  
 Cvijić, Jovan 2  
 Czechen 93

## D

Daci, 32, 51, 52, 119, 137, 141, 143-145  
 Dacia 15, 16, 19, 20, 31, 48, 52, 54, 55,  
 71-74, 134, 135, 145, 147  
 Dacia antiqua 135  
 Dacia Aureliană 47, 62, 135, 136  
 Dacia mediterranea 135, 141  
 Dacia ripensis 38  
 Dacia Traiană 1, 51, 71, 73, 93, 96,  
 100, 134-136, 141, 143-146  
 Daco-Bessi 141  
 Daco-Romani 104  
 Daco-Români 54, 122, 149  
 Dahlmann 70  
 Dakia, v. Dacia  
 Daghmata, v. Dalmația  
 Dalamensan 72  
 Dalemintși 72  
 Dalmația 14-16, 19, 20, 29, 55, 71-73,  
 125, 145, 146  
 Danais 71  
 Danay 20  
 Danapris 36  
 Danastris 36  
 Danezi 69, 134  
 Danemarca 51, 145  
 Dania 51, 134, 145  
 Dani 69  
 Danob 19, 20  
 Danube, v. Danubius

Danubius 13, 14, 15, 30, 52, 68-70, 76,  
 78, 84, 86, 111  
 Dardania 19, 135, 141  
 Darkó Jenő 77, 139, 143  
 Daron 4  
 Datia, v. Dacia  
 Datia minor 51  
 Datia prima et secunda 51, 145  
 David, căpetenie bulgară 98  
 Debeltos 59  
 Decebalus 97, 141  
 Decei, A. 17, 81  
 De Goeje 47  
 Dej 66  
 Deliorman 48  
 Demir Kapu 40  
 Densușianu, O. 142  
 Dervleninii 81  
 Diculescu, Dr. C. C. 68, 73, 114, 118,  
 135, 145  
 Diehl Ch. 46, 47  
 Dio Cassius 141  
 Dionysos Periegetes 35  
 Dir 75  
 Dirat'u Murad 124  
 Divras 19  
 Djenastan 18  
 Długosz 101  
 Dnieper 42, 81, 103  
 Dniester 18, 81, 92  
 Dobrogea 45, 46, 60, 95  
 Domanovszky, S. 112, 119  
 Domokos Gyallay 151  
 Don 17, 34, 36, 60, 69, 80, 83  
 Donau, v. Dunărea  
 Donaubulgaren 105  
 Donau-Bulgarien 55  
 Donavis 13, 14, 29  
 Donawa 38  
 Donua 71, 72  
 Drăganu, N. 1, 33, 38, 39, 48, 68, 75,  
 78, 87, 96, 112-114, 117, 121, 141,  
 142, 151  
 Dragomir, S. 97, 99, 113

- Drava 56, 61, 63, 73, 75, 105, 112, 129  
 Drica 51, 80  
 Drinov M. 46  
 Drubetis 52, 54  
 Ducaeus 38  
 Dulaurier, Ed. 128  
 Dümmler, Ernst 15, 60-62, 63, 64, 66  
 Duna 38, 83  
 Dūna 38  
 Dunaieţul 38  
 Dunaj 38  
 Dunărea 1-2, 16, 33, 35-38, 41, 43,  
 44-46, 49-53, 58, 59, 60-62, 66, 69, 70,  
 71, 73, 74, 75, 79, 83, 86, 87, 90-92, 95,  
 96, 102-104, 106, 121, 122, 125, 126,  
 128, 129, 131, 135, 138, 142, 146, 147,  
 150, 152, 153  
 Dunav 38  
 Dunavăţul 38  
 Duruperan 150  
 Dvina 38  
 Dvorník, Fr. 62-64, 76, 107  
 Dyringas 71  
 Dzsulest 81

## E

- Eck Alexandre 14  
 Ečmiadzin 8, 9, 11, 12  
 Edesa 4  
 Egil 121  
 Eginhardt, 145, 146  
 Egipt 4, 50  
 Einhardus 63, 146  
 Eisenmann, L. 127  
 Ekblom, R. 121  
 Ekkehardus 134  
 Elba 51, 61, 69  
 Emios 20  
 Endlicher, St. Lad. 65  
 Engel, Joh. Christian 58  
 Epir, 142  
 Epiros 52  
 Erastosthenes 34  
 Erdeel 76

- Erdeelui Zoltan 88  
 Erdély, v. Ardeal  
 Erdőd 6, 7  
 Erivan 617  
 Erkes 39  
 Ernest Kalinka 62  
 Eschyl 33  
 Esclavons 16  
 Esculeu 116  
 Esküllő, v. Esculeu  
 Esper 43  
 Eszek 61  
 Etchmiadzin 9  
 Etel 17, 42  
 Etelköz 60, 70, 75, 78, 83, 114, 116  
 Éthil 17  
 Etil 17  
 Etiopia 33  
 Gheorghe Euphorbenos 140  
 Europa 2, 11, 12, 17, 18, 27, 30, 31, 34,  
 36, 71, 95-96, 101, 124  
 Europa 18  
 Eutropius 135  
 Evrei 5

## F

- Făgăraş 83, 91  
 Fehér, Géza 63, 41, 80, 84, 90  
 Fejérpataky 65, 86-88, 110, 112, 114, 116  
 Ferent, Dr. Ioan 108  
 Ferguson, Robert 36  
 Filipopol 49, 129  
 Filow, B. 135  
 Fink, N. Franz 11, 24  
 Finlay 139  
 Flaccus 34  
 Flachia 132  
 Flaci 131  
 Flahia 142  
 Flautasis 52  
 Flavius Vopiscus 135  
 Fliche, Augustin 64  
 Florianus, M. 76, 88, 111, 119, 120, 136  
 Flutaasis 136

Forbes, N. 102  
 Förster, M. 38  
 Fotino Dionisie 46  
 Francesco della Valle 97  
 Franci 13, 14, 55, 57, 60-64, 78, 92, 94,  
 104, 105, 125, 128  
 Francia 77  
 Franken 106, 107  
 Franks 84  
 Frankistan 124  
 Fredegarius Scholasticus 43  
 Frederic Barbarossa 128, 129, 130, 132,  
 134, 152  
 Fraehn, Chr. M. 49  
 Friaulul 55  
 Frigia 111  
 Frisones 134  
 Fulda 58, 147  
 Fulgarum 72

G

Gabriel, clericul 77, 80  
 Gaila 118  
 Galați 60  
 Gali 107  
 Galia 13, 71, 125  
 Galičani 104  
 Galiția 64, 75  
 Gallienus 71, 135  
 Gallier 96  
 Gan 88  
 Gazanam 52, 54  
 Geilamir 118  
 Geloni 34  
 Gelou 65, 87, 89, 108, 109, 113, 115-118,  
 122, 131, 153  
 Gelu-mir 118  
 Gelzer, H. 99  
 Geografia lui Moise Chorenai 4-12,  
 25-32, 37, 38, 43, 47, 92, 93, 95, 100,  
 109, 120, 148, 150  
 Geografia vardapetului Vardan 123-125,  
 127, 128, 150  
 Geograful Ravennat 51, 54, 145

Georgios Monachos 40, 58, 59  
 Gepidia 135  
 Gepizi 54, 56, 68, 105, 136  
 Germani 20, 24, 28, 34, 41, 107, 125  
 Germania 10, 13-15, 18, 30, 34, 35, 37,  
 55, 66, 69, 71, 72, 96, 107  
 Germigera 51  
 Geți 4, 66, 71, 126, 134, 137, 143, 144  
 Gheorghe, insula sfântu- 48  
 Gherghel, Dr. I. 112, 137, 139, 121, 151  
 Gherla, 66  
 Gibbon 75  
 Giazichopon 80  
 Giesebrecht, Wilhelm von 133  
 Gilău 117, 118  
 Gilpit 52, 80  
 Giovannandrea Gromo 97  
 Giovanni da Piano de' Carpini 49  
 Gipidia 52, 145  
 Giulești 81  
 Giurescu, C. C. 45-66, 74, 89, 107,  
 129, 150  
 Glad 68, 87, 113, 114, 118  
 Godefroy de Bouillon 129  
 Gombocz Zoltán 43  
 Górka, O. 111, 142  
 Gotan 72  
 Gothen 47  
 Gothi 56, 105  
 Gothia 71, 73  
 Goți 14, 16, 20, 29, 38, 52, 71, 125,  
 126, 134  
 Gotia 135  
 Gotland 121  
 Gouegha 29  
 Gözgän 26  
 Graecia 133  
 Greci 25, 84, 86, 97, 98, 106, 120, 133  
 Grecia 4, 17, 71, 73, 87, 132  
 Greculi 131  
 Gregoras Nikephoros 42  
 Gresia 52, 80, 145  
 Grigorovitza, Em. 94, 121  
 Grisia 78



Grot, C. 67, 75, 104, 105, 117  
 Grousset, René 129  
 Gubali 51  
 Guido 51  
 Gule 88  
 Gulpan 64  
 Gut'k' 20, 29  
 Gutschmid, K. 51  
 Gyallay, Domokos 119  
 Gyalu 151  
 Gyeló, v. Gelou  
 Gyimes 76  
 Gyla 82  
 Gyla inferioară 81  
 Gyula 81, 88-90

## II

Haase, D-l Felix 6  
 Haemus 55  
 Hakon 14  
 Halič 117, 122, 123  
 Halphen, Louis 46, 146  
 Hamaxobii 19  
 Hampel, I. 68  
 Haram 113  
 Harghita 83  
 Haşdeu, B. P. 91, 142  
 Haş' iun 150  
 Hatzidakis, G. N. 94  
 Haumant, Émile 91  
 Hauptmann, L. 54  
 Haury 136  
 Hecateu 34  
 Hellespont 133  
 Hemus 33, 40, 45, 105, 138  
 Heraclea 21  
 Heraklios 103, 104  
 Hercyniae, silva 96, 138  
 Heristal 61  
 Herodot 30, 33, 36, 78  
 Herrmann 32, 36  
 Heruli, 134  
 Hessen 58  
 Hiberia 30

Hibernia 13  
 Hilferding, A. 59  
 Hippiques, monts 17  
 Hirsch, Ferd. 58  
 Histria 55, 71, 145  
 Hodinka, A. 105, 108  
 Hoemius 20  
 Holtzmann, W. 35  
 Hóman, B. 75, 76, 77, 88, 110, 112,  
 119, 120, 138  
 Hongrie 68  
 Honoriu din Autun 84  
 Horca 115, 116  
 Horithi 72  
 Horom 114  
 Höfler, Const. R. von 130  
 Hrom 125  
 Huart, Cl. 26  
 Hülāghū 128  
 Hultsch, Friedrich 12  
 Hunfalvy Paul 59  
 Hungari 86  
 Hungaria 49, 88  
 Hungaria major 49  
 Hungary 79  
 Hungerri 74  
 Huni 49, 55-57, 92, 105, 111-112, 119-  
 120, 152  
 Huniedoara, Ioan Corvin din 144  
 Huns 17  
 Hurmuzaki 66, 149  
 Hyperborei 34

## I

Iabdiertim 81  
 Iacob, vardapet 124  
 Iafet 101  
 Iazigii Metanaşti 31  
 Ibar 49  
 Iberiens 17  
 Ibn Churdādhbih 36, 47  
 Ibn Faḡlān 49  
 Ibn Rusta 36  
 Illyricum 15, 104

- Illyriens 101  
 India 18  
 Ioan Comnenul 143  
 Isac Comnenul 137  
 Ioan V, katolikosul 6  
 Ioannesov, Iosif 9, 10, 13  
 Ionescu-Teodoru, Otilia 45  
 Ioniță, ȧarul româno-bulgar 131  
 Iorga, N. 3, 15, 45, 50, 59, 91, 97, 99, 101, 108, 109, 110, 117, 129, 131, 153  
 Iozu 13  
 Ipatie, mânăstire 108  
 Isaurieni, 143  
 Isidor din Sevilla 35, 37  
 Isopescu, Cl. 97  
 Ispersch 43  
 Ispor 43  
 Istoria vardapetului Vardan 123, 128  
 Istoria lui Moise Chorenat'i 4-7, 9, 41  
 Istria '2, 73, 146  
 Istru 30, 34, 50, 58, 78  
 Italia 15, 66, 106, 125, 133  
 Italiener 113  
 Italiens 107  
 Itil 17  
 Iugoslavia 61, 65, 97, 104, 125  
 Iulius Caesar 111
- J
- Jagić, V. 38, 96  
 Jancsó, Dr. Benedek 119, 151  
 Jernstedt, V. 141  
 Jireček, C. 39, 40, 44, 48, 55, 60, 62, 63, 64, 66, 91, 92, 97, 98, 106, 129, 132  
 Jordanes 20, 30, 53, 71, 78, 134-137  
 Julia 88  
 Jung, Julius 82, 152  
 Justinien, împ. biz. 46  
 Justinian II, împ. biz. 39, 47
- K
- Kaan 88  
 Kadlec, Dr. Ch. 13  
 Kadłubek 101  
 Kadocsa, v. Cadusa  
 Kajántó 89, 90  
 Kainz, C. 93  
 Kalojohannes 131  
 Kalopetrus 131-133  
 Kaluźniacki, E. 40  
 Kamčiya 45  
 Kapus 118  
 Karácsonyi János 83, 89-91, 109, 116, 117, 153  
 Karamianz Dr. N. 28  
 Karamzin, M. 127  
 Karnobad 40  
 Karolus 57, 92  
 Karpates 32  
 Karpaten 30  
 Karpathen 55  
 Karpathos 32  
 Kárpátok 83  
 Karpatus 32  
 Karpaty 32  
 Karst, Dr. Josef 93  
 Kavkas 29  
 Kean 88, 90  
 Keán-tó 89  
 Keanus 86  
 Kedrenos 40, 99, 136, 143  
 Kekaumenos 140-143  
 Kelte 96  
 Kemenč 109  
 Kemény, J. 91  
 Keresztúry-Olteanu, Al. 96  
 Kerman (Germani) 24  
 Kharovoe 83  
 K'herson Khrim 15, 18, 24, 29  
 Kézai 88, 89, 94, 111, 112, 119, 120, 134, 149  
 Khazirs 17  
 Khoubraätha 20  
 Kiepert, H. 30, 135  
 Kiessling 33, 35  
 Kiev 75, 103  
 Kinamos 107  
 Kirakos Gandzakef'i 151

Kluge, E. 96  
 Kolos 67  
 Korkut 82  
 Kőrösszeg 109  
 Kossinna, Prof. Dr. Gustav 73  
 Kostroma 108  
 Krassószörénymegye 83  
 Kressenbrunn 108  
 Kretschmer, K. 30, 31, 74  
 Kroatien 84  
 Krum 44, 54, 55, 57, 59, 86, 92  
 Krumbacher, K. 42, 57, 58  
 Kuban 41  
 Kubitschek, J. W. 53  
 Kubat 44  
 Kučani 62  
 Kulpa 64  
 Kurt 42, 43  
 Kutesk 139  
 Kut'k 29  
 Kutschera I. 17  
 Kuun, Contele Géza 59, 105  
 Kuzu 42  
 Kyo 76

## L

Ladislau Cumanul 109  
 Ladizlau, 139  
 Langobardi 56  
 Laodamur 64  
 Laonikos Chalkokondilas 143  
 Lăpuș 82  
 Largiana 52, 53  
 Latini 94, 113, 125  
 Lauer, Dr. M. 17  
 Laurențiu, sf. 102  
 Lavissee-Rambaud 15, 55, 64  
 Lazar von Pharb 5  
 Lebedia 70  
 Lech 77, 93  
 Léger, Louis 61, 101, 104, 107  
 Lenzenienii 81  
 Leo Grammaticus 58, 59  
 Leon Isauricul 47

Leon VI, Înțeleptul 150  
 Levente 76  
 Liburnia 55, 145  
 Liburnicus, sinus 71  
 Libya 12, 17  
 Lituani 134  
 Liudevit 61  
 Liurike 125  
 Livourne 9  
 Loewe, R. 38  
 Londra 12, 126, 127  
 Longobardi 134  
 Lot, Ferdinand 55  
 Lova 125  
 Lucanus, M. Ann. 36  
 Ludovic Germanicul 63  
 Ludovic Piosul 62  
 Lukácsi, Kristóf 44  
 Lupaș, I. 152

## M

Macartney, C. A. 83  
 Macedoneni 58, 59  
 Macedonia 15-17, 20, 34, 47, 49, 53,  
 98, 111, 113, 130, 142  
 Macedonica 51  
 Machiani 120  
 Macler, Fr. 7, 8, 29, 126  
 Maegthaland 72  
 Magyarország, v. Ungaria  
 Meotis dzovak 18  
 Maeotis 18, 19, 34, 37, 71  
 Mähren 74  
 Malalas 151  
 Manandian, Dr. Iacob 6, 7, 10, 13, 24, 25  
 Mangiuca, S. 107, 141  
 Mangold, János 90  
 Manuil Comnenul 122  
 Makdisi 20  
 Măr Mihail 94, 151  
 Marahensi 75  
 Maramorosch 65  
 Maramurăș 64  
 Maravensi 64

- Marcu, Alexandru 99  
 Marczali, H. 70, 76, 110  
 Marea Neagră 14, 17, 128  
 Margenses 64  
 Marharii 69  
 Marisia 52, 80, 145  
 Márki Sándor 51, 56, 57, 83  
 Markwart, v. Marquart  
 Maroaro land 71, 72  
 Maros 75  
 Marquart, J. 7, 11, 12, 17, 20, 26, 32, 36, 68, 42, 43, 48, 59, 62, 68, 81, 82.  
 Marsilia 9, 10, 12, 27, 28, 47  
 Martin, Ed. 8  
 Massageți 4, 143  
 Masclunis 52, 54  
 Maskhouth 4  
 Maștoț, sfântul 4  
 Mauriciu, împ. biz. 2, 54, 106  
 Maurikiopolis-Şirakaşat 6  
 Medilas 52, 54  
 Mehadia 54  
 Meillet, A. 19, 28, 29, 37, 93, 126  
 Melegdi, I. 32  
 Melich, J. 38, 65, 67, 75, 89, 90, 96, 107, 114, 116, 121, 122  
 Menelac 52  
 Menumorut 87  
 Mer Noire 54  
 Merehani 70  
 Meseş 66  
 Mésie 97  
 Messia 84  
 Messiani 120  
 Mésopotanie 151  
 Mesrob, sfântul 4, 6, 9, 24  
 Mészes 67, 118  
 Methodiu, sfântul 107  
 Metzger, Fritz 74  
 Mezesinas portas 115, 117, 118  
 Michaud 7  
 Mihail, împărat bizantin 101  
 Miklosich, Fr. 13, 96, 102-104, 107  
 Mikkola, J. J. 42  
 Milan 125  
 Milanovaţ 79  
 Milčani 70  
 Milioucov, P. 13, 127  
 Miller, Dr. Konrad 74  
 Miloxi 70  
 Mivisia 19  
 Mladenov, St. 68  
 Mlava 61  
 Moesia 45, 53, 71, 130, 135  
 Moesia inferioară 51, 52  
 Moigrad 51  
 Moise Chorenat'i 3-7, 10-12, 17, 20, 25-27, 30, 34, 36, 37, 41, 47, 48, 53, 92, 93, 95, 100, 109, 120, 121, 124, 150, 153  
 Moisi de Khoren 4  
 Moise Kert'ogh 7  
 Moimarus, dux Maravorum 147  
 Moldova 31, 60, 82, 83, 90, 92, 117, 121  
 Monachus Sangallensis 57  
 Mongoli 128  
 Mongolia 67  
 Moór, E. 113  
 Morava 70, 73, 90, 146  
 Moravcsik, Julius 43, 105, 139, 143  
 Moravi 65, 66, 70  
 Moravia 63, 64, 69, 77, 78  
 Moravia bulgărească 69  
 Morawa 62  
 Morduini 49  
 Morisis 78  
 Morisius 65  
 Morovlahi 113  
 Moscova 125  
 Moskov 127  
 Mötefindt 69  
 Müllenhoff, K. 37, 38, 121  
 Müller, C. 14, 34, 144  
 Müller, Dr. K. 31  
 Munkács 75  
 Muntenia 75, 83, 84  
 Muralt, Ed. de 39, 59, 138

Murăș 56, 57, 65-67, 80, 83, 84, 113, 114  
 Murnu, G. 99  
 Mutafčiev 60, 130  
 Mysia 19, 51, 52  
 Mysia inferior 52

## N

Nándorfehérvár 86  
 Napoca 52, 53  
 Necșulescu, C. 153  
 Németh, I. 42, 69, 82  
 Nemți 104  
 Nestor, v. pseudo-Nestor  
 Neumann, Carl Friedrich 5, 45, 123  
 Neuroe 34  
 Nève, Félix 123, 128  
 Nibelungenlied 117  
 Niceea 150  
 Nicolae, căpetenie bulgară 98  
 Nicolîțel 45  
 Niederlé, L. 32, 33, 45-48, 61, 101  
 Nigri Latini 113  
 Nikephoros Grégoras 58, 59  
 Nikephoros, patriarh 42  
 Niketas Choniates 40, 121, 139  
 Nikon, copist rus 102  
 Nilul 50  
 Nipru 14, 34, 36, 42, 43, 45, 63, 75, 80  
 Nistor, Dr. I. 117  
 Nistru 36, 43, 74, 75, 82  
 Niș 129, 132  
 Nomades 34, 143  
 Nordenskiöld, A. E. 16  
 Noricus 71  
 Nortabtrezii 69  
 Noruagii 134  
 Notarul regelui Bela, v. și Anonymus  
 75, 87, 94, 100, 109, 110, 112-118,  
 149-151  
 Novac, brazda lui 92

## O

Oceanul nordic 13, 34, 125  
 Ochrida 49

Ocna-Dejului 66  
 Ocna-Sibiului 66  
 Odagra 64  
 Oder 63  
 Odo de Deogilo 86, 111, 152  
 Odra 64  
 Ogmand 115  
 Ohtum 87, 114  
 Oláhország 77, 114  
 Olaci, v. Blachi  
 Olati, v. Blachi  
 Olchontor-bolkar 43  
 Olint 125  
 Olt 75, 83  
 Oltenia 51, 75, 77, 83, 90  
 Olt, 136  
 Omajaden 26  
 Omurtag 49, 62  
 Onciul, D. 51, 53, 60, 66, 73, 79, 122, 142  
 Onegavon, 62  
 Ongl 45  
 Opolinus 70  
 Oppeln 70  
 Optatiana 52, 53  
 Orend, Misch 94  
 Orhon 67  
 Oroszfája 117  
 Oroszfalú 117  
 Orșova 79, 80, 87  
 Ortway, Tivadar 56, 68, 77, 114  
 Oskan 8, 9, 12, 27  
 Oskean, H. 124  
 Osterabtrezi 70  
 Ottokar 108  
 Ouseley 84  
 Ouzzes 129  
 Ó-Zalánkemén 66  
 Özü 14

## P

Pais Dezső 151  
 Pakrevant 6  
 Pamphili, 143  
 Panaitescu, P. P. 60, 149

- Panfilia 111  
 Pannoni 144, 152  
 Pannonia 15, 35, 43, 44, 55, 56, 58, 60, 61, 66, 71, 74, 75, 77, 79, 84, 86, 88, 92, 100, 119, 120, 143, 145, 146  
 Pannonin 52, 54  
 Papadopol-Calimah, Al. 4  
 Pappus din Alexandria 11, 12  
 Pardseperť 123  
 Paris 13, 28, 125-127  
 Paris, Gaston 97  
 Parthey, G. 51  
 Partoş 65  
 Pârvan, V. 31, 36  
 Patabissa 52  
 Patavissa 53  
 Patkanov, K. 9, 11-13, 18, 21, 22, 25, 38  
 Patzinaks 84  
 Paul, H. 96  
 Pauler, Gyula 65, 67, 70, 75, 77, 83, 89, 110, 138, 139  
 Paulus Diaconus 43  
 Paulus Orosius 37, 70, 71, 73, 74  
 Pavel, sfântul 104, 125  
 Pecenegi 26, 69, 76, 77, 78, 81-83, 84, 87, 91, 114, 115, 121, 122, 129, 136, 137, 139, 140  
 Pecenegia 83  
 Péch József 56  
 Pelagonia 51  
 Persani 124  
 Perşi 143  
 Persida 30  
 Petris 52  
 Petru şi Pavel, sfinţi 125  
 Petru, ţarul româno-bulgar 97, 129  
 P(etrus) dictus magister 85  
 Petru Eremitul 138  
 Peuce 20, 31, 45, 48  
 Pfister, Josef 113  
 Phesnuzi 69, 70  
 Philippe Mouskès 94  
 Philippide, Al. 32, 48, 59, 106, 141  
 Pič, L. 58, 66, 85  
 Pilate 15  
 Pind 129  
 Pindar 33  
 Pinder, M. 51  
 Pipin 55, 56  
 Pivki 20  
 Plinius 14, 34-36  
 Platonov, S. 68  
 Podhraczký 120  
 Podolia 83  
 Polac 93  
 Polian 93  
 Poloni 32, 93  
 Polonia 32, 33, 35, 66, 72, 74, 121, 152  
 Pomponius Mela 34  
 Pont 14, 18, 19, 21, 34, 138  
 Pontelly István 56  
 Pontia 15  
 Pontos 13, 43  
 Popa-Lisseanu, G. 13, 102-104, 111, 116, 119, 120, 134, 141  
 Popov, A. 42  
 Porolissos 52  
 Porolissum 51  
 Porţile de Fier 48, 75, 76, 79, 80, 139, 140  
 Potula 52  
 Poughkar 29  
 Praedenecenti 56, 60, 61, 70, 146  
 Preobrajenskiy, E. 68  
 Presbiterul din Dioclea 113  
 Presian 58, 59  
 Pretorich 52  
 Priscianus 37  
 Procopiu 34, 51, 135  
 Propontida 71  
 Provadia 62  
 Prudentius, cronicar 13  
 Prut 44, 51, 81-83, 92  
 Pruteni 134  
 Psellos, Mihail 137  
 pseudo-Caesarius din Nazianz 37  
 pseudo-Nestor 93, 100, 101

Ptolemeu 11, 12, 14-17, 19, 20, 24-26,  
30-32, 34-36, 46, 47  
Pulgara land 72

## R

Radonić, Jovan 46  
Raetia 71  
Rambaud, A. 13, 127  
Rappaport, G. 48  
Rastislav 63  
Rastizen 64  
Rauschen, Dr. theol. Gerh. 6  
Ravenna 15, 43  
Ravennatul 52, 53, 80  
Rhenus 55, 71  
Rhiphée 15, 17  
Rhos. 14  
Redslob 35  
Regensburg 130  
Regino din Prüm 152  
Remus Ilie 51  
Renauld, Ém. 137  
Retezatul 39  
Reusssdorf 117  
Reussmarkt 117  
Ribai 18  
Ribia 18  
Richardus 111  
Rifei 32, 33, 34, 36, 37, 72, 93, 95, 149  
Rimliani 104  
Rin 86  
Ripaei 18, 34  
Riphaei, montes 71  
Rivbia 29, 30, 41  
Rödfös 121, 123  
Roma 4, 15, 21, 96, 98, 106, 127  
Romanat'i 4  
Romani 45, 56, 95, 97, 105, 106, 108, 109,  
111-113, 119, 132, 133, 135  
Români 1-4, 42, 50, 56, 66, 83, 85, 87,  
93, 94, 96, 97, 99, 104, 105, 106, 110,  
112, 118, 119, 120, 121, 122, 123,  
128-130, 133, 134, 138, 149, 150, 152  
România 60, 73, 83, 122

Romanos Lekapenos 40, 80  
Romei (= Greci) 50, 97  
Romulas 52  
Romulus 125  
Röhricht, Reinhold 129  
Rosetti Radu 46  
Rösler, Robert 32, 46, 61, 62, 65, 75,  
106, 109, 110, 117, 130  
Rozwadowsky, I. 33  
Rugi, 134  
Rumänen 107  
Runciman, St. 44, 46, 62, 63, 66, 92  
Rupea 66  
Ruscia 49  
Rusciori 117  
Rusia 30, 34, 35, 38, 70, 81  
Ruși 10, 13, 69, 118, 125-128  
Ruși, sat 117  
Russia 101  
Russinen 32  
Ruteni 111, 118  
Rutheni 86  
Ruzzi 70  
Rübia 29

## S

Sacerdoțeanu, Aurelian 1, 48, 98, 110  
Sacidaba 52  
Săcui 35, 57, 72, 111, 112, 119  
Sahak 6  
Salanus 86, 88  
Salinis 52  
Salm, comes de 131  
Salonic 107, 132, 142  
Salzburg 67, 147  
Saint-Gall 56  
Saint-Martin, Jean de 4, 5, 10, 24, 28,  
29, 124, 148  
Samandria 125  
San, râul 75  
Samuil 90  
San Iago de Compostella 124  
San Lazzaro, insulă 9  
Sân-Nicolaul Mare 67, 69

- Sankt-Petersburg 13  
 Sârbi 143  
 Sardiens 20  
 Sargis, saint 9  
 Sarmăți 18, 24, 28, 32, 38, 125, 126  
 Sarmăția 15, 16, 19, 24, 28, 29, 30, 37, 41, 72, 95  
 Sarmaticus, oceanus 71  
 Sarmazege 52  
 Sauromatae 34  
 Sauromatas 37  
 Sauromați 139  
 Sași 149  
 Sava 56, 60, 64, 70, 73-75, 79, 105, 112, 129, 142  
 Savus 64  
 Scandia 15, 20  
 Scania 20  
 Scandza 20  
 Scanzia 134  
 Schafarik 31, 32, 39, 40, 44, 47, 65, 69, 70, 71, 72, 74, 86, 93, 107  
 Schlözer, Aug. Lud. 81, 106  
 Schnetz, Joseph G. 51, 53  
 Schülze, E. O. 62  
 Schünemann, K. 77, 107, 108, 112, 113, 146  
 Schütte, Gudmund 30  
 Schwalbendorf 116  
 Schwandtner 113  
 Schweinfurth, Ph. 150  
 Sciți 139, 143  
 Sciția 30, 95, 103, 135  
 Sciția Minoră 45  
 Sclavi 19, 20, 48, 61, 86, 88, 108  
 Scriptor incertus 57  
 Scythia 4, 51, 52  
 Scythia minor 95  
 Sebestyén, Gy. 110  
 Sečova 125  
 Seignobos, Ch. 127  
 Serbia 61, 80, 91, 99  
 Serbes 94  
 Sermende 72  
 Sermion 78  
 Serui 131  
 Seruia 131  
 Servi 133  
 Severes 48  
 Sibenburg 76  
 Siebenbürgen 65, 74, 79  
 Sibiu 1  
 Sicambria 89, 111  
 Sicilia 16  
 Sicilidiens 20  
 Sicali 108  
 Siegling 34  
 Silius Italicus 33  
 Silistra 83  
 Simion Dascălul 117  
 Simeon, țarul Bulgarilor 49, 58, 76, 92  
 Simon de Kéza, v. Kézai  
 Simon Richard 8  
 Simonyi, A. 32  
 Singidunum 54  
 Şirak, provincie 6  
 Siria 4  
 Siret 75, 80, 82, 83  
 Sirmiu 54, 60, 79, 113, 129  
 Sirouni, H. Dj. 3  
 Situli, v. Săcui  
 Sjönhem 121  
 Skalavaț' 29  
 Sklav 29  
 Sklavk' 20  
 Skoplje 90  
 Škorpil, K. 45, 46  
 Slatarski, Ct. (v. și Zlatarski) 39, 48, 55, 58  
 Slankamen 66  
 Slavi 2, 13, 15, 29, 37-39, 44, 46-48, 54, 56, 87, 89, 95-98, 101, 109, 111, 112, 114, 116, 118, 120, 149, 151  
 Slavk' 19  
 Slovaci 112  
 Sloveni 112  
 Slowaken 93  
 Smederevo 125



Smith, William 5  
 Sobolevskij 36  
 Sofia 129, 138  
 Someș 66, 67, 89, 115-118  
 Sorbi 72  
 Solomon, 138, 140  
 Soukry, A. 13, 18-21, 26-28, 30, 34, 37,  
 38, 43, 53, 134  
 Spania 13, 33, 124  
 Spanheim, comes de 131  
 Stagira 125  
 Starkad 121  
 Ștefan cel Sfânt, regele Ungariei 38, 65,  
 88-90, 149, 153  
 Strabo 34, 37  
 Străromâni 104, 105, 109, 122  
 Strymonul 33  
 Strzygowsky, J. 68  
 Suedi 71  
 Suevi 72  
 Suidas 12, 54, 57, 136, 143  
 Sukias Somal, Placido 5, 7, 123  
 Šumla 40  
 Sunad 114  
 Surpe 72  
 Susdalia 76  
 Svatopluk 64, 65, 69, 77, 78  
 Swaefa 72  
 Symeon, Magister 39, 58, 59  
 Sysele 72  
 Szabó Károly 77, 81, 109, 113, 114,  
 119  
 Székesfehérvár 88  
 Szilágyi, Sándor 70

## T

Tabula Peutingeriana 53, 74  
 Tacitus 15  
 Tafrali, O. 150  
 Tagányi, Károly 91, 153  
 Tageno 133  
 Taghmadia 29  
 Tagia 19  
 Tamaro, Attilio 99

Tamás, L. 105, 107, 121, 151  
 Tana 36  
 Tanaces 129  
 Tanais 14, 15, 17, 20, 30, 31, 34, 36, 37,  
 38, 71  
 Tonavirus 13, 18  
 Tavnavis 24  
 Tawnawis 24  
 Tanay 18, 20  
 Tanop 19  
 Tantalides 20  
 Tanup 4  
 Tanus, rex Scytharum 37  
 Țara Bulgărească 104  
 Țara Românească 91, 92, 122, 144,  
 152, 153  
 Țara Ungurească 104  
 Târgoviște 97  
 Târnava 40  
 Taron-Daron 150  
 Taros 19  
 Tarus 19  
 Tătari 14, 35, 45, 49, 128  
 Tatros 76  
 Taurica 19  
 Temes 87, 114  
 Terbel 39, 49  
 Tétény, v. Tuhutum  
 Tetrapoli 19  
 Teuffel, C. 51  
 Teutonici 120  
 Theiss 44, 63  
 Theiss-Bulgarien 58  
 Theophanes 42, 44, 48, 49, 60, 94, 151  
 Theophanes Confessor 42, 106  
 Theophylaktos Simokattes 54, 106  
 Theotonici 112, 113  
 Thesalia 49, 130  
 Thomsen, Dr. Wilhelm 67, 68  
 Thraci 28, 29, 125  
 Thracia 16, 17, 19, 20, 28, 29, 37, 58,  
 71, 106, 130, 132  
 Thraco-Illyri 96  
 Thrakien 59

Thünmann, Joh. 93  
 Thúry, J. 105  
 Thyscia 86  
 Thyssagetac 34  
 Tiberius 97  
 Tibis 52, 54  
 Tibisia 52, 80  
 Ticiam 65  
 Timiş 80, 84  
 Timişoara 56  
 Timísis 78  
 Timoc 61  
 Timočani 146  
 Tiridat 125  
 Tirol 147  
 Tisa 31, 33, 52-57, 61-63, 66, 70, 80, 82, 85, 87  
 Tisia 52, 80  
 Tişa 78  
 Tiviscum 52  
 Tivras 18, 19  
 Tyscia 92, 111, 112, 136, 145, 146  
 Töhötöm, v. Tuhutum  
 Toma Vanandef'i 9  
 Tomaschek, W. 32, 62, 96, 98, 99, 141, 150  
 Tomi 150  
 Tonavis 29  
 Torontal 56  
 Törtel 109  
 Tracia 34, 52  
 Traian 78, 79, 92, 104, 105, 135, 141  
 Tranquillus Andronicus din Trau 97  
 Transylvania 67, 83  
 Trautmann, R. 107  
 Tuhutum 109, 115, 116  
 Turci 14, 26, 77, 78, 82, 84, 101, 118, 124, 129, 139, 151  
 Turcia 77-79, 81, 123  
 Turcilingi 134  
 Turda 66  
 Turingi 71  
 Turingia 54  
 Turkien 84

Turnu-Severin 48, 54  
 Tútis 78  
 Tyras 18

## U

Ucraina 73  
 Ugliči 44  
 Uioara 66  
 Ukert, I. E. 34  
 Ulahi, v. Blachi  
 Ultini 81  
 Ultrapina 113  
 Ultrasilvana, terra 36, 65, 115, 116  
 Ungare 69  
 Ungari 105  
 Ungaria 35, 58, 66, 75, 77, 78, 81, 82, 89, 90, 92, 103, 109-112, 116, 120, 129, 139, 140, 142-144, 152  
 Ungarn, v. Ungaria  
 Unguri 26, 35, 36, 44, 49, 58, 60, 65, 69, 70, 74, 76-79, 80-83, 86, 87, 92, 100-103, 105, 108, 111-113, 115-118, 137, 138, 140, 142, 144, 147, 149  
 Unguri Albi 104, 105  
 Ungvár 75  
 Uni 51, 52, 54, 145  
 Unogundur-Bulgaren 43  
 Urali 34  
 Ursus 150  
 Usčan, episcop 8, 9  
 Ūsküb 90  
 Uspenskiy, F. 98, 129, 139

## V

Valachei 55  
 Valachie 54  
 Valah 29  
 Valaques, v. Vlachi  
 Valarşak 29  
 Valwen 108  
 Van, lacul 150  
 Vanagan 123  
 Vanandef'i 12  
 Vârciorova 79

Vardan Pardseperç'i 123, 124, 128, 132,  
133, 134, 153  
Vardarul 33  
Varegi 13  
Varhantchan 17  
Vasile II Bulgaroctonul 90, 99, 129  
Vasiliev, A. A. 14, 46, 47, 128  
Vasilievskiy, V. 130, 138, 139, 141  
Vasmer, M. 33  
Vendelsae 71, 86  
Veneția 5, 7, 9-11, 13, 18, 21, 47  
Venețieni 104  
Venzi 73  
Vereczke 74-76  
Veregabi 48  
Verin Mivisia 19  
Verimus 19  
Verinmus 53  
Vérumus 19  
Vidin 54, 87  
Viena 5, 63  
Visin 121  
Viski, K. 116  
Vistula 18, 30, 34, 63, 73, 93, 102  
Vistulieni 70  
Visula 55  
Vlachi 83, 93-95, 97, 99-101, 109, 112,  
117, 119-122, 128, 151  
Vlachin 108  
Vlad Țepeș 144  
Vladimir 64  
Vlahi 104, 105, 106  
Vlaho-Clisura 99  
Voinimir 55  
Volcae Tectosages 96  
Volga 23, 41, 42, 49  
Voloichi 102  
Vratnik 40  
Vrscia 87  
Vrsova 80, 114  
Vuislane 70  
Vuizunbeire 70  
Vulgari 69, 75  
Vulgaria 84

## W

Wace, Henry 5  
Wahan 5  
Walachei 85  
Walachen, v. Vlachi  
Walachi, v. Vlachi  
Walahus, călugăr 96  
Walati, v. Vlachi  
Walen 94  
Wandalen 134  
Wardapet, S. 4  
Weber, S 6  
Weghentur-Bulgaren 43  
Weichsel 30, 35, 121  
Weiss-Biliren 70  
Weizen 61  
Welte 5  
Wendel saes 72  
Westberg, Fr. 30, 41, 43  
Wetzer 5  
Whiston, W. și G. 9, 10, 13, 24, 27, 47  
Widin, comes, de 131  
Wikinger 121  
Wilhelm din Ruysbroek 49  
Wilken, Dr. Friedrich 130, 131, 132  
Winden 32  
Winidi, 134  
Wirtzburgensis, episcopus 131  
Wisleland 72  
Wissowa-Pauly 30  
Wizun-beire 70  
Wlgari 88

## X

Xenopol, A. D. 51-53, 58, 59, 61, 66,  
79, 91

## Y

Ysaakius, împărat bizantin 132, 133

## Z

Zacharie de Sionnie 8  
Zaculi (v. și Săcui) 111  
Zaghura 15, 24, 38, 41

Zagora 39, 92, 152  
 Zagorije 40  
 Zălau 51  
 Zătra 28  
 Zarp'analian, Garegin 123, 124  
 Zeuss, K. 31, 32, 39, 62  
 Zimmermann-Werner 66  
 Zizis 52  
 Zlatarski, V. N. 39, 43, 45, 46, 48, 57,  
 60, 62-64, 67, 90, 92, 130.  
 Zoárd, v. Zuardu  
 Zoltan 88, 89  
 Zonaras 77, 137  
 Zomus, v. Someș  
 Zangemeister, C. 70  
 Zsirai 105  
 Zuardu 114  
 Zwentibaldus 64

## A

Ἀθαρίτοι 150  
 Ἀθάροι 54  
 Ἀθνοθα 15  
 Αἶμος 16, 20, 40, 47, 144  
 Ἀλανοί 16  
 Ἀλανὸν ὄρος 16, 31  
 Ἀλουίωνος 14  
 Ἀμάδοκα ὄρη 16, 31  
 Ἀμαξόδιοι 16, 19  
 Ἀρδελῖος 144  
 Ἀρμενία 94  
 Ἀρτζεσίος 150  
 Ἀρτζικὲ 150  
 Ἀτελ 41, 42  
 Ἀτελκούζου 41, 42  
 Αὐρελιανὸς 136

## B

Βαλάχ, ἀνδρὸς 150  
 Βαράγγοι 13  
 Βαστέρναι 16  
 Βατάν 80  
 Βελάγραδα 79, 82  
 Βερεγάδοι 48

Βεσσαραβία 46  
 Βέσσοι 141  
 Βιέννης 143  
 Βλάχοι 96, 98, 99, 107, 122, 134, 140,  
 143, 150  
 Βλαχορηχίνοι 98  
 Βουλγαρία 49, 57, 59, 81, 82, 98, 99  
 Βουλγαρία ἡ παλαιὰ ἡ μεγάλη 43, 49  
 Βούλγαροι 40, 42, 54, 58, 60, 94  
 Βουράτ 80  
 Βορυσθένης 16, 19, 37, 136  
 Βοσπόρος 80  
 Βώδιον ὄρος 16, 31  
 Βρανίτζουα 61  
 Βύκε 19  
 Βυζάντιον 16

## Γ

Γαλίτζα 122  
 Γερμανία μεγάλη 14  
 Γέται 126, 143  
 Γιαζιμπον 81  
 Γιαζή 80  
 Γόθοι 38  
 Γοῦται 15  
 Γηπαῖδες 135, 139, 143  
 Γύλα 80, 81, 82  
 Γύθωνες 16

## Δ

Δαβίδ 98  
 Δάκες, Δάκοι, Δάκαι 136, 137, 138,  
 139, 140, 141, 143, 144  
 Δακία 16, 19, 136, 137, 144  
 Δαλματία 15  
 Δαλμάτης 139  
 Δάναπρις 44  
 Δάναστρις 44  
 Δανούδιος 15, 38, 58, 79, 82, 83,  
 97, 238, 141  
 Δανθηλητική 20, 22  
 Δεβελτός 40  
 Δεκεβάλος 140  
 Δερβλενίνοι 81

Διοκλητιανός 97

Δίστρα 83

Δόμδριζα 46

Δουνάδης 46, 58, 59

Δουνάτις 38

## E

Ἑλληνας 38

## Z

Ζαγόρα 40

Ζαχλούμοι 39

## H

Ἡπίρος 141

Ἡρτήμ 80

## Θ

Θεοδόσιος 12

Θεσσαλονίκης 82

Θρακία 19, 47

Θράκοι 138

## I

Ἰαδδηρητήμ 81

Ἰάζυγες 16

Ἰαλυρίς 15

Ἰμδρατλα 46

Ἰπχόν 80

Ἰσπανία Βαϊτικῇ 14

Ἰστρος 37, 38, 47, 74, 57, 58, 59,  
79, 126, 136, 137, 144

Ἰταλία 96, 107

Ἰτάλοι 144

Ἰουερνία 14

## K

Κάγγαρ 81, 83

Καϊδοῦμ 80

Καρκινίτες 16, 19

Καρπάτης ὄρος 16, 31, 32, 35

Κάρχας 115

Καστορίξ 98

Κελτογαλατία 14

Κελτοὶ 138

Κουαρτζιτζούρ 81

Κουδιάρης 63

Κούελ 80

Κουλπέη 80

Κουράτος 42

Κουρκοῦταν 80

Κοῦφίς 41

Κουζου 41, 42

Κρέμ 54

Κρίσος 72

Κροδάτος 42

Κωνσταντίνος 79

Κώσταν 80

## Λ

Λαζική 94

Λενζενίνοι 81

Λιδουρνία 15

Λουσιτανία 14

## M

Μαϊτζαν 80

Μαϊήτις 36

Μαιώτις 19

Μακεδονία 141

Μακεδόνιοι 138

Μοραβία 79

Μορίσης 79

Μύρξας 144

Μυσία 16, 19, 20, 136

Μύσοι 137, 143

## N

Νωρικόν 15

## O

Ὀγχλός 44

Ὀγλος 44, 45, 46

Ὀλγος 44

Ὀύγγαριξ 138

Ὀύγγριξ 140

Ὀύγγροι 59, 137, 139

Ὀύιστούλα 15, 19

Ὀύνδεληνία 15

Ουλτίνοι 81  
 Ούννόγουροι 105  
 Ούννοι 59, 139  
 Ούζια 82

## Π

Παίονες 139  
 Παιονία 143, 144  
 Παιονοδαχία 144  
 Παννονία 15, 136  
 Πάππος 12  
 Πατζιναχία 80, 82, 83  
 Πατζιναχίται 78, 79, 90, 81, 84, 136, 137.  
 Πευκιννοί 16  
 Πεύκη 31  
 Πεύκη ὄρος 16  
 Πόντος 16, 37, 47, 144  
 Πούδης 144  
 Πρέσπα 98  
 Πρεττανική 14  
 Προύτος 46  
 Πτολεμαῖος 12

## Ρ

Ῥαιτία 15  
 Ῥίπαια 22, 31, 34, 35  
 Ῥήγος 14  
 Ῥηχῖνοι 98  
 Ῥωμαῖοι 38, 40, 54, 97, 99, 136, 137, 141  
 Ῥωμάνοι 97, 98, 99  
 Ῥώμη 97  
 Ῥῶς 14, 40, 122  
 Ῥωσία 80, 81  
 Ῥωξαλανοί 16

## Σ

Σάβα 141  
 Σαβαρτοιάσφαλοι 81  
 Σαγουδάταιοι 98  
 Σάος 141  
 Σαρὰτ 80  
 Σαρδική 20, 22

Σάρκαλ 83  
 Σαρματία 16, 19, 30  
 Σαρματικά ὄρη 15  
 Σαυρομάται 138, 143  
 Σεληνητική 20, 22  
 Σέδεςρες 48  
 Σεργλία 84, 97  
 Σέρβλοι Ζαχλούμοι 39  
 Σέρδοι 141  
 Σέρετος 80  
 Σέρμιον 79  
 Σγώρα 40  
 Σιδηρᾶς 40  
 Σιρέτος 46  
 Σκλαβινία 57  
 Σκλαβῖνοι 47, 48, 54  
 Σκλάβοι 81  
 Σκύθαι 16, 122, 126, 137, 138, 144  
 Σολομών 138  
 Σφενδοπλόκος 78, 79

Ταλμάτ 80  
 Τάναϊς 16, 19, 34, 36, 37  
 Ταρρακωνησία 14  
 Ταυρική Χερσονήσος 19  
 Τιδίσκος 32  
 Τίδισις 78  
 Τιμήσης 78, 79  
 Τίτζα 79  
 Τόμις 150  
 Τουρκία 77, 79, 81, 82  
 Τοῦρκοι 59, 77, 78, 139  
 Τουτάρων 150  
 Τούτης 79  
 Τραϊανὸς 79, 82, 136, 140  
 Τριδάλλοι 143  
 Τῆσα 63  
 Τζελοῦ 138  
 Τζοπὸν 80  
 Τζοῦρ 80  
 Τύρας 19, 37

## Υ

Ὑπανις 37

	Φ		Λ
Φίννοι 16		Λαράβα 93	
Φραγγία 78, 84			Π
Φράγγοι 79			
	Χ	Нѣмци 103, 107	
Χαβουξίγγυλα 81 82		Нѣгѣмане 103	
Χαροβόη 80, 81			Π
Χατζίουν 150		Полане 93	
Χαζαρία 82			Ρ
Χαζάροι 49		Римляне 103, 107	
Χερσών 80		Рѣк 93	
Χοπόν 80			Γ
Χρωδατία 97		Свнѣ 103	
Χρωδάτοι 78, 79		Скѣѣ 103	
	Ω	Словѣны 103, 107	
Ώμου(ρτ)άγ 63			Τ
Ωνεγαθον 63			
	Β	Трънѣва 40	
Βαριάν			Ογ
Βενεδιци 103, 107		Ογгре Бѣани 107	
Βλαχъ 107		Ογгρη 107	
Βλαχъ 103			Χ
	Γ		
Γαλνчане 103, 107		Хоздрѣ 104	
Γάρци 107			Ч
Γοτε 103			
	Φ	Чесн 93	
Φριανκѣ 103, 107			И
	Π	Игламне 103	
Πρακани 103			Α
	Κ	Аваръ 22	
Κορμάν 103, 107		Асень 103	
	Λ	Аспаръ—Хрукъ 22	
Λαχѣ 93		Ах(а)ія 21	
		Азія 23	

## Б

Балахъ 22  
 Бейски Буджакъ 46  
 Болгаре 105  
 Болгарьска (земля) 102  
 Босфоръ Оракийскій 22  
 Браничевци 62  
 Булгаръ 22, 23, 130  
 България 64, 67, 130  
 Бюке 23

## В

Валахи 130  
 Варяги 13  
 Венедици 105  
 Веринъ—Мусъ 21  
 Висла 102  
 Вистонъ 22  
 Вистула 22  
 Волохъ 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109  
 Вогкх—ондор 43  
 Володиславъ 108  
 Волохи 102, 103, 109, 120  
 Волъкъ 103  
 Вуг—унтур 43

## Г

Геміусъ Германскій 21  
 Германия 22  
 Гиппійскихъ горъ 23  
 Готы 21

## Д

Дакія 21, 23  
 Даки 138  
 Далмація 21  
 Данубъ 21  
 Дарданія 21  
 Дачаны 23  
 Днѣпръ 45, 102  
 Днѣстръ 45, 60  
 Добруджа 46  
 Дреновъ 46

Дунавъ 46, 57, 62, 92  
 Дунаеви 102  
 Дунай 45  
 Дучи—Булгаръ 23

## Е

Европа 22  
 Еракля 22

## Ф

Фрязи 105  
 Фанагорія 22

## И

Ираклие 104  
 Исперихъ 92

## І

Іоаннъ Комнинъ 138

## К

Калуянь Болгарскій и Загорскій 40  
 Каркинितесь 23  
 Киевъ 102  
 Кочо 23  
 Константинополь 21, 22  
 Котраги 22  
 Кробать 22  
 Крумъ 57, 92  
 Кубанъ 22  
 Кубратъ 22  
 Куфенъ 22  
 Кумане 108  
 Купи—Булгаръ 23  
 Курът 42

## Л

Лаврентій 102  
 Лутичи 44, 45  
 Лютичи 44

## М

Маджарско 92  
 Мадьяры 105



Македонія 21  
 Меотисъ 23  
 Месемврия 39  
 Млава 62  
 Моравия 64, 67

## Н

Нра 23  
 Нѣмцы 105

## О

Обръ 105  
 Огхондоръ—Блкаръ 23  
 Олк—онторъ 43

## П

Палахъ 22  
 Петръ 130  
 Половци 102  
 Половцы 108  
 Понтъ 22, 23  
 Пюки 22

## Р

Разимъ 46  
 Римляне 105  
 Римъ 22  
 Рипія 22, 23

## С

Сава 62  
 Сардики 22  
 Сарматія 21, 22, 23  
 Седмиградско 92  
 Сень—Мартень 22  
 Серетъ 60  
 Сикилите 22  
 Сканиа 21  
 Славы 21  
 Сливень 39  
 Словене 102  
 Словѣни 102, 103, 104

## Т

Танаисъ 23  
 Тандилике 22  
 Таросъ 21  
 Тимокъ 62  
 Тирасъ 21, 23  
 Тиса 62  
 Тракия 39  
 Трансилванія 92  
 Турки 23

## У

Угорскія горы 74, 75, 102, 103  
 Угорска земля 102  
 Угри 102  
 Угры 138  
 Уличи 44  
 Улутичи 44, 45  
 Ульци 44

Өракія 21, 22

## Х

Хазаръ 22  
 Херсонезъ Таврическій 22, 23  
 Хистула 22  
 Хубраата 22, 23  
 Худбарда 23

## Ц

Царьградъ 105

## Ч

Чдаръ—Болкаръ 23

## З

Загория 39

# CUPRINSUL

	<u>Pagina</u>
Importanța izvoarelor istorice armenesti pentru trecutul nostru . . . .	5
Moise Chorenati (autorul și opera) . . . . .	6
Edițiile geografiei . . . . .	9
Textul geografiei . . . . .	13
Interpolările geografiei . . . . .	27
Autenticitatea ediției <i>SM</i> . . . . .	29
Sarmatia, Rifeii și Tanaisul . . . . .	32
Zagora . . . . .	40
(Tara) Bulgarilor . . . . .	43
După venirea Ungurilor . . . . .	76
Vardapetul Vardan . . . . .	125
Geografia . . . . .	126
Istoria universală . . . . .	130
« Dacia » în izvoarele medievale . . . . .	136
Incheere . . . . .	150
Bibliografie . . . . .	156
Tabla numelor . . . . .	173